DE ROEP DER HISTORIE

DE ROEP DER HISTORIE.

OVERZICHT VAN DE CONCENTRISCHE VERDEELING DER LEERSTOF.

HOOFDSTUK DER HANDLEIDING.	VIERDE LEERJAAR.		VIJFDE LEERJAAR.		ZESDE LEERJAAR. [1]		ZEVENDE LEERJAAR. [1]	
	LES.	ONDERWERP.	LES.	ONDERWERP.	LES.	ONDERWERP.	LES.	ONDERWERP.
I. Christus.	1.	Christus en de herders.	1.	Chr. en de Wijzen uit het Oosten.	1.	Chr., de Koning der Wereld	1.	Chr. en de nieuwe sociale wereldorde.
II. Apostelen.			2. 3.	Jezus en de H. Petrus. De H. Petrus in Rome.	2. 3.	S. Paulus Verbreiding v. h. Christendom over het Romeinsche Rijk. S. Tarcisius, S. Agnes.	2. 3.	Christendom tegenover antiek heidendom. Martelaren.
III. Germanen.	2.	In ons land. (uiterlijk leven, slavernij).	4.	De Germanen in ons land. (Goden, Familie-wirtschaft).	4.	Germaansch bijgeloof. (geesten, kabouters, elfen, enz.). Hunebedden, urnenvelden.	4.	Germaansche Sagen.
IV. De Romeinen in ons land.			5.	Caesar. Nederzettingen langs de Rijn en in Limburg.	5.	S. Servatius.	5.	Julius Civilis. Organisatie-talent der Romeinen.
V. Kerstening.	3. 4. 5.	S. Lambertus S. Willibrordus. S. Ludger en Karel de Groote.	6. 7. 8. 9. 10.	Volksverhuizing. Clovis. S. Amandus. S. Bonifatius. Karel de Groote en de stoffel. welvaart.	6. 7. 8.	S. Gertrudis. S. Gregorius v. Utrecht. Karel de Groote en de wetenschap.	6. 7. 8.	S. Eloy. S. Lebuïnus. Karel de Groote en het Westersch Keizerschap.
VI. IJzeren eeuw.	6.	Noormannen. St. Jeroen.	11. 12.	Godfried de Noorman. S. Ansfried.	9. 10.	Noormannen. S. Radbod. Bs. Adelbold.	9. 10. 11.	Noormannen in West- en Zuid-Europa. S. Bernulphus. Cluny. Investituurstrijd.
VII. Van Edelen en huislieden.			13. 14.	De Vroonhoeve. Floris V.	11. 12.	Ridderwezen. Roomschkoning Willem II.	12. 13.	Treuga Dei. S. Lodewijk IX, koning.
VIII. De Middeleeuwsche steden. [2]	7.	Het uiterlijk der steden.	15.	De Ambachtsgilden.	14. 15.	Overheidstoezicht op het stedelijk leven. Beoefening der naastenliefde in de steden.	15. 16. 17.	Opkomst van de Hollandsche handel. Bedelorden. Gothiek.
IX. De Agrarische orden. [2]			16.	Zelfheiliging door gebed en werk in de kloosters. Z. Siardus.	13.	Beoefening der naastenliefde in de kloosters.	14.	Beoefening der wetenschap in de kloosters.
X. Kruistochten.	8.	Eerste tocht. Damiate.	17.	Eerste tocht. Damiate. Kruistochtpredikers.	16.	De kruistochten als uiting van christelijk ridderwezen.	18.	Europeesche vorsten als leiders. (S. Lodewijk IX).
XI. Herfstbloei der Middeleeuwen.	9. 10.	Het Sacramentsmirakel te Amsterdam. St. Lidwina.	18. 19.	Bs. Jan van Arkel (en de Middeleeuwsche Staatjes in Nederland). Geertrui van Oosten (en de Begijnen).	17. 18.	Verval van Kerkelijk Leven. Geert Groote en de Moderne Devotie.	19.	Pater Brugman en 't leven der 14e eeuw.
XII. De Tijden der Hervorming.	11.	H.H. Martelaren van Gorcum.	20. 21. 22.	Filips II en de Ketterij van Calvijn. Het verzet tegen Filips II. (Beeldenstorm). De opstand in Holl. en Zeel. (Martelaren v. Roermond).	19. 20. 21. 22.	Karel V en de ketterij van Luther. S. Petr. Canisius en 't Conc. v. Trente. Bs. Franciscus Sonnius. Opstand. Unie v. Utrecht. Sonoy. Martelaren v. Alkmaar	20. 21. 22. 23.	S. Carolus Borromeus. Bs. Willem Lindanus. Opstand in verband met de Algem. Gesch. Willem Lodewijk.
XIII. De ontdekkingsreizen in de 16de eeuw.			23. 24. 25. 26.	Columbus, Di Gama. S. Franciscus Xaverius en de missie in de Molukken. Oost-Indische Compagnie. Jan Pietersz. Koen.	23. 24.	De Japansche Martelaren. West-Indische Compagnie.	24. 25. 26.	Pauselijk vredeswerk: de demarcatie-lijn. Nederzetting in N.-Amerika. (Hudson, Nw. Amsterdam). Noordsche Compagnie.
XIV. De Republiek tot 1648.	12.	Onze Lieve Heer op Solder. Pater Tack. Vosmeer.	27. 28.	De tachtigjarige oorlog (ook Hugo de Groot). Sasbout Vosmeer.	25. 26.	De tachtigjarige oorlog. Vosmeer voert de besluiten van Trente uit.	27.	Rovenius.
XV. De Republiek na 1648.			29.	Welvaart. Tijd der recognities. Patriotten en Katholieken.	27. 28. 29. 30.	Vondel en Rembrandt. Engelsche oorlogen. Codde; aartspriesters. Tijd van Willem V.	28. 29. 30. 31.	Wetenschap. Noordsche oorlogen. Willem III (en Ierland). Rousseau.
XVI. De Fransche tijd.	13.	Een koerier van de Paus.	30.	Vrijwording der Katholieken.	31.	Napoleon en Nederland.	32.	Napoleon en de Paus.
XVII. De Missies in de 19de eeuw.	14. 15. 16.	Z. Petrus Donders. Pater Damiaan. Mgr. Hamer.	31.	Le Cocq d'Armandville in Oost-Indië. Mgr. Niewindt in West-Indië.	32. 33.	Mgr. Grooff. Paters Verbraak en Voogel tijdens de koloniale oorlogen.	33.	Missie-congregaties en missioneerende orden in onze koloniën (waarbij art. 123/177).
XVIII. Onze koningen.	17.	Algemeen overzicht	32. 33.	Willem I als de koopman-koning. Mgr. Zwijsen en Willem II; het herstel der hiërarchie.	34. 35. 36.	Willem I en diens Josephisme. (Le Sage ten Broek). De liberale overwinning. Schaepman (waarbij vanzelf iets over 't Rijksbestuur).	34. 35. 36.	Van Sasse van Ysselt en Luyben. De „Tijd"kring. Cultuurstelsel in Indië.
XIX. De laatste Pausen.			34. 35.	Pius IX en de Zouaven. Pius X, de Paus der H. Eucharistie.	37.	Benedictus XV en de wereldoorlog.	37. 38.	Pius IX en de Syllabus. Leo XIII en Rerum Novarum. (De Socialisten).
							39.	De antithese.

1). De leerstof van het zesde en zevende leerjaar wordt hier medegedeeld, onder voorbehoud van kleine wijzigingen.
2). De hoofdstukken VIII en IX worden in 't zesde en zevende leerjaar verwisseld.

TOELICHTING BIJ DE BANDTEEKENING.

Een vijftal historische figuren vertegenwoordigen verschillende perioden uit onze Vaderlandsche Geschiedenis:

S. Willibrord, die voor ons de Germaansche Oudheid overvoert naar 't tijdperk der Kerstening, waarvan hij de hoofdpersoon is.

Graaf Willem II, een der nobelste en meest typische vertegenwoordigers onzer Middeleeuwen.

S. Leonardus van Vechel als representant onzer „Nieuwe Geschiedenis," welke ondanks stoffelijke bloei vereenigd met militaire en politieke grootheid, toch voor ons, Katholieken het meest belangwekkend is om de ondergang, 't lijden, de verdrukking en wederopleving van het oude Geloof der Vaderen.

Mgr. Zwijsen, die onze „Nieuwste Geschiedenis" symboliseert met de emancipatie der Nederlandsche Katholieken en de opbloei der Nederlandsche Katholieke Kerk onder de monarchie der Oranjes.

H. M. Koningin Wilhelmina, Wier regeering de Historie verbindt met het Heden en Wier heerlijk getuigenis: *„Le Christ avant tout"* de eenig juiste weg wijst aan de groote internationale *Vredesbeweging.*

Boven deze vijfvoudige personificatie onzer Geschiedenis troont op de wolken de *Christus-figuur.* Hij is de *Koning der Eeuwen,* de *Alpha en Omega; Centrum* en *Hoofdpersoon* der *Wereld*historie niet alleen, maar ook der Historie van *elk volk.* Slechts in het licht van Zijn Wereldkoningschap wordt ieder historisch gebeuren in de juiste verhouding gezien.

Twee Engelenfiguren met bazuin en geschiedrol verbeelden de *„Roep der Historie",* die alle eeuwen door getuigt, dat *„Jesus Christus is Dezelfde, gisteren, heden en in eeuwigheid."* (Hebr. XIII. 8).

DE ROEP DER HISTORIE

VOLLEDIGE METHODE VOOR HET ONDERWIJS IN DE VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS OP DE KATHOLIEKE LAGERE SCHOLEN

DOOR

J. J. DOODKORTE, C. G. v. GREVENBROEK,
J. H. WERKMAN

HANDLEIDING I
4de en 5de LEERJAAR

ELECTR. DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ V.H. ST.-GREGORIUSHUIS-UTRECHT | DEPÔT: N.V. R.K. BOEK-CENTRALE AMSTERDAM
1928

IMPRIMATUR

DR. J. DE JONG,
Cens. ad hoc dep.

RIJSENBURG,
10 September 1928.

DE ROEP DER HISTORIE.

(Fragment uit de rede van de Heer Alphons Laudy, gehouden op de 4de Algemeene Vergadering van de Derde Nederlandsche Katholiekendag te Den Haag.)

Het onderzoek naar de afkomst en beteekenis der Nederlandsche beschaving heeft ook de geesten, die wel niet de Katholieke Kerk, maar mèt ons de grootheid van het Vaderland belijden, ten allen tijde geprikkeld als het *koningsprobleem onzer nationale cultuur.*

......Drie dagen lang hoorden wij de stem der geschiedenis tot ons roepen: „Gij, katholieken van Nederland, zijt de grondleggers der beschaving, die gij met uw landgenooten gehouden zijt door uw gezamenlijke inspanning te voltooien. Want bij U berusten de oudste nationale titels, rechten en vrijheden; gij deedt kiemen in ons volk de vaderland-vormende krachten, — *gij zijt de eerste bouwers van de natie.*" En gij alleen kunt zeggen voor het forum van de respublica: „Wij gingen de vroegste gangen langs de duinen van de zee en de oevers onzer rivieren; wij hebben over de wereldwegen der oude beschaving de nieuwe binnengeleid; wij droegen de Christus van Golgotha en zijn onvervalschte leer uit de verrijzenis van het graf en de catacomben, met Servatius langs de heirweg van Tongeren naar Maastricht, met Willibrordus over de zeeweg bij Katwijk naar Utrecht, met Bonifatius en de discipelen der Apostelen langs onze via crucis door de ongebaande landschappen van Germanje. Wij het eerst namen bezit van 't land, dat wij als Nederland bewonen en beminnen, — wij hebben de oudste papieren, wij houden de doopceel der natie. Want niet het Protestantisme trok met een gedrukte bijbel het Germanenland binnen, noch een katheder-liberalisme heeft de menschelijke woestheid in de wouden getemd, noch het socialisme de wilde horden georganiseerd voor hun geweldige loop door de geschiedenis, — alleen wij worstelden in de morgenschemering der wereld met de barbaar de worsteling Christi van het geloof tegen het bijgeloof tusschen de louterende genade en de boschbewonende instinctenmensch. En toen de brute sterkte van dat oervolk lag verslagen in de teederheid van de Zachtmoedige, bloeide de fijne Iersche en Angelsaksische kloosterbeschaving als onze eerste volkslente uit de herfst van de Germaansche natuur,

even geraakt en niet gevormd door de cultuur van de Romein.

Wij hebben de stammen tot de orde opgevoed; wij gaven Franken en Friezen de christelijke grondwet, waar al onze latere grondwetten in liggen verankerd; wij lieten van zijn wildgonzende tochten het krijgsleven samenzwermen tot een kerkelijke eenheid, de voorbereiding tot de nationale korf, waarin straks het volk de raten zou bouwen voor de vruchtbaarheid van de christelijke bruidsvlucht met de staatkundige strevingen; wij zetten in een geestelijke saamhoorigheid de kerk, het klooster en de school, de scheppende en herscheppende driemacht van de nog ongewiede aanleg, die onze voorouders in zich droegen en die hen langzaam voor een hooger levensorde vatbaar maakte. Zoo blijft tot het einde, als de tijdelooze God de stroom der tijden zal hebben uitgegoten in de eeuwigheid, de beschaving omkijken naar heur oorsprong en als die oorsprong erkennen het Katholicisme.

Boor het wezen dier beschaving aan, en het doopwater springt te voorschijn, waaruit zij is opgerezen: de Willibrordus- en Adelbertsputjes in Kennemerland, de Bonifatiusbron in Dokkum, de geestelijke wateren, die uit de doopvonten der kathedralen over de koningen van Franken en Saksers zijn uitgegoten en ons volk hebben geheiligd tot een koninklijk priesterschap. En zoo gij, Hollandsche natie, uw geschiedenis niet meer kunt lezen uit de kronieken, verbrand door de onstuimige vlam der soldateska, noch van de muren der geestelijke en burgerlijke gebouwen, waarin Kerk en Staat hun eerste verzamelvormen afzetten, eer de avontuurlijk gezwaaide knots van de Noorman of de driftige zestiend'eeuwsche moker, die het uur van een andere beschaving aankondigde, zoo onvriendelijk aan hun wanden kwam kloppen, — *lees dan onze nationale geschiedenis uit de grond,* gelijk nog het vorig jaar de Leidsche oudheidkundige, Dr. J. H. Holwerda, heeft gedaan, die bij de Kennemer duinen de bouwresten van een kerk uit onze vroegste eeuwen en aldus de nationaal-katholieke tradities heeft blootgegraven, welke in Kennemerland onze geloofsverkondigers hand in hand met de eerste Graven van Holland zien staan!

Wie niet gelooft in het katholieke Utrecht, gegroepeerd om de Sint Salvator, als de oorsprong en het eerste hoofdgewest der Noordelijke Nederlanden, hij delve naar onze overleveringen, waar tusschen de zee en de gordel der ruiggehelmde heuvelen de vinger-

wilde wind onze grootsche geboortesagen in het omgezworven zand heeft neergeschreven op de tweegrens van land en water. Daar werd Holland uit de weeën geworpen der vruchtbaarheid van hemel en aarde. Tweemaal is daar ons vaderland geboren, eerst uit het water, daarna uit de Geest. Want uit het water van de zee dreef Nederland bloot langs de lijnen onzer duinen, maar uit het water van de doop is er ons beschavingsleven in al zijn zielegrootheid opgestaan. En de golven van onze zeeën en de stormen van onze geschiedenis konden het boetseersel van haar eerste voettred in het duinzand niet wegspoelen. Nog ontdekken wij in Kennemerland de sporen van de kerk en het kasteel, het graafschap en de abdij. Want ook de grondteekenen van onze oudste en duurzaamste abdij, op wier erfschappen wij nu nog teren, heeft de spade, die in de vaderlandsche bodem naar de overblijfselen onzer beschaving vorschte, aangegraven in de sporen van de zes eeuwen, waaruit zij heeft gebloeid. De asch van haar librije, waar mèt de oudste familiebrieven van Nederland ook de eerste perkamenten van onze wetenschap berustten, werd op de vier winden verstrooid. Zelfs heeft de haat aan de winzucht de uit de bodem gebroken grondsteen overgeleverd der volmaakt vaderlandsche abdij van Egmond, die — al werd dan de grondsteen door de bouwlieden verworpen en vernield, — nochtans een der eigenlijke hoeksteenen zal blijven van onze nationale beschaving. En wat de historie roept in deze weidsche vergadering van het katholieke intellectueele nageslacht, dat de titels navraagt van zijn verleden, is *de roep van Egmond:* „Keer terug tot de duinen en sluit weder aan uw onderbroken beschavingsleven op de cultuur, die gij zult hergraven uit de bedolven Egmonder abdij."

Want de wederopvatting dezer cultuur op de plek, waar zij is jong geweest, beteekent *het nationale kruis voortdragen* achter hetwelk zij is uitgetrokken, toen de WestFriezen en de blonde, reine reuzenkinderen van Germanje de Kruisdrager naschreden langs de ruige heerwegen der geschiedenis. De eerste dooper met de doopwateren boven de Moerdijk, de H. Willibrord, — die niet over Genève of Dordt, maar over Rome tot ons toog, waar „te Romen in de poert, Sergius die Pauwes benediede en hine Aertsche-bisscop wiede" (Melis Stoke), Willibrord, op wie de Kerk van Nederland is gebouwd, gelijk hij bouwde op de H. Petrus,

op welke Steenrots Christus zijn Kerk heeft gebouwd, — drukte dit kruisteeken in het voorhoofd onzer natie, opdat zij een christelijke beschaving zoude voortbrengen. En van de eerste gedoopte Germaan tot het jongstgeboren kind, vandaag naar de zuiverende vont gedragen ergens uit een plaggenhut van de Drentsche venen of een vergeten gehucht van de Brabantsche of Limburgsche Peel, *hebben de geslachten elkander dit goddelijk teeken des kruises overgereikt.* De ridderschap droeg het in de kruistochten op het hart als een belofte in een dwarslijn van bloed; de graven van het Hollandsche Huis teekenden het in hun wapen, en de koningen in het wezen van de wordende staat; de eeuwen reikten het aan de eeuwen, de oude tijden aan de nieuwe, en zoo is het doopkruis van Willibrordus ons ongerept overgeleverd tot deze dag. Geen orkaan van stormende menschenwoede, geen klauw der vervolging, geen wil tot afvalligheid vermocht het van ons voorhoofd weg te wisschen. Wij hebben het ontvangen in de tijd en wij zullen het voortdragen in de eeuwigheid; — vandaag nog en in deze plechtige saamhoorigheid rondom de overleveringen onzer vaderen, hooren wij *de roep der historie, om aan onze zonen en deze straks weder aan de rijzende geslachten over te geven dit Willibrorduskruisken,* in hetwelk wij met de priester-dichter Gezelle even fier als met kinderlijke ontroering roemen:

„Zie, dat kruisken is gebleven,
Diep ons in de kop geschreven,
  Teeken van ons erfgebied;
Wie de schedel sloeg aan scherven,
En hiette ons het kruisken derven,
  Nog en hadde hij 't kruisken niet!"

Zoo is uit het doopsel van water en bloed onze nationale cultuur geschapen naar beeld en gelijkenis van het katholieke christendom, dat er zijn ziel heeft ingeademd en zijn wezen in afgedrukt; zoo staan wij aan de ingang der vaderlandsche geschiedenis als de bouwers van de natie, de heiers van haar fundamenten en de metselaren van haar behuizing.

En nu, evangelisch nakroost van het initiatief der voorgeslachten, zie ons in de oogen en wil u niet schamen ons te kennen, wij die uwe vaderen hebben gedoopt; zeg niet, dat wij als vreemdelingen trekken over de nationale bodem, waar wij reeds eeuwen

onze dooden voor de opstanding in Christus begroeven, toen uw eerste wieg er werd gezet. Verloochen niet uw oudste broeders, wier Moeder onder alle pijnen van het moederschap het christelijk gemeenebest heeft voortgebracht en opgevoed tot de cultuur, die zij heeft afgevochten van de hemel op dit kleine stukje aarde, waar zij alle elementen zaaide van ons nationale wezen: de vroomheid en vrijheid, Christus en het Evangelie, de psalmen en de belijdenis, de liefde en de onafhankelijkheid en de rijkdommen der kinderen Gods. En zoo gij ons niet erkent aan de ware dienst van de ware God, die wij te Maastricht al in de vierde eeuw beleden eer in de zestiende een vreemde stem zonder gezag begon te roepen, dat die belijdenis van eeuwen valsch was geweest, — herken ons dan aan de vroegste goddelijke omhelzingen van ons volk, waar de kronieken van schreven en de poëten van zongen. Want wij, en wij het eerst waren in Maastricht en Utrecht, bij Dokkum en Egmond, bij Susteren en Deventer; en konden wij niet trompetten als overwinnaars voor de poorten van Den Briel, dan wachtten wij toch de overwinnaars daarachter met onze martelaren, want gemarteld of belijdend waren wij nog in de Spaansche en de republikeinsche en koninklijke tijd, *gelijk wij met ons volk zullen blijven, zoolang de roep zijner historie wordt gehoord!*

Zoo de roep der historie een bazuinstoot der gerechtigheid is, ...dat die bazuin weer de dood tot het leven blaze in de relieken, bewaard in de schrijnen der Heiligen, en de graven der bisschoppen en monniken, die apostolisch wandelden langs de vergezichten van ons verleden. Ding tot een getuigenis de landsheeren, graven en ridderen, de kapittel- en vroonheeren, de vrijgevers der lijfeigenschap en de verzachters van het vuistrecht, de stichters van hoven vol maagdenbloei of van- vluchthuizen voor de gruwelijke wereldsleep der zonde in armoe en pijnen; breng met de hooggevlogen geesten der goddelijke en menschelijke wetenschappen bijeen van hun verbeeldingszwerftochten de minnestreelen, mysterie- en mirakelspelers en de aanblazers der eerste zielsmuziek, die uit de pijpen zwol van het kinderlijk geloof; roep uit de georganiseerde middeleeuwen de gilden en uit hun werkplaatsen de volkskunstenaars, de schilders, beeldhouwers, graveerders, houtsnijders, glasbranders, miniatuurwerkers en de geweldige en fijne bouwgenieën, die uit de vervoerde liefde der

aarde hebben opgestooten ten hemel de sidderende kathedralen, waarin het geslacht van Christus en Calvijn nog zetelt en psalmzingt naar een andere uitleg van de teksten dan die de bouwers heeft geïnspireerd; daag in hun getuigenis de geschiedenis ten oordeel en vraag deze meesters van alle tijden, wie de moeder was van de cultuur, wier schoonheid de bloei van hun verrukkingen is. En wat het oog in hun visioenaire zielsverschieten heeft gezien, zal hun mond belijden: *de moeder van deze reusachtige en allerteederste cultuur, die in ons land als in gansch Europa zoo prachtig teekenen van haar doortocht heeft achtergelaten, is de Katholieke Kerk, de Moeder van waarheid en schoonheid!*

. . . .

Maar gelijk de menschheid in haar zwaar verminkte ziel de erfschuld, zoo sleept ons volk zijn tragisch geheim mee in de verspilde genade van zijn oorspronkelijke roeping. Ons allerprachtigst vaderland, uit zijn verleden gestooten en verward in de harmonie zijner beschaving, wordt bewoond door verdeeldheid. Langs de verdoofde einder van zijn geschiedenis verzamelde zich een onweer, opgestegen uit de dampen van passie en misverstand. Losgebarsten uit de volgespannen wolken en in onze historie nog niet uitgewoeld, heeft dit tempeest zijn bliksem in de eenheid onzer natie gestort. Nooit viel blinder een bliksem dan deze, die in de spits der Nederlandsche Kerk is geslagen en zijn scheur inreet tot haar fundamenten. *O, dom van Utrecht, naar wiens machtig silhouet wij niet kunnen zien, zonder dat uit onze oogen een groote weemoed medeziet,* — onder de teistering van het geweldigst onweer, dat ooit zijn sulfer over een natie spuwde, heeft de stormvlaag op de plek, waar Willibrordus in de eenheid der waarheid de Vaderlandsche Geloofstempel fundeerde, de eenheid afgescheurd van de waarheid, en het kerkschip van het outer, en 't volk van het Offer, — .... hoe lang nog, gewijde romp van ons reusachtig schoon en reusachtig geruïneerd verleden, zult ge u langs de vergezichten van ons volk verheffen als het gekruisigd Lichaam van de uitgespannen Christus?..... hoe lang nog treuren tegen de luchten, als het zinnebeeld van. de smart onzer natie om de verdeeldheid van haar kinderen?.... hoe lang nog, Heer, hoe lang nog.....?

Toen wij de Utrechtsche dom en de Nederlandsche Kerk,

bestormd in een der hartstochtelijkste bewegingen van onze geschiedenis, angstig moesten overgeven aan een toekomst, langs wier einder de Voorzienigheid waakt, zijn wij weggeroepen uit de gestoorde middeleeuwen in volle vorming onzer nationale krachten. En wij werden gedwongen de middeleeuwsche cultuur achter te laten als *een onafgewerkt beeld van onze beschavingskracht.* Thans uit het gewoel der oorlogen en burgerkrijgen eindelijk geraakt in een beveiligd koninkrijk, hervinden wij ons in een Holland, dat een protestantsche natie zegt te bewonen, twistend met uitleg en tegenuitleg van teksten, gebroken uit de éêne Bijbel van ons voorgeslacht. Verwonderd zien wij rondom ons de gemoderniseerde steden, in wier stratennamen de oude klanken wemelen en nog de geur hangt der wierookslagen uit de katholieke tijd. Langs de grondvesten, die wij hebben gelegd, woont een ontworteld volk in woestijnen van huizen zonder traditie, en hijgend in de worsteling tusschen tijd en eeuwigheid om de idealen eener nieuwe maatschappij-in-wording op de ineengestorte gebinten onzer oorspronkelijke cultuur. En meelevend in deze tragiek van het ontzaglijk drama, dat zich heeft gescheurd uit ons eigen bloed, vragen wij ons af, *hoe het mogelijk werd, dat zooveel verdeeldheid in ons bloeiend volk en zijn beschaving gevallen is.*

Indien onze historie haar biecht belijdt, kan op haar katholieke schuld geen barmhartigheid dauwen, tenzij door zelfverootmoediging wars van hooghartige gedachten over broeders, die, langer dan drie eeuwen van ons gescheiden, de slachtoffers van hunne en onze fouten zijn geworden. Hun fragmentarisch geloof doet nog eenige hoofdwaarheden bloeien uit de vruchtbaarheid onzer eerste eeuwen; maar de zonden van hunne en onze vaderen zijn in monsterachtige uitbarstingen aan ons allen gewroken. *De zonden onzer vaderen!* Nog roept onze groote biechtspreker, de Nederlandsche Paus Adriaan VI, de edelste mond onzer nationale eerlijkheid, de ontaarding van curie en priester uit als de onkuische voortbrengster van de vervalschte leeringen; want het kwaad van geestelijken, het bederf aan ons Roomsche hof, de verrotting van het menschelijke in de Kerk is de mest geweest, waaruit zoo welig de dwalingen konden groeien. Het was de slordigheid jegens de heiligmakende genade en haar inwoning in uitgewoonde vormen, waar verzwakt geloof en zich vergooiende lichtzinnigheid

hun wilde echt hadden genesteld; het was de verslapte worsteling van de vermoeide middeleeuwer tegen een hergeboorte van de heiden, die het Godsbeeld voor het menschenbeeld verdrong uit de beschaving.

. . . .

Maar niet de zonden van ons alléén sloegen met verminking ons volk, dat zich door de geschiedenis voortsleept gewond in zijn geloof, verscheurd in zijn nationaal aderenweefsel en zijn krachten verliezend uit de wegstroomende genaden van zijn binnenleven. Neen, niet de zonden van ons alleen teisteren de natie; want al hebt gij, Protestantsche landgenooten, de biecht afgeschaft, het geweten van uw geschiedenis zal in het licht der eeuwigheid zich niet onschuldig verklaren aan het bloed, dat onder ons volk is vergoten en het niet heeft verzoend. *Wij zondigden door het vleesch, gij door de geest.* En als gij ver van de pamfletten, die de partijhaat dicteert, stil nadenkt over de stuwingen van uw drift naar de Heer, met uw eigen driften vermengd, dan zult ge de schrikkelijke onstuimigheid erkennen, waarmee gij het bederf van de kinderen hebt gewroken aan de Moeder, toen uw ergernis over het menschelijke in de Kerk haar Goddelijke waarheid uitwierp. Vier eeuwen hebt gij de geweldige mislukking van de proefneming te verantwoorden met de Goddelijke Schriften, door uw vrije onderzoek uitgeleverd aan de gevallen mensch: en zoo gij langs de evolutieweg, waar het lichtzinnig aangezet beginsel op de raderen der voortwielende logica de onhoudbare gevolgen achter zich aansleept, terugziet uit de catastrophe, waarin gij de wereldbeschaving deedt ontsporen, dan hebt ook gij uw vreeselijk uur met God. De monnik van Wittenberg, ongeschoold in de opvoeding der volken, heeft de dwalingen niet gewild, die zijn beginselworp als een net vol verwarring door het zieleleven en de wetgevingen der menschen slingerde. Maar gij beleeft ze, gij, die de souvereiniteit, door hem aan het verzwakte verstand der menschen toevertrouwd, verwilderd door Europa hebt zien rijden op de hengst der revolutie, om te richten over de eeuwige Souverein en het van Hem uitgedeelde bewind der koningen.

Is het dan de roep uwer historie, dat gij Hem weg helpt drijven uit Zijn volkeren en zelfs uit Zijn eigen Bijbel, om daarna als de uiteengeslagen discipelen van Gethsémané de Heiland te volgen? En te sidderen bij elke nieuwe slag op Zijn kaken door de

soldenieren van de rede, die Hem grepen uit het geleide van Uw vrije onderzoek, om Hem over te leveren aan de Judaskus van het rationalisme? Wij weten, hoeveel uw liefde over Hem weent in het verborgene, daar van uw belijdende kerken puinen storten over puinen in dezen chaos, die zich Protestantisme noemt en die niet de waarheid kan zijn, want de waarheid kent noch de veelheid, noch de veranderlijkheid, noch de puinen, noch de chaos. Wij weenen met u, want wij hebben gezondigd tegen God, gelijk wij zondigden tegen elkaar: *Wij zijn geen katholiek volk gebleven, wij zijn geen protestantsche natie geworden,* — wij hebben alle pijnen te lijden van de broedertwist.

Maar luister, hoe de historie roept! Op de dag als onze ootmoed onze boete heeft voldragen, zullen wij samen het heiligst oogenblik der geschiedenis beleven voor Gods aangezicht. De stem van het verleden, die onze toekomst verkondigt, roept ons weg uit de puinen van het heden, om eindelijk met de verscheidenheid onzer krachten de eenheid van het geestelijk vaderland te herbouwen op zijn oorspronkelijke grondslagen.

De historie roept! Zij roept niet u alleen, niet ons alleen, zij roept ons beiden tot het nationale leven uit de volheid van de erfschat in de kerken, waar gij, Goddank, tot onze preekstoel toehebt overgenomen om het verlossende Woord voort te zeggen en waar wij het altaar der verzoening willen bouwen op de plek van onze broedermoord.

De historie roept! En de geslachten van het Nederlandsch verleden roepen door haar stem. O, bidt met ons, opdat gij noch wij die roep miskennen, want wat de historie roept aan het nationale hart van ons beiden, is: één taal, één geloof, één Kerk, één Natie!

De historie roept! O, bidt met ons, dat wij ons bekeeren of dat gij u bekeert, om de waarheid volmaakt te bezitten. Want het is goed, dat één sterve voor het gansche volk; en één van ons tweeën moet ondergaan, indien wij willen, dat de natie verrijze tot de belijdenis van de volkomen Christus.

De historie roept! Zij roept niet onze geestelijke ondergang, doch dat wij leven in de volheid der waarheid, die ook u zal vrijmaken en ons samenbrengen in één christelijk-nationale tempel. Eén uwer leiders heeft eens edelmoedig aan uw openbare meening voorgesteld, dat gij de oude gothische Kerkgebouwen — in sommige gemeentelijke kerkhoven van gestorven evangelisch leven vereenzaamd als reusachtige lijkenhuizen van 't Protestantisme, — terug

zoudt geven aan haar oorspronkelijke bestemming, de katholieke eeredienst, die beeldend en zinnebeeldend in haar bouworde is uitgedrukt. Maar liever dan onze oude gebouwen verlangen wij onze broeders terug; ja, wij willen uw kerkgebouwen nimmer binnentrekken tenzij op de dag, dat wij met u mogen uittijgen, als één kudde onder één herder, één natie in één geloof.

De historie roept en roept! Geen dag en geen nacht rust ons gebed, om met haar stem tot de hemel te roepen, dat de ééne Hemelherder zich aan het hoofd stelle van het ééne volk. En zoo zeker als een krater kan uitbranden maar nimmer de liefde, zoo vast zal God om de rusteloos roepende liefde van zijn volk de dag in zijn toekomst bouwen, waarop het als één natie zich zal verheffen uit zijn verdeeldheid tot de verbroederende waarheid.

De historie roept en roept en roept! — o, hield ik haar klaroen aan een mond vol geestdrift, o, ware ik een man met een adem, die sterk siddert van liefde, ik zou *die dag, als de Geest waait zooals Hij wil,* de roep der historie voortklaroenen door de dageraden en de koperen weerklank helder van de eene morgen de andere toewerpen; en de liefde zou langs de tijdkimmen spoeden, om door de loutere drift van het beminnen de eeuwen in beweging te zetten; en met de eeuwen tijgen de geslachten, gehelderd door een geheven Vinger, aan welke zij de Bruidsring Christi zien gelegd . . . . . *O, grootsche tocht der verzoende historie,* ik zie door onze gewesten uw zinnebeeldige gang dalen uit de wel late avond en klimmen in het eerste licht van de purper gewimperde dag; ik zie met u voortbewegen de bevolkingen, die ons verleden bewoonden en het in glorie hebben gedrenkt; ik zie de kromstaf van Willibrordus, welke het rythme beweegt der tijden; ik zie de Utrechtsche Gemijterden en de Kloosterabten, de verkondigers en de bidders, de bekeerders en de bekeerden, de kruisvaarders en de gilden, de heroïsche mannen en de sterke vrouwen; en de historie, die won van Spanje, klaroent nu Oranje, -- en Prins Willem en Marnix van St. Aldegonde zie ik rijzen op die klanken, ik zie Rembrandt en Vondel, Grotius, Johan de Witt en Oldenbarneveldt, ik zie de oude en nieuwe tijden, ieder met de genieën en karakterteekenen van hun geestesleven treden door de schoonste dageraad van ons land naar de metropool zijner oudste geschiedenis; waar de hoogwaardige Dom, hersteld in zijn

adel, het volk wacht, dat binnentijgt voor de nationale verheerlijking van zijn Christus, Die verrees uit de ontbinding van 't verleden; en de domklokken op haar geslagen brons maken de luchten sonoor als de blijheid de sidder der harten, want hun klepel is de liefde; en de klokken van alle kerken dragen in klank en tegenklank de verrijzenis-boodschap van ons volk door de Nederlandsche landschappen; en onder de gewelven, waar het orgel uit de nationale gevoelsspanning zijn klanken-epos toomeloos los laat varen, stormt eindelijk, eindelijk in de vervoering der liefde uit één geloof, één kudde, één volk, één natie onstuimig door alle hemelen als een millioenenvoudige dankbaarheidsdaver voor den troon van Gods Majesteit: „Te Deum laudamus, Te Dominum confitemur, — Tu Rex Gloriae, Christe!"

Indien ik in eenvoud en ver van alle politieke berekeningen spreek uit de oprechtheid van het katholieke binnenleven, dan mogen onze niet-christelijke medeburgers — die wij al te eenzijdig plegen te naderen langs de zelfkant van het twistend partijbestaan — de bekentenis opvangen, dat ons bidden en werken nog machtiger dingen verwacht in de eeuwen, die wij weten opgetrokken aan de sterke hand van God. Wij zullen niet berusten in een Te Deum-stemming, voordat wij de *religieuze eenheid van de natie hebben bevestigd in de nieuwe sociale orde* van een uit haar middeleeuwsche as geloopen maatschappij.

. . . .

Uit zijn geboorte meesleepend in het dagloonersleven de erflasten van geslachten met alle risico's en alle wonden van het berooide bestaan; ellendig voorbereid op de geestelijke waarden des levens in de gemengde school, de gemengde vereeniging, de gemengde krant en het gemengde huwelijk, wordt dit compromissenmengsel van een na-middeleeuwschen mensch beurtelings in zijn zieleleven geplunderd door het materialisme, aan hetwelk hij brood vraagt, maar dat hem volstopt met onopgeloste problemen, en in zijn lichamelijk bestaan verbruikt door een veelraderige techniek, waar zijn leven als een vliegwiel in meedraait. Langs de zelfkant der parochie, waar een deel der kudde tragisch pleegt te vergaan in de bitterheden van de broodstrijd, heeft de Zondaglooze buurt hem ontkerkt. De socialistische of communistische organisatie wordt zijn goddelooze voorzienigheid en ongewijde tempel. Zij

regelt zijn plaats en nummer in het leger van de nieuwe beeldstormers, die het laatste beeld willen stormen uit de geloofsherinneringen der natie en de nissen van de vaderlandsche traditiën. Wij hebben hun stormpas gehoord, toen dit heir van de sociale opstand voortmarcheerde met ver-dreunende tred langs de horizont van de ineenstortende oude wereld. Het was de opstand vol honger naar een beter bewoonbare maatschappij dan die in het middernachtelijk uur der geschiedenis op de slagvelden werd omgebracht, — de stormloop der wanhoop, die rende van de oorlogskerkhoven naar de paleizen der koningen, toen de koningen vluchtten in de gloed der brandende Staten. ... een Keizer redde zijn leven in ballingschap, een Czaar verloor het in de kerker, waar de wanden werden bespat met heerschersbloed... En nòg vecht onverzoend langs de knekelvelden van de honderdduizendmaal geslachtofferde Abel een onbroederlijke menschheid voor een broederlijker maatschappij; en nòg rukt de Internationale van Amsterdam tot Moskou en China aan de zuilen van de wereld. Wankelt de wereld in de hengsels, waarin Gods Vinger haar ophing aan de eeuwigheid? Menschenvuisten willen haar wringen uit de goddelijke Vinger en haar vastklinken aan de scharnieren van een nieuwe tijd. Zie de hersmeders van de wereldorde als moderne Vulcanussen gebogen staan in de vuurtint van hun Internationale-smidse, waar zij hameren de toekomst-maatschappij, zoodat het aambeeld dreunt en de aarde davert! O, als wij Godskinderen zijn, grijpen wij dan moedig uit de vuist van de zwoegende giganten de hamer, opdat de liefde hem nederzwaaie voor het groote herscheppingswerk!

Want ook dit is de historische roeping, dat wij de doop van Willibrord zullen toedienen aan de moderne arbeid, de handel en de nijverheid, nu nog vaak in het wild levend naar de wolvennatuur van een heidendom vol eigenbaat.

Dan zullen ook *de historieloozen de roep der historie vernemen;* en wij zullen die roep verstaan in het Evangelie van de arbeid, waarin Willibrord zijn volk zal verzamelen; en wij zullen het hooren aan de poorten der fabrieken en langs de kaden, waar nu de reuk van teer en machine-olie de geur van wierook verdrijft; want boven het geruisch der drijfriemen, het geklikklak der machines en het stampen der stoomhamers roept de dooper onzer natie: „Mijn volk, nu is mijn testament vervuld in het

Evangelie van Hem, bij Wiens Geboorte de vrede en het recht, de rijkdom en de armoede elkander hebben omhelsd. Mijn vernieuwde volk, nu bewoon ons oude Nederland in het broederlijk genot der goederen van aarde en hemel, die God heeft gelegd in de zeeën van uw zielsdiepten en de lendenen van uw land. Voor groote dagen zijt gij geboren in het Vaderland, dat gegordeld ligt aan de grenzen van de tijd, eer gij voor grootere wordt herboren in het vaderland, mateloos gelegen in de gebieden der eeuwigheid. En gij, die in de Limburgsche mijnen vorscht aan het hart der aarde, of zweet in de moeizame turven van Drente, of die langs de toebereide Haarlemsche velden de schepping haar lieflijkheid in kleuren uit de grond doet ademen, — gij pulp- en polderwerkers, veem- en varenslui, eggers, dreggers, zwoegers, ploegers in de voren van ons land en de voren van ons water.... nu schept met de Eeuwige Schepper de rijkdommen en de schoonheid van Nederland als één broedervolk, één Godsvolk, één natie, die in het Evangelie van Willibrord het Evangelie van de arbeidheeft gelezen als de Paradijsvloek in de Golgotha-zegeningen van ons nationaal bestaan!

Zoo willen wij *om de katholieke en nationale boodschap* van Vader Willibrord ons gansche volk verzâmen, en Protestant noch Liberaal, Israëliet noch Heiden, Socialist noch Communist uitsluiten van de roeping, tot welke wij allen geroepen zijn. Vóór de Christen is de mensch, vóór het doopsel de erfzonde; en uit de erfschuld, die zoo ontzettend ook in de Geschiedenis van Nederland blijft voortbaren, moet ons volk worden gered als uit de dwalingen, door haar voortgebracht en die wij haten, terwijl wij de kinderen beminnen, die zij misleidde.

. . . .

. . . .

En daar alle menschelijk gezag maar de uitdrukking is van Uw goddelijk gezag, o Christus, Die om Uw troon de sterren en de volkeren beweegt, zoo duld, dat ik langs de hièrarchische ladder van het zichtbare gezag opklim tot U, o Heer van de natie en de wereld, om aan U toe te wijden ons volk van veel misverstand en meer goede wil, opdat gij het door de Liefde, welke de scheppingskracht aller dingen is, moogt bewegen naar U, *tot Wie onze historie roept en in eindelooze onverzadigheid blijft roepen, o Jezus Christus boven alles, gisteren, heden en in alle eeuwigheid!*

DE METHODE.

In dit hoofdstuk zullen wij in 't kort de beginselen uiteenzetten, die ons geleid hebben bij het samenstellen dezer methode.

I. Het godsdienstig onderricht moet in de opvoeding een zóó voorname plaats innemen, en zóózeer alles beheerschen, dat in vergelijking daarvan de overige kundigheden als bijzaken voorkomen. (Onderwijs-mandement der Nederlandsche Bisschoppen).

Tot nu toe was het historie-onderwijs op de Katholieke Lagere Scholen nog te veel een afgietsel van Calvinistische en Liberale geschiedenis-methoden. Wel waren er Roomsche boekjes voor de Vaderlandsche *Kerk*-geschiedenis, die dan in een apart uurtje besproken en vaak zorgvuldig van de eigenlijke geschiedenis-les verwijderd gehouden werden. En in de „gewone" leerboekjes zorgde men soms 't katholieke vooral te drukken met de kleinst denkbare letter; men mocht eens meenen, dat dit deel zoo voornaam was.

Zijn daarmede vroegere auteurs veroordeeld? In 't geheel niet; wij willen gaarne hulde brengen aan hun werk; zij waren de pioniers, die tenminste de Calvinistische en Liberale *opvattingen* uit onze school geweerd hebben.

En dat was al goed werk. Want de omstandigheden waren er naar: onderwijzers-opleiding voor 't „neutrale" staatsexamen; toelatingsexamens voor de openbare H. B. S.; de inrichting der Mulo-examens vóór 1924. En telde men eigenlijk wel mee, als de leerlingen niet konden afdreunen de gravenhuizen met de Dikke-Dikke-Floren, niet konden praten over Granson en Murten en over Kenau Hasselaar-Ripperda c. s.?

We kunnen tegenwoordig wel onze eigen weg gaan. 't Katholieke onderwijs is thans zoover geëmancipeerd in al zijn geledingen, dat we kunnen werken volgens principiëel-katholieke methodes. En niet alleen *kunnen*, maar ook *moeten*. Dat zegt ons het Mandement der Nederlandsche Bisschoppen.

We gaan echter ook niet mee met degenen, die de oude weg

reeds hebben verlaten en nieuwe hoofdwegen zijn gaan zoeken op 't gebied der economische, handels- of verkeersgeschiedenis, of uitstapjes maken in 't rijk der „tuitlampjes-historie".

Zeker, dit kunnen ook wegen zijn voor ons, maar toch slechts zijpaden. De economische geschiedenis, die ook te geven is in Roomsche geest, is 't onderwerp van lessen op vakscholen. De geschiedenis van woning, kleeding, voeding, enz., leidt ons af van de hoofdzaak, waarvoor het in de Lagere School slechts een goed passende entourage is.

Ons hoofddoel is, volgens ons eerste beginsel: *'t doen inleven van de leerling in de Idee van Jezus' Wereldkoningschap.*

Wanneer we dit gaan ontleden, dan zien we een viervoudig doel telkens in onze methode naar voren komen.

1. Het aankweeken van echt katholieke beginselen en het wapenen tegen de meest voorkomende historische leugens. We geven daarom de katholieke beoordeeling van personen en gebeurtenissen, van de verhouding tusschen Kerk en Staat, van de taak der vorsten; de katholieke opvattingen over arbeidstoestanden in Middeleeuwen en Nieuwste Geschiedenis, over kolonisatie, over „vrijheid"; de Roomsche tradities over trouw en aanhankelijkheid aan 't Koninklijk Huis van Oranje.

2. Medewerking aan de vorming van gemoed en karakter door het voor oogen stellen van echte karakters en de kennismaking met echte heldenlevens.

Hier doet zich vooral gelden een andere maatstaf, dan tot nu toe gold, bij de bepaling der leerstof. Ons beginsel eischt een geheel eigen toepassing, los van wat de officieele wetenschap genadig heeft goedgevonden als norm voor te schrijven, welk voorschrift maar al te graag wordt opgevolgd mede door vele leerkrachten der lagere school.

Voor onze leerstof kunnen we verwijzen naar deze handleiding. Enkele historische figuren zijn daar anders besproken dan gewoonte was; vele heldenfiguren zijn opgenomen, waaraan tot nog toe zoo goed als geen aandacht besteed werd of van wie zelfs de naam niet genoemd werd.

Zouden we nog moeten bewijzen, dat Willibrord en Ludger, Vosmeer en Rovenius, Donders, Damiaan, Le Cocq, Hamer en zoovele anderen groote karakters zijn?

3. *Liefde en geestdrift wekken voor Christus en Zijn Kerk.* Kinderen zijn van nature geestdriftig. We zullen merken, dat ze 't ook zijn bij door sommigen „droog" genoemde geschiedenisleerstof, mits deze maar goed wordt voorgedragen. Aan 't einde van hun leertijd moeten onze jongens en meisjes tot 't inzicht gekomen zijn, dat inderdaad „de poorten der hel Haar niet zullen overweldigen", dat geheel onze historie roept door de eeuwen, dat slechts Christus en Zijn Kerk de menschheid kunnen geleiden op de rechte weg. We hebben daarom de leerstof van het vijfde leerjaar hoofdzakelijk doen bestaan in de historie van de katholieke gedachte in Nederland: Voorop de Persoon van Christus zelf, dan de kerstening, de Christelijke (= Katholieke!) maatschappij der Middeleeuwen, uiteengerukt door de „Hervorming", wederopluiking van het katholicisme, herstel der hiërarchie. Wanneer 't vijfde leerjaar in dit raam staat, kunnen de volgende klassen alle mogelijke uitbreidingen, aanvullingen en versieringen geven.

4. *Het kind doen inleven in de vredesgedachte der Katholieke Kerk.* De beste vredebrenger kan slechts degene zijn, die door de Vredeskoning Christus zelf gezonden is, de Katholieke Kerk. Zij heeft haar hooge roeping in deze gevoeld en gevolgd: Paus Leo en de Hunnen, Clovis met de bisschoppen in Gallië, de pacificatie der Saksen, de Treuga Dei, Frederik van Hallum, bisschop Jan van Arkel, de demarcatie-linie in Amerika, dit alles geeft aan onze leerlingen een klein beeld van de werkzaamheid der Kerk inzake de volkenvrede. Dat na 1600 naar de stem der Kerk zoo goed als niet geluisterd werd, was de schuld van 't menschelijk egoïsme en een onmatig verlangen naar stoffelijke goederen. De leiders der volkeren luisterden sinds Luther en Calvijn en Lodewijk XIV niet meer naar de Vredesboodschap der Roomsche Kerk. Is 't dan niet 'n dure plicht en 'n schoone taak voor onze katholieke school om ook 't werk van onze laatste vredespausen, Leo XIII, Pius X, Benedictus XV en Pius XI meer bekendheid te geven?

Wanneer we, uitgaande van ons eerste beginsel, dit viervoudige doel vooropstellen bij de verdere uitwerking onzer methode, zal 't aldus gegeven geschiedenis-onderwijs „onder 't aanbrengen van gepaste en nuttige kundigheden" zeer zeker de Roomsche jeugd helpen „opleiden tot alle christelijke en maatschappelijke deugden".

Want juist die taak vervult 't op de best denkbare wijze, als 't gegeven wordt naar òns doel en ònze beginselen.

II. Het onderwijs in de Vaderlandsche Geschiedenis moet practisch zijn.

Tot heden bestond op zeer vele scholen de geschiedenisles in het leeren van een dorre rij feiten en jaartallen, terwijl het practisch nut der „tuitlampjes-historie" nog altijd bewezen moet worden. 't Komt ons voor, dat zij voor vele beoefenaars slechts een ersatz is voor de „vechtjasserij", die afgedaan had voor die collega's.

Er zijn dan ook onderwijsmannen die het nut van geschiedenis op de Lagere School niet inzien. We kunnen hun geen ongelijk geven, als men 't vak geeft als „politieke" historie of als men de „tuitlamp" op 't eerste plan zet.

Wij wagen het te beweren, dat de geschiedenis een vak is, bij uitstek practisch voor het leven. Maar dan moet op de Lagere School niet het leerboekje de eerste plaats innemen, doch het levende woord van de onderwijzer. Daarom geven we een tamelijk uitgebreide handleiding, om te wijzen op de stof, die behandeld *kan* worden. Wanneer we die leerstof aanbieden en laten verwerken in de geest van onze beginselen, dan gaan onze jongens en meisjes van school met een serie zuivere begrippen en idealen omtrent Roomsch innerlijk en maatschappelijk leven; hun zal het „Credo-Pugno" niet vreemd meer zijn. Voor de werkelijke opvoeding is Geschiedenis dan een practisch vak als weinig andere.

III. De leerstof moet liggen onder het bereik der leerlingen.

Met het oog op dit derde beginsel hebben we de leerstof gegroepeerd in *drie concentrische leerkringen met een „vóór-kring"*. Deze laatste geeft de stof voor het vierde leerjaar. Weinig ligt o. i. dan nog binnen het bereik der leerlingen. We stellen ons dan ook tevreden met de behandeling van eenige, daarvoor speciaal uitgezochte onderwerpen en historische figuren.

Het vijfde leerjaar bevat een leerstof, die, rekening houdend met jonge kinderen, in een *progressieve leergang* bespreekt de wording en ontwikkeling van Christus' Rijk in Nederland.

Het zesde leerjaar breidt dit uit, ook met meer politiek-godsdienstige en politiek-economische kwesties.

De leerstof voor 't zevende leerjaar zal laten zien, hoe gewenscht dit leerjaar was.

Om de leerstof gemakkelijker voor de leerlingen vatbaar te maken zijn noodig geschikte *aanknoopingspunten* en *hulpmiddelen*.

De meeste methodes voor dit vak hadden te kampen met de moeilijkheid van het begin. Wij niet. Het natuurlijke begin is het Jezus-kindje, dat op de wereld kwam om alle menschen gelukkig te maken, het Begin en het Einde van alles. De lessen over Germanen en Romeinen vloeien er vanzelf uit voort. Zooveel mogelijk gaven we voor elke groep lessen een aanknoopingspunt. Elk kind kent een kasteel, een stad, paters, protestanten, missionarissen.

Het voornaamste *hulpmiddel*, om de stof eenvoudig te maken, is de boeiende *vertelling* van de onderwijzer, waardoor een intense opmerkzaamheid wordt gewekt. Verder kan men gebruik maken van *illustratie-materiaal:* wandplaten, kaarten (dit behoeven geen historische te zijn), plaatjes uit 't leesboek en uit eigen verzameling (prik deze aan de wand of op een daarvoor bestemd bord). Wellicht weten vele collega's serie plaatjes in elkaar te zetten voor sciopticon of epidiascoop.

IV. De leerlingen moeten de blijvende beschikking houden over het feitelijke in de leerstof.

Wanneer na de mondelinge les een volgende keer de bijbehoorende leesles gelezen is, kan de rest van de tijd van dit tweede lesuur besteed worden aan de beantwoording der vragen uit het leerboekje. Men kan ze mondeling doen beantwoorden; ofwel schriftelijk en de antwoorden laten leeren. Dat ligt aan ieders wijze van werken en aan de leerlingen, die men voor zich heeft. Tot slot worden de vijf punten-om-te-onthouden geleerd; dit zijn (behalve in de vierde klas) de bordpunten van de vertelles.

* * *

Rest ons nog een kort woord te zeggen over de leergang van elke les. Liever lieten we dit aan de onderwijzer zelf over; we verlangen ook niet anders, dan dat de collega's onze methode *gebruiken* en niet slaafsch *volgen*. Maar 't volgende kan noodig zijn, om een goed begrip te krijgen van dit werk.

Voor elk onderwerp (soms in tweeën gesplitst) achten we noodig twee lesuren, elk van ongeveer drie kwartier, zoodat de stof in de vierde klas doorgewerkt wordt met één lesuur per week en in de opvolgende klassen met twee per week. Men houdt dan nog tijd over voor andere eventueel gewenschte leerstof (voorlezen, lichtbeelden, plaatselijke historie). Ook met vrije dagen is dan rekening gehouden.

De eerste der driekwartuurlessen wordt besteed aan de mondelinge voorstelling door de onderwijzer. Een korte **voorbereiding** dient om reeds aanwezige begrippen te verhelderen en te gebruiken als aanknoopingspunt der les.

Deze voorbereiding verwarre men niet met de korte inleidingen in de handleiding. Deze laatste dienen, om ons te verantwoorden wat betreft keuze en indeeling der leerstof.

Dan volgt de eigenlijke **behandeling.** Deze bestaat uit de *aanbieding* der leerstof en de korte *samenvatting* hiervan in vijf bordpunten. De *mededeelende leervorm* is bij het vak geschiedenis tijdens de aanbieding de aangewezen vorm, omdat van zelfvinden door de leerlingen natuurlijk geen sprake is. Dit stelt hooge eischen aan de onderwijzer. Deze moet ten eerste *kunnen vertellen.* Ten tweede moet hij *de leerstof beheerschen;* vandaar dat uit de handleiding*) allereerst bestudeerd of gelezen moet worden, wat gezegd is bij elk onderwerp onder de rubriek „voorstelling" Tijdens de bespreking wordt de korte samenvatting telkens op 't bord geschreven.

Het tweede driekwartier wordt besteed aan de **„toepassing en herhaling".** Deze bestaat uit het lezen van de les uit het bijbehoorende leesboek en het behandelen der vragen uit 't leerboekje, terwijl tot slot de vijf bordpunten uit het boekje van buiten geleerd moeten worden.

De leesles moet aan de leerlingen bovendien liefhebberij bijbrengen voor het lezen van historische boeken. Wel is onze Nederlandsche boekenmarkt niet overstroomd met geschikte historische lectuur voor de jeugd, maar de symptonen zijn aanwezig voor optimistische verwachtingen in dit opzicht.

De illustraties in de leesboeken zijn met zorg samengesteld.

*) Deze handleiding dient niet om voorgelezen te worden! Zij geeft slechts de gang der les aan.

Zij kunnen reeds bij de mondelinge aanbieding der leerstof gebruikt worden.

Lange tijd hebben we de vraag overwogen hoe de leerboekjes zouden worden ingericht; we hadden de keuze uit invuloefeningen of vragen. Na langdurige overwegingen en overleg met ervaren collega's hebben we tot het laatste besloten. Bij het beantwoorden van vragen immers krijgt de leerling gelegenheid tot oefening in denken, spreken en mondeling uitdrukken van gedachten. Hij is niet gebonden aan een bepaalde zinsvorm, terwijl hèm wellicht een antwoord in geheel andere vorm voor de geest zweeft. Invuloefeningen voor 't vak geschiedenis zijn zeer vaak rebussen, terwijl vragen meer vormende waarde bezitten.

Mocht een collega een les willen laten navertellen door zijn leerlingen, dan probeert hij dat natuurlijk; we houden ons aanbevolen, zijn ondervindingen op dit gebied te ontvangen. O. i. zal deze proefneming wel op een mislukking uitdraaien.

We komen dus voor de behandeling van een les tot het volgende overzicht:

1. Voorbereiding.	Handleiding. (Rubriek Voorstelling.)
2. Behandeling.	
a. aanbieding.	
b. samenvatting.	

3. Toepassing en herhaling (lees- en leerboekjes).

DE ILLUSTRATIES IN DE LEESBOEKJES.

Vierde leerjaar.

Les 1. De aanbidding der herders.

Christus is de grootste figuur in de geschiedenis. Om dit te doen uitkomen, sluiten we deze les met een vignet. Daardoor wordt Christus op een geheel bijzondere wijze vooraan geplaatst in de historie. De beteekenis van dit vignet is: de uitdrijving van Adam en Eva uit het Paradijs; tegelijk met de Paradijsvloek gaf God de Paradijsbelofte; de Moeder Maagd kroont daarom dit vignet.

Les 2. Een Germanen-hoeve.

Dit plaatje toont de Germanenfamilie in haar dagelijksche bezigheden; mannen trekken ter jacht; vrouwen en slaven zijn aan 't werk.

Les 3, eerste plaatje. Sint Lambertus bij Pepijn.

Voor dit tafereel is het oogenblik gekozen, dat de bisschop aan de koning zijn zondig leven verweet.

Les 3, tweede plaatje. St. Lambertus en St. Willibrord bij hun bekeerlingen in de Betuwe.

Het is in de buurt van Buren. Daar ontmoetten de heiligen elkander om aan de bijeenstroomende scharen van nieuwgedoopten de deugden van de christelijke godsdienst te verklaren.

Les 4, eerste plaatje. St. Willibrord op Helgoland.

Dit tafereel is niet in de leesles beschreven, maar komt wel voor in de leerstof der handleiding. Dit plaatje kunnen de leerlingen dus tijdens de mondelinge behandeling vóór zich hebben: „Onder aanroeping der H. Drievuldigheid doopt St. Willibrord eenige heidenen met het water uit de heilige bron. Fosite wreekt zich niet."

Les 4, tweede plaatje. St. Willibrord op Walcheren.

Les 5, eerste plaatje. St. Ludger en Bernlef.

St. Ludger steekt zijn hand op en vraagt aan de blinde, of hij iets kan onderscheiden.

Les 5, tweede plaatje. Widukinds doop.

Les 6. St. Jeroen belijdt voor de Noormannen zijn geloof in de H. Drievuldigheid.

Les 7, eerste plaatje. Een waardevol papiertje.

Dit is de afbeelding van een charter door keizer Hendrik V gegeven aan de burgers van Utrecht en Muiden. Hij bevestigt daarmede alle voorrechten, welke zij vroeger van bisschop Gondebald hebben ontvangen.

Het charter is aanwezig in het Archief der gemeente Utrecht.

De tekst met vertaling volgt hier voor de volledigheid.

C. In nomine sancte et individue Trinitatis Heinricus divina favente clementia quartus Romanorum imperator Augustus.

Dum fidelium nostrorum utilitati benigne consulimus, digneque eorum peticione acquiescimus, antecessorum nostrorum regum sive imperatorum morem exsequimur, et tanto maiorem futurorum nobis nostrisque successoribus benivolentiam spe remunerationis captamus.

Notum sit igitur omnibus, tam futuris quam presentibus, quod non solum Traiectensibus ac Mudensibus, sed etiam omnibus, qui in illorum ambitu continentur, jus et consuetudinem ac privilegium, ab episcopo Godebaldo concessum, cognoscimus, et sub huius condicionis titulo confirmamus, ut unanimes nostre insistant fidelitati, nostreque dignitati ac corone detrahentes et adversantes pro possibilitate opprimere studeant, infideles humiliando sed fideles corroborando. Nolumus autem fideles nostros sacramentum latere, quod in huius carte donatione nobis inviolabiliter se conservare Traiectenses ac Mudenses conjuraverunt. Est vero hic modus sacramenti, scilicet ut nominatim Traiectensem episcopatum omni exclusa occasione contra omnes mortales in nostra fidelitate nobis retineant.

Ut autem huius nostre condicionis sive confirmationis auctoritas stabilis et inconvulsa permaneat, hanc inde cartam, propria manu corroboratam, scribi et sigilli nostri impressione jussimus insigniri.

Huic nostre confirmationi idoneos adhibuimus testes: Godebaldum Traiectensem episcopum, Conradum Osnabrugensem episcopum, Mengozum Sancti Martini prepositum, Herimannum prepositum, Fridericum comitem de Arensberch, Arnoldum comitem de Cleve, Arnoldum de Rod et fratrem eius Rucherum, Giselbertum, Galonem scultetum. Mudenses quoque: Giselbertus eodem tempore villicus factus, Waldo, Sigebaldus, Herimannus, Wiltetus, Jerosolimitani: Godescalcus, Uscherus, Algerus, Petrus, Tanco, Gerardus, Robertus.

Omnes etiam, qui Traiectensem civitatem munire debent vallo, ab omnimodo theloneo liberos esse concedimus, quandocunque eandem civitatem causa mercandi adierint.

Signum Heinrici quarti Romanorum imperatoris (M) invictissimi.

Bruno cancellarius recognovi, vice archicancellarii.

Data apud Inferius Traiectum, anno dominice incarnationis M. C. XXII, indictione XIII, IIII Nonas Junii, anno domini Heinrici quarti, regni eius XXIII, imperii vero XII.

C. In de naam van de heilige en ondeelbare Drievuldigheid Hendrik IV [1]) bij de genade Gods verheven Romeinsch Keizer.

Terwijl wij het heil onzer getrouwen welwillend behartigen en bereidwillig aan hun verzoek gehoor verleenen, volgen wij de gewoonte van onze voorgangers, hetzij koningen of keizers en verkrijgen de genegenheid van het toekomstig geslacht in de hoop op vergelding.

Het zij derhalve aan allen, zoowel de toekomstige als tegenwoordige menschen, bekend, dat wij niet enkel voor de inwoners van Utrecht en Muiden, maar ook aan allen, die in hun gebied verblijven, het recht en gewoonte en privilege, dat hun door bisschop Godebald is toegestaan, erkennen en onder deze voorwaarde waarborgen, dat zij eensgezind aan ons trouw zullen blijven en de belagers van onze waardigheid en kroon naar vermogen trachten te onderdrukken, door de ongetrouwen te vernederen en de getrouwen te versterken. Wij willen onze getrouwen niet onkundig laten van de eed, die de burgers van Utrecht en Muiden ons gezworen hebben bij het verleenen van dit charter. Dit is in waarheid de inhoud van de eed, dat zij met name de Bisschop van Utrecht in alle omstandigheden zullen getrouw blijven tegenover allen.

Opdat nu het gezag van onze voorwaarde of bevestiging onaangetast zal blijven, hebben wij dit charter eigenhandig onderteekend, laten schrijven en van ons zegel laten voorzien.

Voor deze bevestiging hebben wij daartoe gerechtigde getuigen gebruikt: Godebald, bisschop van Utrecht, Koenraad, bisschop van Osnabrück, Mengo, proost van Sint Maarten, Herman, proost,

---

[1]). Hendrik V was de IVe *Keizer* van die naam.

Frederik, graaf van Arensberg, Arnoud, graaf van Kleef, Arnoud van Rod en zijn broeder Rucher, Giselbert, Galo, schout. Ook de Muidenaars: Giselbert, terzelfder tijd rentmeester geworden, Waldo, Sigebold, Herman, Wiltetus. De Jeruzalem-vaarders: Godschalk, Uscher, Alger, Peter, Tanco, Gerard, Robert.

Wij geven algeheele vrijdom van tolgeld aan allen, ook aan hen, die naar de stad gaan om er handel te drijven, en de stad met een muur moeten versterken.

Zegel van Hendrik de Vierde onoverwinnelijke Romeinsche Keizer.

Ik Bruno, kanselier, heb het overgelezen, in plaats van de opperkanselier.

Gegeven te Utrecht, in het jaar onzes Heer 1122, indictie XIII, de 2^{e} Juni, in het 23^{e} jaar van het koningschap van keizer Hendrik, in het 12^{e} van zijn keizerschap.

Les 7, tweede plaatje. In de schaduw der kerk.

Een kijkje in een Middeleeuwsche stad.

Les 8. God wil het.

Les 9. Het H. Sacraments-mirakel te Amsterdam.

Les 10. Christus verschijnt aan de Heilige Lidwina.

Les 11. Marijn Brant breekt z'n onder eede gegeven woord. Nadat de Geuzen de Blauwe Toren zijn binnengelaten, wordt de bezetting gevangen genomen.

Les 12. Het nood-altaar te Amsterdam op de achterzolder van een koopmanshuis. Dit huis is nu bekend als „Museum Amstelkring." Naar gezegd wordt, werd de H. Mis hier opgedragen, toen de openbare uitoefening van de katholieke godsdienst niet meer mogelijk was. Onder 't altaar was 't gat voor de turfpijp. (zie handleiding I, pag. 241).

Les 13. Paul van der Vrecken wordt betrapt door eenige Fransche Grenadiers.

Les 14. Z. Petrus Donders.

Les 15. Eerst-communicanten op Molokai. Dit plaatje is uit: *Van Kessel,* De held van Molokai. De Pater, die in 't midden zit, is niet pater Damiaan, maar één zijner opvolgers.

Les 16. „Gaat allen weg." Mgr. Hamer laat z'n zes priesters vertrekken en blijft zelf bij zijn Christenen.

Vijfde leerjaar.

Les 1. Bezoek der Wijzen aan de Kribbe. Ook over de heidenen zal Christus Zijn rijk uitbreiden. Het vignet, dat ook hier de Christusfiguur op een afzonderlijke plaats vooraan 't boek plaatst, geeft daarom de missie-gedachte weer. Twee tafereelen uit de koude streken en de tropen worden gescheiden door het triomfeerende kruis.

Les 2. Weid mijne lammeren.

S. Petrus voedt de schapen en wijst hun de weg naar de Kerk Gods.

Les 3. S. Petrus te Rome. Dit plaatje laat de uiterlijke grootheid van de stad zien en te midden daarvan S. Petrus, moe en afgemat, in gesprek met de Romein, waarvan de les spreekt.

Les 4. Wodan. De raven, die hem bijzondere diensten bewijzen, omvliegen hem.

Les 5. De poort van een Romeinsche vesting. Een in- en een uitgang worden gescheiden door een zuil met 't beeld van de vergoddelijkte Caesar. Eenige soldaten oefenen zich. De beide jongens verbeelden de knapen uit de leesles. Voor de muur ligt een droge, dubbele gracht. Binnen de muur liggen Romeinsche huizen en soldatenverblijven. Een Germaansch dorp ligt afgezonderd aan de weg, die naar de vesting loopt.

Les 6. Tijdens de volksverhuizing.

Les 7. „Daar had ik met m'n Franken bij moeten zijn!"

Les 8. „Amandus, keer terug naar uw land." (Handleiding, blz. 64).

Les 9. St. Bonifatius velt de Donar-eik.

Les 10. Twee zendgraven houden zitting.

Les 11. Een Noormannen-overval.

Les 12. St. Ansfried. Twee kooplui komen bij hem klagen over de onveiligheid der wegen.

Les 13. Een kasteel met omgeving. Dit plaatje brengt 't kasteel als middelpunt der Vroonhoeve. De heer trekt uit met eenige manschappen; we zien ploegende boeren; elk heeft in deze miniatuur-maatschappij zijn eigen plicht.

Les 14. Floris V wordt gevangen weggevoerd.

Les 15. Gildekist der bakkers. Deze kist wordt bewaard in het Provinciaal en Stedelijk Museum te Groningen. We zien drie tafereelen afgebeeld, die van belang zijn in het bakkersbedrijf: 't koopen van 't koren, de bakkerij, de winkel. Daarboven en onder staan de woorden:

Koopt kooren goet
Backt met voorspoet
Soo sal U neringh
Gaen nae U begeringh.

Les 16. De Zalige Siardus op 't land.

Les 17. 'n Kruistochtprediker.

Les 18. Bisschop Jan van Arkel.

Jan van Arkel op z'n rechterstoel, waar één der straatroofridders voorgebracht wordt.

Les 19. Geertrui van Oosten.

Les 21. Beeldenstorm.

Afgebeeld is de beeldenstorm in de St. Jan. (Zie Handleiding pag. 211).

Les 22. Eerste Vergadering der opstandige Hollandsche steden te Dordrecht (1572).

Les 23. Spanjaarden nemen nieuw-ontdekt land in bezit. (Handleiding, blz. 226).

Les 24. St. Franciscus Xaverius.

Les 25. O. I.-vaarders op de Javaansche kust.

Les 26. J. P. Coen belegt een vergadering aan boord van zijn schip ter beraadslaging over de beslissende aanval op Banda.

Les 27. Hugo de Groot.

Les 28. Sasbout Vosmeer.

Les 29. 't Zolderkerkje aan de Oudezijds-Voorburgwal te Amsterdam, genoemd Onze Lieve Heer op Solder, nu Museum Amstelkring.

De portretten en schilderijen aan de muren zijn als museum-curiosa opgehangen.

Achter 't altaar staat een preekstoel, die op vernuftige wijze naar voren te draaien is. Achter in 't kerkje, dus hier niet zichtbaar staat nu nog 't orgel.

Les 30. Parochie-kerk van Rijsenburg, gesticht door de medewerking van Petrus van Oosthuyse (1808). Dit is een der kerkjes, in de Fransche tijd gebouwd.

Les 31. Pater Le Cocq S. J. als kerkenbouwer.

Les 32. Inhuldiging van de Souvereine Vorst Willem I te Amsterdam.

Les 33. Mgr. Johannes Zwijsen.

Les 34. De Hollandsche Zouaven te Albano.

Les 35. De Kinder-Communie in 't Stadion tijdens 't Eucharistisch Congres 1924.

DE LEERSTOF

I. JEZUS, DE VERLOSSER DER WERELD.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

Een groote moeilijkheid bij het geschiedenis-onderwijs is de eerste les. Op allerlei wijzen heeft men reeds geprobeerd om de leerlingen te doen begrijpen, wat het woord geschiedenis wil zeggen, hoe een menschelijke samenleving tot stand komt, enz. Maar wanneer in deze methode op de eerste plaats karakters naar voren komen en de uitbreiding van Christus' Rijk op aarde, dan alleen reeds is ons aanknoopingspunt gevonden in de Persoon van Jezus Christus zelf. Dit levert geen moeilijkheden op voor Roomsche kinderen, die immers zoo vertrouwd met Jezus zijn.

In dit vierde leerjaar bespreken we het Kerstverhaal, dat de leerlingen nu bekend is uit de Bijbelsche-geschiedenis-les. Maar in deze geschiedenis-les leggen we dan meer de nadruk op datgene, *wat Christus hier kwam doen:* aan de Joden en de eenvoudigen van geest zich als de Verlosser openbaren. Deze menschen werden als 't ware vertegenwoordigd aan de kribbe door de herders van Bethlehem.

Voorstelling.

Het Kerstverhaal houde een oogenblik de kinderen geboeid. En dan:

De herders hadden al uit het Oude Testament gehoord over de Messias, die zou komen. Waren er nog meer zulke menschen? O, zeer veel! Over de heele wereld waren lieden, die naar de Messias verlangden. Daar leeren we later nog wel eens van.

Welk groot werk kwam Jezus op de wereld verrichten? Daarvoor moeten we even terug naar het Paradijs. Adam en Eva hadden gezondigd. Hoe? Daarom had God de hemel voor alle menschen gesloten. God was oneindig beleedigd. Maar in Zijn oneindige goedheid gaf Hij de belofte, dat een Reine Mensch zou komen om de hemel weer te openen. Deze Reine Mensch was Jezus, God en Mensch tegelijk. Jezus heeft drie jaren gepredikt

in het Beloofde Land. In die drie jaren heeft Hij de menschen geleerd, wat zij moesten doen om in de hemel te komen. Aan twaalf mannen heeft Jezus vooral veel geleerd. Dat waren?

Hoe kunnen wij weten, wat Christus geleerd heeft? Door het lezen van het Evangelie. Maar dat is erg moeilijk. Wie zal dat voor ons uitleggen? Dat doen de Paus en bisschoppen, en de pastoor en kapelaan in de catechismus-les.

Aan het eind der drie jaren hebben de Joden Christus gevangen genomen. Aan het Kruis is Jezus gestorven en heeft Hij alle zonden van alle menschen uitgeboet. Ook wij kunnen nu weer in de hemel komen, als we braaf zijn.

Boven Jezus' Kruis stonden de letters I. N. R. I. Dat beteekent? Was Christus alleen koning der Joden? Neen, maar van de heele wereld. Iedereen moet in Jezus' Leer gelooven.

Hier past een herinnering aan het Feest van Christus' Koningschap.

Toen Jezus op de wereld kwam, waren er reeds zeer veel menschen. En ze wisten nog lang niet allemaal, dat Jezus geboren was en ook voor hen had geleden. Dat waren heidenen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 1. Het Kindje Jezus.

B. Vragen.

1. Wie is voor ons mensch geworden en aan het kruis gestorven?
2. Waar is Jezus geboren?
3. Waarom is God de Zoon mensch geworden? (Kat. vr. 98)
4. Waartoe zijn wij op aarde? (Kat. vr. 1)
5. Wie heeft ons geleerd, hoe wij God moeten dienen? (Kat. vr. 2)
6. Was Jezus waarlijk God? (Kat. vr. 31)
7. Waardoor zijn Adam en Eva in de slavernij des duivels gevallen? (Kat. vr. 70)
8. Hoe heeft God zich over de menschen ontfermd? (Kat. vr. 79)
9. Wie is de Verlosser? (Kat. vr. 85)
10. Wanneer vieren wij het feest van Christus' geboorte? (Kat. vr. 97)
11. Waar begon Christus Zijn laatste lijden? (Kat. vr. 108)
12. Welke dood is Christus gestorven? (Kat. vr. 109)

13. Waar werd Christus gekruisigd? (Kat. vr. 110)
14. Voor wie is Christus gestorven? (Kat. vr. 114)
15. Wanneer vieren wij de Verrijzenis van Christus? (Kat. vr. 123)
16. Aan wie heeft Jezus vooral Zijn Leer verteld?
17. Waar staan vele wonderen en preeken van Jezus opgeschreven?
18. Wie verklaart die boeken voor ons?
19. Wat beteekent I. N. R. I.?
20. Was Jezus alleen koning der Joden?
21. Weten alle menschen al, dat Jezus ons verlost heeft?
22. Ken je ook streken, waar die menschen wonen?

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

Ook in dit leerjaar beginnen we met het Kerstverhaal. Nu gaan we verder en brengen de Wijzen uit het Oosten bij de Kribbe.

Men begrijpe ons goed. Het is natuurlijk niet de bedoeling om nu pas over dit Kerstverhaal te spreken. Alle kinderen kennen het immers al lang. Maar dat geeft juist ons aanknoopingspunt.

De Wijzen waren op reis gegaan na het zien der wonderbare ster. Zóó leidde God de heidenen uit vreemde landen naar de Kribbe van Zijn Zoon.

Voorstelling.

Het Verhaal der Drie Koningen behoeft in de handleiding geen plaats te vinden.

De heidenen *moeten* naar Jezus gebracht worden. Deze drie zijn de eersten van duizenden. Gods genade trok hen voort. Ook nu nog zijn er vele heidenen. Die moeten ook Jezus komen aanbidden in Zijn woonplaatsen in het Tabernakel. Dat dit gebeuren moge, daarvoor wèrken de missionarissen; daarvoor moeten wij bidden.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 1. Het Kindje Jezus en de Wijzen uit het Oosten.
B. Vragen. Leerboekje, les 1.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 1.

II. DE APOSTELEN.

In de 4de klas hebben de leerlingen niet genoeg van aardrijkskunde gehad om zich een voorstelling te kunnen vormen van de juiste ligging van Palestina en Rome. Daarom in het vierde leerjaar verder geen les over de Apostelen.

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

Rome is hier geen onbekende plaats meer. Daarom nu over *Sint Petrus.* Het is hier niet de bedoeling een geheele serie lessen te geven over St. Petrus. Dat hoort thuis in de Bijbelsche geschiedenisles (b.v. W. v. d. Hengel, Godsdienstleer en godsdienstig leven II). Wij wenschen in deze methode St. Petrus voor te stellen als de Paus van Rome, die Rome gemaakt heeft tot het middelpunt der katholieke wereld. De leerstof wordt daarbij in twee gedeelten gesplitst:

1. De H. Petrus in Palestina.
   Leermiddelen: kaart van Palestina.
2. De H. Petrus in Rome.
   Leermiddelen: kaart van Europa.

Voorstelling. 1. De H. Petrus in Palestina.

Toen Christus dertig jaar oud was, trad Hij in het openbaar op om Zijn Leer aan de menschen te verkondigen.

Dat weten alle leerlingen der 5de klas; dat is ons aanknoopingspunt.

Vele predikaties hield Jezus; deed tal van wonderen, waarmede Hij Zijn Goddelijke Zending bewees Maar Jezus wist ook, dat Hij eens zou sterven en ten hemel zou varen. Dan moesten menschen Zijn werk voortzetten. Daarom koos Jezus uit Zijn volgelingen er twaalf uit.

Op 't bord: 1. Gaat en onderwijst alle volkeren, hen doopende in de Naam des Vaders en des Zoons en des Heilige Geestes.

Daarvan kunnen „jullie" wel eenigen noemen. Deze twaalf heeft

Hij bijzonder onderwezen. Eén ervan stelde Hij aan als hun hoofd. Dat was *Simon*.

Hoe was dat gebeurd? St. Mattheus verhaalt het als volgt:

—„Jezus kwam dan in de streken van *Cesarea Philippi* en Hij ondervroeg Zijn leerlingen: Wie zeggen de menschen, dat de Menschenzoon is? En zij zeiden: Sommigen: Johannes de Dooper; anderen: Elias; weer anderen: Jeremias of één der profeten. Hij zeide hun: Maar gij, wie zegt gij, dat Ik ben? Simon Petrus antwoordde: Gij zijt de Christus, de Zoon van de levende God. En Jezus antwoordde: Zalig zijt gij, Simon, zoon van Jona, want niet vleesch en bloed hebben u dit geopenbaard, maar mijn Vader, die in de hemel is. En Ik zeg u: Gij zijt Petrus en op deze steenrots zal Ik Mijn Kerk bouwen en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen. En u zal Ik de sleutels geven van het rijk der hemelen."-- (Mattheus XVI, 13-19)

Op 't bord: 2. Gij zijt Petrus en op deze steenrots zal Ik Mijn Kerk bouwen.

Dit was echter nog maar een belofte. De aanstelling van Petrus tot Hoofd van Christus' Kerk kwam later. Het was in de dagen, toen Christus verrezen was. Vele malen verscheen Hij aan Zijne leerlingen; zoo ook eens aan het meer van *Tiberias*.

—„Toen ze dan ontbeten hadden, zegt Jezus tot Simon Petrus: Simon, zoon van Joannes, bemint ge Mij meer dan zij? Hij zegt Hem: Ja, Heer, Gij weet dat ik U liefheb. Hij zegt hem: Weid mijn lammeren. Hij zegt hem weer een tweede maal: Simon, zoon van Joannes, bemint gij Mij? Hij zegt Hem: Ja, Heer, Gij weet dat ik U liefheb. Hij zegt hem: Hoed mijn schaapjes. Hij zegt hem de derde maal: Simon, zoon van Joannes, hebt ge Mij lief? Het deed Petrus leed, dat Hij hem de derde maal zeide: Hebt gij Mij lief? en hij zeide Hem: Heer, Gij weet alles; Gij weet dat ik U liefheb. Hij zegt hem: Weid mijn schapen."— (Joannes XXI, 15-17).

Met dit driemaal herhaalde bevel om zijn lammeren, schaapjes en schapen te weiden en te hoeden, vervulde Jezus de belofte, welke Hij aan Petrus had gedaan bij Cesarea Philippi. Hij stelde hem daardoor aan tot opperherder over geheel Zijne Kerk.

Op 't bord: 3. Weid mijn lammeren; weid mijn schapen.

Is Petrus ook opgetreden als Paus? Welzeker. Toen de H. Geest op het Pinksterfeest was neergedaald, kwamen vele menschen samenstroomen voor het huis, waar de Apostelen toen verbleven. De twaalf gingen naar buiten. —„En Petrus verhief zijn stem en richtte tot hen het woord: Mannen van Judea en alle inwoners van Jeruzalem, dit zij u bekend gemaakt, en geeft acht op mijne woorden. Jezus van Nazareth, een man, voor wie God bij u getuigd heeft door machtdaden en wonderen en teekenen, welke God door Hem in uw midden verrichtte, hebt ge door de hand van heidenen gekruisigd en ter dood gebracht. Deze Jezus heeft God opgewekt: daarvan zijn wij allen getuigen. Met zekerheid erkenne derhalve geheel het huis van Israel, dat God Hem èn Heer èn Christus gemaakt heeft, deze Jezus, die gij gekruisigd hebt.

Toen ze dit hoorden, werden ze diep getroffen in hun hart, en zeiden tot Petrus en de overige apostelen: Wat moeten wij doen, mannen-broeders? Petrus nu sprak tot hen: Bekeert u en laat ieder uwer zich doopen in de Naam van Jezus Christus, tot ververgeving uwer zonden. Zij dan, die zijn woord aannamen, ontvingen het doopsel, en ongeveer drieduizend zielen traden die dag toe."— (Handelingen, 2de hoofdstuk).

Op 't bord: 4. St. Petrus heeft de eerste toespraak gehouden voor de Joden.

Onder de leiding van Sint Petrus hebben nu de apostelen zich bezig gehouden met de prediking van Christus' Leer. Daarvan hooren we onder de Bijbelsche geschiedenis-les wel meer.

Petrus heeft nog meer dingen gedaan, waaruit we kunnen zien, dat hij het hoofd der Kerk was. Tot nog toe bekeerden zich alleen Joden. Sint Petrus nu heeft *de eerste heiden gedoopt.*

In het tiende hoofdstuk van de Handelingen der Apostelen wordt dit als volgt verhaald:

—„Te Cesarea was een zeker man, met name Cornelius, een honderdman uit de dusgenaamde Italiaansche krijgsbende. Vroom en godvreezend met geheel zijn gezin, gaf hij vele aalmoezen aan het volk, en bad gestadig tot God. In een visioen, omtrent het negende uur van de dag, zag hij duidelijk een engel Gods bij zich binnentreden, die tot hem zeide: Cornelius! Hij nu staarde hem aan en werd bevreesd, en zeide: Wat is er, Heer? Doch

hij zeide hem: Uwe gebeden en uwe aalmoezen zijn tot vóór God opgestegen ter herinnering. En nu, zend mannen naar Joppe, om zekere Simon, met bijnaam Petrus, te ontbieden. Hij is geherbergd bij zekere leerlooier Simon, wiens huis aan zee staat. Zoodra nu de engel, die hem toesprak, zich verwijderd had, riep hij twee zijner huisbedienden en een godvreezende soldaat uit de manschap, die hij voortdurend bij zich had, en na hun alles verhaald te hebben, zond hij hen naar Joppe.

De volgende dag nu, terwijl zij onderweg waren en de stad naderden, besteeg Petrus het dakterras om te bidden, omstreeks het zesde uur. Doch hij kreeg honger en wenschte iets te nuttigen. Terwijl men dit echter gereed maakte, kwam over hem een geestverrukking. En hij ziet de hemel geopend, en een voorwerp nederdalen, dat op een groot laken geleek en aan de vier hoeken op aarde werd nedergelaten. Daarin bevonden zich allerlei viervoetige en kruipende dieren der aarde en vogelen des hemels. En er klonk een stem tot hem: Sta op, Petrus, slacht en eet. Doch Petrus zeide: Volstrekt niet, Heer, want nooit heb ik iets gegeten van al wat onheilig of onrein is. En een stem klonk weder een tweede maal tot hem: Wat God rein verklaard heeft, noem gij dat niet onheilig. Dit nu gebeurde tot driemaal toe, en terstond daarop werd het voorwerp ten hemel opgenomen.

Doch terwijl Petrus zichzelf afvroeg, wat het gezicht, dat hij aanschouwd had, mocht beteekenen, zie, daar stonden de mannen, door Cornelius afgezonden, na gedane navraag naar het huis van Simon, vóòr de poort. En na zich door geroep te hebben aangemeld, vroegen ze of Simon, met bijnaam Petrus, daar geherbergd was. Terwijl Petrus van zijn kant over het gezicht nadacht, zeide hem de H. Geest: Daar zijn drie mannen, die u zoeken, maar sta op en ga naar beneden, en ga zonder eenig bedenken met hen mede, want Ik heb hen gezonden. Petrus nu ging naar beneden tot de mannen en zeide: Zie, ik ben die ge zoekt; wat is de reden, waarom ge hier zijt? Zij nu zeiden: Cornelius, een honderdman, een rechtvaardig en godvreezend mensch, met eere genoemd bij geheel het volk der Joden, ontving van een heilige engel een godspraak, om u in zijn huis te ontbieden en woorden van u te vernemen. Hij dan noodigde hen binnen en ontving hen te gast. De volgende dag echter stond hij op en vertrok

met hen, en eenige van de broederen uit Joppe gingen met hem mede. De daaropvolgende dag kwam hij dan te Cesarea aan. Cornelius nu was hen wachtende, en hij had zijn bloedverwanten en vertrouwde vrienden bijeengenoodigd. Zoodra Petrus nu aankwam, ging Cornelius hem tegemoet, en wierp zich aan zijn voeten ter aarde neder. Doch Petrus richtte hem op en zeide: Sta op: ook ik zelf ben een mensch. En terwijl hij met hem sprak, trad hij binnen, — en vindt er velen vergaderd. En hij zeide hun: Gij weet hoe het een Joodsche man niet vrijstaat met iemand van een ander volk vertrouwelijk om te gaan of hem te bezoeken. *Doch mij heeft God getoond, geen enkel mensch onheilig of onrein te heeten.* Daarom ben ik ook, na ontboden te zijn, zonder tegenspraak gekomen. Ik vraag dus: om welke reden hebt gij mij ontboden? En Cornelius zeide: Van dit uur af drie dagen geleden, was ik, om het negende uur, in mijn huize in gebed, en zie, een man stond vóór mij in helderwit gewaad, en zeide: Cornelius, verhoord is uw gebed, en uwe aalmoezen zijn voor Gods oog herdacht. Zend dus iemand naar Joppe om Simon, bijgenaamd Petrus, te ontbieden; hij is geherbergd in het huis van een leerlooier, Simon, aan zee. Onmiddellijk dan heb ik om u gezonden, en gij hebt goed gedaan met over te komen. Nu derhalve zijn wij allen in Gods tegenwoordigheid, om te vernemen alwat u door de Heer gelast is."—

Nu begon Sint Petrus te verhalen over Christus en Zijn Verlossingswerk.

—„Nog had Petrus deze woorden niet uitgesproken, of de H. Geest daalde neder op allen, die de toespraak hoorden. En verbaasd stonden de geloovigen uit de Joden, al die met Petrus waren medegekomen, dat ook over de heidenen de gave des Heilige Geestes was uitgestort. Want ze hoorden hen talen spreken en God verheerlijken. Toen hernam Petrus: Kan iemand het water afweren, om dezen niet te laten doopen, die toch de H. Geest ontvangen hebben, evenals wij? *En hij gelastte, hen in de naam van Jezus Christus te doopen.*"—

Vele heidenen zijn sindsdien gedoopt; ook in Nederland. Daar hebben we in de 4de klas reeds van gehoord (S. Lambertus, S. Willibrordus). Spoedig hooren we daarover meer.

Op 't bord: 5. St. Petrus heeft de eerste heiden, Cornelius, in de Kerk opgenomen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 2. Jezus en de H. Petrus.
B. Vragen. Leerboekje, les 2.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 2.

* * *

Voorstelling. 2. De H. Petrus in Rome.

Waarom moesten Maria en Jozef naar Bethlehem? Om zich te laten opschrijven, „elk in hun eigen stad". Op wiens bevel was dat?

Wellicht weten dat de leerlingen. Anders worde het hun verteld; of liever gezegd: nogeens verteld.

Het was op bevel van keizer *Augustus.* Deze regeerde over een groot rijk: het Romeinsche rijk. De hoofdstad daarvan was *Rome;* „je weet wel", waar nu de Paus woont. Toen woonde daar keizer Augustus. Zijn land strekte zich uit over vele streken.

Aanwijzen op de kaart: Spanje en Portugal, Italië, het Balkan-Schiereiland, Klein-Azië, Palestina, Noordkust van Afrika, Frankrijk, België en het Zuiden van Nederland.

Weet je nog wat voor menschen toen in Nederland woonden?

Van al die landen was de hoofdstad Rome het middelpunt. Daar stroomden alle rijkdommen der wereld bijeen; de veroverde landen brachten belastingen op; kooplieden uit Rome zonden hun wagens en schepen overal heen.

Door die rijkdom was Rome een prachtige stad geworden, met schitterende paleizen. Vele bewoners leidden er een prettig leventje van.

Plaat Lehmann: Inneres eines Römischen Hauses.

Op 't bord: 1. Ten tijde van Christus bestond het uitgestrekte Romeinsche rijk onder keizer Augustus.
2. Het middelpunt van dat rijk was de stad Rome.

Van buiten bekeken was er dus zeer veel moois in Rome. Maar eigenlijk leidde dat niet tot een gelukkig leven voor de meesten. Want de Romeinen waren heidenen.

Heel veel jaren vroeger had Rome nog geen veroveringen gemaakt. Alle volkeren van Europa stammen af van Japhet, den zoon van Noë. Ook de bewoners van het eerste dorpje Rome en omstreken. Zoo kwam het, dat die allereerste bewoners van ouder op ouder

wel gehoord hadden van de Eéne God, die voor alles op de aarde zorgt. Zij wisten, dat God zorgt voor de groei der planten, voor het leven van de dieren, voor alles wat de mensch noodig heeft. Maar „jullie weet", dat na de Zondvloed de menschen de kennis van de Ware God verloren. Welk volk bleef alleen God aanbidden zooals het behoorde?

Hebben de Romeinen hun geloof dan zoo maar ineens verloren? Wel neen, ze bleven gelooven, dat een machtige God voor de wereld zorgt Maar wie die ware God was, dàt wisten ze niet meer. Waar gingen ze die ware God dan wel zoeken? In de hemel? Neen.

Ze zeiden: Wie doet alle planten groeien? De vruchtbaarheid der aarde. Wie doet alle dieren groeien? De groeikracht in de natuur.

En zoo kwamen ze er toe om te zeggen: Als die vruchtbaarheid en die groeikracht zoo machtig zijn, dan zullen dat wel goden zijn. De kracht in de plantenwereld noemden ze *Flora;* die in de dierenwereld noemden ze *Fauna.* En zoo hadden ze meer goden gekregen.

Toen de Romeinen machtig werden, hebben ze vele landstreken veroverd. En de goden van die landstreken kregen allemaal tempels in de stad Rome en in de andere steden van het uitgestrekte rijk. En toen is er van het oude geloof in één God niet veel meer overgebleven. En voor de vele goden werden in de tempels offers opgedragen.

De Romeinen geloofden niet, dat er na dit aardsche leven nog een beter leven zou komen. Daarom vonden ze, dat zij ook niet braaf behoefden te leven, om 'n gelukkige eeuwigheid te verdienen. Ook voor hun goden behoefden ze niet braaf te leven. Zoo komt het, dat er onder de Romeinen heel wat slechte dingen gebeurden; de meesten hunner deden wat hun hart begeerde. Dit moet je eens goed onthouden, als we straks weer over Sint Petrus gaan vertellen.

De apostel Paulus heeft er over geschreven in zijn brief aan de Romeinsche Christenen. Het komt hierop neer:

—Vele Romeinen willen God niet kennen. Toch kan men gemakkelijk uit de natuur begrijpen, dat er een God bestaat; de schitterende orde in de schepping laat duidelijk zien, dat ze door

een almachtig Wezen gemaakt is uit niets. Hoewel de Romeinen God kunnen kennen, verheerlijken zij Hem niet als God of danken Hem niet, maar dwaas zijn zij geworden in hun gedachten en duister hun onverstandig hart. Zij gaven zich uit voor wijzen, en werden dwaas, en ruilden de glans van de onsterfelijke God tegen een beeld, dat een sterfelijke mensch en vogelen en viervoeters en kruipdieren voorstelt. En daar het hun niets kon schelen God te kennen, heeft God hen overgelaten aan hun bedorven zin, om slechte dingen te doen: vol zijn ze van allerlei slechtheden, loosheid, hebzucht; vol van nijd, moordlust, twist, bedrog, kwaadstokerij; kwaadsprekers door God gehaat, verwaanden, snoevers, kwaadverzinners, ongehoorzaam aan hun ouders, onbezonnenen, woordbrekers, liefdeloozen, onmeedoogenden. En niet enkel dòen zij die dingen; maar hebben er behagen in om ze te doen.—

En dit heidendom had vele gevolgen. De voornaamste is wel de *slavernij.*

God had na de zondeval van Adam en Eva gezegd: in 't zweet uws aanschijns zult gij uw brood verdienen. De menschen, die God aanbaden, hebben dan ook altijd gewerkt. Maar de heidenen kenden God niet en wisten niet, dat werken een Goddelijk bevel was. Toen hebben ook de Romeinen het werken als een groote last gevoeld. Ze hebben hun krijgsgevangenen gedwongen om voor hen te werken. Die krijgsgevangenen waren dan slaven. Voor allerlei werk werden die slaven gebruikt: veldarbeid, arbeid in de mijnen, als roeiers op de zeeschepen, als huisbedienden. Ook bij alle andere volkeren, die toen en vroeger leefden. (Denk aan Jozef in 't Oude Testament).

Weldra had men duizenden slaven noodig. Hoe kwam men daaraan? Soms op gruwelijke wijze. —„De vader bezat het recht om zijn jonge zonen en dochters te verkoopen als slaven en slavinnen. Een schuldenaar, die geen geld of goederen bezat, moest met zijn vrouw en kinderen en ten laatste met zich zelven zijn schulden betalen. Wie niet wilde dienen in het leger, werd in oudere tijden slaaf. Nooit echter zou de slavernij zulke ontzaglijke afmetingen hebben aangenomen, als de Romeinen bij iedere oorlog niet zoovele krijgsgevangenen gemaakt hadden. Alle onderworpen landstreken zagen hun dappere krijgers veroordeeld om te Rome als slaven te dienen. Gewapende roovers vielen de

reizigers aan, om hen als slaven geboeid naar de markt van Rome te voeren.

Tengevolge van al deze rooftochten konden vele aanzienlijke grootgrondbezitters zich honderden, soms duizenden slaven verschaffen. Velen hielden voor de akkerbouw op hun landgoederen een massa land-slaven.

Dat waren goedkoope arbeiders! 't Gevolg was, dat de meeste vrije handwerkslieden geen behoorlijk loon konden verdienen.

Een ellendig leven hadden zulke slaven. Velen hunner werden opgeleid tot gladiator. Dezen moesten elkaar met de wapenen in 't circus bevechten op leven en dood, tot plezier der kijkers. Zieken en ouden werden gedood; een nieuwe slaaf kostte misschien minder dan onderhoud van zieken en zwakken. Een Romein verhaalt zelf, dat keizer Augustus een slaaf liet kruisigen, omdat hij een tamme kwartel gedood had; een andere keizer wierp een slaaf in een heete oven, omdat zijn bad te warm was; een vriend liet één zijner slaven in een vijver werpen, om zijn inktvisschen daarmee te voeden. Sommige Romeinen bezaten vechtslaven, die in den tuin elkander moesten worgen, tot groot vermaak hunner meesters.

Volgens Seneca, een Romeinsch geleerde, was het geen bijzondere wreedheid, als men slaven in de gevangenis wierp of liet geeselen, omdat zij gedurende de maaltijd, waarbij zij de gerechten aandroegen, hoestten of niesden, of niet zorgvuldig genoeg de vliegen verjoegen.

Alleen als de meester er belang bij had, kon een slaaf soms beter lot krijgen."—

('t Laatste gedeelte is bewerkt naar: Pater van Meerveldhoven, Historisch apologetische schets der slavernij. Serie Geloof en Wetenschap, serie IX, n°. 4 en 5).

Op 't bord: 3. De Romeinen waren heidenen.

Toen St. Petrus eenige jaren gearbeid had in Palestina, besloot hij naar Rome te gaan. Christus had aan de apostelen gezegd: Gaat en onderwijst alle volkeren. Het hoofd der Kerk hoorde daarom te zetelen in het middelpunt van al die volkeren. En dat was immers......?

Een onmogelijke taak leek het. Een man zonder bijzondere

studiën, naar het scheen, kwam een wereldstad bekeeren. Een godsdienst van nederigheid, van liefde voor de evenmensch, van versterving, kwam hij verkondigen. Die godsdienst noemden de heidenen: een dwaasheid. Dat vertelt ons St. Paulus in één zijner brieven.

Over deze ontzettende moeilijkheden vertelt het leesboekje meer. Maar St. Petrus ging onvermoeid aan het werk. Wellicht vond hij in Rome al eenige christenen, die gedoopt waren bij zijn eerste Pinksterpreek.

Allereerst wendde hij zich tot het gewone volk. Hier was geen rijkdom. Daarom ook geen weelde met braspartijen en uitspattingen. Bij vele gewone menschen werd een eerlijke levenswijze gevonden. Deze maakte hen toegankelijk voor de zuivere, reine leer van Jezus. Deze leer was schoon tegenover het slechte leven der hoogere Romeinen. Een verschrikkelijke gedachte was het voor deze soort menschen en voor de slaven, dat na een jammerlijk leven op aarde na de dood niets meer kwam. Ja, vernietiging, verrotting wachtte elke mensch. Nu kwam daar iemand tot hen spreken over opopstanding van de dooden en een heerlijk leven, dat daarna zou beginnen! Een God, die ook voor hen was gestorven! Een gelukkige eeuwigheid voor hen, die van goede wil waren! Graag volgden zij de Apostel en lieten zich doopen.

Bij de hoogere standen waren er in het begin slechts enkelen, die door Gods genade zóó getroffen werden, dat ze de nieuwe leer volgden. Deze enkele rijken waren echter een groote aanwinst. Zij bezaten om hunne villa's groote tuinen. De heidenen waren gewoon om daar op vele dagen bijeenkomsten en brooduitdeelingen te houden. Daardoor konden de christenen onopgemerkt hunne godsdienstoefeningen houden.

Op 't bord: 4. Sint Petrus heeft in Rome gewoond en daar de Leer van Christus verkondigd.

Ja, sommige menschen beweren wel, dat Petrus niet in Rome is geweest. Besliste aanwijzing in de H. Schrift hebben wij niet. Maar talrijke schrijvers uit de eerste christentijden hebben het ons gezegd.

Sint Petrus vergat niet, dat hij het hoofd der Kerk was. Aan de gemeenten in Azië zond hij eenige brieven.

Later brak een christenvervolging uit. Vele christenen werden

gevangen genomen en gedood. Men drong bij St. Petrus er op aan, dat hij zou vluchten. De legende vertelt, hoe Petrus buiten de muren van Rome kwam. Toen ontmoette hij op de weg de Goddelijke Zaligmaker. Petrus viel op de knieën en zei: „Waar gaat gij heen, Heer?" Jezus antwoordde: „Naar Rome, om opnieuw gekruisigd te worden." Petrus zag nu in, dat de tijd gekomen was, waarvan Jezus hem vroeger al eens gesproken had: „en zij zullen u voeren naar een plaats, waar gij niet wilt." Direct keerde de Apostel naar Rome terug. Daar werd hij gevangen genomen en op last van keizer Nero gekruisigd. Met het hoofd naar beneden, omdat hij zich niet waardig vond om op dezelfde manier gekruisigd te worden als zijn Meester.

Op 't bord: 5. Sint Petrus is in Rome gekruisigd op bevel van keizer Nero.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 3. De H. Petrus in Rome.
In dit lesje komt een samenspraak voor van St. Petrus met een Romeinsch burger. Daarin komen duidelijk tot uiting de moeilijkheden en het schijnbaar onbegonnen werk der bekeering van Rome. Het is een getrouwe bewerking van een stukje uit: Weber, Het heilig Evangelie van O. H. Jezus Christus en de Handelingen der Apostelen. Deze schrijver vertaalde het uit: Mgr. Gerbet, Esquisse de Rome chrétienne. 1e deel, inleiding.

B. Vragen. Leerboekje, les 3.

C. Om te onthouden. Leerboekje, les 3.

III. DE GERMANENSTAMMEN.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

In dit leerjaar volgt de bespreking der Germanen in ons land onmiddellijk op de eerste les over Jezus' Leven op aarde. De Germanen worden dan ook beschouwd als levende in dezelfde tijd, dat Christus op aarde was. Ons doel is in dit leerjaar te bespreken: 1. het uiterlijk leven, zoo verschillend van het tegenwoordige; 2. alvast iets over 't Germaansche godsgeloof.

Als leermiddelen zijn te gebruiken:

Plaat Lehmann: Pfahlbautendorf.
idem. Germanisches Gehöfte.

Voorstelling.

Toen Jezus in Bethlehem geboren werd en drie-en-dertig jaren op deze aarde leefde, woonden er ook al menschen in ons land. Maar dat waren natuurlijk geen Joden zooals in het Heilige Land woonden. In Nederland woonden andere menschen. Men noemde ze *Germanen*. In hun heele manier van leven waren het andere menschen dan de Israelieten. Kijk maar eens op deze plaat. Ze hadden andere woningen, andere kleeren, andere manier van werken en vooral een andere godsdienst. Over deze dingen gaan we eens wat vertellen.

De Germanen woonden het liefst bij de bosschen; niet in de bosschen, maar aan de randen, waar grasstreken waren. In ons land b.v. aan de rand van de Utrechtsche en Geldersche heuvels in de kleistreken; of langs de Friesche wouden op de zeeklei. Zulke woudranden waren vruchtbaar en de bosschen zelf leverden vele dingen, die de Germanen noodig hadden.

Vooreerst bouwden ze hun *huizen* van het hout der gevelde boomen. Als fundamenten dienden boomen, die (platgekapt aan de ééne zijde) languit in greppels gelegd werden. Daarop een rij palen als muren. Dit werd met vlechtwerk van takken dichtgemaakt en met klei of leem aangestreken. Kleine openingen

dienden voor venster en luchtverversching; een deuropening werd met een dierenvel afgesloten. Het dak werd gemaakt van riet, zooals nu nog op onze boerderijen te zien is. 's Winters werd dit dak wel bedekt met mest voor verwarming. In 't midden der hut was een kuil, waarin 's winters het haardvuur van beukeblokken brandde. Licht had men weinig noodig: men ging met de zon naar bed. In Friesland en elders had men last van overstrooming der zee. Daar maakten de Germanen eerst een hoogte, een *terp*, en daarop zetten ze in groepjes bijeen hun hutten. In moerassige streken of langs de rivieroevers bouwde men de hutten ook wel op palen.

De veeteelt en de landbouw leverden de *levensmiddelen*. Het vee leverde vleesch, melk, boter, kaas, eieren, evenals tegenwoordig. De landbouw leverde vooral koren voor brood en bier; ook knolgewassen. Meelspijzen vormden het dagelijksch voedsel samen met vleesch. Koffie en thee en cacao waren toen niet bekend. Waarom niet? Wat moesten de Germanen dus wel drinken? Bier en water. Een extra voedsel was wildbraad. (Geen aardappelen!)

De *kleeding* werd ook door bosch, vee en landbouw geleverd. De wouddieren (vos en andere pelsdieren) leverden de warme pelskleeding voor de winter. Schapen en runderen leverden wol voor de bovenkleeding: dit was meestal een wollen buis met een leeren broek. Deftige menschen droegen een wollen mantel met een soort schoenen van leer. Als onderkleeding droeg men linnen hemden (linnen van vlas).

Hoe kwamen de Germanen nu aan al die dingen? Natuurlijk door te werken. Elk deed zijn aandeel. De mannen moesten het eigendom der familie verdedigen. Tegen de wilde dieren der wouden gingen ze ter *jacht*. Dat was zwaar werk: met speren (van hout met steenen of ijzeren punten) moesten ze zelfs de woedende wilde zwijnen dooden. Deze wilde zwijnen waren zeer schadelijk, omdat ze de velden verwoestten; bovendien leverden ze uitstekend vleesch. De mannen voorzagen het huisgezin ook van *visch*. Een zeer gewichtig werk voor de mannen was de *oorlog*. In die tijd was alleen bestaan mogelijk voor iemand, die zich kon verdedigen. Wie te zwak was, werd door een sterkere overwonnen. En wie iemand anders overwon, mocht zich van diens bezit meester maken. Zoo ondernamen sommige volksstammen rooftochten tegen anderen.

We zien dus, dat aan de mannen het zware werk was overgelaten.

De vrouwen deden lichter werk, tenminste wat de sterke Germanen als licht werk beschouwden. Dat was landbouw en veeteelt. Daarbij werden zij geholpen door *slaven.*

Wat waren dat? Dat waren menschen, die voor hun meester moesten werken. Daarvoor kregen ze alleen woning, voedsel, kleeding. Maar ze mochten niet doen, wat ze wilden. Ze waren eigendom van de Germaan. Evenals een Germaan zijn paard aan het werk zette, zoo deed hij het ook met zijn slaaf. Die slaven deden vooral het zware veldwerk voor de vrouwen. Bijna in elke familie waren één of meer slaven. Wanneer iemand in de oorlog gevangen genomen was, werd hij slaaf. Ook kon iemand door dobbelen zijn kinderen, vrouw of zichzelf tot slaaf màken.

Die slavernij was een slechte toestand! Hoe kwam dat toch? Dat kwam, omdat de Germanen heidenen waren. Zij kenden de Ware God van Hemel en Aarde niet. Kennen „jullie" ook van zulke volkeren, die tegenwoordig leven? De Germanen wisten dus niet, dat ze hun naaste moesten beminnen en goed zijn voor hun evenmensch. Zij leefden slechts om het hier op de wereld zoo goed en gezellig mogelijk te hebben. Voor na hun dood konden ze niet zorgen.

Daarom hadden ze vele verkeerde gewoonten. Hebben de christenen die ook? Jawel. Maar als „jullie" een verkeerde gewoonte hebt, liegen, snoepen of zooiets, wat moet je dan doen? Juist, jezelf bedwingen in dat opzicht. Maar de Germanen bedwongen hun slechte gewoonten niet. In de lange winterdagen kwamen ze spoedig uit verveling tot dobbelen, soms om hooge inzetten. En dan gebeurde het wel, dat sommigen een groot deel van hun bezit verspeelden. Ook teveel bierdrinken kwam zeer veel voor; dronkenschap en vechtpartijen waren in de winter vooral aan de orde van de dag. Van vechten kwam bij die ruwe klanten moord en doodslag. Werd de moordenaar dan gestraft? Zeer vaak werd de familie van de vermoorde belast met de straf. Die familie mocht de moordenaar weer dooden. Dat was wraakzucht en de oorzaak van voortdurende familietwisten.

De wilde aard der Germanen werd dus niet in toom gehouden door de wetten van Christus' Leer. Een vijand sloeg men dood; als men iets graag wou hebben, dan roofde men 't eenvoudig.

Hadden de Germanen dan heelemaal geen *godsdienst?* Ja, zeker.

Maar zij aanbaden niet één God, zooals wij. Er waren vele goden volgens hen. Waren die goden oneindig goed en almachtig en alwetend zooals onze God? Heelemaal niet. Ze konden wel veel, maar oneindig goed waren ze heelemaal niet! De Germaansche goden waren oorlogszuchtig en jaloersch op elkaar. Ze hadden ook gebreken als de menschen. Dat konden geen goden zijn! Toch aanbaden de Germanen hen.

Men lette er toch vooral op, de leerlingen te doen gevoelen, dat de Germaansche Goden in 't geheel niet bestonden.

Was er voor de Germanen ook een hemel? Ja, maar daar gingen alleen de mannen heen, die in de oorlog gesneuveld waren.

Toen O. L. Heer aan het kruis gestorven was voor *alle* menschen, was dit dus ook voor de Germanen van Nederland. Jezus wilde alle menschen gelukkig maken. Allen moesten zijn leerlingen worden. Allen moesten braaf gaan leven, om in de hemel te kunnen komen.

Heilige priesters zijn in ons land gekomen om de menschen te vertellen van Jezus. Daarover zullen we de volgende keer vertellen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 2. In ons land.

B. Vragen.

1. Wie leefden in ons land, toen Jezus geboren werd in Bethlehem?
2. Waar woonden die menschen het liefst?
3. Waarvan maakten ze hun hutten?
4. Waarop bouwden de Friezen hun huisjes?
5. Was er in die tijden al vee?
6. Wat dronken de Germanen? Wat niet?
7. Waarmee kleedden ze zich?
8. Weet je, wat de mannen voor werk deden?
9. Wat deden de vrouwen?
10. Door wie werden de vrouwen op het land geholpen?
11. Hoe kwam men aan die slaven?
12. Waren de Germanen christenen?
13. Ken je verkeerde gewoonten der Germanen?
14. Hebben de Germaansche goden werkelijk bestaan?
15. Wanneer ging een Germaan naar de hemel?
16. Is Christus ook voor de Germanen gestorven?

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

In deze klasse houdt men eerst even een korte repetitie aan de hand der vragen uit de vorige klas. Dan vangt men aan met de nieuwe leerstof over de Germanentijd.

Hier komt aan de beurt een bespreking van de kwestie der *hauswirtschaft* uit de leerstof der vierde klas; daarna een bespreking der Germaansche *godenfamilie.* Bij dit laatste kunnen we alvast probeeren de leerlingen duidelijk te maken, dat bij de Germanen nog duidelijk sporen gevonden worden van het *monotheïsme.*

Voorstelling.

De laatste les hebben we gesproken over Sint Petrus en de Romeinen. Waren de Romeinen een machtig volk? Behoorde ook ons land bij dat rijk? Wie woonden hier omtrent de Geboorte van Christus? In 't noorden de *Friezen;* bij de rivieren de *Bataven.*

Nu eventueel de antwoorden probeeren te zeggen op de vragen van het 4e leerjaar. Ze staan nog eens afgedrukt in 't leerboekje der 5e klas, les 4, vraag 1 tot en met 16.

Op 't bord: 1. Toen Jezus in het H. Land leefde, woonden in Nederland Germanenstammen; in 't Noorden de Friezen; in de rivierenstreek de Bataven.

We hebben dus al geleerd, dat bij de Germanen de mannen zorgden voor 't zware werk, als jacht, zoowel ter bescherming als voor de vleeschvoorziening, en visscherij en verdediging. De vrouwen met de slaven bewerkten de grond en verzorgden het vee; ook sponnen zij de draden en weefden de wollen en linnen kleeding. Elke familie zorgde zoodoende geheel voor zichzelf. Woning, voedsel, kleeding, brandstoffen, alles hadden zij van eigen bodem of uit het bosch, dat bij de stam behoorde. Niets kochten zij van anderen. Ook de werktuigen, die zij noodig hadden, maakten ze zelf: potten, bekers, vazen, landbouwwerktuigen van zeer eenvoudige vorm, jachtwapenen.

Natuurlijk had elke familie een stuk grond noodig. De „stamgrond" werd dan ook elk jaar secuur tusschen de familiehoofden verdeeld. De groep huizen met het akkerland heette een *mark.*

Er omheen lag 't gezamenlijke weidegebied en bosch. Wanneer belangrijke besluiten genomen moesten worden voor de stam, dan kwamen alle gezinshoofden der stam bijeen op een plek in het heilige bosch.

Uit dit alles blijkt, dat de Germanen eerbied hadden voor het bestaan van elk gezin. Het markebestuur zorgde ervoor, dat elk gezin zooveel had, dat het door het leven kon komen. Dat is een recht, dat aan elke mensch van nature toekomt.

Op 't bord: 2. Een Germaansche familie voorzag zichzelf van alle levensbehoeften.

Ken je nog eenige voorbeelden, waaruit blijkt, dat de Germanen ruwe menschen waren? (slavernij, recht van de sterkste, dronkenschap). De Germanen kenden nog niet de leer van Christus. Het waren immers *heidenen.*

Hoeveel goden kende Adam? En Noe? Waren er in die tijden tusschen Adam en Noë wel afgodendienaars geweest? Dat waren slechte menschen. Door de zondvloed verdelgde God hen. Noë alleen werd met zijn gezin gered. Ken je nog zijn drie zonen? Van Japhet stamden ook de Germanen af. Japhet geloofde ook in de Ware God en zijn nakomelingen vertelden aan hunne kinderen, hoe zij God moesten dienen. Maar de menschen werden weer slecht. Zij wisten niet meer precies, hoe zij God moesten dienen.

De voorvaderen der Bataven en Friezen hadden nog wel één God. Die noemden zij met de naam *Tiuz.* En de duivel werd *Loki* genoemd. Tiuz was het, die aan de aarde alle vruchtbaarheid gaf, en storm en onweer en de jaargetijden zond. Loki was machtig op de wereld. Maar ééns zou Loki overwonnen worden met geheel zijn aanhang door de sterke zoon van Tiuz. De Paradijsbelofte was aldus bij de Germanen blijven leven.

Pater Kronenburg geeft in „Maria's Heerlijkheid in Nederland", deel I, bldz. 57 en 58 (met litteratuur-opgave) de volgende beschrijving van het bovenstaande.

—„Luister, hoe de priesters der oude Germanen die overlevering bewaarden.

In droevige tijden, wanneer de zee ons land overzwalpte, en hutten en have op hare vratige golven meesleepte, of wanneer de geesel des oorlogs onze stammen dunde, dan toog de heiden tot

zijne priesters in het bosch en vroeg: Priester van Wodan *(Wodan = Odin = Tiuz)*, zullen wij dan altijd de gramschap der Goden over ons voelen; zal er dan nooit een betere tijd aanlichten?

Dan antwoordde hem de priester en zeide: Hoor, wat onze vaderen ons verhaald hebben, en zij wederom van hunne vaderen hebben vernomen:

— *De vijand van al het geschapene is Loki;* alle kwaad brengt hij voort en hij zaait het over de aarde, gelijk de landman de haver. Eenmaal zal hij trachten alles ten gronde te richten. Zijn vrouw is de onheilsgodin Angrboda; zijn kinderen zijn de Midgardsormr: een reuzenslang door de goden om de aarde geslingerd, Fenrisulfr de booze, die in wolfsgedaante de maan vervolgt en dreigt haar te verslinden, en de donkere Hel, de beheerscheres der onderwereld. Aan Loki en zijn kroost is het einde van alle goed en de komst van alle kwaad te wijten. Hij komt met de andere booze geesten voor de groote strijd, kampt met Odin en slaat hem neer. *Maar komen zal dan Vidarr, de sterke zoon van Odin en de oerreuzin Grider,* om de vijand van zijn vader te bekampen; hij stoot de Fenriswolf het zwaard in het hart, zet hem de voet met het sterke ijzer geschoeid in de onderkaak, grijpt met de vuist de bovenkaak, en scheurt aldus het monster de muil vaneen. Dat is de dood van de wolf. Dan wordt de wereld vernieuwd, en zal ook Vidarr met de Oppergod de heerschappij over haar voeren. —

Zoo verkondigt de heidensche priester. Welnu, zou hierin niet eene herinnering aan de Paradijs-profetie schuilen, toen God tot de duivel in de slang zeide: Ik zal vijandschap stellen tusschen u en de vrouw, tusschen uw zaad en haar zaad, en zij zal u de kop verpletteren? Doet Vidarr, zelf god, en zoon van een god en een sterfelijke vrouw, ons niet denken aan Christus de Heer, Zoon van de eeuwige Vader en de vlekkelooze Maagd Maria? En wie erkent dan niet in Grider, die sterke vrouwe met een god verloofd en het leven schenkend aan een mensch, die god is en de kop van het onheilbrengend ondier verscheurt, Maria, de Bruid van de H. Geest, de Moeder van de Godmensch, die door haar Zoon de kop der slang verpletterd heeft? En dat hier de wolf de plaats van de slang inneemt, is gemakkelijk te verklaren: de wolf was in de oud-Duitsche landen het schadelijkst roofdier.

Hier hebben we dus eenig teeken, dat de, hoe dan ook verbasterde, herinnering aan de beloofde Vrouwe, ook bij onze vaderen heeft voortgeleefd."—

Het zou wel goed zijn, de namen van Paradijs-verhaal en dit verminkte Germanen-verhaal tegenover elkaar op 't bord te zetten.

De oorsprong van de Germaansche godenleer is dan werkelijk te zoeken in verkeerde invloeden op het éé ngodendom van het aardsche paradijs. Tiuz was de God, die alles bracht, wat de menschen noodig hadden. Maar de Germanen hadden niemand, die hen hielp bij het bewaren van hun Godsgeloof, zooals de Joden in het Oude Testament. Zoo hadden de Germanen het juiste begrip van God verloren. Alle krachten, die God in de natuur had geschapen, kregen tenslotte de naam god, zoodat er volgens de Germanen spoedig vele goden waren, die eigenlijk ieder een deel van Gods almacht bezaten.

Op 't bord: 3. Vroeger kenden de Germanen één God, Tiuz genaamd; later werd hun godsdienst veelgodendom.

De kracht der elementen was een God, die de naam droeg van *Wodan*. Deze was ook de rechter, die de zielen verwees naar hemel of hel. Hij zat op een troon, van waar hij de geheele wereld kon overzien. Twee raven (dus heilige dieren) vertelden hem verder alles, wat op aarde voorviel. Bij de latere vechtlustige Germanen was Wodan ook de god van de veldslag geworden. Met zijn gevolg van oorlogsmaagden, de *Walküren*, reed hij te paard door de lucht en besliste de slag in 't voordeel zijner vrienden. De gesneuvelden werden dan door de Walküren naar het *Walhalla* gebracht. Ter eere van Wodan hielden de Germanen 's winters feest, het *Joelfeest*.

De alwetendheid Gods was bij de Germanen de eigenschap van Wodan's vrouw *Frigga*. Zij kende alle lotgevallen der menschen. Zij weefde de wolken en liet het sneeuwen.

Donar was de god, die de plichtsgetrouwe menschen bij hun dood opnam in zijn paleis. De eik was zijn heilige boom. Hij was gewapend met een gouden hamer. Wanneer hij over de wolken reed in zijn wagen, dan ontstond de donder. De hamer wierp hij dan door de lucht; dat was de bliksem. Telkens keerde die hamer weer in zijn hand terug.

Deze goden moest men te vriend houden; dankbaarheid toonen voor genoten weldaden; verzoening vragen als de goden hun toorn lieten voelen. Daarom brachten de Germanen offers. Maar dat was bij hen afgoderij: immers al die goden wàren geen God en de menschen mochten hun dus ook geen offers brengen en aanbidden.

Deze offers werden gebracht op een open plek diep in het heilig woud:

—„'t Is avond; de duisternis is gevallen en de opkomende volle maan verlicht met haar zilveren schijnsel de heidensche offerplechtigheid, die allen heeft saamgebracht. De priesters hebben het offerdier reeds gedood, de opperpriester ontvangt uit hun handen het warme bloed, en onder het diepste zwijgen der aanwezigen besprenkelt hij er het altaar mede. Op een bronzen of zilveren schotel wordt hem vervolgens de kop van het offerdier gebracht, en hij legt die op de doode takken, door de priesters inmiddels op het altaar uitgespreid. Niemand waagt het intusschen de stilte te verbreken. (Nemen jullie, Roomsche jongens, hieraan een voorbeeld!)

Het offer is verteerd. De witte vrouwen treden nader om met de opperpriester de ingewanden van het offerdier, die nu op het altaar zijn neergeworpen, te bezien. Is de loop van die ingewanden hun een gunstig teeken? 't Schijnt zoo; althans de priester begeeft zich naar het witte kleed, voor het altaar uitgespreid en werpt daarop eenige stokken, tevoren van een merk voorzien. Verklaren zich de goden weder voor de strijd? De godenwagen komt voor; de opperpriester beluistert nauwkeurig het snuiven der ossen, als deze er voor gespannen worden; geeft ook acht op het brieschen der paarden, als deze zich in het woud verliezen; op het schreeuwen van raaf en ekster, als deze door de viervoeters worden opgeschrikt. In gedachten verdiept, prevelen de priesters hun geheimzinnige gebeden, terwijl de witte vrouwen scherp luisterend wachten, tot de opperpriester het woord neemt om aan de hoofden des volks de wil hunner goden bekend te maken."—
(Uit B. J. Post, Roomsch leven, bldz. 5 en 6).

Op 't bord: 4. De goden der Germanen stelden vooral de krachten der natuur voor (Wodan, Frigga, Donar).

We kunnen uit deze bijzonderheden over de goden der Germanen

wel zien, dat het geen vreedzame gedachten waren, die deze Germanen vervulden. De goden waren oorlogsgoden. Zij treden allen op met geweld en brute kracht. Daarmede regeeren zij de natuur en het lot der menschen.

Geheel anders verschijnt de Ware God in Zijn rijk van liefde en vrede. Hier geen geweld. Zijn last is licht en zijn juk is zoet. Geen oorlog, geen geweld brengt Zijn leer. Maar vrede op aarde, als de menschen tenminste van goede wille zijn.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 4. De Germanen in ons land.
B. Vragen. Leerboekje, les 4.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 4.

Wie tijd heeft, zou kunnen voorlezen (of navertellen!):
Röring, Ons katholiek verleden I, eerste les:
De dienaren van Thor en Wodan (bldz. 1—6).

IV. DE ROMEINEN IN ONS LAND.

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

In het vierde leerjaar wordt over de Romeinen niet gesproken, omdat daar nog niet genoeg van aardrijkskunde gekend wordt.

In het vijfde leerjaar hebben we reeds in de beide lessen over Sint Petrus kennis gemaakt met de Romeinen, met hunne levensopvatting en de uitbreiding van hun rijk.

Eenige vragen ter herhaling zijn noodig. Waar ligt Rome? Wie regeerde er ten tijde van Christus' Geboorte? Wie heeft St. Petrus gedood? Hoever strekte zich het Romeinsche rijk uit?

Dan komen aan de orde: de verovering van onze streken en de Romeinsche nederzettingen.

Leermiddelen: Kaart van Nederland.
Plaat De Jong en Wagenvoort: De Romeinen in ons land (met de Toelichting voor R. K. Scholen, door J. H. Werkman).

Voorstelling. 1. De verovering van Nederland.

Het was in de tijd kort vóór dat Jezus werd geboren in Bethlehem. Toen leefde in de stad Rome een veldheer *Julius Caesar.* Hij bestuurde voornamelijk de Povlakte. In welk land is dat?

Met dit hooge ambt was hij echter niet tevreden. Hij wenschte nog meer te zijn. Eer en roem te behalen, dat was zijn streven. En dan een machtig man te worden in het Romeinsche Rijk!

Daarom oefende hij zijn leger en trok daarna over de Alpen („die weet je wel te liggen") naar Frankrijk. Dat heette toen *Gallië.* Geheel Gallië werd door hem veroverd; toen was België aan de beurt. Zijn troepen drongen door tot aan de Rijn in Nederland.

Toen vond hij, dat er genoeg eer en roem verzameld was op het oorlogsveld. Hoeveel menschenlevens zal dat gekost hebben? Hoeveel verwoesting? Hoeveel leed in Germaansche en Romeinsche huisgezinnen? In België werd zelfs een heele stam, de Eburonen, grootendeels verdelgd. Maar Julius Caesar keerde terug in Rome

als overwinnaar van uitgestrekte landen. Dat was hem genoeg. Nu was hij de machtigste man in het machtige rijk. Zóó machtig was hij, dat zijn beschermeling later keizer werd. Dat was *keizer Augustus*, die jullie wel kent.

Werd Caesar nu gelukkig in Rome? Wel neen, er waren velen, die afgunstig werden, of die niet wilden hebben, dat er zulk een machtig man was in Rome. Toen hebben ze hem vermoord.

We leerden zooeven, dat Julius Caesar was doorgedrongen tot de Rijn in ons land. Welke Germanenstam woonde daar? Met deze Bataven sloot Caesar een verbond. De Bataven zouden de Rijngrens verdedigen. Ongeveer 5000 dienden als soldaat bij de Romeinen. De Romeinen zouden hen in kennis brengen met vele zaken, die voor de Bataven veel waard waren.

Op 't bord: 1. De Romeinsche veldheer Julius Caesar sloot een verbond met de Bataven.

Ook de andere stammen in Nederland werden door de Romeinsche soldaten onderworpen. Deze Romeinen waren veel beter bewapend en konden ordelijk vechten op bevel hunner oversten. Hiertegen hadden de kleine stammen niets in te brengen. En hoe ging het dan in die tijd? Wie het sterkst was, speelde de baas over anderen.

Waarom kwamen toch die Romeinen hier? Eén antwoord ken je al: de persoonlijke *roemzucht* van Julius Caesar en zijn bevelhebbers. Maar er was nog meer: veroveringen brachten *krijgsgevangenen*. Wat deed men daarmede? Juist, als slaven werden ze verkocht op de markt in Rome. Veroveringen brachten ook *buit* en later *belastingen* met zich mede. Tenslotte konden de Romeinsche kooplieden hier *handel* drijven onder bescherming der soldaten. Het was ruilhandel: deze kooplui brachten, wat de Germanen niet hadden; de Germanen betaalden met huiden en andere voortbrengselen van hun land.

Op 't bord: 2. De Romeinen hebben de andere stammen in ons land onderworpen.

Voorstelling. 2. De Romeinsche nederzettingen.

Plaat: De Romeinen in ons land.

De Romeinen moesten hun grens in ons land verdedigen tegen de aanvallen van Germanenstammen, die er buiten woonden.

Daarom werden op geschikte punten vestingen gebouwd. Zulke forten lagen b.v. bij *Nijmegen* op de hooge oever van de Waal, bij *Vechten*, een dorpje bij Utrecht (dat was 't fort *Fectio*), en bij *Voorburg* ten Oosten van Den Haag. Zoo'n Romeinsche vesting bestond uit een rechthoekige ruimte, omgeven door een muur met kanteelen of een aarden wal. In die ruimte stonden de gebouwen voor bevelhebber en garnizoen, oefen- en werkplaatsen. Voor de wallen lagen twee grachten achter elkander; elke zijde had een poort met een brug.

Op 't bord: 3. Langs de Rijn bouwden zij versterkingen.

In het veroverde gebied zelf (de Rijnstreken en België) hebben de Romeinen een gewoon bestuur ingevoerd. In elke streek kwam een stadhouder. Deze woonde in een groot Romeinsch huis. Weldra kwamen er nog meer steenen huizen, met openbare gebouwen: badhuizen, circus met een arena. Dit waren voor de weelderige Romeinen besliste noodzakelijkheden. Zoo ontstond in elke streek een stad: Keulen, Trier, Tongeren. Weet je die plaatsen te liggen? Buiten die steden gingen ook Romeinen zich vestigen. Dat waren kolonisten. Zij gingen dus hun koloniën bevolken. De verschillende steden werden door wegen verbonden.

In ons land zijn zulke steden niet ontstaan. Daar waren immers de militairen de baas. In die grensstreken was het gevaarlijk.

Maar is er ook een deel van ons land, dat ver naar het Zuiden uitsteekt? Jawel, dat is Zuid-Limburg. Welnu, van Keulen liep een weg over Zuid-Limburg naar Tongeren. Deze weg ging natuurlijk over de Maas. Op dit snijpunt bouwden de Romeinen twee forten. Dat is de oorsprong van *Maastricht*. Daar vertellen we straks nog meer van.

Deze weg liep dus door het Limburgsche heuvelland. Is het daar vruchtbaar? Nu, dat wisten de Romeinen natuurlijk ook al wel.

Vele Romeinen vestigden zich daar als boer of als koopman. Zoodat we ons Zuid-Limburg kunnen voorstellen als bezaaid met gehuchten en alleenstaande boerderijen van Romeinsche oorsprong.

Op 't bord: 4. In Zuid-Limburg vestigden zij Romeinsche dorpen en boerderijen.

Het Romeinsche rijk werd vanuit Rome steeds meer door de

keizers uitgebreid. Welk gewichtig persoon woonde nog meer in Rome? Juist, de Paus, opvolger van St. Petrus. De Pausen hebben steeds priesters uitgezonden om de leer van Jezus te verbreiden. Zulke missionarissen maakten gebruik van de aangelegde wegen. Zij vestigden zich in de steden. In elke stad, waar christenen waren, kwam een bisschop. Bij ons land woonden dus ook bisschoppen in Keulen en Tongeren en Trier. De gewone priesters vestigden zich in de streek om zoo'n stad.

Een aloude overlevering zegt, dat er in 't Romeinsche Maastricht een kapel stond, die gebouwd was aan de groote weg van Keulen naar Tongeren. Deze kapel was toegewijd aan de H. Maagd.

Pater Kronenburg geeft in „Maria's Heerlijkheden", deel I bldz. 33 een beschrijving hoe wij ons die eerste kapel op Nederlandsche bodem kunnen voorstellen.

—„Hout, riet en leem waren in die tijd de schier eenige bouwstoffen; gebakken steen was zeer zeldzaam en kostbaar; levende steen was uit de niet veraf gelegen Sint Pietersberg met zijn rijke mergellagen wel te krijgen, maar vorderde als eenige bouwstof, eene bearbeiding, die we bij onze voorvaderen van dat tijdperk nog niet kunnen veronderstellen. Waarschijnlijk zijn dus de grondslagen van ruwe steenen geweest, daarop werd het Godshuis, een vierkant of langwerpig gebouw, opgetrokken van ongeschaafde planken, halve boomen niet ontdaan van hun schors, terwijl een rieten dak de geloovigen tegen de regen zal beschut hebben. Een opening, hier en daar in de wanden gemaakt, gaf de zonnestralen vrije doorgang, maar liet ook vrij spel aan de regenvlagen en de guurheid van het weder."—

Is hier wellicht op zijn plaats een vergelijking met huidige missiekerkjes in China, Indië, Afrika?

Zeer zeker zijn er na 300 reeds Christenen geweest, ook buiten Limburg, in ons land.

In Maastricht vond men uit die tijd twee grafsteenen met opschriften. Tusschen Leiden en Katwijk een gesp, met er op gegraveerd een kruisje, ook uit die tijd. Bij Nijmegen vond men een ringsteen met de christelijke symbolen: kruis met twee visschen.

Op 't bord: 5. Hier en daar vond men sporen van Christendom uit de Romeinsche tijd.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 5. De Romeinen in ons land.
In deze leesles komt een passage voor, die een kleine toelichting behoeft. Daar ziet een Bataafsche jongen naar de wapenen van Romeinsche soldaten. Hij vindt dat waardevolle dingen.
Hopelijk zal de onderwijzer(es) hierbij vragen, *in welk geval* het werkelijk waardevolle dingen zijn. En of wellicht ijzer en staal ook op andere wijze waardevol kunnen zijn.
Waarom zou Herman die wapenen waardevol vinden? Omdat kracht en macht *toen* jammerlijk één der voornaamste noodzakelijkheden van 's menschen leven vormde? Of zullen we hem een beter gevoel toedenken: voor de jacht en verdediging tegen wilde dieren van het woud zullen de Romeinsche wapenen wel beter voldaan hebben dan zijn steenen pijlpunten! En dan zijn wapenen toch waardevol!

B. Vragen. Leerboekje, les 5.

C. Om te onthouden. Leerboekje, les 5.

V. DE KERSTENING VAN NEDERLAND.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

De vorige les is gesproken over de bewoners van ons land ten tijde van Christus. Dat waren heidenen. Wonen er in ons land nu nog zulke heidenen? Neen. Er zijn heilige mannen geweest, die aan die Germanen de leer van Jezus verkondigd hebben. In dit leerjaar gaan we er twee van bespreken; in het Zuiden St. Lambertus; in het Noorden St. Willibrordus.

Toen in bijna geheel ons land het Christendom was verspreid, maakte het een deel uit van het rijk van Karel de Groote. Deze gaat zijn rijk organiseeren in Katholieke geest. In dit leerjaar maken we dan ook kennis met St. Ludger, de missionaris der Saksen, die Karel's hulp steeds heeft gehad.

De leerstof kunnen we dus in drie gedeelten splitsen:

1. St. Lambertus,
2. St. Willibrordus,
3. St. Ludger en Karel de Groote.

Elk dezer lessen moet, wegens het groote belang der onderwerpen, in tweeën gesplitst worden.

Leermiddelen:
1. Kaart van Nederland.
2. Platen Frans Loots.
3. Plaat De Jongh en Wagenvoort: St. Ludger predikt in de Groninger Gouwen.
4. Plaat De Jongh en Wagenvoort: Aan het hof van Karel de Groote (met de Toelichting voor R. K. Scholen, door J. H. Werkman).

SINT LAMBERTUS.

Voorstelling. 1. Jeugd.

Wie woonden hier ten tijde van Jezus' leven op aarde? Juist, de Germanen. Welke godsdienst hadden ze? En wij? Hoe dat Christendom hier gekomen is, zullen we nu eens gaan vertellen.

Zeshonderd jaren waren er sinds Jezus' Kruisdood verloopen. Toen woonde er in Maastricht een flinke, brave jongen. *Lambertus* heette hij. Zijn vader was een graaf, *Aper*. Zijn moeder heette *Herisplindis*. Deze ouders zorgden goed voor hun jongen. Hij groeide flink op tot een stevige, groote knaap. Maar ook zijn katholiek geloof leerde hij goed: Zijn voorvaderen waren al sinds lange tijd Christenen.

Toen Lambertus oud genoeg was, ging hij leeren. Dat deed hij graag, omdat hij een goed verstand had gekregen. Natuurlijk speelde hij ook even graag, op z'n tijd. En evenals alle jongens, ook de tegenwoordige, stond hij al eens te kijken bij het bouwen van nieuwe huizen. Want onze oudste stad Maastricht breidde zich voortdurend uit onder de leiding der bisschoppen.

Lambertus' leermeester was een heilige, *St. Landoaldus*. Dit was een priester. Wie in die tijd iets leeren wilde, moest altijd bij een priester terechtkomen.

Uit deze tijd dateeren eenige verhalen, die over St. Lambertus' jeugd zijn bewaard gebleven.

—„Op zekere dag ging Lambertus met zijn leermeester Landoaldus naar de werklieden zien, die bezig waren met het bouwen van de kerk. Terwijl zij daar stonden, kwamen de mannen tot hen en klaagden over dorst; „kijk eens," zeiden ze, „het water, dat we hier hebben, komt uit de moerassen; het is drabbig en troebel." Toen de Heiligen dit hoorden, kregen zij medelijden met die werklieden; zij wierpen zich op de knieën, riepen de zoete naam Jezus aan, en deden dan door het maken van het kruisteeken een heldere bron uit de aarde opborrelen, die rijkelijk in aller behoefte voorzag."— (Kronenburg, Neerl. Heiligen I.)

Eens moest het gebeuren, dat Lambertus bij St. Landoaldus niets meer kon leeren. Toen zond zijn vader hem naar de school van Maastricht. De bisschop aldaar had natuurlijk een kathedraal. Daaraan was een school verbonden, een *stiftschool* noemde men zulk een inrichting. De priesters, die aan de kerk verbonden waren, deden ook dienst als leeraar aan de school.

(De onderwijzer herhale: als men in die tijd wat leeren wou, dan moest men altijd gaan naar priesters).

Natuurlijk hield de bisschop er een wakend oog over.

Aan deze school voltooide Lambertus zijn opvoeding. Toen

werd hij tot priester gewijd. Een heilige priester was hij. Elk was daarvan overtuigd. Dat bleek toen de bisschop stierf. Hoewel Lambertus pas even dertig jaren oud was, werd hij tot bisschop gekozen. Zeven en dertig jaren is hij dat geweest. Dat er in die tijd heel wat gebeurd is, spreekt vanzelf.

Voorstelling. 2. Bisschop.

De eerste tijd trof St. Lambertus het niet. De machtige edelen van die tijd hadden veel oorlog en twist onder elkander. Soms moest dit echter wel, om zich te verdedigen tegen onrechtmatige aanvallen van anderen. Er waren enkelen onder hen, die graag aan het hoofd van het land stonden uit louter trots en eerzucht. Daaraan werd veel ten offer gebracht. Eén was er zelfs, die de koning, koningin en hun oudste zoon om het leven liet brengen, om zelf de baas te kunnen spelen.

(Dat was Ebroïn, die in 673 koning Childeric der Franken en diens gezin liet vermoorden).

Vond iedereen dat zoo maar goed? De meesten zwegen, want ze waren bang voor die woesteling. Maar de bisschoppen niet! Die keurden zoo iets niet goed. Daarom haalden zij zich zijn vijandschap op de hals. St. Lambertus moest ook vluchten en de kerken van Maastricht vanuit zijn ballingschap besturen. Hij ging naar de Benedictijner Abdij van Stavelot. Zeven jaren bracht hij daar door, biddend voor Maastricht, biddend ook voor zijn vijanden.

Een voorbeeld voor iedereen was hij hier in de gehoorzaamheid aan de abt. Een zijner leerlingen gaf hiervan een verhaal.

—„Het gebeurde eens, dat de heilige bisschop volgens gewoonte te middernacht wilde opstaan, om in de eenzaamheid te bidden. Op zijn legerstede overeind zittend, tastte hij met zijn hand in het donker langs de grond om zijn sandalen te nemen, doch liet er bij ongeluk één vallen. Het gedruisch weerklinkt in de nachtelijke stilte over de geheele zaal, en stoort de broeders in hun rust. Ook de abt ontwaakt, en niet wetend, wie de schuldige is, roept hij: „Die dat geraas heeft gemaakt, moet onmiddellijk voor het groote kruis gaan staan!" Dit kruis was van steen, en stond in de open lucht, tusschen de bidplaats en de slaapzaal. Daar kwamen de monniken zich door het gezicht van de goddelijke

Gekruiste sterken tot de strijd tegen de vijanden hunner ziel; daar ook moesten zij boete doen, wanneer zij eenige zwakheid in die strijd getoond hadden. Aanstonds staat de gehoorzame prelaat, die als gast niet tot de gewone kloostergehoorzaamheid verplicht was, zoo stil mogelijk van zijn armoedig strooleger op, gunt zich geen tijd om iets mede te nemen, en gaat barrevoets, slechts in één kleed gehuld, naar de hem aangewezen plaats. Het was in het midden van de winter; een ijskoude vorst verstijfde alles, en in fijne, scherpe vlokken viel de sneeuw aanhoudend neder. Onbeweeglijk stond Lambertus daar voor het heilig teeken onzer verlossing; de armen hield hij kruiselings over de borst gevouwen, terwijl hij stil bij zichzelf psalmen bad. Middelerwijl sneeuwde het immer door, zoodat hij er tot over de enkels in geraakte.

Maar God liet zijn lijdende dienaar niet al te lang aan diens lot over. Want als Lambertus bij één der psalmen bad: „Wanneer zal ik komen en verschijnen voor het aangezicht van mijn God", toen geschiedde het door een beschikking van Hem, die alles bestuurt, dat de haan eerder kraaide dan andere dagen; aanstonds werd daarop het teeken in het klooster gegeven en kwamen de broeders tezamen om de Metten te zingen. Niet zoodra waren deze geëindigd, of zij verlieten wegens de hevige koude terstond het koor, en gingen zich in de gemeenschappelijke zaal verwarmen. Nog altijd stond Lambertus voor het kruis, en streed er met onbezweken moed. Ook de abt kwam weldra binnen en vroeg: „Zijn al onze broeders hier?" Een hunner antwoordde: „Ik heb u vannacht iemand naar het kruis hooren verwijzen, maar wie hij is, weet ik niet." En terwijl hij nog spreekt, komt een andere broeder in de kamer en zegt: „Waarlijk, onze heer Lambertus blijft vannacht al te lang ongeschoeid bij het kruis." „Hoe," roepen allen, „staat de bisschop daar?" En nu begrijpt de abt, wie hij die nacht gestraft heeft. Van angst verbleekend, beveelt hij: „Gaat aanstonds heen, en smeekt hem met alle nederigheid, tot ons te komen!"

De monniken ijlden weg, en vonden de prelaat nog altijd voor het kruis. Zijn hoofd en zijn schouders waren geheel met sneeuw bedekt, en uit het diepste des harten verzuchtte hij juist deze smeeking: „Een verbrijzeld en verootmoedigd hart zult Gij, o God, niet versmaden." Diep getroffen baden hem de monniken: „Heer,

onze vader en alle broeders smeeken u, bij ons in de zaal terug te komen." De bisschop ging met hen mede; en nauwelijks had hij de drempel overschreden, of de abt viel hem met al de religieuzen te voet, en riep uit: „Vergiffenis, vader, vergiffenis! ik heb onwetend gezondigd door zoo dwaas te handelen! Vergiffenis voor uwe toegenegen dienaren!" Maar de grootmoedige Lambertus sprak: „God schenke u vergiffenis; maar niet dwaas hebt gij gehandeld, doch verstandig."

Aanstonds maakten nu de broeders hem warm water gereed, gaven hem andere kleeren, terwijl zij onder elkander zeiden: „God wilde niet, dat wij dit vannacht zouden weten; maar tot zijn glorie en om Lambertus' verdiensten te vermeerderen, heeft Hij dit zoo lang voor ons verborgen gehouden."— (Kronenburg, Neerl. Heiligen I.)

Toen St. Lambertus' vijanden gestorven waren, keerde hij naar Maastricht terug. Een groot werk ging hij nu beginnen: *de prediking in Noord-Brabant.* Dit was toentertijd een woeste streek; heide, moerassen der Peel en ondoordringbare bosschen wisselden elkaar af. De bewoners waren nog heidenen. Daar wilde St. Lambertus heen.

—„De heidenen waren woedend, toen zij de eerste malen van de Ware God hoorden spreken. Alle dreigementen gebruikten zij om het terrein voor hun valsche goden te behouden; zij dreigden Lambertus zelfs te dooden. Maar temidden van duizenderlei doodsgevaren bleef hij volhouden. Liefde had hem hierheen gezonden; liefde sterkte hem om te blijven; liefde deed hem eindelijk zegepralen. De barbaren zagen eindelijk, dat ze van hem niets te vreezen hadden. Ze luisterden ten slotte naar de moedige bisschop. Zoo geraakte Lambertus met langzame schreden tot zijn doel, het vormen van christelijke dorpjes."— (Kronenburg, Neerl. Heiligen I.)

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 3. De H. Lambertus.
1. Toen hij nog een kind was.
2. Toen hij bisschop was.

B. Vragen.
1. Waar werd Sint Lambertus geboren?

2. Hoeveel jaren na Christus' geboorte was dat?
3. Heb je goed gehoord, wie zijn leermeester was?
4. Vertel eens een wonderbaar voorval uit zijn jongensjaren.
5. Waar heeft Lambertus voor priester gestudeerd?
6. Hoe oud was hij, toen hij bisschop werd?
7. Noem eens iets, waaruit je kunt zien, dat het een ruwe tijd was.
8. Waarheen vluchtte St. Lambertus?
9. Ken je uit die tijd een verhaal over hem?
10. Begrijp je dat St. Lambertus door zijn gehoorzaamheid toonde een flinke man te zijn?
11. Waar heeft St. Lambertus het H. Geloof verkondigd?
12. Had hij veel succes?

* * *

Voorstelling. 3. Hulp en dood.

Eens ontving St. Lambertus bericht van de machtige edelman, *Pepijn.* Er was n.l. een nieuwe missionaris gekomen, uit Engeland. Dat was *Sint Willibrordus.* Deze was hier gekomen om in het Noorden van ons land te prediken. Maar dat ging nog niet. Daarom kwam hij naar Maastricht om St. Lambertus te helpen. Deze nam natuurlijk met vreugde deze hulp aan. Bovendien: St. Lambertus begon oud te worden; en zijn hulp was jong. Willibrord heeft toen eenige jaren in Noord-Brabant gewerkt. Later is hij naar Utrecht vertrokken. In die streken heeft Lambertus hem meermalen opgezocht.

Een vreeselijke gebeurtenis maakte een einde aan Sint Lambertus' leven.

Pepijn, dezelfde machtige edelman van zooeven, had groote zonden gedaan.

Die zonde is voor de klas niet te noemen. Hij leefde n.l. van zijn vrouw gescheiden, in zondige verhouding tot 'n zekere Alpaïs. Wij houden ons voor de klas dus aan: „groot kwaad."

Maar ook de machtige menschen op de wereld moeten Gods geboden onderhouden. Het paleis nu, waar Pepijn woonde, lag in het bisdom Maastricht, aan de Maas bij Luik. Lambertus ging daarom onversaagd naar Pepijn en zeide hem, dat hij boete moest doen en zijn zondige levenswijze moest laten varen.

Maar Pepijn wilde dit niet en was geweldig boos op de moedige

bisschop. Deze ging naar een kleine woning aan de oever der rivier. Bij die woning stond een kapel. Daar verbleef hij die nacht met zijn gezellen. Plotseling wordt de nachtelijke stilte verstoord door paardengetrappel en zwaardgerinkel. Een groote troep ruiters, afgezonden door een vriend van Pepijn, overvalt de woning en slaat alles neer wat in de weg komt. Ook Sint Lambertus wordt zóó door een speer getroffen, dat hij dood neerzinkt.

Zoo eindigde de bisschop zijn schoon leven als martelaar voor Christus' zaak op ongeveer zeventigjarige leeftijd. In de kapel te Luik werd hij begraven.

Vele wonderen gebeurden daar. Vooral blinden kregen daar hun gezicht weer. Zoo ook de *H. Oda*, een koningsdochter uit Schotland. Zij had gehoord van de wonderen op St. Lambertus' graf en was met groot gevolg daarheen vertrokken. Zij bad daar en werd aanstonds verhoord. Met vreugde reisde zij weer naar haar land terug. Later is zij gaan wonen in Noord-Brabant; Sint-Oederode heet nu die plaats, de streek waar haar wonderdoener gewerkt had als missionaris.

Zijn de streken, door Sint Lambertus bekeerd, hem dankbaar gebleven? Zeker. In 't Zuiden des lands zijn nu nog twee-en-vijftig parochiekerken, die de heilige bisschop als patroon hebben.

De tegenwoordige gemeenten Beers, Vechel, Helden, Kerkrade, Vaals, Bingelrade, Mook en Middelaar en Oirsbeek laten nog altijd in hun wapen de beeltenis zien van Sint Lambertus, aan wie zij het christelijk Geloof te danken hebben.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 3. Sint Lambertus.
3. St. Lambertus en St. Willibrord.

B. Vragen.
1. Van wie heeft St. Lambertus op hooge leeftijd hulp gehad?
2. Hoe is St. Lambertus gestorven?
3. Op wiens last is hij gedood?
4. Wie is op zijn voorspraak genezen?
5. Waar kwam St. Oda vandaan?
6. Waar heeft zij in ons land gewoond?

SINT WILLIBRORDUS.

Voorstelling. 1. Jonge jaren.

Wijs op de kaart van Nederland eens de Noordzee. En als je die zee overvaart, waar kom je dan? In Engeland.

Waar woonde St. Lambertus ook weer? Waren er toen al christenen in ons land? Neen, alleen maar enkelen in Noord-Brabant en nogal veel in Limburg.

In Engeland waren toen al veel christenen. Dat was zoowat zevenhonderd jaren na Christus' geboorte. Zoo woonde daar ook een edelman, *Wilgis*, met vrouw en zoon. Die zoon heette *Willibrord*. Hij was nog pas vier jaar oud. Zijn moeder stierf toen. Wilgis en de kleine jongen bleven alleen achter.

Toen maakte vader een plan. Hij ging met Willibrord naar een klooster. Wat is dat? Goed, een huis, waar vele paters tezamen wonen. Hoe heeten de bewoners? Monniken of kloosterlingen. Ze leidden een braaf leven, met bidden en studeeren. Deze monniken zouden Willibrord opvoeden tot een flinke, geleerde man.

Toen Willibrord groot was, werd hij ook kloosterling en later priester. En altijd studeerde hij maar, vooral in het Oude en Nieuwe Testament. Waarom studeerde hij zoo hard? Wel, Willibrord kòn goed leeren. En wie goed leeren kan, heeft die gave van O. L. Heer ontvangen en is verplicht uitstekend zijn best te doen.

Maar Willibrordus leidde ook een braaf leven. Hij werd een heilige. God had daarom ander werk voor hem. Willibrordus wilde naar *Friesland*. Dit land besloeg toen een veel grootere oppervlakte dan de tegenwoordige provincie. Toen behoorde er bij: (wijs op de kaart) Groningen, Friesland, Noord- en Zuid-Holland, Utrecht, Zeeland. De menschen, die er woonden, heetten Friezen. Het waren heidenen, „dat weten jullie al".

Naar dat land wilde Sint Willibrord om die heidenen te bekeeren en christen te maken.

Voorstelling. 2. In ons land.

Op vier manieren komt het Rijnwater in zee. Weet je dat al uit de aardrijkskunde-les? (IJsel, Vecht, Oude Rijn, Lek). De Oude Rijn is nu geen rivier meer. Maar in de tijd van Sint Willibrord wel. De zeeschepen waren nog klein. Met een zeeschip

kon men ook wel op de rivieren varen. Hoe ging dat? Met een sleepboot? Natuurlijk niet, want stoombooten waren er nog lang niet. De zeilschepen werden in die tijd de rivier op *getrokken*

Sint Willibrordus was met elf metgezellen de Noordzee overgestoken in zulk een zeeschip. Bij Katwijk gingen ze de Oude Rijn op en kwamen toen bij een klein dorpje, Utrecht.

Een opmerking is hier wellicht op z'n plaats. We geven de aardrijkskundige namen, zooals die tegenwoordig luiden. Ook de huidige kaart van Nederland wordt gebruikt. Meer Flevo e. a. namen blijven weg. 't Is al mooi genoeg, dat vierdeklassers de kaart van het tegenwoordige Nederland zoo'n beetje beginnen te kennen.

Utrecht was nog lang geen groote stad. Een klein dorpje was het nog, gebouwd langs de oever van de Rijn. In een bocht van de Rijn lag een burcht, ter bescherming van de rivier, die als scheepvaartweg dienst deed. Ook liep er een landweg van de Utrechtsche heuvels naar de Rijn en verder langs de rivier naar zee. Tegenover dit kasteel stond een rij huizen en hutten van kooplieden en boeren.

Wie waren in dat dorpje Utrecht de baas? Dat waren de Friezen, onder hun koning *Radboud*. Even aanwijzen op de kaart: De Franken woonden in Noord-Brabant en Limburg. Waar woonden de Friezen ook weer?

Die Franken en Friezen waren vijanden. De Friezen haatten de anderen om allerlei redenen: de Franken waren machtiger en probeerden vaak om de Friezen te onderwerpen. Van alles, wat Frankisch was, moesten de Friezen niets hebben. Dus ook niet van de godsdienst der Franken. Dat was het christendom.

Nu kwam het zoo uit, dat Willibrord juist in Utrecht kwam op het oogenblik, dat er weer oorlog was. Hij werd door Radboud vriendelijk ontvangen, omdat hij niet een Frank, maar een Engelschman was. Dat waren vrienden der Friezen. Toen Willibrord echter vertelde, dat hij gekomen was om de Friezen te bekeeren tot het Katholieke Geloof, gaf Radboud hem te verstaan, dat zooiets niet ging.

Daarom trok St. Willibrordus met zijn gezellen naar het Zuiden, naar Maastricht en bood zijn diensten aan bij bisschop *Lambertus*. Toen heeft hij eenige jaren in dit bisdom gewerkt: in Limburg, Brabant en de kleistreken van Gelderland.

Toch was dit niet de bedoeling; Friesland te bekeeren, dat was zijn plan. Maar Willibrord deed eerst iets anders. Hij trok naar Rome. Aan de Paus wilde hij toestemming vragen om missionaris in Friesland te worden. De reis ging heelemaal te voet. Men overnachtte in een klooster of in een gebouw, dat voor de pelgrims naar Rome bestemd was. In Rome werd hij door de Paus zeer vriendelijk ontvangen. Hij vroeg de Paus om raad en hulp en vooral een gebed voor zijn missie. Ook reliquieën! Die waren voor de altaren der nieuw te bouwen Friesche kerkjes bestemd. Eenige jaren later werd St. Willibrord tot aartsbisschop gewijd op een tweede tocht naar Rome.

Kon St. Willibrord nu beginnen in Utrecht? Radboud was verslagen en durfde de prediking niet meer te weigeren. De heilige vestigde zich in Utrecht en bouwde daar een klooster en een kerkje ter eere van de Allerheiligste Verlosser. Dat was de *Sint-Salvatorskerk.* Deze gebouwen kwamen vlak bij de burcht te staan. In het altaar werd een reliquie gelegd van het Heilige Kruis. Het Kruis zou Willibrord nu gaan planten over geheel Friesland. —„Dat kruis zou komen in alle plaatsen, op onze torens, in onze huizen en scholen, in onze ziekenhuizen, kloosters, weeshuizen, patronaten, in onze kantoren en werkplaatsen, langs onze wegen en velden, overal de eereplaats aan het kruis, maar vooral het kruis in onze harten!"— (Deze en andere aanhalingen uit: Lampen, St. Willibrord). Naast deze kerk bouwde de bisschop een kapel ter eere van *Sint Maarten,* bijzonder bestemd voor de Frankische ambtenaren.

Hoe heeft St. Willibrord nu zijn werk gedaan? Eerst toonde hij aan de heidenen de machteloosheid der goden. —„Hij ondervroeg de heidenen, van wie die goden afstamden, of zij machtig waren, of zij de christenen ooit eenig leed hadden veroorzaakt. Dan mocht één of andere stoere Fries antwoorden, dat Wodan de sterke God was met blinkende helm en glanzend schild en doodelijke speer; zoodra hij zag, dat de christen ongedeerd die goden bespotten kon, moest er wel twijfel rijzen aan de macht dier goden."— Zoo was Willibrordus eens op het eiland *Helgoland.* —„Daar bevond zich de tempel van de god *Fosite.* Op straffe des doods was het verboden te spreken, wanneer men putte uit de hem gewijde bron, of te eten van al wat het eiland voortbracht

of te slachten van het heilige vee, dat daar graasde. Die vermetel deze bevelen verachtte, zoo zei men, werd aanstonds door de god gestraft. Willibrord zal nu een bewijs geven van de machteloosheid der afgoden. Hij laat eenige dieren, die daar grazen, opvangen en slachten door zijn metgezellen. Fosite wreekt zich niet. Verdween hierdoor bij enkele der heidenen de laatste twijfel aan de waarheid van het Christendom? Zij vragen althans het Doopsel. Onder aanroeping der H. Drievuldigheid doopt Sint Willibrord hen met het water uit de heilige bron. Fosite wreekt zich niet. De heidensche eilandbewoners, die getuigen zijn der plechtigheid, verwachten Willibrords dood; doch tevergeefs.

De stoutmoedigheid van onze heilige neemt toe. Hij wil naar de tempel van Fosite. Hij wil er het beeld verbrijzelen. Maar nu treden de dienaren van koning Radboud toe en nemen Willibrord gevangen."—

Ook voor 's konings rechterstoel is hij nog niet bang. Hij verklaart: Ziet, uw god kan niets; mij mankeert niets na alles wat ik gedaan heb. Toen liet Radboud hem vrij, en Willibrord moest naar Utrecht terug.

Een ander geval speelde zich af op *Walcheren.* Daar stond een beeld van de godin *Nehalennia,* de beschermgodin van de zeehandel. Willibrord trad toe en wierp het beeld aan gruzelementen op de grond. De tempelwachter schiet toe en slaat Willibrord op het hoofd met zijn strijdbijl. Uit een diepe wonde stroomt het bloed en de heilige valt neer. Maar alsof er niets gebeurd is, staat hij weer op, genezen. Dit wonder bracht een geweldige indruk teweeg op het eiland. Een groote menigte gaf gehoor aan Willibrords prediking en liet zich doopen. Afgodsbeelden werden verbrijzeld.

Op de plaatsen, die aldus gezuiverd werden van heidendom, legde St. Willibrord beslag voor de katholieke eeredienst. De tempel op Walcheren b.v. werd gewijd en van een altaar voorzien; in 't vervolg was dit een christenkerk. Zoo gebeurde met alle tempels, die in het bezit waren van een bekeerd dorp. De heilige bronnen der Germanen werden ook gewijd; men gebruikte ze om te doopen. De heilige eiken werden alleen gekapt, als 't noodig was om te laten zien, dat de goden onmachtig waren de *aangekondigde* straf uit te voeren. De missionarissen lieten ze zooveel

mogelijk staan. Zij plaatsten er een Kruis of Mariabeeld. De nieuwbekeerden kenden de weg daarheen en bleven nu die weg bewandelen.

Zoo leerde St. Willibrordus aan onze voorvaderen, dat hunne goden geen goden waren. Maar hij moest hun daarvoor de Ware God doen kennen. Daarom maakte hij groote tochten door ons land.

Zoo voer hij eens per schip de Lek af en kwam in *Vlaardingen.* Hier stichtte hij onder de bescherming der Frankische soldaten een kerk. Vandaar ging de tocht naar *Leiden,* toen een klein dorpje, en naar *Oegstgeest.* Hier werd ook weer een houten kerk gebouwd. Verder naar het Noorden ging het nu, naar *Velzen.* Hier werd als pastoor eener parochie met kerk aangesteld de *H. Engelmund.* Ook in *Heiloo* en *Petten* werden kerkjes gesticht.

Van Willibrords tochten naar Walcheren en Helgoland hoorden we reeds.

Nog meer deed de heilige bisschop. Hij bouwde in Utrecht een *klooster* voor zich en zijn helpers. Daarbij een *kloosterschool.* In deze school werd onderwijs gegeven aan flinke Friesche jongens, die later priester wilden worden en dan zouden medewerken aan de bekeering van hun eigen volk. Ook Engelschen en Franken kwamen hier. In de streek zelf konden zij tijdens hunne studie het volk en land leeren kennen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 4. De H. Willibrord. 1 en 2.

B. Vragen.

1. Waar werd St. Willibrord geboren?
2. Waar is hij grootgebracht?
3. Naar welk land is hij als missionaris vertrokken?
4. Hoever strekte Friesland zich toen uit?
5. Welke Rijnmonden ken je?
6. Welke mond voer St. Willibrord binnen?
7. Met hoeveel metgezellen?
8. Waaruit bestond Utrecht in die tijd?
9. Welke koning stond aan het hoofd der Friezen?
10. Waar woonden in ons land Franken?
11. Waarom waren Friezen en Franken vijanden?
12. Waarom kon St. Willibrord niet direct in Utrecht beginnen?

13. Naar wie ging St. Willibrord om te helpen?
14. Naar welke stad is hij later gereisd?
15. Wat is hij daar geworden?
16. Welke kerken bouwde hij in Utrecht?
17. Vertel eens over de tempel op Helgoland.
18. Wat gebeurde met St. Willibrord op Walcheren?
19. Kun je een groote tocht van St. Willibrord aanwijzen?

* * *

Voorstelling. 3. Wonderen.

Sint Willibrordus liet aan de heidenen dus goed zien, dat hun goden slechts menschenmaaksels waren; dat zij niets vermochten tegenover de dienaren van het Kruis.

Maar daartegenover staat, dat God ook door wonderen duidelijk liet zien, dat Hij, Die door Willibrord gepredikt werd, waarlijk de machtige Koning der Wereld was.

Eenige van die wonderen willen we aan de luistergrage jeugd vertellen. De volgende beschrijving kan daarbij als vertelstof dienst doen.

Bij het plaatsje *Heiloo* bevindt zich de Sint-Willibrordusput. —„De geleerde Alcuïn (± 800) vertelde deze gebeurtenis als volgt: „Toen deze man (St. W.), die vol was van Gods geest, de nabij de zee gelegen plaatsen rondging, om de prediking van het Evangelie voort te zetten, had hij daar gebrek aan zoet water. Hij zag, dat dit zijn medearbeiders, die van dorst versmachtten, lastig viel en riep één hunner, wie hij beval binnen zijn tent een kuiltje te maken. De groote bisschop knielde daar ongezien neder, en bad tot God, dat Hij, Die voor zijn volk in de woestijn water uit de rots had voortgebracht, met diezelfde barmhartigheid voor zijn dienaren water uit de zandige aarde zou voortbrengen. Aanstonds werd hij verhoord: het kuiltje werd gevuld door een bron van zeer zoet water."

Het moet deze bron zijn, die tot op de dag van heden te Heiloo als Sint-Willibrordsput in eere is. Aan het water van deze put wordt een bijzondere geneeskracht toegeschreven, vooral voor uitwendig gekwetste ledematen. In 1893 schreef de toenmalige pastoor van Heiloo over dit water als volgt: „Het wordt zeer veel aangewend, ja, er gaat geen week om, of er komen menschen van andere plaatsen, om het te halen. De goede zielen doen dan een

klein gebed bij de put tot vereering van de Heilige. Sommigen bidden de gansche weg, die zij afleggen. Dit is eigen godsvrucht, maar het gebruik of de overlevering zegt hier, dat zij die het water gebruiken, dagelijks de litanie van de H. Willibrordus moeten lezen." Dan verhaalde de pastoor, hoe een vrouw, die reeds geruime tijd een ziek been had en zich gedurende zeven of acht maanden door bekwame geneesheeren tevergeefs behandeld zag, haar toevlucht nam tot het Sint-Willibrordusputje. Dagelijks ondernam zij, ofschoon met groote moeite, de tocht naar het putje, waschte zich met het heilzame water, bad dagelijks de litanie van de Heilige en was na eenige weken volkomen genezen tot verbazing der geneesheeren, die haar hadden voorgesteld het been te laten afzetten.

Nog wijst men onder Heiloo, of beter gezegd tusschen Alkmaar en Heiloo, de plaats, waar Willibrord gepredikt heeft. Die kleine heuvel wordt nog altijd de preekstoel genoemd."— (Lampen, St. Willibrord)

(Let wel, dat de processie naar Heiloo geschiedt ter eere van O. L. Vr. ter Nood.)

Op het eiland *Walcheren* vielen eenige gebeurtenissen voor, waar de vorige les reeds iets van gezegd werd.

Plaat Ykema: Willibrord op Walcheren.

We nemen weer over uit 't boek van Pater Lampen (dat thuis hoort in de Onderwijzers-bibliotheek!)

—„Willibrord en zijn gezellen bereikten Walcheren. Niet ver van de kust moet het geweest zijn, dat de Heilige een groep bedelaars ontmoette, die hem staande hielden en om een aalmoes vroegen. Het medelijdend hart van de Heilige werd op het gezicht van die armen, in wie hij zijn Jezus erkende, bewogen. Hij liet hun dan van de spijzen geven, die zijn dienaren met zich voerden. Hiermede echter niet tevreden, beval hij: Geeft aan die armen te drinken uit mijn eigen drinkflesch.

Gretig nam de eerste bedelaar de flesch aan, dronk eruit en bevond, dat zij vol heerlijke wijn was. Dan reikte hij de flesch aan een tweede. Zoo dronken er achtereenvolgens twaalf mannen uit, doch door Gods almacht verminderde de wijn niet. Want toen de bedelaars zich dankbaar verwijderd hadden, bevonden de dienaren, dat de flesch nog even vol was als te voren. Waarlijk, zoo spraken zij, nu zien wij het woord van Christus vervuld: Geeft en u zal gegeven worden.

Sint Willibrord ging met de zijnen in processie voort door de groene landouwen, het kruis voorop, terwijl de zang der monniken weerklonk over de velden. Op een dier tochten kwam onze Heilige te Westkapelle. Niet ver van de kust ontwaarde de Heilige een tempeltje. Zij begaven zich erheen en zagen een beeld van Nehalennia, de beschermgodin van de overzeesche handel. Rondom het beeld stonden steenen, opgericht door kooplieden, die na volbrachte reis de godin hun dankbaarheid hadden betuigd. Willibrord treedt er op toe en in heilige verontwaardiging werpt hij het beeld van zijn voetstuk. Volgens het voorschrift van Paus Gregorius de Groote blijft de tempel gespaard, om gewijd te worden tot een christelijk Godshuis. Naar het schijnt woonden in de omgeving nog eenige christenen of was onze Heilige erin geslaagd een aantal heidenen te bekeeren. Sint Willibrord wilde hier de H. Mis opdragen. Maar nauwelijks staat hij aan het altaar, of de tempelwachter snelt op hem toe, zwaait zijn blinkende bijl en houwt op het eerbiedwaardige hoofd van de Heilige in. Uit de diepe, ja, doodelijke wonde stroomt zijn edel bloed. Zijn verlangen is vervuld, als martelaar mag hij sterven. Maar neen, God wilde Sint Willibrord behouden voor de kerken van Friesland. Als ware er niets gebeurd, staat de Heilige weder aan het altaar. Gods werken zijn wonderbaar en onnaspeurlijk. Hij kroonde Willibrord met de martelkroon, maar behield hem voor de christenen, voor zijn medebroeders en priesters, die zulk een Vader nog niet missen konden.

De aanvaller was intusschen door de dienaren en monniken gegrepen en ontwapend. Zij willen hun Bisschop wreken, maar deze verbiedt hun streng, doch vol liefde voor zijn vijand: „Geen geweld! Beheerscht u zelven!" Dan zendt hij de wachter heen, zonder eenig verwijt, hem van harte vergevend. Doch dezelfde dag trof Gods gerechte wraak de ongelukkige heiligschenner. Door de duivel bezeten, stierf hij na drie dagen van vreeselijk lijden.

Geen wonder, dat dit voorval op alle eilanders een diepe indruk maakte. Een groote menigte gaf gehoor aan Willibrords prediking en liet zich doopen. Afgodsbeelden werden verbrijzeld, de tempels werden omgebouwd in christelijke kerkjes."—

Sint Willibrords naam en faam was allerwegen bekend en geëerd. Dat blijkt mede uit het feit, dat velen besloten hem te

eeren en te danken voor zijn werk door aan de Utrechtsche Kerk groote landgoederen te schenken.

—„In Trier leefde in die dagen een dochter van koning Dagobert, *Irmina* geheeten (zoo vertelt Pater Kronenburg in Neerlands Heiligen, deel II). Zij bestuurde met groote wijsheid het door haar gestichte klooster. Zij was een weldoenster van verscheidene kerken.

Aan deze heilige abdis werd Hollands apostel (bij een reis naar 't Zuiden) voorgesteld; zij luisterde met de meeste belangstelling naar hetgeen Willibrord haar van zijn bekeeringswerk verhaalde. Met weemoed vernam zij, hoe Utrecht door het geweld der Friezen geteisterd was, en gevoelde een huivering van vrees bij het hooren der gevaren, die de Geloofsverkondiger en zijn gezellen nog dagelijks liepen. In de loop dezer gesprekken kwam bij haar een gedachte op, die de vruchtbaarste uitwerkselen zou hebben. „Wel'" dacht Irmina, „die priesters zwerven daar rond, ver van hun vaderland, op vijandelijke bodem, terwijl het slagzwaard der Friezen boven hun hoofden zweeft. En zij hebben zelfs geen plek, waar hun vermoeiden, hun zieken, hun grijsaards in veiligheid kunnen rusten? Waarom zou ik hen niet helpen?" En de gedachten der koningsdochter zweefden thans langs al hare bezittingen en landerijen. Wat zou zij aan die alles opofferende Willibrord schenken?"—

Zij bood hem toen haar buitengoed te *Echternach* in Luxemburg. De apostel dankte haar vurig en was weldra op weg om zijn nieuw klooster te bezichtigen.

De frissche groene weiden, de vruchtbare landerijen, voortdurend besproeid door een heldere rivier, zouden ruimschoots voorzien in de behoeften der kloosterlingen en der landlieden, die zich zoo gaarne in de schaduw van een klooster kwamen vestigen.

—„In verloop van tijd werd Echternach zijn lievelingsklooster. Hier vormde hij door opwekking en voorbeeld zendelingen, die hem moesten steunen bij het moeilijk werk van Frieslands verchristelijking, en van de Ardennen tot aan de kusten van Zeeland zond hij van hieruit zijn jeugdige priesters en monniken. Met alle kracht bevorderde hij hun studiën, liet handschriften uit Engeland komen, schreef zelf een martelaarsboek, in één woord, niets verzuimde hij, om door de bloei dezer kloosterschool voor de toekomst van ons vaderland te zorgen."—

Nog een kloostergoed ontving Sint Willibrord. Nu van de

machtige edelman Pepijn. Deze was dezelfde, die ook de dood van Sint Lambertus voor een groot deel op z'n geweten had. Nu was hij veranderd en had boete gedaan en zijn kwaad hersteld. Hij schonk aan Willibrord een landgoed onder Sittard, bij het plaatsje *Susteren.* Daar werd een klooster gebouwd, het tweede in ons land. Dat van Utrecht was het eerste klooster geweest; 't was bovendien de woning van de bisschop met zijn gezellen.

Sint Willibrord ontving echter een nog aanzienlijker gift, n.l. het dorp *Utrecht* met omgeving. Dit werd de grondslag van het wereldlijke bezit van het bisdom Utrecht. Daar hooren we later meer van. —„Karel Martel schonk aan de kathedraal van Sint Salvator de burcht Trecht met een grootgrondbezit, landerijen en hoeven in de omgeving. Daaraan was verbonden, behalve de inkomsten, de rechtsmacht en het bestuur over dit gebied."—

Hier volgt de vertaling van de schenkingsbrief:

„Gedaan op de openbare heerlijkheid van Herstal, de eerste Januari van het tweede jaar der regeering van onze roemrijke heer, koning Theodorik.

„In de naam van God schenken wij, Karel, adellijk man, majordoom en zoon van Pepijn, — terwijl wij de menschelijke vergankelijkheid indachtig zijn en overwegen, hoe wij onze zonden kunnen uitwisschen en door Gods genade tot de eeuwige vreugde geraken, — door deze bladzijde van ons testament van deze dag af en, willen wij voor altijd geschonken hebben aan het klooster, dat binnen de muren van Trecht gelegen en gebouwd is, waar de apostolische man Gods, onze vader in Christus, de aartsbisschop Willibrord onder de kloosterregel eener heilige levenswijze openlijk het bestuur voert, al wat in de bezitting is van de fiscus, alles in de burcht Trecht, zoowel binnen de muren als daar buiten, met al wat er bij of onder behoort, met de weide Graveningen en al wat de fiscus daar tegenwoordig openlijk in eigendom heeft, alles geheel en al met alle onderzochte en niet-onderzochte dingen; en evenzoo de heerlijkheid of de burcht, Vecht genaamd, gelegen in de gouw Niftarlake*), met al zijn rechten en gronden, alle bij- en onderhoorigheden, die aan de burcht en de heerlijkheid de Vecht zoowel als aan de reeds genoemde burcht Trecht openlijk verbonden zijn, of er van afhangen, voor zooverre zij aan de fiscus of aan ons behooren, in hun geheele omvang en met al wat aangewezen of genoemd kan worden; als daar zijn hoeven, landerijen, hutten, huizen, gebouwen, bewoners, luiden, slaven, velden, beemden, weiden, bosschen, wateren, waterloopen, kudden met hare herders van allerlei geslacht en kunne. Al deze roerende en onroerende goederen staan wij geheel af, gelijk wij gezegd hebben, van af de tegenwoordige dag, en geven wij aan het klooster of aan het huis Gods voor altijd in de naam Gods in bezit, opdat het te allen tijde toeneme in bloei tot onze belooning.

*) ± Westhelft der provincie Utrecht.

En tot al wat de vaders van het voormelde klooster of hunne bestuurders daarmede besluiten te doen, zullen zij de vrijheid en de volle macht bezitten.

„Gedaan op de openbare heerlijkheid van Herstal, de eerste Januari, in het tweede jaar der regeering van de roemrijke heer, koning Theodorik. Het zegel van Karel, adellijk man en majordoom, die deze schenking heeft doen opstellen en bevestigen. Het zegel van zijn zoon Karloman. Het zegel van Gariao. Het zegel van Odo. Het zegel van Balderik. Het zegel van Abbo. Het zegel van Engelbald. Het zegel van Adalhard. Het zegel van Thiedold, zijn neef. Het zegel van Beso. Het zegel van Wido. Het zegel van Gunfried. Ik Rodtberd heb onderteekend. Ik Andoun, priester, heb onderteekend. Ik Chelmoun heb onderteekend. Ik Chalco, kanselier, heb op aanzoek van bovenvermelden Karel deze akte geschreven en onderteekend."

Als we deze akte in de vierde klas zouden voorlezen, zouden niet veel leerlingen er iets van begrijpen; sommige uitdrukkingen en woorden zijn òf te moeilijk, òf eischen nadere beschrijving, die later komt. Een algemeen idee kan men er echter van geven.

Dit voorbeeld van Karel Martel vond navolging. Vele aanzienlijke grondbezitters schonken aan Utrecht's Kerk landerijen en hoeven. De opbrengst kon gebruikt worden tot onderhoud van het steeds groeiende getal priesters en kerken.

Voorstelling. 4. Verwoest en weer opgebouwd.

In zeker jaar brak er een oorlog uit in het land der Franken. Twee machtige edelen bestreden elkaar met hun aanhangers. Omdat zij boven alle anderen wilden staan, was er oorlog. Dat was slecht.

Koning *Radboud* maakte er gebruik van en versloeg de Frankische soldaten op zijn grenzen. —„Als overwinnaar keerde hij naar Friesland terug. Maar nu nam hij wraak voor vroegere vernederingen. Alles, wat herinnerde aan de heerschappij der Franken, werd vernield. Kerken en de enkele kloosters werden geplunderd en verbrand. De kruisen, door St. Willibrord geplant langs de wegen of in de velden of op een heuvel werden verbrijzeld. De Frankische bezettingen, die niet gevlucht waren, werden gevangen genomen of gedood. Niet beter was het lot der Christenen. We mogen veilig aannemen, dat menigeen de marteldood stierf voor Christus. Helaas, ook velen verzaakten aan hun geloof en keerden terug tot het heidendom."— (Lampen.)

Voor Sint Willibrord en zijn levenswerk was deze oorlog allerergst. Volgens het bevel des Heeren vluchtte hij naar een ander land, naar Echternach. De vruchten van zooveel jaren harde

arbeid en gebed waren als door een stormvlaag weggerukt. Maar hij kende de woorden van de H. Geest: Alles werkt mede ten goede voor hen, die God liefhebben. De Frankische edelman, *Karel Martel,* versloeg de Friezen beslissend. Radboud moest toestaan, dat het Christendom hersteld werd.

Nu kon Sint Willibrord weer in zijn missie aan het werk gaan. En, mede door het werk van vele helpers, was het Geloof spoedig weer in Friesland hersteld. Toen Radboud gestorven was, werd zijn opvolger zelfs gedoopt. Natuurlijk was nog lang niet iedereen christen. Maar het zaad, door Willibrord uitgestrooid, ontkiemde allerwegen. Spoedig waren er alleen in 't Noorden bij de Waddenkust nog heidenen in grooten getale.

Sint Willibrord kreeg ook voortdurend helpers uit Engeland. Eén daarvan was *Winfried,* later genoemd Bonifatius. Dit was een geleerd en bekwaam missionaris. Hij was jonger dan Sint Willibrord, en was daarom een kracht, die de bisschop zeer goed kon gebruiken Drie jaren werkten ze samen aan de uitbreiding van het geloof. Toen werd Winfried door de Paus naar Duitschland gezonden.

Sint Willibrords leven liep ten einde. De laatste levensjaren bracht hij door in de rustige abdij van Echternach. Op 78-jarige leeftijd stierf hij. Zijn feestdag is op 7 November.

Winfried heeft later een brief aan de Paus geschreven. Daarin zegt hij het volgende over Sint Willibrord:

„Ten tijde, toen Paus Sergius zetelde op de Apostolische Stoel, kwam tot de graven der H.H. Apostelen een priester van wonderbare onthouding en heiligheid, van Saksische afkomst, Willibrord en met een andere naam Clemens geheeten, welke de gezegde Paus tot bisschop wijdde, en naar de kust van de Westelijke Oceaan zond, om aan het heidensche volk der Friezen het Evangelie te verkondigen. Hij predikte vijftig jaren lang en bekeerde grootendeels dit volk der Friezen tot het geloof in Christus, vernielde de afgodentempels, bouwde kerken en grondvestte een bisschoppelijke zetel en een kerk ter eere van de H. Verlosser, op de plaats of de burcht, die Trecht heet; en op deze zetel en in de door hem gebouwde Salvatorskerk is hij blijven prediken tot aan zijn hooge ouderdom. Ook heeft hij een medebisschop, om de bediening waar te nemen, in zijn plaats aangesteld; hij is na de dagen van zijn langdurig leven in vrede tot de Heer gegaan." (Uit: Kleyntjens en Huybers, Sint Willebrords Kerk.)

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 4. De H. Willibrord. 3 en 4.

B. Vragen.

1. Waar is zooal door Sint Willibrord's voorspraak een wonder gebeurd?
2. Daardoor bleek de waarheid van .....
3. Wat gebeurde er te Heiloo?
4. Wat wordt daar nog aangewezen?
5. Wat voor beeld vond St. Willibrord op Walcheren?
6. Wat deed hij daarmede?
7. Wie wilde wraak nemen?
8. Hoe liep dit toen af?
9. Welke twee kloosters heeft St. Willibrord gekregen?
10. Waarvoor diende voortaan het klooster te Echternach?
11. Van wie kreeg hij het dorp Utrecht?
12. Waarvan maakte Radboud gebruik om zijn vrijheid te herkrijgen?
13. Welk gevolg had dat voor de missie?
14. Wie onderwierp de Friezen weer?
15. Weet je ook, wie St. Willibrord eenige jaren heeft geholpen?
16. Waar is deze priester later heengegaan?
17. Waar is St. Willibrord gestorven?
18. Wanneer is zijn feestdag?

Mocht iemand over eenige tijd nog eens een les aan St. Willibrordus willen wijden (denken we er wel aan: deze groote heilige heeft in ons land de grootste schat gebracht, waaraan geheel Nederland cultureel zijn ontwikkeling dankt; hij is daarom de grootste figuur in onze Vaderlandsche geschiedenis!), dan zou hij kunnen voorlezen of navertellen uit: Röring, Ons katholiek verleden I, les III, bldz. 14—22. Deze les klopt geheel met onze voorstelling.

SINT LUDGER EN KAREL DE GROOTE.

Voorstelling. 1. De man van het kruis.

Ten tijde van Sint Willibrord leefde in Friesland een rijk christengezin. Het bezat groote landgoederen bij de kust van de Waddenzee, waar nu ligt het dorpje Wierum.

De vader heette *Thiatgrim.* Vijf jaren na de dood van Sint

Willibrord werd hier zijn oudste zoon geboren, die de naam *Ludger* ontving*). Vader zond hem later naar de school in Utrecht. Daar stond toen de *H. Gregorius* aan het hoofd. Deze school was zóó beroemd geworden, dat er zelfs leerlingen kwamen uit Frankenland, uit Engeland en van de Saksen.

Hard heeft Ludger er geleerd. Hij kon en hij wou. Zijn doel was priester te worden. Daarvoor moest hij veel studeeren. Vader Thiatgrim kon die studie best betalen. Zoo kwam het, dat Ludger ver weg ging naar een beroemde school in Engeland, in de stad *York*. Hier stond aan het hoofd de grootste geleerde van die tijd, *Alcuïn*. Ook was er een boekenschat grooter dan in éène plaats ter wereld, Rome dan uitgezonderd.

Maken we hier de opmerking over het schrijven der boeken, waardoor deze zoo kostbaar waren.

Ludger heeft het vertrouwen van zijn leermeester in Utrecht en van zijn vader niet beschaamd. Ruim vier jaren heeft hij in York hard gestudeerd. Door een droevig feit moest hij naar Utrecht terug.

Het geeft een ontstellend voorbeeld over de ruwe zeden van die tijd. We nemen het uit Kronenburg over:

—„In die dagen was het handelsverkeer tusschen Friesland en Brittanje zeer levendig, en trokken de schepen van beide natiën voortdurend naar elkanders kusten. Nu gebeurde het eens, dat een Friesch koopman de zoon van een Engelsche graaf in een twist had gedood; en zie, daar zweeft eensklaps, volgens de barbaarsche zede van die tijd, alle Friezen in York het gevaar boven het hoofd aan de bloedwraak der beleedigde familie te worden opgeofferd. Op de voornaamste onder hen, de H. Ludger, vestigden zich al aanstonds aller oogen. Nauwelijks heeft Alcwijn dit vernomen, of hij geeft aan Ludger het bevel zich in te schepen op een vaartuig, voor onze kusten bestemd. Alzoo kwam de Heilige met een groote voorraad boeken onverwacht wederom te Utrecht aan."—

Twee opmerkingen plaatsen we bij dit verhaal. Terloops komt dus hier ter sprake iets over onze oudste handel. En uit de voorraad meegenomen boeken blijkt, dat Ludger over een behoorlijke som gelds beschikken kon.

Kort daarop werd Ludger tot priester gewijd. Nu kon hij meehelpen aan de kerstening van zijn geboorteland. De naam Ludger beteekent oorlogsman; voor een priester eigenlijk een slechte naam. Maar in dit geval was hij wel goed. Want strijden en vechten

*) Over de geboorteplaats van St. Ludger bestaat verschil van meening: Zuilen of Wierum. Men zie hiervoor: Stracke S. J. in Hist. Ts., deel 4, 67—70. De schrijver besluit tot Wierum.

zou Ludger als soldaat van Christus tegen Satan en zijn trawanten in het Noord-Oosten van ons land.

Het eerst zond de toenmalige bisschop van Utrecht hem naar *Deventer.* Daar had een andere missionaris, *St. Lebuïnus,* reeds gewerkt. Door een inval der heidensche *Saksers* was hij verjaagd. Teruggekeerd was hij in Deventer gestorven. Ludger werd nu belast met de opbouw van de kerk in Deventer. Daarna werd hij aangesteld tot missionaris aan de zeekusten van Friesland. Zijn woonplaats werd *Dokkum.* In deze streken woonden nog vele heidenen. Ludger kon hier des te beter werken, omdat zijne familie er landgoederen bezat. Ongehinderd heeft hij nu zes jaren gewerkt aan het heil der zielen. Hij bouwde er kerken en scholen, en trok zich het lot der kinderen, de hoop der toekomst, met bijzondere liefde aan.

Het einde van dit werk kwam door een laatste poging der Friezen om hunne vrijheid te herwinnen. Daar dit uitging van de heidensche Friezen, had ook de missie zeer veel te lijden. De priesters moesten vluchten. Sint Ludger vertrok toen naar *Rome.* Daar heeft hij eenige jaren gestudeerd en veel gebeden op de graven der Apostelen voor de bekeering van de Friezen, zijn landgenooten. *Wij* bidden tegenwoordig in ons morgengebed immers ook: „H.H. Martelaren van Gorcum, bidt voor ons en voor de bekeering van ons vaderland."

De beroemde keizer, *Karel de Groote,* heeft de Friezen weer onderworpen. Toen kon St. Ludger weer terugkeeren. Nu was hem speciaal toegewezen als missiegebied de streek van *Noord-Groningen.* Hier werkte hij weer vijf jaren.

(Plaat De Jongh en Wagenvoort: St. Ludger predikt in de Groninger gouwen.)

Hier geschiedde ook het wonder met *Bernlef,* de blinde zanger.

Pater Stracke S. J. geeft in het Historisch Tijdschrift, 4e jaargang, bldz. 155, een getrouwe vertaling van het verhaal, dat Altfried, de levensbeschrijver van St. Ludger, ons geeft:

—„Toen Liudger op zijn predikingstochten door Friesland, in een dorp, met name Helywyrd *), was gekomen, noodigde hem 'n edele vrouwe, Meinsuit geheeten, in haar huis op 'n gastmaal. En zie, terwijl hij met zijn volgelingen aan tafel zat, werd hem voorgesteld 'n blinde, 'n zekere Bernlef, die door al de naburen zeer werd bemind om zijn opvallende goedhartigheid,

*) Holwierde bij Appingedam.

en om de hooge kunst, waarmee hij de heldendaden en de oorlogen der Friesche koningen wist uit te zingen. Maar deze was sedert drie jaren beproefd door 'n volledige blindheid, die hem alle licht, ja zelfs de kleinste zienkracht, voortdurend onttrok. Toen nu Liudger met 'n vroolijk aangezicht de blinde had aangekeken, vroeg hij hem, of hij bij hem niet verlangde te biechten, en toen Bernlef hem dit had beloofd, werd deze voor de volgende dag op samenkomst met Liudger ontboden. 's Anderendaags wijl de Godsman te paard reed, ontmoette hij dezelfde blinde. Gods dienaar nam de toom van Bernlefs paard in de hand en leidde hem op 'n afstand van hun gevolg, en toen Bernlef zijn zonden in de biecht had beleden, gaf Liudger hem 'n passende boete. Daarop teekende hij zijn blinde oogen nog met het kruis, en zijn hand uitspreidend vóór zijn aangezicht, vroeg hem Liudger, of hij iets kon onderscheiden. De blinde met groote vreugde zegt, dat hij 'n hand en wel die van zijn begeleider kon zien. Deze zeide hem: „Geef dank aan de almachtige God." Toen ze nu verder, al koutend, het uitvoeriger hadden over het christengeloof, en over de verscheiden belangen der ziel, zijn ze gekomen tot een dorp, Werfhem*) geheeten, waarop Liudger Bernlef vroeg, of hij dit dorp wel herkende? Deze nu noemde het terstond bij zijn naam, en beweerde dat hij duidelijk de boomen zag en de huizen. Toen zei Liudger opnieuw: „Aan de almachtige God geef dank; Hij heeft uw blindheid genezen." Toen ze ten slotte in het dorp Wyscwyrd**) kwamen gereden, waar 'n bidplaats was gebouwd, deed Liudger daar Bernlef met hem bidden en dankzeggen aan God. Hij vroeg hem onder eed te beloven, vóór zijn eigen dood aan niemand de oorzaak en de toedracht zijner genezing te vertellen. Bernlef gaf zijn woord daarop, en gedurende enkele dagen, die hier op volgden, gedroeg hij zich daarom als 'n blinde, bediende hij zich als vroeger van een leidsman; maar na Liudger's dood heeft hij verhaald, op welke wijze hij weer ziende was geworden."—

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 5. De H. Ludger en Karel de Groote.
1. De man van het kruis.

B. Vragen.

1. Waar werd St. Ludger geboren?
2. In welke plaats ging hij naar school?
3. Wat was dat voor een school?
4. Wie stond daar aan het hoofd?
5. Weet je nog, wie die school gesticht heeft?
6. Waar ging St. Ludger later studeeren?
7. Weet je ook, wie daar het hoofd was?

---

*) Warfum.
**) Ukswerd.

8. Hoe werden in die tijd boeken gemaakt?
9. Waarom ging St. Ludger terug naar Utrecht?
10. Waar werd hij eerst missionaris?
11. Daarna in .....?
12. Hoe kwam een eind aan z'n werk bij Dokkum?
13. Naar welke stad ging hij toen?
14. Wie onderwierp de Friezen voorgoed?
15. Toen werkte St. Ludger in .....
16. Ken je nog het verhaal van Bernlef?

* * *

Voorstelling. 2. De man van het zwaard.

Vraag: Weet je nog, wie de Friezen voorgoed tot rust bracht? Welk arbeidsveld wees hij aan St. Ludger aan?

Die keizer, *Karel de Groote*, was een zeer machtig vorst. Hij bestuurde het land der Franken en deed veel goeds voor godsdienst en welvaart van de bewoners; ook in ons land.

Maar er waren Germaansche stammen die op de grenzen woonden en zeer onrustig waren.

Aanwijzen op de kaart van Nederland: Overijsel, Veluwe, Drente, Westerwolde.

Hier en over de grens in Duitschland woonden de *Saksers*. Dezen deden herhaaldelijk invallen in de streken langs de Rijn. Vele malen trok Karel de Groote tegen hen op; hij versloeg ze telkens, maar iedere keer stonden ze weer klaar om de grens over te gaan en dan rooftochten te houden. Daarom heeft Karel de Groote ter verdediging ook een slot gebouwd op de plaats, waar nu Nijmegen ligt: het *Valkhof*. Een ruïne der kapel is er nog van over.

Er schoot aan de keizer niets over, dan te probeeren de Saksers te onderwerpen. Eerder zou er geen rust zijn. Een heel stuk kwam hij verder door de (vrijwillige, min of meer gedwongen) onderwerping van het beroemde Saksenhoofd *Widukind*.

De bekende schrijver J. R. v. d. Lans heeft in zijn bekend boek: „Koning Karel en Widukind" zeer mooi verwerkt de *legende*, waarin nederlaag en bekeering van Widukind verhaald worden.

Pater Kronenburg verhaalt het in hoofdzaak als volgt:

—„Reeds tot acht malen toe had Karel hun een vreeselijke nederlaag toegebracht. Maar Widukind, hun geduchte hoofdman, was nog onbezweken,

en zoolang deze de strijdbijl zwaaide, meende Karel, had hij niets gewonnen.

Doch Paschen van het jaar 785 brak aan. Men bracht tot de koning een vreemde bedelaar, die zich te Attigny aan het vorstelijk hof had vertoond; een slaaf had in de bedelaar de verschrikkelijke Widukind herkend.

„Waarom u dus verkleed?" ondervroeg hem Karel de Groote.

„Ik wilde de plechtigheden van uw Kerk eens van nabij gadeslaan," antwoordde de Sakser, „en ik dacht, dat ik zoo iets in deze vermomming het gemakkelijkst zou kunnen doen."

„En wat hebt ge gezien?" was weder de vraag.

„Eergisteren, vorst, (op Goede Vrijdag) kon iedereen zien, dat gij bedroefd waart. Heden (op het Paaschfeest) zag ik u aanvankelijk met een ingetogen en nadenkend gelaat. Doch toen ik u met geheel uw hofstoet tot de tafel, die zich midden in uw tempel bevindt, zag naderen, blonk overgroote blijdschap uit uw aller oogen. Een bovennatuurlijke ontroering greep mij aan. Mij dacht, dat de priester een kindje, van luister omstraald, in de handen hield. Een wonderlijke vrede kwam er in mijn ziel en ik aanbad nog onwetend uw God, die voortaan ook mijn God zal zijn."

Hij zweeg. Ook de groote Karel was ontroerd. Dan sprak de vorst eindelijk: „Zalig zijt gij, daar de Hemel u deze dag een gunst heeft verleend, die Hij noch aan mij noch aan mijn priesters heeft geschonken."

Nu liet hij de Sakser kleederen geven, die pasten aan zijn vorstelijke rang, en verklaarde hem, wat het H. Geloof ons leert omtrent het hoogwaardig Geheim onzer altaren.

Widukind ontving het H. Doopsel."—

Nu waren de rooftochten der Saksers spoedig ten einde. Wel duurde het nog twintig jaren, voordat allen tot rust waren gekomen, maar met een zeer voorname zaak kon een begin gemaakt worden: Widukind en vele andere hoofden gaven de verzekering, dat ze de missionarissen ongehinderd in Saksenland zouden laten werken.

Eén dezer missionarissen zou de *heilige Ludger* zijn. Hij was als Fries van dezelfde stambond als de Saksen. Hij was bovendien rijk en kon zichzelf en zijn werk onderhouden. Achttien jaren heeft hij gewerkt temidden der bosschen en hoogeveenmoerassen van Saksenland, vanaf de Veluwe tot de rivier de Wezer. Tenslotte werd hij *bisschop* van de plaats *Munster*. Evenals Sint Willibrord trok ook hij rond. Aan de heidenen toonde hij de onmacht der niet-bestaande goden en de Macht van de Allerhoogste God.

Maar ook St. Ludger werkte niet zoo maar in de wilde weg. Hij bouwde in Munster zijn kathedraal; elders een klooster voor rust en toevlucht zijner priesters; ook een seminarie voor opleiding

van inlandsche priesters (denk aan 't St.-Petrus-liefdewerk!) Op enkele verspreide plaatsen kocht hij boerderijen, waar hij en zijn priesters op hunne tochten konden verblijven. Daardoor behoefde de bevolking geen belasting op te brengen voor het onderhoud der kerken. Tegenwoordig doen wij dat vrijwillig; toen was het een belastingplicht, door Karel de Groote opgelegd. Dat St. Ludger dit niet aan de Saksers vroeg, was goed; dat stiet hen niet af. De Saksers moesten nog wennen aan de christelijke gewoonten.

Keizer Karel de Groote hielp St. Ludger uit alle macht. Zijn eigenbelang bracht dit mede; maar Karel achtte het ook zijn plicht als katholiek vorst. Hij werkte voortdurend samen met de bisschoppen.

(Plaat De Jongh en Wagenvoort: Aan het hof van Karel de Groote.)

Zoo schonk hij aan St. Ludger een koningshoeve, een boerderij, die bijzonder eigendom van de koning was. Een wet bepaalde verder, dat moord op een geestelijke met de dood gestraft zou worden, evenals verwoesting eener kerk, lijkverbranding en menschenoffers. Wanneer Karels leger door het land der Saksen trok, ging Ludger mede als aalmoezenier. Een wet van Karel de Groote schreef voor, dat elke geloovige moest kennen het Onze Vader en de Geloofsbelijdenis der Apostelen.

St. Ludger was 65 jaren oud, toen hij stierf. Onze provincies Friesland, Groningen, Drente en Overijsel hebben geheel of gedeeltelijk het Geloof aan hem te danken.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 5. De H. Ludger en Karel de Groote.
2. De man van het zwaard.

Naar aanleiding van deze titel plaatsen we hier de opmerking, dat Karel de Groote het zwaard hanteerde ter bevordering van orde en bescherming der rust op de grenzen; denken wij er wel aan, dat in die tijd tegenover een volk als de Saksen geweld meestal het eenige middel was. „De man van het zwaard" is hier dus synoniem met „de man van de orde."

B. Vragen.

1. Welke keizer regeerde tijdens St. Ludger?
2. Wie deden invallen in zijn rijk?
3. Waar woonden die Saksers?

4. Wat bouwde Karel daarom te Nijmegen?
5. Welk Saksenhoofd bekeerde zich?
6. Ken je nog de legende daarvan?
7. Wie konden voortaan rustig in Saksenland komen?
8. Wie werd bisschop van Munster?
9. Heeft Karel de Groote de missionarissen geholpen?
10. Noem daarvan eens eenige voorbeelden.

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

In de vorige lessen van dit leerjaar hebben we verteld over de Romeinsche invloed in ons land en over de eerste sporen van Christendom in Zuid-Limburg.

Deze sporen werden ± 400 uitgewischt en de Romeinsche macht weggevaagd door de stormen der *volksverhuizing*. Daarbij blijft het eenige houvast der beschaving in onze buurt de rij van twintig Heiligen, die de bisschopszetel van Maastricht achtereenvolgens innamen.

Clovis' bekeering is ook voor de kerstening van ons land van veel belang. Niet allen werden direct tiptop christenen. Veel sporen zijn er nog van heidensche invloed. Deze feiten zullen we niet weglaten, al werpen ze een schaduw op de Kerk in het Frankenrijk.

Ondanks dit verval werken de missionarissen door aan de kerstening der Nederlanden. *Sint Amandus* krijgt een beurt voor het Zuiden en *Sint Bonifatius* voor het Noorden. Hierbij treedt vanzelf op de voorgrond, dat vooral van de laatste een groote hervormende arbeid is uitgegaan voor het rijk der Franken.

In de zorg van *Karel de Groote* voor het geestelijk en tijdelijk welzijn van zijn rijk culmineert dan een poos de invloed der Katholieke levensbeschouwing bij de gekerstende volkeren, ook in Nederland.

Om deze redenen meenden wij in het vijfde leerjaar de leerstof van 't vorige jaar te moeten aanvullen met lessen over: 1. de Volksverhuizing, 2. Clovis, 3. St. Amandus, 4. St. Bonifatius, 5. Karel de Groote in zijn zorg voor tijdelijke welvaart.

DE VOLKSVERHUIZING.

Voorstelling,

Wie woonden er ook weer tijdens Christus' Leven in ons land? Welk vreemd volk is toen gekomen? Hoe verdedigden ze de grens ook weer? En waar hadden zich Romeinsche kolonisten gevestigd? Waren er in die Romeinsche tijd al Christenen? Juist, in Zuid-Limburg (Maastricht b.v.) en op enkele plaatsen, waar voorwerpen van christelijk gebruik gevonden werden.

Omstreeks 400 jaren na Christus' geboorte kwam hierin een zeer groote verandering. Daar gaan we nu over vertellen.

„Jullie weet" waar Rusland ligt. Over de Oeral ligt Siberië. Daar woonde in die tijd een volk met de naam *Hunnen.* Deze stam nu heeft een tijdlang heel Europa in vuur en vlam gezet. Een groote rooftocht hebben ze gemaakt vanuit Rusland tot in Frankrijk en Italië. De Romeinen deden alle moeite om hun rijk te beschermen, vooral Italië. Dat ging zeer moeilijk, want er waren nog meer volkstammen in beweging gekomen. Daarom riep de Romeinsche keizer alle troepen terug naar Rome om Italië tenminste te behouden. Nu waren o. a. Frankrijk, België en Nederland zonder Romeinsche soldaten. En daarvan heeft een volkstam gebruik gemaakt, die we in de 4de klas reeds genoemd hebben: de *Franken.*

Maar eerst willen we een mooie legende verhalen, over *St. Cunera,* de Maagd van Rhenen.

In Engeland woonde een meisje, *Ursula* geheeten. Deze vatte het plan op om een reis naar Rome te maken met eenige gezellinnen. Daaronder was ook Cunera. Waarheid en verdichting hebben zich nu verder dooreengemengd. Toen zij op de terugreis waren, verbleven zij ook eenige tijd in Keulen. En juist tijdens dit verblijf werd de stad aangevallen door de woeste, heidensche Hunnen. Toen de stad werd ingenomen, werd niets gespaard. Ook Ursula met hare gezellinnen werden gedood. Alleen Cunera werd gered door een vorst, die heerschte in het land van de Rijn. Hij bracht haar in veiligheid op zijn slot in *Rhenen.* Daar woonde Cunera in heidensche omgeving. Zij was goed en geduldig. Veel gaf ze aan de armen uit de omtrek, vooral van het voedsel, dat van de vorstelijke tafel overbleef. De vorstin was

jaloersch op Cunera, omdat iedereen goed van haar sprak. Ze zeide daarom aan haar man: „Zie, hoe Cunera ons goed bij hoopen weggeeft." De vorst liet de „schuldige" roepen. Maar toen zij haar voorschoot opende om te laten zien wat ze weer wegdroeg, was het eten veranderd in spaanders. Hierop erkende de vorst het wonder en vertrouwde Cunera voortaan in alles. Zoo kreeg ze ook de sleutels van alle bergplaatsen.

Dit kon de vorstin niet verkroppen. Samen met haar kamervrouw heeft ze Cunera met haar sluier gewurgd. Het lijk begroef ze in de stal.

Toen de vorst thuiskwam, zeide ze, dat Cunera door vriendinnen was weggehaald. Maar toen de knechten de paarden op stal wilden zetten, weigerden de beesten de stal binnen te gaan. Toen de vorst kwam kijken, stonden er bovendien flambouwen in de stal te branden. Nu liet de vorst graven en vond het lichaam van Cunera. Heftig verweet hij zijn vrouw de misdaad. Het greep haar zóó aan, dat ze vluchtte. Na eenige dagen stortte zij zich boven van een heuvel af en viel dood neer.

Sint Willibrordus heeft boven St. Cunera's graf een kerk gebouwd.

Op 't bord: 1. 400 na Chr. De Hunnen maken een groote rooftocht door Europa.

Omdat dus de Romeinsche troepen uit onze streken wegtrokken, hadden de *Franken* vrij spel. Zij drongen via Zuid-Limburg steeds verder, tot bij Parijs. Ze vormden een stam der Germanen. Welke godsdienst zouden ze gehad hebben? Uit wat voor streken kwamen ze? Uit wouden en moerassige streken. Wat vonden ze in hun nieuwe landen? Ontgonnen land met vaste boerderijen en ordelijk, regelmatig bestuur. Dat lokte hen wel aan, want het getal der Germanen groeide zoodanig aan, dat voor allen geen plaats was in hun vroegere woonstreken. Nu vonden de Franken het heel gemakkelijk om bezit te nemen, van wat een ander ontgonnen had. Men denkt, dat sommige *Bataven* met hen mee getrokken zijn naar België. De meeste Bataven waren met de Romeinen meegegaan, vooral als soldaten. De reeds minder onbeschaafde Bataven wilden met de onbeschaafde Franken niets te maken hebben.

Op 't bord: 2. De Franken trokken toen ook door het Zuiden van Nederland naar Frankrijk.

We vertelden al, dat de Romeinsche troepen uit onze streken teruggeroepen werden naar Rome. De andere Romeinen, de kolonisten, waren toen natuurlijk ook niet meer veilig. Waar woonden ook weer Romeinsche kolonisten? In Zuid-Limburg, op hoeven, langs de weg van Tongeren naar Keulen. Deze nederzettingen werden nu alom verlaten. Ook de nederzettingen in en bij de forten verdwenen. De Franken waren heidenen; de christelijke godsdienst had van hen dus veel te verduren. De meeste christenen waren Romeinen of hunne vrienden en trokken dus weg.

De Katholieke Kerk moest in Maastricht en omgeving de verstrooide geloovigen weer bijeen brengen en de Franken gaan bekeeren. Een groot voorrecht was het voor Zuid-Limburg, dat achtereenvolgens twintig Heiligen bisschop van de stad Maastricht zijn geweest. Weinig weten we van hen. De namen! En weinig feiten. Eén van hen staat bekend als de wonderdoener; drie gestorven soldaten wekte hij ten leven op. Een ander was een uitstekend stadsbestuurder in die woeste en rumoerige tijd. Een derde muntte uit door liefdadigheid; wat zal dat indruk gemaakt hebben, toen zoovele velden en boerderijen verwoest waren! Een vierde is beroemd door de wijze, waarop hij het Christendom verbreidde onder de overwinnende Franken. Eenigen der bisschoppen waren geleerden. Als zij dat niet geweest waren, wie zou er dan de menschelijke kennis behouden hebben voor het nageslacht?

Eén der laatsten van die twintig heiligen was *Sint Lambertus.* Daarover „hebben jullie" in de vorige klas al veel gehoord. Hij poogde onder de Franken de goede christelijke levenswijze te herstellen. Wie weet nog, hoe St. Lambertus stierf?

Op 't bord: 3. *De Romeinsche soldaten en kolonisten trokken toen naar Italië terug.*
4. *Van het Christendom in Zuid-Limburg bleef slechts weinig over.*
5. *Twintig heilige bisschoppen bleven achtereenvolgens in Maastricht voor de verstrooide Kerk zorgen.*

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 6. Friezen, Franken en Saksen in ons land.
B. Vragen. Leerboekje, les 6.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 6.

KONING CLOVIS.

Voorstelling.

In de vorige les hebben we geleerd, dat de Franken een rijk stichtten van de Rijn tot Parijs. Honderd jaar later was er bij de Franken een koning met name *Clovis*. Dat was dus omstreeks 500. Hij was ook heidensch. Maar de Christenen was hij welgezind. Hij begreep dat plichtsgetrouwe bisschoppen met hun geloovigen een hechte steun voor hem zouden zijn, als zij hem als koning erkenden. En dat deden ze graag. Ten eerste was Clovis vriendelijk voor alle christenen. Ten tweede wist de koning orde en rust te handhaven; bij die rust konden de missionarissen goed prediken.

Het was erg rumoerig gebleven in Europa door het trekken van al die stammen. Daarom hielpen de bisschoppen Clovis om rust te brengen. En wanneer Clovis weer een landstreek veroverde op andere binnengetrokken Germanen, dan waren de christenen blij, hem als koning te erkennen.

Clovis' goede meening werd versterkt, toen hij huwde met de katholieke prinses *Clotilde*. Van het begin af heeft Clotilde steeds gewerkt en gebeden voor de bekeering van Clovis. Een heilige bisschop *Remigius* kwam veel aan het koninklijke hof. Deze beiden hebben door woord en voorbeeld hem overtuigd van de waarheid van hun geloof. Clovis liet zijn zoontjes doopen. Toen de oudste stierf, schreven bijgeloovige heidenen dat toe aan de ontvangen doop.

Maar zelf Christen worden. Dat was voor de heiden een groote stap. Dan moest hij vasten, zich versterven, liefde toonen jegens zijn vijanden, Gods geboden onderhouden, geen haat of wraakzucht koesteren.

Zoo twijfelde Clovis, zooals zoo menigeen twijfelt, of hij de goede of de slechte weg zal opgaan.

Een bijzonder geval zou beslissen over de groote stap.

Clovis had vele landstreken veroverd, tot aan de Pyreneëen toe. (even aanwijzen).

Op 't bord: *1. 500. Clovis, koning der Franken.*
2. Clovis breidde het rijk uit van af de Rijn tot de Pyreneëen.

Zoo werd hij eens aangevallen door een machtige Germanenstam, de *Alemannen.* Clovis moest zich verdedigen. De vijanden waren ver vooruit gedrongen en dreigden de overwinning te behalen. In de hoogste nood smeekte Clovis tot de God, Die door zijn vrouw zoo trouw gediend werd. Hij riep: „Jezus, van wie Clotilde zegt, dat Gij de Zoon van de levende God zijt, sta mij bij. Als gij mij de overwinning over de vijanden wilt verleenen, zal ik aan U gelooven en mij laten doopen."

Het wapengeluk wendde zich naar Clovis' kant. De slag werd gewonnen. De koning hield nu zijn belofte. St. Remigius heeft hem gedoopt te *Reims.* (Dat is na die tijd altijd de kroningsplaats gebleven der Fransche koningen.) Drie duizend Franken volgden direct zijn voorbeeld. Het Fransche volk kreeg de bijnaam: Oudste dochter der Kerk, omdat het de eerste Germanenstam was, die Katholiek werd. Voortaan zou in hun land Christus de Koning zijn; Christus' wet zou heerschen.

„Leve Christus (zoo schreven ze in hun landswetten), die de Franken bemint. Moge Hij hun rijk behoeden; hun vorsten met het licht der genade vervullen; het leger beschermen; vrede, vreugde en gelukkige tijden verleenen, Hij de Heer der Heerschers, Jezus Christus."

Op 't bord. 3. Hij werd Christen.

Toch bleek duidelijk, dat niet alles in het rijk der Franken direct goed christelijk werd. Heel ruwe toestanden bleven soms bestaan. En dan waren er edelen en vorsten, zooals er altijd bestaan hebben, die door hun heerschzucht geleid, veel slechte dingen veroorzaakten: oorlog, twist, zelfs moord.

Er was eens een koning der Franken gestorven. Hij liet drie zoontjes achter. Twee ervan werden door hun ooms vermoord. Deze ooms wilden n.l. het rijk onder elkaar verdeelen.

(De zoons van Clovis).

Eens waren er twee koningen der Franken. De koninginnen waren uit heerschzucht zóó boos op elkander, dat ze hun heele leven in vijandschap hebben doorgebracht. De eerste liet haar stiefzoon vermoorden, en de koning van het ander rijk, en de bisschop van Rouaan en vele anderen. Tenslotte werd haar tegenstandster door eigen edelen vermoord.

(Fredegonda contra Brunhilde).

Een bestuurder van een landstreek was geweldig gehaat wegens de hooge belastingen. Bovendien stond hij als een doordraaier bekend. Toen de koning stierf, werd hij bang voor 't volk. Hij vluchtte in een kerk. Om aan de volkswoede te ontkomen, verborg hij zich in een kist met misgewaden. Het volk drong de kerk binnen, vond hem, bond hem buiten de kerk aan een paal en steenigde hem ter dood.

De edelen konden hun Germaansche roofzucht niet gemakkelijk afleggen. Men roofde, plunderde en moordde, wanneer het te pas kwam. In alle standen waren velen, die zich aan de ergste dronkenschap overgaven.

Jammer was het, dat soms priesters, ja, bisschoppen er aan mee deden. Maar het was zoo. Er was een bisschop, die zich vaak bedronk. Een goede priester wilde hem eens zijn bezittingen niet overgeven. Hij werd in een grafkelder door die bisschop levend begraven. Gelukkig wist hij daaruit te ontsnappen.

Hoe kwam dat toch?

Koning Clovis was Christen geworden. Hij hielp de Kerk voortaan. Dat deed hij goed. De Paus was hem zóó dankbaar, dat hij hem veel dingen in de Kerk liet doen: bisschoppen kiezen was er één van. Dat ging goed, zoolang de koning goed was. Maar de opvolgers van Clovis werden slecht, zooals hierboven reeds gezegd is. Sommige bisschopszetels werden gegeven aan hen, die om de één of andere reden in 's konings gunst stonden. Zoo kwamen er soms bisschoppen, die niet deugden.

Op 't bord: 4. Tal van slechte toestanden bleven nog in het Frankische rijk bestaan.

Natuurlijk heeft de Kerk moeite gedaan om er een eind aan te maken. De Franken moesten ware christenen worden.

„Heb je" in de vierde klas wel gehoord van een bisschop van Maastricht, die aan een hooge Frankische edelman durfde te verwijten dat hij slecht leefde? Ja, dat was *St. Lambertus.*

Jullie zult in deze klas van iemand hooren, die een goede stoot heeft gegeven om de toestand in Frankenrijk te verbeteren. Onthoudt maar alvast: dat was *St. Bonifatius.*

Inmiddels zat de Kerk niet stil om de heidenen, die er nog waren onder de Franken, te bekeeren. Zij woonden vooral in

België en 't Zuiden van Nederland. Over die bekeering zullen we 't de volgende les hebben.

Op 't bord: 5. *St. Lambertus, bisschop van Maastricht, heeft alles gedaan om die slechte toestanden in 't Zuiden van Nederland weg te krijgen.*

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 7. Clovis, koning der Franken.
B. Vragen. Leerboekje, les 7.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 7.

SINT AMANDUS.

Voorstelling.

Amandus werd geboren als zoon van een Frankisch edelman. Een rijke toekomst zou zijn deel zijn. Maar hij wilde zich terugtrekken van het leven, dat zijn standgenooten leidden. Een leven zooals in de vorige les besproken is: ruwe brasserijen, vechtpartijen, geen spoor van waarlijk christelijk leven.

Het is dus goed hier vooral te memoreeren, dat Amandus van de beginne een gruwelijke hekel had aan de samenleving, zooals deze zich toen openbaarde in het rijk der Franken.

Daarom trok hij zich terug uit de wereld en klopte aan de poort van een klooster, dat gelegen was op een eilandje voor de Fransche kust. Hier nam men hem gaarne op. Rustig was nu zijn leven in Gods dienst. We kunnen ons wel voorstellen, dat het regelmatige kloosterleven een oogenblik moeilijk te volgen was voor de vroeger zoo rijke jongeman. Maar gebed en krachtige wil hielpen hem er doorheen.

Totdat op een goede dag zijn vader deze verblijfplaats ontdekte. Vader had zich van zijn zoon heel wat voorgesteld als erfgenaam van zijn goederen. En bovendien! als Amandus geestelijke wilde worden, dan kon hij toch wel als wereld-geestelijke een mooie betrekking krijgen! Vaders naam zou hem dienen, om het zelfs tot bisschop te brengen! Zoo dachten velen toen. Die vergaten, dat de roeping van God het menschenlot bepaalt.

Tusschen vader en zoon laat Kronenburg het volgende gesprek ontstaan:

—„Amandus,” zegt vader, „uw moeder en ik kunnen er niet in

berusten, u langer van ons gescheiden te zien. Hebben wij vroeger niet de schoonste plannen gemaakt? Waart gij niet de glorie van ons geslacht, de trots van uw vader, de steun uwer moeder?"
„Maar vader," viel Amandus hem in de rede, „Gods wil volbrengen, is dat niet de hoogste glorie?"

De vader dreigt tenslotte zijn zoon te onterven. Maar dat was voor. de wereldverzaker niet erg: „Ik verlang niets uit uwe nalatenschap, Jezus Christus is mijn erfdeel."

Hoezeer Amandus ook in deze strijd overwinnaar was gebleven, toch achtte hij een langer verblijf in dit klooster niet raadzaam, en besloot hij zich naar een ander oord te begeven, waar hij veilig zou zijn tegen de aanzoeken van ouderlijke liefde en ridderlijke trots.

Maar eerst ging hij naar de stad *Tours*, waar *Sint Martinus* (Sint Maarten) begraven lag. Hier bad hij om zegen over zijn toekomstig leven.

Daarna begaf hij zich naar een andere Fransche plaats, *Bourges*, en werd daar door de aartsbisschop ontvangen. Hier wenschte Amandus als kluizenaar, en wel als „ingeslotene" te leven. Er werd voor zoo iemand een cel van steen gebouwd, die achter hem werd dichtgemetseld. Meestal stond zulk een cel tegen een kerk. Door een opening werden alle benoodigdheden aangereikt. Geheel zijn verder leven bracht zoo'n ingeslotene in die cel door, tenzij gewichtige zaken er een einde aan maakten. Zoo deed ook St. Amandus. Vijftien jaren bracht hij in zijn kluis door in gebed en beschouwing van Gods goedheid en almacht.

Een onweerstaanbare drang riep Amandus eindelijk naar Rome. Hij wilde een pelgrimsreis te voet maken naar de graven der Apostelen Petrus en Paulus. In Rome bezocht hij als elke pelgrim de kerken; 's avonds zag men hem in de St.-Pieterskerk. Op een avond was hij door de koster bij kerksluiten aan de deur gezet. Buiten had hij een visioen. Sint Petrus verscheen hem en sprak: „Amandus, mijn broeder, keer terug naar uw land, om door geheel Gallië het zaad des Evangelies te strooien; bekeer de nog afgodische volkeren tot Jezus Christus."

In Gallië teruggekeerd op ongeveer 40-jarige leeftijd, werd hij tot bisschop gewijd. Nu trok hij met eenige gezellen naar *Vlaanderen*.

In Amandus' werkzaamheid als bisschop kunnen we drie gedeelten

onderscheiden: 1. de missionaris, 2. de vermaner der Frankische adel, 3. de bisschop van Maastricht.

—„Vlaanderen was in die tijd bevolkt met menschen, zóó woest en wreed, dat de geschiedschrijvers van die tijd hen een verzameling van bandieten noemen. En dat wil wat zeggen. De beschaafde Franken zelf waren toch wel wat gewoon! Geen missionaris had nog in dit roofhol durven doordringen. Waartoe zou het dienen? sprak ieder; na de uitgezochtste pijnen zullen wij sterven, zonder ook maar het geringste nut gesticht te hebben. Doch niet zóó dacht Amandus. Hij vroeg aan koning Dagobert brieven met uitdrukkelijk bevel, zich zoo spoedig mogelijk te laten doopen. Van zijn zes leerlingen durfden er maar twee mee; zij deelden in zijn ontzettend lijden. Hoe dikwijls zullen die woestelingen hem niet mishandeld hebben.

In de beginne moest Amandus zich tevreden stellen met slaven vrij te koopen, te onderrichten en te doopen, en lange tijd ging er voorbij, zonder dat hij andere uitkomsten mocht zien; maar eindelijk sloeg God één dier beslissende slagen, welke een algeheele omkeer teweegbrengen.

Toen Amandus zich op zekere dag te Doornik bevond, zag hij, over de markt gaande, de gouverneur der streek, graaf Dotto, op zijn rechterstoel gezeten. Eensklaps ontstaat er een hevige beweging onder de dichte scharen, die hem omringen: een berucht booswicht wordt door de gerechtsdienaren voorgebracht, terwijl de menigte onder wild getier zijn dood eischte. De rampzalige sidderde van angst, en geheel zijn lichaam was met kneuzingen en wonden overdekt. Reeds had Dotto het doodvonnis uitgesproken, toen Amandus door het saamgepakte volk heendrong, en zich voor de rechter op de knieën wierp. „Genade!" smeekt hij, „genade voor de ongelukkige!" Maar de graaf wilde van geen vergiffenis weten. „Voltrekt aanstonds het vonnis!" zoo gebiedt hij de beulen. En voor de oogen van allen wordt de booswicht aan het schandhout opgehangen. Niet eerder verliet de graaf de plaats, dan nadat hij zich nauwkeurig van de dood van de roover verzekerd had.

Nadat ook de menigte zich verwijderd heeft, laat de H. Amandus het lijk van de galg nemen, legt het in zijn cel op de grond, en smeekt, de gansche nacht alleen bij het lijk geknield, de almachtige Meester van dood en leven de gunst af, die hij tevergeefs aan een

sterveling verzocht had. God hoorde zijn gebed, en beval de dood zijn prooi terug te geven. De volgende morgen roept de Apostel zijn leerlingen en gelast hun water te brengen. Zij meenen, dat dit voor de afwassching van het lijk moet strekken, maar hoe verschrikt blijven zij op de drempel staan, bij het gezicht van de roover, die daar levend en gezond aan de voeten van zijn weldoener is neergezeten! Daarop begon Amandus hem te wasschen, en overal waar het water hem aanraakte, verdwenen de kwetsuren en werd het lichaam gaaf en gezond.

De stem van dit mirakel was machtiger dan al de woorden van de heilige prediker. Nu begrepen de heidenen, dat de God van Amandus de eenig ware was. Bij duizenden kwamen zij tot de missionaris, en vroegen nederig het Doopsel. Alom werden de heilige bosschen omgehouwen, altaren omvergeworpen, afgodsbeelden verbrijzeld. Bij Gent en Doornik werden twee kloosters gebouwd."— (Kronenburg, N. H. I.)

Nu in Vlaanderen succes verzekerd was, kon St. Amandus verder gaan en zijn missieveld uitbreiden. In *Gent* en in *Antwerpen*, toen nog kleine dorpjes aan de rivier de Schelde, werden kerken gebouwd. Daarna was *Zeeland* aan de beurt. Hier woonden de meest Zuidelijke Friezen.

Waren deze Friezen erge dikke vrinden met de Franken? Neen, dat weet je uit de geschiedenis van koning Radboud. Welnu, naar Sint Amandus werd daarom niet geluisterd. Hij was een Frank; daar luisterde men niet naar en daarmee uit. Onverrichterzake keerde Amandus daarom terug.

Op 't bord: 1. 650. St. Amandus als missionaris in België.

Intusschen was de verwarring in het Frankenrijk ten top gestegen. Wanneer een koning stierf, werd zijn land verdeeld onder zijn zoons. Zoo ook ten tijde van Amandus. Maar nu ging het weer gepaard met een broederoorlog, die zijn weerga niet had. Toen eindelijk de rust hersteld was onder koning *Dagobert*, gaf deze een slecht voorbeeld, door een zeer zondig leven te leiden.

Sint Amandus hoort hiervan. Hij gaat tot de koning om hem zijn slecht leven te doen veranderen.

—„'t Was op een Zondag van het jaar 629. Reeds vroeg in de morgen overschreed de bisschop de drempel van het koninklijk

paleis, en werd door de wachten binnengeleid tot in de hofkapel. Daar, op een bidstoel fonkelend van goud en zilver, zit Dagobert neder, omgeven door de leden van zijn huis; naast en achter hem zetelen bisschoppen en geestelijken, hovelingen en raadsheeren, edelen en hun zonen, die de vorst als hofjonkers dienen. Met indrukwekkende majesteit treedt Amandus binnen. Aller oog vestigt zich op hem, en schijnt in zijn blik de reden dezer onverwachte komst te willen lezen. Hoffelijk maar koud begroet hem de koning, en noodigt hem uit eenige woorden tot deze schitterende vergadering te spreken. En Amandus opent de mond, en onder deze koninklijke gewelven klinkt zijn stem even vrij als in de wouden der heidenen of op de heuvelen hunner goden. Woorden van zachte ernst en vaderlijke liefde wellen op uit de volheid zijns harten, en storten zich weldadig over in het gemoed zijner toehoorders.

Na de predikatie verzoeken hem de koning zoowel als de bisschoppen, in hun tegenwoordigheid het H. Misoffer op te dragen; aanstonds worden de noodige toebereidselen gemaakt, en Amandus bestijgt de trappen des altaars, om aan de God van eindelooze barmhartigheid het zoenbloed van zijn Goddelijke Zoon voor de schuldige koning op te offeren.

Het plechtig offer is volbracht. De koning en zijn hofstoet hebben de kapel verlaten. De laatste tonen der heilige kerkzangen zijn weggestorven onder de gewelven. Alleen de geurige wierook vervult nog de heilige plaats. Amandus heeft de plechtgewaden afgelegd, en knielt nog in een laatste gebed neder om Gods woorden op de lippen te ontvangen.

Dan rijst hij op. Met vaste tred richt hij zijn schreden naar 's konings vertrek; het zware gordijn, dat de toegang afsluit, wordt weggeschoven; daar staat hij tegenover Dagobert. Wat de Apostel hier gesproken heeft? Geen zijner geschiedschrijvers heeft het opgeteekend, wellicht is het een geheim gebleven tusschen de koning en zijn waarachtige vriend. Maar wel mogen wij aannemen, dat hij evenals de profeet Nathan tegenover David, in de scherpste kleuren de boosheid van een slecht mensch heeft geschilderd. Wel mogen wij gelooven, dat uit zijn mond met niet minder kracht dan uit die van de profeet, de verpletterende veroordeeling geklonken heeft: „Gij zijt die man!"

Maar de rouwmoedige belijdenis: „Ik heb gezondigd tegen de

Heer!" welke voor David aanstonds vergiffenis verwierf, kwam niet op uit het hart van Dagobert. Met verkropte woede zat hij naar Amandus te luisteren; de toorn, die in zijn oogen vlamde, voorspelde een heillooze uitkomst; en nauwelijks had de Man Gods geëindigd, of smadelijk verjoeg hem de koning uit zijn tegenwoordigheid. Nog meer. Weldra teekende hij een verbanningsedict. Geen voet zou de Heilige nog in zijn staten mogen zetten."— (Kronenburg, Neerl. Heiligen I.)

Waarheen Amandus trok, is niet zeker te zeggen. Sommigen beweren, dat hij naar het land der Basken aan de golf van Biskaje is geweest en daar velen christen heeft gemaakt. Anderen willen dit verhaal naar het rijk der verdichting verschuiven. Zeker is het, dat Dagobert zelf hem weer aan het hof riep. Heeft zijn woord de koning doen denken en tot inkeer gebracht? Sint Amandus kreeg zelfs de opdracht te zorgen voor de opvoeding van 's konings zoon. Schitterend heeft de heilige zich van die taak gekweten: de prins werd later de heilige koning *Sigebert.*

Het laatste deel van zijn leven heeft Amandus doorgebracht als *bisschop van Maastricht.* Hij was één dier twintig heilige bisschoppen, die in die ruwe tijden de zetel van Maastricht tot eere strekten.

Eerst wilde Amandus niet in Maastricht bisschop worden. Hij bleef liever missiebisschop zonder vaste zetel. In zijn jongelingsjaren had hij God te Tours gesmeekt om als balling over de aarde te mogen zwerven. Slechts drie jaren duurde zijn ambt van bisschop te Maastricht. Maar zeer heilvol is die korte tijd geweest. „Met onverdroten ijver werkte hij aan het zielenheil zijner geloovigen: geheel zijn bisdom reisde hij predikend rond, en met opoffering van zichzelf trachtte hij de zijnen gelukkig te maken."

Sint Amandus heeft zich altijd trouw gesteld onder het gezag van de Paus. Deze had ook in hem een uitstekende helper. Zoo zond de Paus hem de besluiten van een Kerkvergadering, om deze aan alle bisschoppen in deze streken over te brengen.

Op 't bord: 2. St. Amandus was eenige tijd bisschop van Maastricht.

De Paus onthief de heilige op zijn dringende bede van het ambt van Maastricht's bisschop. Toen kon de reeds grijze missionaris weer trekken naar streken, waar nog altijd Christus geen Koning

was. Zoo kwam hij ook in *Noord-Brabant*. Daar bouwde hij te Oeverberg een kerk. Deze plaats werd later genoemd *Geertruidenberg*, naar Sint Amandus' beschermelinge, *Sinte Geertrui*. Deze was de dochter van de hoogste edelman der Franken, de hofmeier Pepijn de Oudere. Zij was, onder bescherming van Amandus, kloosterzuster geworden en abdis van een klooster in de buurt van Brussel. De legende zegt, dat zij naast de kapel van St. Amandus te Oeverberg een klooster liet bouwen, waar zij eenige tijd woonde. Daarom is later de naam dezer plaats veranderd in Geertruidenberg.

Op 't bord: 3. Ook in Noord-Brabant was hij werkzaam.

Op negentigjarige leeftijd is St. Amandus in één zijner kloosters gestorven.

—„Zijn oudste levensbeschrijver zegt onder meer:

„Hoeveel wonderen heeft God door hem willen wrochten, wonderen, die ons onbekend, maar Gode bekend zijn! Maar indien ik reeds alles wilde verhalen, wat geloofwaardige mannen ons hebben meegedeeld, een gansche dag zou daarvoor niet toereikend zijn. Want wat wonderkracht heeft God niet door hem getoond, daar hij aan de dooden het leven, aan de blinden het gezicht, aan de lammen de gang, aan de melaatschen gezondheid, aan de dooven het gehoor en aan de bezetenen de bevrijding gegeven heeft!"

Voeg daar nog bij de abdijen en kloosters door hem gesticht en onderhouden, de kerken door hem gebouwd, de volksstammen door zijn woord bekeerd en beschaafd gemaakt, de tallooze slaven door hem vrijgekocht — want ook dat was een zijner geliefkoosde liefdewerken — de vorsten en edelen door hem verbeterd of geheiligd; — moet Amandus dan niet met volle recht een eereplaats bekleeden in de schitterende rij dier waarlijk groote mannen, aan wie ons voorgeslacht zoo grenzeloos veel te danken heeft, tot wie ook wij niet dan met eerbiedige bewondering mogen opzien?"— (Kronenburg, N. H. I.)

Het is hier ook de plaats om uit de vierde klas te repeteeren het bijbehoorende uit het werk van *St. Lambertus* en *St. Willibrord* in Limburg en Noord-Brabant. Dat kan gebeuren door het stellen van vragen, of door eigen voordracht; door directe vertelling door één der leerlingen zal wel niet gaan.

Als resultaat van deze repetitie schrijven we

Op 't bord: 4. 700. St. Lambertus werkte als missionaris in Limburg en Oost-Brabant.
5. St. Willibrordus hielp hem daar eenige tijd.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 8. St. Amandus.
B. Vragen. Leerboekje, les 8. De Missie in 't Zuiden van Nederland.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 8.

SINT BONIFATIUS.

Voorstelling.

Evenals Frankrijk was ook Engeland (Schotland niet) een deel geweest van het Romeinsche Rijk. En evenals in het oude Frankrijk was ook in het oude Engeland het christendom verbreid.

Bij de Groote Volksverhuizing waren de heidensche Franken in Frankrijk meester geworden. Zij waren Christenen geworden na de doop van koning Clovis.

In dezelfde tijd waren de heidensche Angelsaksen in Engeland gekomen. Zij waren echter heidenen gebleven. De Angelsaksen vormden een verzameling van vele groepen uit de stammen van Noord-Nederland, Noord-West-Duitschland en Denemarken, vooral van de kustbewoners. Het waren een soort zeeroovers. Langzamerhand kwamen ze in groot aantal naar Engeland. De christenen en de oude heidensche bevolking werd terugggedrongen naar Wales.

Frankrijk was christen. Welk land zou nu volgen? Duitschland of Engeland? *Paus Gregorius de Groote* besliste: Engeland. Want hier waren reeds Romeinen en Christenen geweest; in Duitschland echter niet.

De legende verhaalt, hoe Gregorius eens op de slavenmarkt van Rome wandelde. Daar zag hij een groep jonge slaven, die hem veel belang inboezemden. Toen hij dan vernam, dat ze uit het land der „Angelen" kwamen, nam de paus het besluit om van dat volk „engelen" te maken. Hij ging daarom op reis naar Engeland, maar werd door het Romeinsche volk teruggehaald. Toen zond hij anderen als missionaris naar Engeland.

Dit besluit is geschiedkundig als volgt te verklaren. Paus

Gregorius de Groote wilde aan de missie een krachtige stoot geven. Kon dat vanuit Frankrijk? Neen, daar hadden ze genoeg met zichzelf te doen; dat hebben we in vorige lessen voldoende gezien. Daarom moesten er wel priesters uit Rome zelf heen. En hoe zit dat nou met die Angelsaksische slaven? Paus Gregorius kocht wel meer slaven vrij. De Kerk heeft altijd het lot dezer ongelukkigen zooveel mogelijk verzacht. Deze paus had zelfs een zaakwaarnemer in Frankrijk, die als bijzondere opdracht had jonge Angelsaksische slaven los te koopen. Dezen werden dan te Rome in een klooster opgevoed.

De leider der missionarissen naar Engeland was de Benedictijner monnik *Sint Augustinus* (van Kantelberg, dus niet de Kerkvader). In ongeveer vijftig jaren was Engeland voor het allergrootste deel bekeerd. Er kwamen ook Benedictijner kloosters en kloosterscholen. In die kloosters waren spoedig monniken, die verder naar de missie wilden. Frankrijk was christen; in België en Zuid-Nederland werkten Amandus en Lambertus. Nu was Friesland aan de beurt en daarna de streken langs de Rijn in Duitschland.

Weet je nog welke Engelsche missionaris Friesland bekeerde? Welke streken van ons land waren dat?

Nu repeteeren we het leven van *Sint Willibrord* uit het vierde leerjaar. Dat zou kunnen als vertelling; ook aan de hand der vragen uit het leerboekje, les 9: De Missie in het Noorden van Nederland.

Welke Nederlandsche missionaris heeft in Engeland gestudeerd? *(St. Ludger.)*

We repeteeren St. Ludger voorzoover hij in Nederland werkte Zijn Saksisch werk komt bij Karel de Groote in herhaling. Ook hier de vragen uit les 9. Ondertusschen zetten we

Op 't bord: 1. *700. St. Willibrord werd de eerste aartsbisschop van Utrecht.*
2. *Hij werkte in Brabant, Utrecht, Holland en Zeeland.*
3. *In Utrecht stichtte hij kerken en een kloosterschool.*

Toen Sint Willibrord reeds lang hier was, kwam een tweede beroemde missionaris hier: St. Winfried, ofwel met zijn Latijnsche naam: *St. Bonifatius.*

Evenals Willibrord voer hij ook over zee en kwam in Utrecht aan land. Hij verwachtte, dat hij meteen aan het werk zou kunnen

gaan. Maar dat was mis. Wie was ook weer koning der Friezen? Nu, deze Radboud had weer eens oorlog gemaakt met de Franken. Hij had hen een oogenblik verpletterend verslagen en had zich weer in 't bezit gesteld van Utrecht, dat toch eigenlijk een Friesche streek was. De Franken wilden evenwel hun grens beschermen. Hierdoor was deze voortdurende oorlog ontstaan. In elk geval, Bonifatius vond deze toestand, dat de heidensche Friezen in de hoofdplaats van St. Willibrords bisdom de baas waren. Niet dat de Friezen hem iets in de weg legden! Hij was geen Frank, maar een bevriende Angelsaks. Hij ontving van Radboud verlof om te prediken. De Friezen luisterden echter niet; de godsdienst hunner vijanden wilden ze niet. Binnen het jaar keerde Bonifatius naar Engeland terug. Kon men hem daar gebruiken? Ja, want Bonifatius was een geleerde; professor aan een klooster-seminarie. En hij vervulde dit ambt weer, wachtende op een betere gelegenheid. Deze kwam weldra. Radboud stierf. Sint Willibrord keerde nu in Utrecht terug en herstelde de Friesche missie (zie 4de leerjaar). Bonifatius ving nu ten tweeden male de reis aan. Maar eerst ging hij **naar Rome;** de paus moest hem uitzenden! Alle bekeerlingen wilde hij maken tot echte kinderen van de H. Vader. Vanuit Rome trok hij over de Alpen en door Duitschland **naar Utrecht.**

Zeer versterkt werd hij in zijn voornemen door een droom. Hij zag het beeld van Christus, die hem beval de rijpe oogst te gaan binnenhalen en de garven in de hemelsche schuren te bergen. In Utrecht zou dit de rijke oogst zijn, waarvan Willibrord het zaad gestrooid had.

Drie jaren lang hebben beide heiligen tezamen gearbeid. Zeer veel ondervinding heeft Bonifatius hier opgedaan. Bij Willibrord zag hij in praktijk gebracht, wat Paus Gregorius aan de Engelsche missionarissen schreef: „De afgodstempels zullen niet verwoest worden, slechts de daarin opgestelde godenbeelden zullen vernietigd worden. De tempels zullen met wijwater besprenkeld worden, dan zal men altaren oprichten en reliquieën daarin leggen. Wanneer het volk namelijk ziet, dat zijn tempels niet verwoest worden, dan wordt het zooveel te gemakkelijker om de dwaling uit de harten te verwijderen en in de erkenning en aanbidding van de ware God zich op de plaatsen te verzamelen, waar ze dat gewoon waren."

Hoe Bonifatius werkte? Op de wijze zooals Willibrord hem dat leerde. In de vierde klas hebben we daar reeds staaltjes van verteld. Moge hier daarom over die werkwijze volgen een gedeelte uit Kronenburgs werk over Neerlands Heiligen:

—„Met ijver toog de H. Bonifatius aan het bekeeringswerk onzer vaderen; niet meer in het verborgene, als voor drie jaren, maar luide klonk nu zijn opwekkend woord; openlijk onder de lindeboom en in het wijde veld en op de landhoeven der grondeigenaren verkondigde hij het Evangelie des Heeren. Waar in een heilig woud of langs de openbare weg een afgodsbeeld stond, daar rukte hij het omver, en het kruis of het beeld van de zoete Moeder des Heeren verrees op de plek, waar de duivel zich had doen aanbidden.

Van Utrecht uit trok hij Holland in, en vooral de oevers van de Vecht zijn door zijn schreden geheiligd. Woerden, Achttienhoven, Weesp en de daar tusschen liggende dorpen, en meer Westwaarts Velsen bij Haarlem, worden ons door de H. Ludger beschreven als het hoofdtooneel van zijn arbeid.

Wanneer de Heilige naar een dorp of kamp der heidenen trok, deed hij het gewoonlijk met indrukwekkende plechtigheid. In vol priesterlijk ornaat, met een kostbaar reliquiekruis in de hand schreed hij voort temidden zijner leerlingen en jeugdige priesters. Somtijds ook droeg hij een prachtig handschrift van het Oude of Nieuwe Testament, rijk met goud en kleuren versiërd, om bij zijn prediking al aanstonds de heidenen tot eerbied voor de H. Schrift te stemmen.

Het kamp binnentredend hief hij met luider stemme een psalm aan, die beurtsgewijze door de zijnen vervolgd werd. Bij het hooren van deze vreemde zang snelden de heidenen toe, en staarden met verbazing de vreemde mannen aan, die een uiterlijk hadden, indrukwekkender nog dan hun afgodspriesters. Weldra was de komst der vreemdelingen heinde en ver bekend, en alom ging de sprake over hen. Nu wendde de apostel zich meestal eerst tot de machthebbenden en aanzienlijken der plaats; hun voorbeeld immers, hun invloed, hun aanzien was gewoonlijk beslissend voor alle anderen. Hun verhaalde hij, volgens de H. Schrift, de schepping der wereld en de zondeval, de belofte van een Verlosser, de geboorte van de Godmensch, Zijn sterven en Zijn verrijzenis, de stichting Zijner Kerk en de uitbreiding van het Godsrijk op aarde.

Waren de harten aldus voor het Christendom gewonnen, dan was de verovering van de geest niet zoo moeilijk.

Tegenover de wijsheid van het eeuwig Woord plaatste hij dan de dwaasheid der afgoderij. Hij wilde eerst de heidenen doen bekennen, dat hun goden uit andere goden waren voortgesproten. Dit kon de zendeling niet moeilijk vallen, want zelf wisten de heidenen te verhalen, hoe Wodan, hun opperste God een zoon was van Boeri en de reuzendochter Belstra; op zijn beurt had Wodan een zoon, Donar de dondergod, die in een wagen met twee bokken bespannen door het luchtruim reed.

Zoodra nu de heidenen deze verschillende wordingen hunner goden aan de H. Bonifatius verhaalden, trok de apostel er aanstonds dit besluit uit, dat zij dan niet van eeuwigheid waren, en dus onmogelijk goden konden zijn.

Nu moest hij onmiddellijk vragen, waar nu de eerste God vandaan kwam. Hun stilzwijgen gaf hem de schoonste gelegenheid, het wezen en de natuur van de ware God, zoover het binnen het bereik van die heidenen kwam, te bespreken.

Verder moest hij de bijgeloovigheden der heidenen somtijds naast de verheven waarheden van het Christendom stellen, maar zóó dat de eerste niet rechtstreeks werden aangevallen.

Eindelijk zou hij hun de vraag stellen, waarom de goden, zoo zij inderdaad machtig waren, de zendelingen niet straften, die hen verachtten en hun dienst poogden omver te werpen. De goden hadden deze straf toch aangekondigd!

Hoe dikwijls zal dan ook onze Heilige na uren aldus gesproken te hebben, vol blijdschap het woord gehoord hebben: „Vreemde man, blijf bij ons; wij zien, dat uw mond woorden van waarheid spreekt. Wij willen u nader hooren."

Dan kon het bekeeringswerk algemeener worden. De stamhoofden steunden de missionaris; wie zou hem nog leed durven doen? Nu werden volksvergaderingen (wat zijn dat ook weer?) belegd, en voor honderden klonken woorden des heils.

Doch ook al reeds de eerste dagen, die grootendeels aan de stamhoofden gewijd werden, waren niet nutteloos gebleven voor de kinderen des volks. De vreemdelingen in hun deftige kleeding, die geen zwaard en speer droegen, maar een kruis en een boek en een reliquiekas, die bij het aanbreken van de dag in hun tent

met zoo buitengewone plechtigheden hun offer opdroegen, die op verschillende uren en vooral des avonds met krachtige stem hun beurtzangen deden klinken — kan het anders, of zij moesten daardoor alleen reeds een eerbiedige vreeze in het hart van die kinderen der wouden verwekken? En wanneer dan de heidenen vernamen, hoe die priesters, telgen van adellijke, van vorstelijke ouders, alles verlaten hadden om hun godsdienst te prediken; wanneer zij hen hunne arme woningen zagen binnentreden met genezende kruiden voor hun kranken, dan paarde zich aan die eerbied liefdevolle dankbaarheid, dan viel het weldra zoo gemakkelijk aan een God te gelooven, die zulke dienaren tot hen gezonden had.

Toch moet men niet wanen, dat de taak van de H. Bonifatius en van onze andere missionarissen in ons Vaderland al zeer licht geweest is. Velen waren er ook, die uit verstoktheid des gemoeds, uit eigenbaat, uit heerschzucht, met dwepende woede de oude godsdienst verdedigden! Herinner u slechts, wat wij vroeger over de H. Willibrord op Walcheren verhaald hebben."—

Bonifatius heeft veel brieven naar Engeland geschreven. Daaruit zien we, dat hij vroeg, wat de tegenwoordige missionarissen van ons vragen: een gebed voor de bekeering der heidenen. Het gebed der Engelsche christenen zal zeer zeker bijgedragen hebben tot de bekeering van Nederland. Bidden wij ook daarom steeds: „H.H. Martelaren van Gorcum, bidt voor ons en voor de bekeering van ons vaderland."

Sint Willibrord werd al een dagje ouder en wilde zijn ambt overdragen op jonger schouders. Wie kon hij daarmee beter belasten dan de bekwame, ijverige Bonifatius. Hij besloot dan ook zijn jonge helper de bisschopswijding toe te dienen. Maar dat wilde Bonifatius niet: hij was eigenlijk door de paus gezonden naar de Duitsche stammen. Nu had hij genoeg missie-ondervinding opgedaan en wilde daarom zijn toegewezen arbeidsveld opzoeken.

St. Bonifatius ging nu **naar Duitschland**. De eerste streek, die hij bewerkte, was *Hessen* (even aanwijzen).

Om dit volk met één slag van de nietigheid der goden te overtuigen, haalde hij een stout stukje uit. Midden in Hessen stond in een heilig woud een reuzen-eik, de *Donar-eik*, toegewijd aan de dondergod Donar. Deze eik werd daar als nationaal heiligdom vereerd. Nu bood Bonifatius aan, om hem om te kappen. Volgens

de heidenen zou hem dan de wraak van Donar treffen. Bonifatius zou door deze daad toonen, dat Donar hem niet zou treffen. Een dag werd bepaald. Alles stroomde bijeen op de open plek voor de „heilige" eik, om met gespannen verwachting het vreesaanjagende schouwspel bij te wonen. En de dader mede getroffen te zien!

Allereerst hield Bonifatius een toespraak, waarin hij de toehoorders het gewicht dezer gebeurtenis uitlegde. Toen begon het werk. De metgezellen kapten er lustig op los, nadat Bonifatius zelf de eerste houwen had toegebracht. Na inspannend werken valt eindelijk de stam krakend neder. Wat gebeurt? Niets. Met stomme verbazing zien de heidenen toe; gaan naar huis, mopperend op Donar; denken in hun binnenste over dit voorval, en gaan eindelijk toegeven, dat hun Goden niets kunnen. Zouden zij dan toch niet bestaan?

Het bekeeringswerk was nu licht geworden. Met honderden kwamen ze om het doopsel.

Het groote levenswerk van Sint Bonifatius is niet zoozeer een onderwerp onzer Vaderlandsche Geschiedenis en niet zoo interessant voor leerlingen van deze leeftijd. Met enkele woorden kunnen we er echter wel iets van zeggen.

Omdat de heilige missionaris zooveel succes had in Midden-Duitschland, trok hij tot tweemaal toe weer naar Rome, om aan de paus verslag over zijn werk te geven. Hij werd ten slotte tot bisschop gewijd en benoemd tot *Aartsbisschop van Mainz* met de titel *Primaat* van Duitschland. Dat was een gewichtige benoeming. Nu kon Bonifatius bisschoppen wijden en aanstellen, priesters wijden en het H. Vormsel toedienen. Zeven bisschoppen heeft hij aangesteld voor de streken, rechts van de Rijn, in Beieren, Thuringen en Hessen. Hij bouwde een missie-klooster te *Fulda*. Dit deed dezelfde dienst als Echternach voor de Friesche Missie. We hebben 't ook verteld bij de bespreking van St. Ludger. Bij dit klooster en bij alle bisschopskerken kwamen scholen, klooster- of stiftscholen, zooals we dat in Utrecht gezien hebben.

Op 't bord: 4. Sint Bonifatius hielp eerst Sint Willibrord en ging daarna naar Midden-Duitschland.

Denkt men tijd te hebben, dan zou men nog even kunnen praten over Bonifatius' werk in het eigenlijke rijk der Franken. De toenmalige hofmeier, de *Z. Karloman,* overlegde met hem, hoe het best een einde kon gemaakt worden aan de wanorde op wereldlijk en godsdienstig gebied in Frankenland.

Er zijn toen vergaderingen van bisschoppen gehouden *(synodes).* Daar zijn maatregelen genomen, om het godsdienstig leven der christenen te beschermen tegen de macht der heidensche levensgewoonten. Er werd een lijst van die verboden gewoonten opgemaakt. Omdat die ook wel in ons land zullen zijn voorgekomen, laten we er eenige van volgen:

Doodenoffers of lijkmaaltijden; het verbranden van lijken tezamen met nagelaten gereedschap, paarden, slaven; vreugdefeesten in Februari ter eere van de hoogerstijgende zon, met varkensoffers; het bezoek aan afgodstempeltjes bij kleinere feesten; de ontwijding der kerken door wereldlijke liederen, dansen, maaltijden, wedstrijden; offers in de wouden, op heuvels of altaarsteenen; offers aan Wodan of Donar; talismans, die zullen dienen tot bescherming tegen tooverij of tot genezing; tooverspreuken; waarzeggen uit het hinniken der paarden of de vlucht der vogels; het geloof aan ongeluksplaatsen; aan goden gewijde feestdagen; de aanroepingen tot de maan bij maansverduisteringen; de vereering van alle gesneuvelde dapperen als heilig.

Zoo was Bonifatius een groot missionaris, aan wie vier landen: Nederland, Duitschland, België en Frankrijk onmetelijke dank verschuldigd zijn.

Toen de last van de ouderdom zich deed gevoelen, wilde Bonifatius nog eens naar zijn oude missieterrein: Friesland. Daar was na de dood van Sint Willibrord geen aartsbisschop benoemd; het Utrechtsche bisdom stond ook onder de primaat Bonifatius. Ook daarom wilde de laatste deze streken eens bezoeken en de missie aldaar uitbreiden.

Over Utrecht en de Zuiderzee kwam hij in het uiterste Noorden, waar nu nog de provincie Friesland ligt. Daar woonden nog geen christenen. (Wie heeft daar later pas gepredikt?) Zooals overal had hij ook hier succes. Vier duizend Friezen uit die streken lieten zich doopen. Om sterker te staan in het Geloof zouden ze nu gevormd worden. Daarvoor vertoefde Bonifatius op de plaats, waar nu *Dokkum* ligt. —„Zijn vloot was in de nabijheid geankerd; al zijn gezellen waren aan land gegaan en wachtten op de nieuwbekeerden. In hun plaats echter naderden ruiters in kleurige kleeren, zooals de Oostfriezen plegen te dragen. Vol vreugde ijlden de wachters van de tenten, in de meening, dat de gedoopten aankwamen, naar Bonifatius, om hem de aankomst van de scharen te melden. Getooid met het aartsbisschoppelijk ornaat, het evangelieboek in de hand, trad hij met vreugde uit zijn tent. Wapengekletter klonk hem echter tegen en spoedig zag hij vreemde en wilde gezichten. Nu erkende hij, dat het niet zijn doopelingen waren.

En plotseling, met woest geschreeuw stortten zij zich met speer en schild op de legerplaats. Om het te verdedigen, stelden zich de gewapende manschappen van de heilige moedig te weer. Maar zij vielen onder de slagen der moordenaars.

Vastbesloten trad nu Bonifatius onder zijn gezellen en zeide hun: „Laat af van de strijd, herinnert u de woorden van de Heilige Schrift, die leert, het kwade met goed te vergelden! Neemt standvastig aan, wat de Heer ons in Zijn Alwijsheid overzendt. Want het langverbeide uur is gekomen, dat onze zielen verlossen zal. Buigt u voor de slagen der heidenen, geliefde broeders, en bedenkt, dat zij wel het lichaam dooden kunnen, maar niet de ziel, die in God hare hoop heeft!"

De wilde horden aarzelden echter niet. In blinde woede zwaaiden zij zwaard en speer. Weldra stapelden zich de lijken der martelaren opeen. Bonifatius hield beschermend het Evangelieboek boven zich. Het vijandelijke zwaard echter suisde met zooveel kracht neer, dat het diep door het boek heen in het hoofd van de heilige drong. Zijn bloed verfde het Evangelieboek rood. Twee-en-vijftig reisgezellen werden in de dood met de grijze missionaris vereenigd.

De moordenaars vielen met wild vreugdegeschreeuw op de tenten en booten, denkend, daar een rijke buit te vinden. In plaats van het verhoopte goud en zilver vonden zij kisten met boeken en reliquieën, die zij uit woede over hun onvervulde hebzucht kapotsloegen. Zij stortten zich op de levensmiddelen, bedronken zich aan wijn en geraakten onder elkaar in strijd, waarbij velen het offer van hun eigen hartstochten werden.

Op de plaats echter, waar het bloed der martelaren vloeide, ontstond, zooals de legende bericht, een waterbron met zoet water, een groote zeldzaamheid in die streken."— (Nieszen, Bonifatius).

Wat betreft deze *Bonifatius-bron,* nemen we de volgende passage over uit Kronenburg's Neerlands Heiligen, waarin eerst verklaard wordt, dat de heilige gedood is op de plek, waar nu het marktplein van Dokkum is, en waar een klooster met kerk gebouwd werd. Dan volgt:

—Aan de bouw van dit klooster is een eeuwenoud volksverhaal verbonden. „Toen de Friezen op de plaats, waar de heilige Bonifatius eens de martelkroon had verworven, een heuvel opwierpen tegen de dreigende vloeden der zee, wilden ze daar ook een kerk met een klooster bouwen voor vrome dienaren Gods, maar vonden

in de geheele omstreek geen enkele bron van zoet water, waaraan de bewoners van het klooster toch behoefte hadden.

De bevelhebber van het land, Abbo, die door koning Pepijn daarheen was gezonden, nam, zoodra hij dit hoorde, aanstonds eenige zijner gezellen met zich en reed om de bouwplaats en de reeds voltooide heuvel heen, om een bron te zoeken. Reeds lang hadden zij vergeefsche moeite gedaan, toen eensklaps het paard van een hen leidende knaap met de voorste hoeven in de grond zonk. Aanstonds schoten de anderen ter hulpe toe, maar nauwelijks waren de hoeven van het paard uit de grond getrokken, of tot aller verwondering schoot een heldere waterstraal na, die zoo rijkelijk vloeide, dat hij weinige oogenblikken later reeds een beek vormde. Allen proefden ervan en bevonden, dat het zoet water was, en loofden God voor dit wonder, dat Hij had gewrocht."

Deze bron ligt dus in de stad; nu is er een groote pomp op geplaatst, die men de *Fetse*-(Bonifatius-)pomp heet. Op ongeveer vijf minuten buiten de stad, in een weiland, borrelt een andere altijd heldere bron, die een overheerlijk drinkwater oplevert, wat vooral in Friesland, waar men buiten de zandgronden slechts regenwater te drinken heeft, iets bijzonders is. Ten tijde van groote droogte komt men van alom hier water halen en ziet zich nooit teleurgesteld. Door de zorg van Dokkums gemeentebestuur is deze bron van een sierlijk ijzeren hek omgeven, waarop in gouden letters: *Bonifatius-fontein.* Thans is daar een processie-terrein*). De pelgrims, die te Dokkum komen, maken veelal een wandeling hierheen en drinken van dit water, terwijl de meesten aan de Fetse-bron niet schijnen te denken.

Wanneer en hoe de bron in het weiland is ontstaan, is onzeker. Men mag veronderstellen, dat die bron reeds bestond, toen Sint Bonifatius te Dokkum kwam, en dat ze naar hem genoemd is, omdat hij daarin velen gedoopt heeft. We lezen immers in zijne levensgeschiedenis, dat hij aldaar in korten tijd aan vele duizenden menschen het H. Sacrament des Doopsels heeft toegediend. Trouwens, gelijk bekend is, hebben vele bronnen in ons vaderland haar naam ontleend aan de Heiligen, die er doopten.—

Op 't bord: 5. Hij werd bij Dokkum vermoord.

---

*) Vgl. St.-Bonifatius-boek 1927.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 9. De H. Bonifatius.

B. Vragen. Leerboekje, les 9. De Missie in 't Noorden v. Nederland. Hiervan zijn in 't begin der behandeling reeds beantwoord: vraag 1 tot en 15. Nu volgen vraag 15 tot 't einde.

C. Om te onthouden. Leerboekje, les 9.

* * *

Omtrent het jaar 800 is in ons geheele land het Evangelie gepredikt. We zouden daarom nu kunnen overgaan tot het bekijken van kaartje III. Dit zouden we kunnen noemen de missiekaart van Nederland. In het leerboekje is dit kaartje achterin bijgevoegd.

Het spreekt vanzelf, dat nog lang niet alle bewoners van ons land omtrent 800 voorbeeldige christenen waren. Nog veel heidensche gewoonten waren er. Die beslist afgodisch waren moesten opgeruimd; de andere gekerstend worden. We kunnen ons ook voorstellen, hoe vele priesters nog moesten prediken, zooals *St. Eligius* het deed voor zijn bekeerlingen:

—„Mijne broeders, het is niet genoeg, dat gij u christenen noemt, zoo gij geen christen-werken doet. De naam van christen baat slechts aan hem, die handelt naar de leer van Christus; aan hem, die niet steelt, niemand haat, die zijn naaste bemint als zich zelven, die zijn vijanden geen kwaad met kwaad vergeldt, die voor hen bidt, die geen rechtsgedingen uitlokt, die zijn beste pogingen aanwendt om vrede in plaats van tweedracht te doen heerschen. Koopt uw zielen los van de straffen, die gij verdiend hebt, terwijl gij er de gelegenheid voor hebt. Geef aalmoezen naar uw vermogen. Brengt offeranden aan het altaar, leert van buiten het Onze Vader en de Geloofsbelijdenis der Apostelen en leert ze aan uw kinderen. Onderwijst hen en verbetert hen, opdat zij altijd leven in de vreugde des Heeren; want weet, dat gij voor hen verantwoording zult moeten afleggen. Woont de dienst der Kerk bij: Vraagt nederig de voorspraak der Heiligen. Onthoudt u van allen slaafschen arbeid op de Zondag, want het is de dag waarop de Heer verrezen is. Ik bezweer u en ik bid u, laat af van de heiligschennende gewoonten der heidenen. Hoort noch naar waarzeggers, noch naar toovenaars, noch naar belezers. Raadpleegt hen niet in geval van ziekte, noch in eenig ander geval; want daardoor zoudt gij de geheiligde beloften, bij uw doopsel gedaan, afzweren. Let niet op wichelarijen, noch op het

gezang der vogelen, noch op verschillende wijzen van niezen, zoo gij een reis zult ondernemen. Maar wanneer gij gaat vertrekken of wanneer gij eenig werk aanvangt, maakt dan het teeken des kruises, bidt de Geloofsbelijdenis en het Onze Vader met geloof en aandacht, en niets zal u deren. Dat een christen niet naga, op welke dag hij zijn huis verlaat of op welke dag hij terugkeert, want God heeft alle dagen gemaakt. Dat niemand zich regele naar de maan om eenig werk te ondernemen. Dat niemand op de eerste dagen van Januari eenige bespottelijke klucht spele, en zich vermomme als een vaars of een jong hert, dat niemand, onder voorwendsel van de nieuwe dag te vieren, zich aan schandelijke slemppartijen overgeve. Dat geen christen geloove aan runen (priesterschrift der Germanen), noch aan tooverzangen, want dit zijn werken des duivels. Dat men op Sint-Jansdag of op het feest van andere Heiligen, niet lette op de zonnestand en zich niet overgeve aan dansen, spelen, wedrennen en duivelachtige zang. Dat niemand de booze geest aanroepe onder de naam van Neptunus, Pluto, Minerva of de geniussen. Dat niemand de dag van Jupiter viere, noch in de maand Mei, noch op andere feesten, dan die des Heeren. Dat geen christen lampen ontsteke, noch geloften aflegge in de tempels der heidenen, aan de voet der boomen, in de bosschen of op de viersprongen. Dat niemand amuletten hange aan de hals van een mensch of van een dier, want zooiets is geen geneesmiddel, dat van God komt, maar een duivelsch vergift. Dat niemand plengoffers verrichte voor het groeien van het gras of van de oogst. Dat niemand zijn kudde doe gaan tusschen holle boomen of uitgravingen in de grond; want het is aan de duivel, dat men ze dan schijnt toe te wijden. Dat geen vrouw zich met barnsteenen siere; dat zij, bij het weven of verven van het linnen, noch Minerva, noch eenige heillooze Godheid aanroepe; maar dat zij bij al hare werken de bijstand vrage van Christus en al haar hoop stelle in de kracht van Zijn H. Naam. Heft geen vervaarlijk geschreeuw aan bij maansverduistering, want het is alleen krachtens door God vastgestelde wetten, dat deze op bepaalde tijden verduistert. Vreest niet om eenig werk met nieuwe maan te beginnen, want God heeft haar gemaakt, met haar verscheiden phasen, om de tijd af te meten en de nacht te verlichten. Noemt zon en maan niet met de naam

des Heeren, zweert niet bij haar, want zij zijn door God geschapen dingen, om te dienen voor de menschen. Gelooft noch aan de Fortuin, noch aan het Noodlot, noch aan horoscopen. Zegt niet, dat de mensch is naar hetgeen zijn geboorte heeft gemaakt, want God heeft alle menschen geschapen om zalig te worden."—

Vele heidensche gewoonten waren in-zich niet verkeerd. Deze zijn door de missionarissen gekerstend. Vele van deze gebruiken leven nog voort in onze dagen, in vele streken van ons land. In de zesde klas hooren we daar meer van.

KAREL DE GROOTE.

Voorstelling.

Zoo was dus in geheel Nederland het Christendom verspreid. Daardoor was een belangrijke stap gezet op de weg naar orde en rust in de lage landen bij de zee. Vooral toen omstreeks 800 *Karel de Groote* met krachtige hand op twee manieren die orde en rust wist te vestigen: door bestuurshervorming en door krachtig optreden tegen de roovende stammen over de grenzen.

Over dit laatste is reeds gesproken in het vierde leerjaar. Dat worde hier gerepeteerd.

Op 't bord: 1. 800. Karel de Groote was keizer van het Frankische Rijk.
2. Hij onderwierp de Saksen en de Noordelijke Friezen om rust te hebben in Noord-Nederland.

Nu worde weer even gevraagd, wie daardoor gelegenheid kregen om hun werk in Saksenland te beginnen. De missionarissen. Er werden bisdommen opgericht. Eén ervan was *Munster*, waartoe ook behoorde Overijsel, Drente en 't Noorden van Groningen. Bisschop daarvan werd?

Op 't bord. 3: St. Ludger was missionaris in Overijsel, Friesland en Groningen en werd daarna bisschop van Munster.

Bij deze repetitie kunnen uit het leerboekje beantwoord worden de vragen 1 tot en met 8 uit les 10.

In deze klas worde de figuur van Karel de Groote verrijkt met zijn zorg voor de tijdelijke welvaart van het land. Zijn ideaal was uit te voeren, wat *Sint Augustinus*, Kerkvader, in zijn *„De Civitate Dei"* als taak van christelijk bestuur had uitgewerkt: een harmonische ontwikkeling van een volk door hulp aan de Kerk om hare zending te helpen vervullen, en door groote zorg voor de tijdelijke welvaart.

Voor de welvaart van een land dient op de eerste plaats een goed bestuur te zorgen voor orde en rust. Daarvoor heeft Karel de Groote ambtenaren benoemd, die voor hem een kleinere streek bestuurden. Langzamerhand hadden zich vanzelf zulke streken gevormd. Ze werden *gouwen* genoemd. Ook in ons land waren vele van die gouwen. Op kaartje no. II, dat ook in 't leerboekje is geplaatst, vindt men enkele ervan genoemd. Met het bestuur over een gouw werd een *graaf* belast. Hiervoor nam de keizer veelal één der grootgrondbezitters in de gouw. Vooral wanneer zoo iemand hem al eerder goede diensten had bewezen. Een graaf had te zorgen voor drie dingen: *1. de rechtspraak*, waardoor de orde werd gehandhaafd. Tot nu toe had elk zijn eigen recht gezocht. Dit had vaak tot bloedige familietwisten aanleiding gegeven. Dit was niet overeenkomstig de eerste eischen van een christelijk leven; de rechter zou in het vervolg aan elkeen zijn recht geven. *2. de belasting*, waaronder natuurlijk iets anders verstaan werd dan tegenwoordig. Toen beschouwde men als belasting alle inkomsten van de keizer: vredegeld, dat door veroordeelden betaald moest worden; opbrengst der keizerlijke goederen, die in alle gouwen verspreid lagen; jaarlijksche bijdragen in natuurproducten van alle bewoners der gouw, welke moesten worden gebracht aan de keizerlijke paltsen (waarover straks); verschillende tollen. 3. het bevel over de *gewapende* mannen om de rust te handhaven en de keizer te volgen op zijn krijgstochten.

Natuurlijk kon Karel niet de tijd vinden om al deze graven persoonlijk na te gaan, om te zien, of ze hun ambt juist vervulden. Waarom niet? Geen spoorwegen, geen telegraaf, telefoon, een wellicht voor die tijd te groot rijk. Daarom zond hij weer andere beambten om de gouwen af te reizen; dat waren de *zendgraven*. Meestal een edelman van Karel's hof te samen met een hooggeplaatst geestelijke. In de verschillende deelen van het rijk had Karel kasteelen gebouwd, eigenlijk groote boerderijen, *paltsen* genaamd. Hij woonde hier achtereenvolgens. Daardoor kon hij eenige tijd bijzondere aandacht aan die streek besteden. Bovendien kon het hofgezin onderhouden worden van de producten, door de bewoners der omliggende gouwen bijeengebracht.

Plaat hierbij te gebruiken: *Aan 't Hof van Karel de Groote,* uit de Serie De Jongh en Wagenvoort met de toelichting voor R. K. Scholen door J. H. Werkman. Op deze plaat komen een paar zendgraven voor.

Al deze „rijksambtenaren" moesten een „salaris" hebben. Geld was echter in lang niet voldoende voorraad aanwezig. Een andere oplossing echter werd gevonden. Zooals gezegd is, lagen er in alle gouwen keizerlijke goederen. Nu gaf de keizer aan de pas benoemde graaf een deel dier goederen. in zijn gouw te leen. De opbrengst dier goederen vormde dan het inkomen van de graaf. Als tegenprestatie en als een soort eed, dat hij zijn ambt goed zou vervullen deed de graaf leenhulde aan de keizer, erkende daarmee dus, dat hij zijn ambt in naam des keizers goed zou vervullen.

De *landbouw* kon in rustiger tijden groote vorderingen maken. Om aan elkeen een behoorlijk bestaan te verzekeren, werd kleinbezit bevorderd. (Later werd dit vernietigd door droevige tijdsomstandigheden.) Karel de Groote hield ervan om in de veroverde streken vrije Franken als boer neer te zetten. Wegen en dijken in een gouw werden hersteld of aangelegd. Hiervoor moesten alle bewoners met kar en paard komen meehelpen: ze hadden er eigenlijk veel meer belang bij dan iemand anders. Loon ervoor ontvingen ze niet: 't was een maatschappelijke plicht.

Ook de kloosters, die er in ons land reeds waren (Utrecht, Susteren, Echternach), zorgden voor de landbouw. Deze kloosters hadden in vele gouwen landerijen in bezit gekregen. Voortdurend waren ze bezig om deze landstreken in bebouwing te brengen. Dat de bevolking hierin een soort van proefstations zag, is wel te begrijpen.

De boerenbevolking kon men in *drie groepen* verdeelen. Ten eerste de *vrije boeren*, die hof en land in eigendom bezaten. Dan de *hoorigen*, die een boerderij bewoonden, welke toebehoorde aan een grootgrondbezitter. Zij moesten levenslang deze boerderijen bewonen en bebouwen en de pacht betalen (natuur-producten!); daarvoor in de plaats genooten zij de bescherming van de landheer. Dit laatste was in die tijd van veel belang. De derde groep waren de *lijfeigenen*. Zij werkten op boerdrijen van hun heer of diens hoorigen; ze waren ambachtslieden of soldaten. Hun loon bestond in „kost en kleer en inwoning".

Ook *industrie* was er toen in ons land, natuurlijk niet in fabrieken. 't Was huis-industrie. Meestal werkte men daaraan 's winters, als het landbedrijf stil stond. De Friesche boer bewerkte de wol

zijner schapen tot laken, dat tot kleeding gebruikt werd in het heele Frankische rijk.

De veiligheid in het rijk gaf de *handelaars* gelegenheid hun waren te vervoeren. Ook Friesche kooplieden namen er aan deel. Eenige scheepvaartwegen liepen dwars door ons land; van Keulen de Rijn af langs Dorestad naar zee en verder naar Frankrijk of Engeland; van Keulen over Dorestad en Utrecht naar Stavoren en Denemarken; ook van Keulen over de IJsel naar Stavoren; van Denemarken achter de Wadden-eilanden over de Zuiderzee naar Dorestad en de Noordzee. (Zie de kaart.)

Dorestad was dus wel een middelpunt van handelswegen. Wellicht was het de grootste plaats van ons land. Maar 't was geen stad. Ook in aanleg bleek het geen stad te zijn Aan de driesprong Rijn-Lek-Kromme Rijn lagen aan de vijf oeverkanten de rijen huizen, zooals tegenwoordig in onze veenkoloniën, tamelijk langgerekt. Dat het zich ver langs de oevers moest uitstrekken, blijkt hieruit, dat men spreekt van 55 kerken in het gebied der plaats. Zoover lagen deze kerken uit elkander, dat men eenige dagen noodig had om ze alle te bezoeken. Groote kerken zullen het wel niet geweest zijn.

De handel was aan Karel de Groote ook veel verplicht wegens zijn zorgen voor een goede *munt.* Naast gouden werden nu vooral zilveren munten ingevoerd. Sommige plaatsen kregen zelfs het recht om eigen munt te slaan. De vraag welke dat waren, is verschillend beantwoord. Dorestad is er altijd bij, natuurlijk. In ons land worden verder genoemd Stavoren, Utrecht, Maastricht.

Karel de Groote zette de graven nog meer aan tot onderhoud der landwegen. Zoo werd ook de handel te land bevorderd. Ook kanalen liet hij graven om de rivieren onderling te verbinden, hoewel dit eigenlijk niet binnen, maar buiten ons land geschiedde. Onze kooplui zullen er natuurlijk wel van geprofiteerd hebben.

Op de plaat van De Jongh en Wagenvoort komen een paar kooplui voor, die komen klagen bij de keizer.

Op 't bord: 4. *Karel de Groote heeft zeer veel gedaan voor bestuur en welvaart van Nederland.*

5. *Onze groote rivieren waren handelswegen, waaraan verschillende handelsplaatsen lagen.*

Zoo zien we Karel's Rijk georganiseerd tot voordeel van de missie en 's lands welvaart. Hij heeft zijn taak als vorst wel begrepen. Later leeren we van hem nog veel meer.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 10. Karel de Groote.
B. Vragen. Leerboekje, les 10.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 10.

VI. DE IJZEREN EEUW.

Deze „eeuw" rekent men meestal van de dood van Karel de Groote tot ongeveer het jaar 1000 (meer in 't bijzonder 850—950).

Het adjectief „ijzeren" duidt dan aan, dat in deze jaren het ijzer (zwaard en lans) de baas speelde over de meer vreedzame elementen der bevolking. En wel in geheel West-Europa, ook in ons land.

Van binnen en van buiten kwam de oorlogsverwarring en -verwoesting.

Van buiten door de invallen der Noormannen. Met al hun woeste hebzucht kwamen ze de West-Europeesche kusten binnenvallen, dood en verderf brengend over de christenlanden, buit en gevangenen met zich voerend. Maar na honderd jaren blijkt dan, dat het bestuur van Karel de Groote en het christendom aan de bevolking voldoende veerkracht hebben gegeven om zich van de geweldige slagen te herstellen. Onder leiding der Utrechtsche bisschoppen vooral richtten zich onze gewesten weer op.

Van binnen kwam de verwarring voornamelijk door de vrijheidszucht der graven; vrijheid in de beteekenis van *onge*bondenheid. Er is echter een betere vrijheid, die *ge*bondenheid is. Niet een vrijheid, waarvan enkele machtigen profiteeren, maar eene die de geheele bevolking ten goede komt, omdat ze regelend optreedt bij de ordelijke rangschikking der maatschappij, waardoor elk vrij naar eigen kracht en aanleg zijn plicht in de wereld kan volbrengen.

De Utrechtsche bisschoppen hebben ook hier hun glansrijke rol vervuld door samenwerking met het wettige keizerlijke gezag der Ottonen.

Met 't oog op 't voorgaande geven we de volgende indeeling der leerstof:

Vierde leerjaar: Noormannen; Sint Jeroen.
Vijfde leerjaar: Noormannen; Godfried de Noorman.
Herstel der orde binnenslands; St. Ansfried.

Over het zesde leerjaar, zie ter plaatse.

Vierde leerjaar.

DE NOORMANNEN. SINT JEROEN.

Inleiding.

Het spreekt vanzelf, dat we hier niet kunnen spreken over de invallen der Noormannen in hun volle uitgestrektheid. Engeland, Frankrijk, Scandinavië zijn nog onbekende begrippen. Daarom (hoewel dit vaag is) laten we de Noormannen in dit leerjaar nog uit „het Noorden" komen en alleen in ons land hun invallen doen. Van hun staatkundige doeleinden spreken we nog niet; alleen hun roofzucht met de daarbij komende moordzucht komen ter sprake. Wel wijzen we er op, dat het heidendom hier zijn vrucht liet zijn. Sint Jeroen is dan de figuur, waarin deze les zijn hoogtepunt vindt.

Voorstelling.

„Jullie" hebt nu al gehoord, hoe ons land christen is geworden. Over welke missionarissen hebben we zooal verteld? Juist; maar zouden alle menschen al goed christen zijn geweest? Neen, daar ontbrak nog wel wat aan. Er waren hier en daar nog heidenen, vooral in het uiterste Noorden van ons land. Maar het was hier al rustig. Daar had Karel de Groote voor gezorgd. En zoo langzaam aan zouden de laatste sporen van heidendom en afgoderij wel verdwijnen.

Maar toen kwamen hier opeens vreemde menschen de boel op stelten zetten. Dat waren de *Noormannen.* Zij kwamen over zee uit het Noorden. Hun land was grootendeels woest en kaal. Er groeide niet veel. Nu vonden ze het heel gemakkelijk om alles, wat ze noodig hadden, bij anderen te gaan halen. Met geweld wilden ze dus nemen, wat aan een ander toebehoorde. Mocht dat? Neen, maar het waren heidenen. Oorlog en roof waren voor die menschen dagelijksch werk. Ze kwamen dus overeen met? Precies, de eerste stammen der Germanen in ons land.

En als een mensch uit begeerlijkheid meer wil hebben, dan hem toekomt, dan komt er diefstal, moord, roof en allerlei ellende.

Zoo ook bij die Noormannen. Met honderden tegelijk verschenen ze voor onze kust. Hun schepen waren niet groot. Meestal werden ze door riemen voortbewogen. Ongeveer twintig meter

lang, vijf meter breed, ruim één meter diep. Het dek bestond uit losse planken. Om eten te koken, moesten de Noormannen aan land gaan. Om al deze redenen konden ze nooit ver van de kust gaan; maar wel diep het land in, de rivieren op. Dan roeiden of trokken ze de schepen stroomop In één schip konden veertig à zestig man dicht opeen een plaats vinden. Toen hun latere schepen grooter werden, konden er ook paarden meegenomen worden.

De Noormannen waren echte vechtersbazen. Vlug konden ze te land vooruitkomen met een groote troep. Daardoor kon de bevolking meestal niets beters doen dan vluchten.

Karel de Groote had de komst der eerste Noormannen voorzien. Aan de kustbevolking had hij gezegd, dat ze waakzaam moesten zijn en zich oefenen om de invallers te weerstaan. Maar nu vertoonden dezen zich hier, dan daar. En dat met groote snelheid, zoodat de bevolking verrast was. Voordat een troep tegen hen optrok, waren ze verdwenen.

Hoe kwamen de Noormannen hier? Achter de Waddeneilanden langs, over de Zuiderzee, door de rivier de Vecht naar Utrecht en de Betuwe. Dat was toen het rijkste deel van ons land. Ze konden er ook komen vanaf de mond der Maas, de Lek op. En dan gingen ze vaak Rijn of Maas verder op tot in Duitschland en België, overal roovend en plunderend.

Hoe gingen zij daarbij te werk? Wanneer de Noormannen een doel voor oogen hadden, gingen ze aan land en lieten eenigen hunner achter om de schepen te bewaken. Nu streken ze over het uitgekozen landschap neer. Alle gewapende tegenstand werd neergeslagen. Wie zijn eigendom niet wilde afgeven, werd vermoord. Ze sleepten bijeen, wat ze noodig hadden: vee of levensmiddelen, en wat ze makkelijk mee konden nemen: goud en andere waardevolle zaken. Aanzienlijke personen werden meegenomen om een hoog losgeld te kunnen eischen. In Frankrijk hebben ze eens een losgeld kunnen eischen, zóó hoog, dat heel de streek mee moest betalen; alle aanzienlijke personen en kloosters gaven, wat ze konden missen; één klooster alleen al bijna 700 pond goud en ruim 3000 pond zilver. Zelfs de Paus stuurde geld. Dit was voor twee abten, die een hooge positie in het rijk innamen.

Wanneer alles wat draagbaar of te vervoeren was, bijeen lag

en de gevangenen gebonden waren, dan staken de Noormannen alles, wat nog overeind stond, in brand. Sommige landen werden verwoest, zooals men nog nooit ter wereld gezien had. Vele bewoners werden als slaven naar het land der Noormannen meegevoerd.

Het spreekt haast vanzelf, dat vooral de kerken en kloosters het moesten ontgelden. Hoevele heiligschennissen zullen daar zijn voorgevallen? Natuurlijk hebben de priesters zooveel mogelijk het Heilig Sacrament en de reliquieën meegenomen op hun vlucht.

Tijdgenooten hebben het als volgt geschetst: —„De Deensche zeeroovers vierden hunne woede bot door plundering, brand en moord; zij verdelgden de stedelingen, de monniken en de landlieden, vernielden alle kloosters en plaatsen of persten een zwaar losgeld van de bewoners af. Die hiertoe onmachtig of onwillig waren, werden zonder onderscheid van jaren, rang of kunne meedoogenloos omgebracht. De landen, die bezocht werden, getuigden van een vernieling, zooals men, sedert er volkeren hadden bestaan, nimmer had gehoord. De voortreffelijkste geschiedschrijver zou niet in staat zijn, al de gepleegde wandaden op te noemen. De inwoners werden vermoord, beroofd, gevangen gemaakt of over zee als slaven verkocht, zonder dat iemand te hunner verdediging opstond. Ook in ons land werden velen in slavernij weggesleept. De landbouw werd grootendeels onmogelijk gemaakt; rijke akkers en schoone steden veranderden in uitgestrekte verblijven van wild gedierte. De eilanden en de westelijke kusten leden het eerst en het meest; bepaaldelijk omtrent het bisdom Utrecht wordt getuigd, dat het door de wreedheid der Noormannen bijna geheel is ontvolkt, zoodat het land, bij gebrek aan bebouwing, een tijd lang niets dan doornen en distelen heeft voortgebracht. (Dit zal wel op enkele streken bedoeld zijn!) Velen, die aan het zwaard der vijanden door vlucht of loskooping waren ontkomen, vonden door de honger een nog rampzaliger dood. Bij voorkeur werden de kerken en de heilige plaatsen ten gronde toe vernield, de altaren en de graven der Heiligen geschonden, hun overblijfsels gehoond, en geestelijken en monniken met uitgezochte wreedheid gepijnigd en omgebracht. Niet alleen werden de kloosters, zoowel uit haat tegen het christendom, als om de rijke buit, die zij opleverden, van hun kostbare sieraden (het H. Vaatwerk) beroofd of

in de asch gelegd, maar ook de hun toebehoorende landhoeven werden verwoest."

„De Noormannen dorstten naar brand en moord, en maakten een streek tot een ontvolkte woestijn, waar men zelfs geen hond meer hoorde blaffen. Niet alleen werden de menschen vermoord, maar zelfs het vee werd moedwillig omgebracht. Allerlei menschen strekten tot prooi aan de mishandelingen der woeste barbaren en de weerlooze menigte moest, in het verre noorden, in slavernij hare dagen eindigen. De stroopers hielden niet op de kerken te vernielen en het Christenvolk te dooden en tot slaven te maken. Gretig naar brand en verwoesting, dorstend naar menschenbloed, bewerkten zij de ondergang en het verderf van 't rijk. Vrees en schrik viel over de inwoners van 't land. Alle monniken, kanunniken, nonnen, de lichamen der Heiligen met zich voerende, lieden van elke stand en leeftijd namen de vlucht. Want de vijanden, zonder iets te sparen, vermoordden allen tot verdelgens toe, en de vernielende vlam verteerde het gansche land."-- (Naar: J. v. Bolhuis, de Noormannen in Nederland; die in het aangehaalde gedeelte een soort van bloemlezing geeft uit annalen van de betreffende tijd.)

Hebben de vorsten dan hun land niet verdedigd? Dat deden ze niet. Ze waren niet flink genoeg of ze hadden geen hulp van hun voornaamste onderdanen. Soms ook beoorloogden ze elkaar. (Daarover in de vijfde klas meer.)

Welke deelen van ons land hebben het meest te lijden gehad? Vooral de handelsplaatsen: Utrecht, Stavoren, Wijk-bij-Duurstede, Tiel, Deventer en omstreken; verder de kust en het eiland Walcheren. Enkele plaatsen zijn eenige jaren achtereen geplunderd, totdat er ten slotte niets meer te halen viel.

Over een laatste aanval op Utrecht het volgende: De Noormannen kwamen over de Lek naar Utrecht, bestormden de stad en maakten haar met alle kerken, muren, torens en poorten met de bodem gelijk. „Geen hond bleef over," zegt een schrijver uit die tijd. Vele geestelijken werden gedood en bisschop *Hunger* ontkwam met moeite de dood. De keizer gaf hem een klooster in Limburg, omdat terugkeer naar Utrecht onmogelijk was. Sindsdien hebben de bisschoppen vele jaren buiten hun bisschopsstad gewoond. Zestig à zeventig jaren heeft de stad in puin gelegen.

Na deze daad gingen de Noormannen los op Holland. In de

duinstreek vermoordden zij de priester *St. Jeroen.* De verdediger der streek, graaf *Gerolf,* sneuvelde.

Sint Jeroen was geboren in Schotland van edele, hooge ouders. Na rijp beraad studeerde hij voor priester en na zijn wijding wilde ook hij naar de missie van Friesland vertrekken. De Utrechtsche bisschop, *St. Hunger,* stelde hem aan tot pastoor van Noordwijk.

't Was in de maand Augustus, op 't feest van O. L. Vrouw Hemelvaart, dat de Noormannen hier hun inval deden. —„Vlucht! Vlucht! De Noorman is in aantocht!" Zoo klonk het langs de huizen en hutten. Maar vluchten was reeds onmogelijk; daar schitterden de blanke wapenen der Noren, hun helmen, hun witte schilden, hun krijgsrokken van ijzeren ringen, voor werpspies of zwaard ondoordringbaar; daar wapperden reeds hun witte vaandels, waarop kronkelende slangen of raven en gieren de naderende verwoesting aankondigden; daar dreunde reeds hun krijgszang:

Wij streden met zwaarden!
Zeer jong was ik, toen wij de wolf een rijkelijk maal verschaften.
Ook de arend gaven wij spijs in overvloed.
Tegen de hooge helmen klonk het harde ijzer.
De gansche zee was gezwollen.
De raaf*) waadde in het bloed.

Zoo zongen de Noormannen en trokken nauw aaneengesloten op het weerlooze dorpje los. Wie zou hun tegenstand bieden? Eenige uren later sloeg de vlam uit het houten kerkje; dikke rookwolken vervulden geheel de omtrek; akelig mismaakt lagen hier en daar de lijken van mannen, vrouwen en kinderen, en alom hoorde men het kreunen der gekwetsten, het angstgeschrei dergenen, die in boeien werden geslagen, en het woest getier der roovers.

Ook Jeroen, de eerbiedwaardige grijsaard, was onder de gevangenen, en wijl hij priester was, werd hij afzonderlijk bewaard, om met hevige pijnen gefolterd te worden, want de Noormannen haatten *de geestelijken* en de monniken vooral, en zochten dezen bij voorkeur tot hun slachtoffers.

De Heilige werd dan aangegrepen en voor de hoofdman gebracht. Met vreeselijke martelingen dwongen ze hem: hij zou toch aan hun goden een offer brengen. Maar met blij gelaat doorstond Jeroen hun wreedheid en bad tot God om kracht.

*) De raaf = de vogel van Wodan; Wodan = de God van de slag (in die tijd).

Ondertusschen daalde de avond en omhulde met schemerduister dit treurtooneel. De moedige belijder werd in een donker hol geworpen, zwaar geboeid en bewaakt door eenige Noormannen. 's Nachts ontwaarde St. Jeroen in een visioen reeds de speling van het eeuwige licht.

De volgende dag werd hij weer voor de zeekoning gebracht. Hier beleed Jeroen nogmaals zijn geloof, vooral verklaarde hij het Geheim der H. Drievuldigheid. Als razenden vielen de Noormannen op hem aan en sleepten hem buiten het dorp ter foltering. Doch in het gebed vond St. Jeroen de kracht om tot het einde te volharden. Totdat ten slotte een zwaardslag een einde maakte aan de pijniging. Ons vaderland was een Martelaar rijker, om bij God voor de bekeering van ons land te bidden.— (Naar: Kronenburg, Neerl. Heiligen.)

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 6. H. Jeroen en de Noormannen.
In deze leesles is verwerkt een visioen van St. Ludger over de aanstaande komst der Noormannen. De heilige verhaalde dit visioen aan zijn zuster. Men zou er de mondelinge voorstelling ook mee kunnen beginnen, waarvoor wij dan ook naar deze leesles verwijzen.

B. Vragen.

1. Wie heeft de komst der Noormannen reeds voorzien?
2. Waar kwamen ze vandaan?
3. Hoe zag hun land er toen uit?
4. Wat vonden ze nu heel gemakkelijk?
5. Vertel eens wat van hun schepen.
6. Wie had geprobeerd om onze kust te verdedigen?
7. In welke streken van ons land hebben ze vooral geplunderd?
8. Wat gebeurde met de menschen?
9. En met de bezittingen van die menschen?
10. Welke stad heeft jarenlang in puin gelegen?
11. Welke missionaris hebben de Noormannen gedood?
12. Waar was hij pastoor?
13. Uit welk land was hij gekomen?
14. Welk leerstuk van ons geloof heeft hij vooral beleden?

Vijfde leerjaar.

DE NOORMANNEN. GODFRIED DE NOORMAN.

Inleiding.

In dit leerjaar kunnen we wat uitgebreider spreken over de verwoestende invallen der Noormannen. Als hoofdoorzaak willen we hier aangeven de overbevolking in hun landstreken. Maar inplaats van te gehoorzamen aan Gods arbeidsbevel uit het Paradijs, gaan de Noormannen bij anderen halen, wat ze zelf niet hebben.

We gaan hier nu ook spreken over hun systeem van plundering; en over het voor heden zoo eigenaardige feit, dat een meermalen geplunderde streek telkens weer opkwam.

Ten slotte zal het gaan over de poging der Noormannen om hier koloniën te stichten, welke echter mislukken.

Dat de Noormannen tot rust kwamen, is grootendeels te danken aan het werk van Paus en bisschoppen, die zich met kracht beijverden voor het idee: de bekeering der Noormannen tot het christendom zal hun kracht in dienst stellen der goede zaak en hen inschakelen binnen de christelijke maatschappij van West-Europa.

Voorstelling.

De naam „Noormannen'' doet zoo gauw denken, dat ze uit Noorwegen kwamen. Dit is niet juist. Het grootste gedeelte der Noormannen, die bij ons invallen deden, kwam van het vasteland van Denemarken, uit Jutland. Een kleiner deel kwam uit Zuid-Noorwegen, van de omstreken van Oslo. Het waren Germanen. Hun oude heidensche aard en levensgewoonten hadden ze tot nog toe trouw bewaard.

Hier zou men nog eens iets in 't kort kunnen repeteeren over de godsdienst der Germanen; hetzij op eigen wijze, hetzij aan de hand van eenige vragen uit het leerboekje, les 4.

Tot ongeveer 800 hadden de bewoners van Scandinavië zich tamelijk rustig gehouden. Maar toen gebeurde het, dat er meer menschen woonden, dan het land kon onderhouden. Er waren dus menschen, die geen grond meer hadden om te bebouwen. In die tijd beteekende dat hetzelfde, als in onze tijd gebrek aan werkgelegenheid. Dus werkloosheid. Met een geleerd woord noemt men dat overbevolking.

Natuurlijk konden die menschen wel beginnen met woeste grond te ontginnen en aldus hun land geschikt maken voor meer werk. God zelf had aan Adam en zijn nageslacht het bevel gegeven om te arbeiden en de grond te bebouwen. Slechts door arbeid zouden de menschen in hun dagelijksch onderhoud kunnen voorzien. Maar de heidensche Noormannen kenden dit gebod niet. Zij vonden het veel gemakkelijker om anderen voor zich te laten werken. Die opbrengst van andermans arbeid gingen ze nu door oorlog en roof aan de rechtmatige eigenaar ontnemen.

De Noormannen wisten, dat er niet ver van hen vandaan een groep belangrijke handelsplaatsen lag: in de streken ten Zuiden van de Zuiderzee. De kooplieden van Dorestad, Keulen en andere plaatsen waren ook wel eens in Denemarken geweest. Zoo zeilden de eerste benden Noormannen in hun kleine schepen naar de Friesche kusten. Dat was nog ten tijde van *Karel de Groote.* De keizer zag het gevaar voor de kustbewoners. Hij richtte een kustwacht in; de bewoners waren verplicht de graven bij de verdediging te helpen. Een vloot werd gebouwd, die aan deze kustverdediging zou deelnemen. 't Was wellicht één der laatste regeeringsdaden van de groote keizer. 's Nachts moesten vuren de bevolking bij een inval waarschuwen.

Maar al deze maatregelen mochten niets baten tegenover de Noormannen. Dezen wisten zeer snel en doortastend op te treden; waren bovendien het oorlogswerk gewoon. Weldra kwamen steeds grooter benden naar onze streken. Langs Vlieland via Stavoren over de Zuiderzee, langs Vecht en Utrecht naar Dorestad, dus de gewone handelsweg volgend, kwamen ze op hun buit af. Dat *Dorestad* een belangrijke handelsstad was, weten we. Men vond hier alles tezamen, wat de Noormannen slechts konden wenschen, geld en luxe en ......menschen.

We zouden hier geschikt kunnen repeteeren, wat over de invallen der Noormannen in de vierde klas geleerd is. Daarvoor kan men gebruiken de vragen van les 11 uit het leerboekje, vraag 1 tot 12.

Op 't bord: 1. *De Noormannen waren heidenen uit Denemarken, die van 800 tot 1000 verwoestende invallen deden in ons land.*

2. *Zij vermoordden ook de missionaris Sint Jeroen, pastoor van Noordwijk.*

Drie jaren achtereen hebben de Noormannen telkenjare Dorestad geplunderd. Telkens vluchtte het grootste deel der bewoners; velen van dezen waren ook op hun handelsreis. Na hun terugkomst zagen de gevluchten hun woningen neergebrand. Dat was niet zóó erg, als het ons wel lijkt; 't waren immers houten woningen. Hun vee was weg en een deel hunner munten had gediend om zichzelf of familie los te koopen; een ander deel was in de grond gestopt en werd nu weer opgegraven. Zoo vonden de Noormannen telkens nieuwe buit. Ten laatste was er niets meer te halen; de Noorman bleef dus weg. In plaats daarvan werd nu maar de Betuwe geplunderd.

Op zekere keer verschenen de Noormannen met een grooter aantal voor de stad Utrecht. Hoewel de plaats met muren en een gracht omringd was, konden de bewoners de vesting niet houden. Daarover spraken we 't vorig jaar al. Afschuwelijk „bewerkten" de roovers nu de tegenwoordige provincies Noord- en Zuid-Holland. Vele dorpen gingen te gronde, o.a. ook de Romeinsche vestingen bij Den Haag en de kerk van Sint Adelbert bij Egmond. De dood van St. Jeroen vond op deze tocht plaats.

Werd het land dan niet verdedigd? Er waren toen in het oude rijk van Karel de Groote drie koningen. Dezen twistten met elkaar. Voor de verdediging tegen de Noormannen hadden ze geen tijd, geen lust en vooral ook (op een enkele na) geen durf.

Zoo was er eens een groot leger in Frankrijk samengetrokken om de Noormannen aan te vallen. Twee koningen waren eensgezind te strijde getrokken tegen de vijanden van het Christenrijk. De derde koning echter maakte hiervan gebruik om een samenzwering op touw te zetten met eenige graven der beide koningen. Dezen moesten nu natuurlijk hun tocht tegen de Noormannen onderbreken om hun aanvaller te weerstaan. Van Noormannenbestrijding kwam niets meer. De eensgezindheid der christenvorsten was toen verre te zoeken.

Op 't bord: 3. Zij plunderden Dorestad, Utrecht, de Betuwe en de duinstreken.

Onder de aanvoerders der Noormannen waren enkelen, die meer volgelingen en meer gezag hadden dan de anderen. Zooveel macht hadden ze, dat de koningen der Franken bang voor hen waren. Dat wisten die Noormannen natuurlijk zeer goed.

Zoo had een groep Noormannen zich voorgoed in het toenmalige Friesland gevestigd; vooral in de vruchtbare streken: Betuwe, Walcheren en langs de Waddenkust. Zij maakten aanstalten om zich blijvend te vestigen.

Nu was de Frankische koning ten einde raad. Daarom sloot hij een verdrag met hun hoofdman. Die heette *Godfried de Noorman.* De koning erkende hem als hertog over Friesland. Op twee voorwaarden. Ten eerste moest hij zijn plichten als hertog goed vervullen. Dus vooral het land verdedigen tegen invallen (van zijn eigen landgenooten!) en zorgen voor rust en veiligheid. Zijn gebied omvatte de tegenwoordige provincies Noord- en Zuid-Holland, Zeeland, Utrecht en nog de Betuwe. Vele Frankische graven stonden onder zijn gezag. Op de tweede plaats had Godfried beloofd om christen te worden. En liet zich zoo waar doopen. Hij vervulde echter z'n plicht als hertog des rijks slecht.

Van bescherming der christenen kwam niets. Het beste bewijs hiervoor is, dat de bisschop van Utrecht nog altijd in Deventer woonde, onder bescherming der Saksische landweer.

Van verdediging der kust tegen de andere Noormannen was ook geen sprake. Zijn eigen gebied bleef nu vrijwel gespaard. Maar de naastbijgelegen streken waren nog voortdurend een prooi der roovers.

Godfrieds rijkje was dan ook niet van lange duur. Hij kwam het verdrag en zijn plichten niet na. Jammer, dat zijn straf voltrokken werd door sluipmoord. Een graaf, die zeer veel van de Noormannen te lijden had, heeft Godfried op een bijeenkomst gedood. Daarmee was het met de Noormannenheerschappij uit.

Op 't bord: 4. Godfried de Noorman was eenige tijd hertog van Friesland.

Na die tijd zijn er nog wel invallen geweest. Tot 1000. Maar ze werden minder en lang niet zoo gevaarlijk meer.

Ze werden minder: andere streken genoten nu van hun invallen; de missie in Denemarken maakte groote vooruitgang, waardoor de Noormannen zich bewust werden van het verschil tusschen mijn en dijn.

De invallen waren niet zoo gevaarlijk meer: de graven in deze streken leerden de beste wijze, waarop ze de Noormannen konden

overwinnen; ze organiseerden de gewapende mannen en sloegen er op los, zoodat ze de roovers ontzag inboezemden.

Op 't bord: 5. Bekeering van de Noormannen tot het Christendom was een groot middel om hen tot rust en vrede te brengen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 11. Godfried de Noorman.
B. Vragen. Leerboekje, les 11. De Noormannen.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 11. De Noormannen.

SINT ANSFRIED.

Inleiding.

De centrale koningsmacht had veel geleden door de broedertwisten der Karolingers. De graven maakten daarvan gebruik om zich onafhankelijker te maken van het keizerlijk en koninklijk gezag. Hun vrijheidszucht was niet overeenkomstig de orde in de toenmalige maatschappij. Deze orde vond daarentegen steunpilaren in de bisschoppen, die de keizer steunden in het herstel der rijkseenheid. Daarvan was *Sint Ansfried,* de bisschop van Utrecht, zeker niet de minste. Omdat hij leerling was der Keulsche bisschopsschool, kan aan zulke scholen een paar woorden gewijd worden. Evenals aan de kloosterscholen, waaronder die van *Egmond* in ons land genoemd zal worden.

Voorstelling.

In de vorige les hebben we gesproken over de Noormannen. De graven hadden zoo goed mogelijk gezorgd voor de verdediging. In 't zelfde jaar, dat *St. Jeroen* gedood werd, sneuvelde ook *Graaf Gerolf,* de graaf van de duinstreken. De verdediging van een gouw was immers een deel van de werkzaamheden der graven.

Maar dezen hadden nu geleerd op eigen beenen te staan. Zij luisterden voortaan al heel slecht naar de bevelen der koningen. Zij probeerden zich zooveel mogelijk te onttrekken aan het gezag der vorsten. Bijna alle graven in Nederland en België deden daaraan mee.

Wanneer de keizer van Duitschland probeerde zijn gezag te

laten gelden, dan wisten vele graven tezamen hem te weerstaan of na eenige tijd hun oude wijze van doen weer te hervatten.

Ook onder elkander hadden de graven voortdurend ruzie en oorlog. Zij bedekten het land met onrust en krijgsrumoer; zelfs van moord lezen we meermalen. Zulk een toestand was niet geschikt om de boerenbevolking rust te geven na de verwoestende invallen der Noormannen. En dat lag beslist alleen aan de graven en eenige andere machtigen, groot-grondbezitters, die paard en wapens konden aanschaffen.

—„Grootendeels echter gingen de twisten buiten de lagere bevolking om. Het waren kleine troepjes, die vochten, en zij, die het niet konden houden, zochten zelden de heldendood; de vestinkjes — geen edelman woonde al op een steenen huis — werden gewoonlijk na enkele dagen belegerens overgegeven of onneembaar geoordeeld; het menschenverlies was daarbij zoo groot niet."— (Gosses, Handboek, pag. IL).

Maar wel erg was, dat de orde en 't bestuur in de maatschappij geheel uit elkaar lagen. De graven hadden een gewichtige taak te vervullen. Van plichtsbetrachting hierbij merken we niet erg veel. Hoe konden ze optreden tegen roovers, waar ze zelf roofden; hoe tegen onderdrukkers van weerloozen, waar ze zelf onderdrukten?

Het was de gewoonte geworden, dat graven beloond werden met het bezit van kloosters! Een graaf eigenaar van een klooster! De kloosterlingen konden zich dan moeilijk vrijhouden van wereldsche invloeden. Dat was niet vaak gebeurd in ons land. Maar toch was *graaf Dirk I van Holland* (= de duinstreken) eigenaar van de abdij van Egmond.

Op 't bord: 1. *Vele graven na 900 probeerden zich onafhankelijk te maken.*
2. *Zij vergrootten daardoor de onrust en de wanorde zeer.*

We willen nu eens gaan spreken over een graaf en bisschop, die door zijn tijdgenooten alom als een voorbeeld geprezen werd. Dat was *Sint Ansfried.*

Hij was van zeer adellijke familie uit België. Zijn grootvader, vader en ooms bekleedden hooge posten: graven, zelfs een Aartsbisschop komen er onder voor. Ansfried wilde studeeren. Daartoe

begaf hij zich naar *Keulen.* Daar was *Bruno,* de broer van de keizer, aartsbisschop.

Deze keizer heette *Otto I.* Hij had het plan gemaakt om de orde en rust onder de graven te herstellen. Dat kon hij alleen niet; hulp had hij noodig van bekwame mannen, zoowel van graven als van bisschoppen. Maar hoe aan zulke mannen te komen? Daarvoor had Bruno een school gesticht te Keulen aan het bisschoppelijk hof. Een stiftschool noemde men dat. Alle wetenschappen dier dagen werden er onderwezen. Zijn leerlingen hielden zich bezig met alles, wat de toenmalige wetenschap bood. Ook de Kerkvaders lazen ze! —„En die zich als toekomstige staatsdienaren in de wapenhandel oefenden, oefenden zich tegelijkertijd, als zouden ze straks niets anders dan geestelijken of monniken zijn, in psalmgezang en gebed, en alles wat naar de aard dier tijden tot een vroom leven behoorde. Zoo is het kunnen gebeuren, dat uit de kweekelingen van Bruno, waarvan velen door keizer Otto en zijn naaste opvolgers op de bisschops-zetels van het Duitsche rijk werden geplaatst, een eigenaardig soort van geestelijken voortkwam: praktische naturen, die niet alleen kerken en kloosters stichtten, maar ook torens en wallen tot verdediging van zich zelven en hun onderdanen, en de handel bevorderden en de akkerbouw opbeurden met de hoogste ijver en uitmuntend beleid."— (Moll.)

Dit alles leerde ook Ansfried op deze stiftschool van aartsbisschop Bruno.

Na afgestudeerd te zijn, trad hij in dienst van de keizer. Geestelijke was hij niet; als krijgsman wilde hij zijn keizer helpen tot bewaren van de orde in het groote Duitsche rijk.

Het is wellicht wel goed in deze vijfde klas even aan te wijzen op de kaart van Europa, wat men toen onder „Duitsche rijk" verstond: Noordzee, Elbe, Weenen, Venetië, Povlakte, Lyon, Maas en Schelde; ziedaar in ruwe trekken de grenzen.

Zoo trok Ansfried mede op naar Rome, waar Otto door de paus tot keizer gekroond werd. Daar zond de keizer hem naar zijn geboorteland terug, waar hij voor de andere graven een voorbeeld zou zijn van plichtsbetrachting.

Eigen landgoederen had Ansfried hier vele: Hoei in België; de heerlijkheid Thorn aan de Maas in Limburg; in het graafschap Teisterbant, dát op 't kaartje der gouwen te vinden is. —„Over

geheel dit graafschap voerde Ansfried beheer; in de hoofdplaats Tiel, destijds reeds een opbloeiende koopstad, had hij zijn zetel, zijn tol en zijn munt; maar het liefst woonde hij te Driel, waar zijn deftig kasteel, een zwaar steenen gebouw, de transen boven het geboomte verhief."— (Kronenburg, Neerl. Heiligen.) Dit was Ansfried's persoonlijk bezit.

Als graaf werd hij bijzonder belast met het bestuur uit 's keizers naam over het Oosten van Noord-Brabant, dus de Meyerei. Vroeger heette dit *Toxandrië.* Wie hadden hier het Christendom gepredikt? (S. Lambertus en S. Willibrord). Deze streek had ook ontzettend van de Noormannen te lijden gehad en was in een uitgestrekte woestenij veranderd. Maar de grond hadden de Noormannen niet mee kunnen nemen. En dat was toch het voornaamste bezit in die dagen, toen landbouw en veeteelt nummer één waren in de rij der bestaansmiddelen. Deze streek was nu aan Ansfried toevertrouwd. Weldra zou hij de verbrande dorpen weer uit hun asch doen oprijzen, en geheel Toxandrië tot zijn vorige bloei brengen.

Ansfried trad in 't huwelijk met *Hereswit,* die hem als bruidschat medebracht het graafschap Strijen*), dat zich uitstrekte over het Westen van Noord-Brabant, van Geertruidenberg tot aan Antwerpen.

Vijf en twintig jaren bestuurde Ansfried zijn graafschappen. Als een voorbeeld voor anderen werd hij door tijdgenooten geroemd. —„Hij was een dienaar der hoogste gerechtigheid, die zich noch door groote giften, noch door voorbijgaande gunsten van de weg van 't recht liet aftrekken. In rijksvergaderingen en bijeenkomsten vroeg men niet zelden hem het eerst naar zijn gevoelen, en niemand achtte het geoorloofd, wat hij als wet voorstond, te wederspreken. Men kon, bij een groote bescheidenheid en gematigdheid, uit zijn woorden licht zijn bedoeling en z'n eerlijkheid opmaken. Voor de roovers, die Brabant zeer erg benadeelden, was hij een krachtig tegenstander, en niet zelden verijdelde hij hun pogingen, door hen dapper tegemoet te gaan. Hun aanvoerder, een roekeloos en wreed mensch, vervolgde hij zoo hevig, dat deze zich met herhaalde vlucht nauwelijks kon redden, en zich ten laatste in wouden en moerassen moest verschuilen, om het gevaar te ontkomen."— (Naar Kronenburg, N. H.)

---

*) Zie kaart II.

Ansfried wist ook, dat Kerk en klooster onmisbaar waren voor 't geestelijk en tijdelijk welzijn der wereld. Vandaar, dat hij ze uit alle macht hielp. Aan het bisdom Luik gaf hij zijn landgoed bij Hoei ter eere der H. Maagd en van St. Lambertus. Op zijn landgoed te Thorn liet hij een klooster bouwen. Zijn vrouw gaf aan dit klooster alle landgoederen, die zij ten huwelijk had meegekregen. Groote landerijen gaf Ansfried uit eigen gebied in volle eigendom aan het klooster.

Voor leerlingen uit die streken volgt hier een opgave van deze kloostergoederen:
Het stadje Thorn en de dorpen Ittervoort, Grathem, Beersel, Elle, Haarle, Baexem en Stamproy, de heerlijkheden Ubach bij Rolduc en Eysden bij Vucht; in de Baronie van Breda groote eigendommen, te Baerle-Nassau, Sprundel, Ginneken, Oosterhout, Rijsbergen, Alfen, Chaam, Etten, Matersem en Bavel, Meerle. (Kronenburg, N. H.)

Het klooster werd bewoond door Benedictijner nonnen. Hier zouden deze zusters door gebed en goede werken aanvullen, waarin vele wereldlingen te kort kwamen.

Toen stierf Ansfrieds echtgenoote. Hijzelf wilde nu in een klooster treden. Maar God had iets anders met hem voor.

De bisschop van Utrecht was gestorven. De keizer, samen met de andere bisschoppen van de Rijnstreken, overlegden, wie het beste tot opvolger van de overleden kerkvorst kon benoemd worden. De keuze viel op Ansfried, hoewel deze geen priester was. Het gebeurde in die dagen wel meer, dat een leek tot bisschop werd gekozen. Jammer genoeg lieten sommige van die gekozenen zich niet tot priester wijden; zij bleven alleen bisschop om de titel en om de inkomsten! Dat was een zeer verkeerde toestand, waar latere pausen een eind aan gemaakt hebben.

De keuze van Ansfried was echter 'n gelukkige. In Aken zou de wijding plaats vinden. —„Maar eer de plechtigheid aanving, trad hij naar het altaar der H. Maagd, legde er zijn zwaard neder en sprak: Tot heden heb ik met dit wapen aardsche eer gewonnen, en de vijanden der armen van Christus en der weduwen verjaagd; voortaan beveel ik mij aan mijn meesteresse Maria, opdat ik door hare kracht eer en het heil mijner ziel verwerve."—

Als bisschop van Utrecht was St. Ansfried ook belast met de werkzaamheden van graaf in de gouwen, die het wereldlijk bezit

van het bisdom vormden. Dat werk als graaf kende hij wel en tot groot voordeel van zijn gebied heeft hij zijn kennis aangewend.

Maar nog meer had hij in Keulen geleerd, hetgeen nu te pas kwam. Nog altijd kwijnde Utrecht onder de gevolgen der Noormannen-invallen. Veel wist hij krachtig te herstellen, door uit eigen bezittingen te geven voor herstel van kerk en stad. De Noormannen immers hadden niet alleen de stad meermalen verwoest, maar ook de goederen geroofd, waaruit de geestelijken en de kerkgebouwen en al wat tot de eeredienst en de armverzorging behoorde, onderhouden werd. Het voorbeeld van de bisschop vond navolging bij andere grondbezitters, zoodat de Utrechtsche kerken verrijkt werden met vele goederen.

Op verschillende punten liet St. Ansfried vestingen bouwen ter verdediging tegen mogelijke hernieuwde aanvallen, want het gevaar was nog niet voorbij. En de bisschop had juist gezien. Eenige jaren na het jaar 1000 kwam een machtige Noormannenvloot voor Utrecht. --„De inwoners, tevoren van hun aankomst onderricht, hadden geheel de havenplaats in brand gestoken, opdat de vijand bij de belegering der stad zich daarvan niet zou bedienen. Bij hun aankomst betuigden de Noormannen hun leed over deze noodeloos aangebrachte schade; zij hadden, verklaarden zij, geen kwaad in de zin, vooral daar Ansfried, een zoo heilig man, als bisschop over deze plaats gesteld was. Zij verzochten dus binnen gelaten te worden, alleen om in de stad te bidden en de kerken met geschenken te begiftigen. Maar Noorsche trouw gold niet veel bij onze Vaderen, en deze ijver om heiligdommen te begiftigen scheen wel eenigszins verdacht in mannen, die kort te voren Tiel hadden verwoest en er de kerken uitgeplunderd. De Utrechtenaren antwoordden dus met vastberaden moed, dat zij geen gewapenden in de stad zouden toelaten. En nu, hoewel het de Barbaren zeer gemakkelijk zou zijn geweest de stad in te nemen, begrepen zij echter eerbied te moeten hebben voor de heiligheid der plaats en voor een zoo beroemde bisschop, die elders hun geluk in de weg kon staan; waarom zij zonder eenig leed te doen aftrokken."— (Naar Kronenburg, N. H.)

Vlak daarop trof St. Ansfried een zware slag; hij werd volslagen blind. Ofschoon hij nog ten volle al zijn bedieningen waarnam,

trok hij zich meer uit het openbare leven terug. Hij wilde zijn vroeger voornemen uitvoeren en in een klooster treden. Daarvoor zocht hij een goede plaats uit. Weldra had hij een eenzame streek gevonden tusschen Utrecht en Amersfoort.

--„Daar lag een ruige heuvel rondom van alles afgesneden; aan de eene zijde vloot traagzaam een drassige rivier, aan alle andere kanten was een zeer breed en nooit opdrogend moeras. Hierheen liet Ansfried zich met een bootje voeren, en verheugd, dat hij hier aan 't gewoel van de wereld kon ontvluchten, liet hij de boomen en struiken op de heuveltop omkappen, bouwde er een kleine bidplaats, vervolgens een cel voor zichzelf, eindelijk ook cellen voor anderen en een geheel klooster. Toen de bouw voltooid was, zond de bisschop van Luik hem twaalf monniken om er het kloosterleven in te voeren volgens de Regel van Sint Benedictus.

Aldus verrees op die plek de abdij van Hohorst. Aan de heuvel werd ook de naam Heiligenberg gegeven.

En toen de monniken daar eenmaal woonden, gaven zij aan het moeras een uitwatering, en op de plaats van de schrale biezen in het drabbige water plantten zij heerlijke fruitboomen.

Hier was de machtige kerkvoogd, die als jongeling en man lauweren won onder de glorierijke banieren der Ottonen en nog straks nevens de keizer en de grooten der aarde in rijksvergadering en synode zijn plaats innam, een eenvoudige monnik, door niets van de overigen onderscheiden dan door hoogere ijver voor de kloosterplichten en door diepere ootmoed."— (Naar Kronenburg.)

In dit klooster is Sint Anstried op hooge leeftijd gestorven.

Op 't bord: 3. 1000. Sint Ansfried, bisschop van Utrecht, was eerst een voorbeeld van een ijverige graaf en daarna een steun voor de keizer bij het bewaren van orde en rust.

We hebben gehoord, hoe Ansfried studeerde aan de stiftschool in Keulen. Zou er in Utrecht ook zoo'n school geweest zijn? Ja, natuurlijk, gesticht door St. Willibrord nog wel. Ken je nog een heilige, die er aan 't hoofd stond? In alle bisschopssteden had men zoo'n school. Ook bij vele kloosters was gelegenheid om onderwijs te genieten. Het is een zeer groote verdienste van

bisschoppen en kloosterlingen, dat ze in de verwarring van de IJzeren Eeuw de kennis en wetenschap voor het nageslacht bewaard hebben. Maar dat was eigenlijk hoogere studie. In vele plaatsen kon men ook „volks"onderwijs bekomen. —„In de kleine dorpen van het afgelegen Friesland zelfs bestond gelegenheid om onder leiding der geestelijkheid een beetje kennis te krijgen van lezen en schrijven, zingen ten behoeve van de kerkdienst."— (Blok I, pag. 206)

Op 't bord: 4. De wetenschap was in deze tijd verbonden aan bisschop- en kloosterscholen.

Om voor te lezen of na te vertellen noteeren we hier even: Röring, Ons katholiek verleden, I, pag. 47—56. Een schoolbezoek in de 10de eeuw.

Reeds hebben we vier abdijen geleerd. Welke? Susteren, Thorn, Egmond, Hohorst.

We zouden hier kunnen laten onthouden een naam der abdij, 't meest in de buurt gelegen. Daarom schrijven we

Op 't bord: 5. Beroemde kloosters waren die van ....

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 12. De H. Ansfried.
B. Vragen. Leerboekje, les 12.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 12.

VII. VAN EDELEN EN HUISLIEDEN.

Vijfde leerjaar.

DE VROONHOEVE.

Inleiding.

Zeker in de Vroege Middeleeuwen is de grond het allerbelangrijkste bezit. Op dat grondbezit baseert zich de geheele organisatie der middeleeuwsche maatschappij, in de jaren 900 tot 1300 à 1400. De drie standen van het platteland, adel, vrije boeren, hoorigen, kunnen onderwerp onzer bespreking zijn in dit leerjaar.

Daarna kunnen we de historische figuur van Floris V aan de leerlingen voorstellen, hetgeen vrijwel bij bovenstaande aansluit.

Voorstelling.

We willen nu eens gaan praten over het boerenbedrijf op het land in de Middeleeuwen.

De grond was voor het grootste deel in bezit van de kloosters en van de edelen. Wat waren dat, edelen?

In de tijd van Karel de Groote en zijn opvolgers waren er veel oorlogen noodig geweest. Bijvoorbeeld tegen de Saksen en tegen de Noormannen. Daarvoor waren mannen noodig, die als soldaat voortdurend ter beschikking waren. Daarvoor kregen ze van de koning of diens vertegenwoordiger, de graaf, belooning in de vorm van grond, die nog aan niemand toebehoorde. Deze mannen waren dus aangewezen om koning en graaf als krijgslieden te dienen. Dat was hun beroep. Zij vormden dus de macht, die tot taak had te zorgen voor orde en rust in de maatschappij. Of ze dat altijd gedaan hebben? Dat leeren we in de zesde klas.

Op de grond, die hun was toegewezen, bouwden ze een woning, weldra *kasteel* geheeten. Sommige edelen waren rijk, anderen minder rijk. Dat bleek uit hun kasteelen; sommige waren gewone boerderijen; andere wat mooier en heetten dan riddermatige hofsteden; vele waren versterkt met muren en grachten en wachttorens. Deze laatste waren metterdaad kasteelen.

In elks omgeving zijn nog wel van die kasteelen te noemen en aan te wijzen. We noemen daarom hier geen namen.

Er was nog een ander soort edelen. Sommige graven hadden vele graafschappen vereenigd en daarom gaf 't bestuur hun veel werk te doen. Zij zochten dus mannen, die hen daarin hielpen. Deze menschen werden ook edelen genoemd. Tegenover de oude grondadel werden ze dienstadel genoemd. In ons land had men b.v. de burggraaf van Leiden en de burggraaf van Groningen.

De edelen werden door de graaf belast met het bestuur van zijn bezittingen. Daarover straks.

Op de grond woonden natuurlijk menschen, die in het boerenbedrijf hun levensonderhoud vonden. Er woonden zoowel vrije boeren als onvrije. De *vrije boeren* hadden een eigen stuk grond. Zij waren de kasteelheer alleen gehoorzaamheid verschuldigd voorzoover deze door de graaf als bestuurder der streek was aangesteld. De onvrijen heetten *hoorigen*. Zij hadden geen eigen grond, maar bewoonden en bebouwden een boerderij, die het eigendom was van de edelman.

En terwijl de edelman zorgde voor het bestuur, zorgden de hoorige boeren voor de levensmiddelen en voor al het handwerk, dat gedaan moest worden. Zoo'n kasteel met omliggende gronden, waar de bewoners zelf zorgden voor alle levensbehoeften noemde men een *vroonhoeve*.

Op 't bord: 1. Op het platteland zorgden de bewoners van een vroonhoeve zelf voor alles, wat er noodig was.

Slechts zaken, die hier niet groeiden, of niet gemaakt konden worden, werden gekocht van rondreizende kooplieden. Met hun mars op de rug, of met hun huifkarren kwamen ze langs de kasteelen en boerderijen en pakten hun waren uit; vooral sieraden waren daarbij; het eenvoudige leven ten plattelande maakte, dat men daar voor het maken van luxe-artikelen geen gelegenheid had; ook dé grondstoffen ontbraken.

De *kasteelheer* zorgde dus voor het *bestuur* van de vroonhoeve. Wie in de Middeleeuwen het bestuur in handen had, was ook meteen *rechter*. Zoo ook dus de kasteelheeren. Handhaving van orde en rust, zorgen dat elk z'n plicht deed, was hun voornaamste

taak. Alleen voor de „hooge" rechtspraak, wanneer het ging om halsmisdaden, kwam de graaf zelf, of hij zond zijn vertegenwoordiger (schout, burggraaf, drost, baljuw, maarschalk).

En dan had de edelman nog een andere zware plicht. Hem was ook speciaal opgedragen de *bescherming* van allen en alles, wat zich op zijn goederen bevond. Hij was de man, die zich van jongsaf geoefend had in de wapenhandel, welke hij noodig had voor de uitoefening van zijn ambt. Zooals tegenwoordig de burgemeester het hoofd van de gewapende rustbewaarders is, zoo was het in die tijd de edelman.

Zijn kasteel was dan ook een vesting, waar hij en zijn hoorigen in oorlogstijd een toevlucht vonden. Verschillende hoorigen waren er speciaal mee belast om de heer te volgen in de krijg, of ze hadden te zorgen voor de militaire bewaking van het kasteel.

Eerst waren de kasteelen van hout, later van steen. Een aarden wal of steenen muur met torens omringde het geheel; voor die wal lag een diepe gracht. Binnen deze wal lagen vooreerst alle gebouwen, die noodig waren, stallen, schuren, bergplaatsen van de voorraad koren en boonen.

In 't midden stond het woonhuis, meestal in de vorm van een dikke, hoogere toren, zeer vaak nog omringd van een binnenplein, zware muur en een gracht.

Plaat: Lehmann, Ritterburg.

Alle levensbehoeften, voedsel, woning, gereedschappen, ontving de kasteelheer van zijn hoorigen, in ruil voor wat hijzelf deed.

Op 't bord: 2. De kasteelheer zorgde voor bescherming, rechtspraak en bestuur.

In plaats van kasteelheer en kasteel, kan men in al het bovenstaande ook lezen klooster en abt. Ook een klooster met landgoederen was a. h. w. een vroonhoeve, waarvan de abt was de bestuurder en rechter. Over de verdere uiterlijke klooster-inrichting spreken we hier niet.

Alle hoorigen heetten *huislieden*. We moeten direct twee soorten onderscheiden, n.l. hoorige boeren en hoorige handwerkslieden.

De hoorige boer had een boerderij „in huur" van de kasteelheer. Maar dat huren ging toen anders dan in onze tijd. Het was een *verplichting* voor het geheele leven, ja, zelfs erfelijk in een familie. Zulk een hoorig gezin *moest* zorgen voor de bebouwing van de

grond en daarvoor een bepaalde huur opbrengen in de vorm van landbouw- of veeteeltproducten; later in de vorm van geld.

Dat lijkt ons erg streng. Maar nu moeten we die „gekke" toestand eens van verschillende kanten bekijken.

Veel vroeger, bij Romein en Germaan, was de slaaf er weinig beter aan toe, soms minder, dan een paard of landbouwwerktuig. Door de invloed van de Kerk was hierin verandering gekomen: de slaaf is evengoed een mensch en heeft recht op een menschwaardige behandeling. Het zal een glorie blijven van het christendom, dat het op de duur een einde gemaakt heeft aan de slavernij. De toestand werd zoo, dat de vroegere slavenstand nu de verplichting behield om een boerderij te bewerken. Dat was dus een heele stap vooruit.

Op de tweede plaats moeten we er wel aan denken, dat in die tijd de vervoermiddelen uiterst gebrekkig waren. Wanneer een oogst mislukte, was er altijd hongersnood. Reden: men kon niet zoo gemakkelijk van elders voorraden aanvoeren. Daarom was het noodig, dat in elke bewoonde streek voldoende vee gehouden werd. Men had die zekerheid, wanneer een aantal menschen aangewezen waren om de bepaalde grond te verzorgen. De edelman was er dan van verzekerd, dat zijn goederen bebouwd bleven. Was de hoorigheid er niet geweest, dan had hij die zekerheid niet gehad, want er was nog vruchtbare grond in overvloed. Geheel anders dan tegenwoordig!

Op de derde plaats was het voor het zekere bestaan van de hoorige zelf een pracht-instelling. Hij bleef zijn heele leven in het genot van een boerderij: Want tegenover het feit, dat hij op die boerderij moest blijven, stond, dat de heer hem en zijn familie niet mocht verjagen. Vooral op vruchtbaar land was een hoorige boer er in zekere zin beter aan toe dan vele boeren van tegenwoordig: hij had zekerheid van een hoeve voor 't heele leven en voor zijn zoons; een huur naar een eenmaal vastgestelde maat, evenredig aan de opbrengst van de bodem. Bovendien genoot hij bescherming en bestuur van de kasteelheer.

De hoorige handwerkslieden hadden evenzoo de verplichting om te blijven op de vroonhoeve. Daar oefenden zij hun ambacht uit ten voordeele van de kasteelbewoners en de boeren. Hun loon bestond dan ook uit datgene, wat heer en boer konden

geven; geen geld, maar voortbrengselen van 't boerenbedrijf: een roggebrood, een zak boonen, een baal wol, kaas, melk enz. Men had zooveel mogelijk alle vakken vertegenwoordigd, die noodig waren: smeden, timmerlui, wagenmakers; dat waren toen de belangrijke ambachten.

Tot slot een vraag: Is die gebondenheid aan de grond bovendien zoo erg? Verhuizen onze tegenwoordige boeren dan zoo vaak?

Op 't bord: 3. De hoorigen zorgden voor de bebouwing van de grond en voor het maken van vele benoodigdheden.

Waarin bestonden nu de verplichtingen van de hoorigen tegenover de heer? Zij waren velerlei en even bontgekleurd, als het heele tafereel, dat de Middeleeuwen ons bieden.

Bijna overal treffen we de *keurmede* aan; het was een recht van de landheer om bij overlijden van één der hoorigen, het beste stuk uit zijn nalatenschap te nemen. Daarvoor kreeg immers de erfgenaam het recht om in vaders plaats de boerderij te bewonen! Ook treffen we veel aan de plicht tot het verrichten van *heerendiensten.* Met kar en paard moest de hoorige op vastgestelde tijden komen helpen. Maar dat was ook voor eigen welzijn: dijken, wegen, molens en wat al andere publieke instellingen, de muren en grachten van het beschermde kasteel eischten onderhoud, mede in 't belang der boeren. Dat de heer hen zonder loon opeischte, was slechts een gevolg van het feit, dat deze heer de besturende taak in de vroonhoeve had.

Ook zien we vaak, dat een klein bedrag in geld betaald moet worden. Het kasteel had n.l. ook zaken noodig, die alleen tegen munt gekocht konden worden van marskramers.

Ten slotte gaven de hoorigen een deel van de jaarlijksche opbrengst van de grond. Maar dat deel werd niet vastgesteld naargelang de overvloed of de schaarschte van bebouwbare grond! Ze werd vastgesteld in verhouding van de vruchten, die de grond voortbracht. Een goed jaar voor de boer was een goed jaar voor de heele vroonhoeve. Maar omgekeerd ook! Deze pacht was dan meteen de voorraad, waaruit de adellijke familie alle levensbehoeften trok.

De proost van de Domkerk te Utrecht bestuurde voor die kerk vele landgoederen. Eén groep van die landerijen lag bij het dorp Doorn.

Het middelpunt ervan vormde de *hof*, waar de *meier* woonde; deze meier was de vertegenwoordiger van de domproost. De hoorigen „hadden meestal hoeven van de hof in bezit tegen betaling van een vaste huur; op de dagen, dat zij niet opgeroepen werden voor het werken op de hof, konden zij zich vrijelijk wijden aan de bebouwing dier hoeven ten eigen bate. Op deze hofhoorigen nu rustte de verplichting, om op last van de hofmeier te helpen bij het bebouwen van de landerijen van de hof; daarentegen hadden zij het voorrecht om in de bosschen van de hof hout te halen en hunne varkens te voeden."

Zooals blijkt, stonden deze hoorigen een deel der opbrengst van eigen-bebouwde grond af; maar hun verplichting, waarvan we reeds spraken, bestond op deze kapittel-eigendommen bovendien uit arbeidsprestaties, zooals ook verder blijkt.

„De hofhoorigen moesten dus het land van de hofmeier bebouwen, bemesten en ploegen, de veldvruchten oogsten en het hooi binnenhalen; zij moesten het huis van de hof onderhouden, de hof omgeven met een gracht, en er schuren bouwen en molens. Maar zij hielpen niet alleen bij de productie, zij verwerkten ook de verkregen producten, voor zoover dit noodig was voor de behoeften van de hof. Zij dorschten en maalden, zij bakten en brouwden, soms ook sponnen en weefden zij, ja pottenbakkerij en andere eenvoudige handwerken werden door hen beoefend; hun heer bevorderde soms deze industrie door hun de was te te schenken, die hen bij deze arbeid des avonds moest voorlichten.

De domproost bezat minstens acht hoven: te Doorn, Amerongen en Cothen in het Sticht, te Angeren, Afferden en Wadenoyen in de Betuwe en te Heze en Loon in het Graafschap Zutphen. Op de in die plaatsen gelegen hoven werd natuurlijk jaarlijks de opbrengst van de bebouwing der landerijen opgeslagen; de hoorigen brachten daar ook de landbouwproducten, tot wier uitkeering zij wegens het bezit hunner hoeven verplicht waren. Over deze aanzienlijke voorraden hadden de hofmeiers de beschikking; maar zij waren daarentegen, gewis volgens een overoude gewoonte, verplicht om gedurende een maand of een halve maand van elk jaar de voeding der heeren en scholieren van de Dom op zich te nemen.

Zoo werd dus aan elke hofmeier op de rij af de last opgelegd

te zorgen, dat op de eerste der maand de noodige proviand voor de Heeren te Utrecht aanwezig was. De hof te Doorn moest de rij openen en zorgen, dat op de eerste October en de eerste April de noodige voorraad te Utrecht was.

Het bedrag, dat dan afgeleverd moest worden, was natuurlijk nauwkeurig bepaald en voor alle maanden gelijk. En zoo kunnen wij ons dus voorstellen, dat op de laatste September op de hof te Doorn een lange rij wagens gereed stond, om naar de Dom over te brengen: 65 mudden tarwemeel, 1800 roggebrooden en 82 mouder mout (samengesteld in vooruit bepaalde verhouding uit $\frac{2}{3}$ gerst en $\frac{1}{3}$ haver), 135 kazen, 2 loop zout, 30 kippen en en 15 ganzen. Een schaapherder volgde met 60 jonge schapen, of als het seizoen het meebracht, 30 jonge varkens; verder met 1 varken, 2 vette varkens en 2 biggen, die als bijzondere delicatesse voor de keuken van de proost bestemd waren."

Waar werd dit alles voor gebruikt? De proost had voor het huishouden der kanunniken twaalf „ambtenaren" in dienst: twee drosten, twee bakkers (de wittebroodsbakker en de roggebroodsbakker), twee schenkers, een keukenmeester, een timmerman, benevens twee bierdragers en twee kosters.

„Hoe werden nu al deze ambtenaren beloond? Een salaris in geld vinden wij slechts éénmaal vermeld. Het gewone loon wordt uitgekeerd in eetwaren: de ambtenaars ontvangen dagelijks twee wittebrooden en drie stoopen bier (toen de gewone drank bij ontstentenis van koffie en thee) en op feestdagen spekpannekoeken; sommigen krijgen een stuk kaas of de beenen van het vleesch uit de keuken, enkelen zelfs een stuk vleesch en op vastendagen visch. Ieder ontvangt bovendien tien schapenvachten 's jaars, blijkbaar om zich te kleeden, (natuurlijk na de wol verwerkt te hebben). Aan de schaapherder van de hof wordt, als hij in de stad is, elke dag door de bakker een zemelenbrood en door de bierschenker een stoop bier uitgereikt. Gewoonlijk werd elke ambtenaar met zijn eigen product betaald. (Ze moeten dan maar ruilen, wanneer ze van 't eene teveel en van 't andere te weinig hebben!)

Op tal van feestdagen worden aan de ambtenaren nog buitengewone uitdeelingen gedaan, zoodat hun b.v. op St. Maarten (11 November) een extra-brood en een extra-portie vleesch wordt toegelegd, terwijl de bevoorrechte timmerman zelfs boven zijn rantsoen $2\frac{1}{2}$ brooden en $2\frac{1}{2}$ porties vleesch ontvangt. Eigenaardig is de regeling

op de Zondag „Esto Mihi" (Zondag Quinquagesima), wanneer aan de ambtenaren wordt uitgereikt het gewone middagvleesch, een dubbele portie wittebrood, verder nog een wittebrood en een stuk vleesch, en eindelijk een zult, een kip, een stuk zwoerd en twee pasteien, alles gekruid door vier stoopen wijn.

Elk der kanunniken ontvangt dan dagelijks twee wittebrooden, een roggebrood, drie stoopen bier, twee stoopen wijn en viermaal in de week 2½ porties vleesch."

Die brooden waren op de hof te Doorn reeds gebakken en konden dus soms een maand oud zijn. „Onze domheeren moesten zich dus eeuwenlang met droge en harde broodjes tevreden stellen. Droog en hard waren ze stellig: de gewoonten van het koopmansgilde te St. Omer uit het laatst van de elfde eeuw voorzien dan ook in het geval, dat één der broeders op de Gildemaaltijd de ander wondt hetzij met de vuist, hetzij met een brood of een steen; of men iemand met een steen wierp of met een broodje, het gevolg was even noodlottig! Later is dan ook met de meiers der verschillende hoven afgesproken, dat ze niet meer 1800 roggebrooden naar Utrecht zullen zenden, maar 45 mouders rogge; de heeren zouden het roggemeel wel te Utrecht laten bakken."

Een portie vleesch, waarvan boven sprake was, bestond uit: „een halve varkenskop, of twee varkenstongen met de longen, of twee achterpooten van het varken, of twee schapenlevers."

Voor de vastendagen, die in die tijd veel talrijker waren dan tegenwoordig, was visch noodig Deze visch werd opgebracht door een ander landgoed, waar de proost tevens het vischrecht had. Het was de Uitermeersche polder bij Weesp, die hiervoor zorgde; drie „vangsten" werden tegelijk gezonden, telkens in de Goede Week en in de Kruisdagen. Zoo'n vangst bestond uit 60 porties snoek, 300 porties brasem en 1000 vorens.

Alle bovenstaande aanhalingen zijn uit: Mr. S. Muller Fz., Schetsen uit de M. E., nieuwe bundel, Een huishouden zonder geld. De lectuur van deze schetsen kunnen wij overigens slechts onder voorbehoud aanbevelen; zeker niet aan hen, die niet terdege geschiedkundig onderlegd zijn.

Op het bord: 4. De hoorigen stonden de heer een deel der opbrengst van de bebouwde akkers af.
5. Zij verrichtten heerendiensten, die de heer noodig oordeelde.

Tot slot eenige opmerkingen. Het spreekt vanzelf, dat in deze ruilmaatschappij wel eens storingen voorkwamen. Daarvoor was de wereld technisch nu eenmaal nog zeer onvolmaakt.

Ook liet de verhouding tusschen heeren en hoorigen vaak te wenschen over. Maar dat lag aan de karakters van sommige heeren en niet aan het systeem. Bedenken wij overigens, dat de oude bronnen wel de oneenigheden vermelden, maar zelden de kasteelen noemen, waar het goed ging; dit laatste zal wel verreweg het meest zijn voorgekomen. Vergelijking met feiten uit onze huidige maatschappij leert het ons.

Langzamerhand hebben de hoorige boeren zich opgewerkt tot vrije boeren. De nieuwere maatschappelijke verhoudingen eischten dat. Dit te vertellen, zou voor de vijfde klasse der L. S. te moeilijk zijn; we constateeren het feit en niet meer.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 13. Van Edelen en Huislieden.
B. Vragen. Leerboekje, les 13. Van edelen en huislieden.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 13.

GRAAF FLORIS V.

Inleiding.

We hebben al eenige keeren gesproken over graven, die, gedreven door ongeoorloofde zucht naar eens anders goed, de omgeving in onrust brachten. *Floris V* is één ervan, bij wie deze slechte eigenschap al zeer duidelijk spreekt.

Vele graven poogden ook hun gezag binnen hun graafschap zoo stevig mogelijk te vestigen. Dat kon goed zijn, mits het niet ging ten koste van eenmaal verkregen rechten van andere edelen. En dit laatste deed Floris V.

In de vorige les spraken we over hoorigen. Juist in Holland waren er niet zooveel als in de andere gewesten. In Holland hadden alleen de graaf en de abt van Egmond hoorigen onder zich op hun eigen goederen. De strijd tegen het water eischte op zich zelf staande boeren, die door hun belang gedreven die strijd aandurfden; dus vrije boeren. Toch waren ze, hier zus, daar zoo, onderworpen aan verschillende plichten. Zij poogden zich daarvan vrij te maken. Hierin hielp Floris V hen, wellicht noodgedwongen.

Voorstelling.

Het was omtrent het jaar 1275. Dus ongeveer 650 jaren geleden. Toen was er in de duinstreken een jonge graaf. Hij heette *Floris V.* Zijn voorvaderen hadden al meer dan drie honderd jaren het bestuur over die duinstreken gevoerd. Niet één, maar meerdere gouwen hadden de keizers hun toevertrouwd. De gezamenlijke gouwen, waarover Floris V het bestuur voerde, heetten voortaan het Graafschap Holland. Het bestond uit de volgende gouwen: 't eigenlijke Holland (de omstreken van Dordrecht), Maasland (de kleistrooken ten noorden van de Nieuwe Maas), Rijnland, Kennemerland; en dan een heele rij eilandjes en eilanden vanaf Alkmaar tot Terschelling; het grootste ervan was Texel. Bovendien was Floris ook graaf over de West-Friezen. Maar dezen hadden zijn voorgangers nooit willen erkennen. (Voor de Gouwen, zie kaart II.)

De rest van Noord- en Zuid-Holland bestond uit laagveenmoerassen. De kunst van polderwerk en bemaling was toen niet bekend. Deze laagveenstreken waren alleen begaanbaar over de rivierklei langs Oude Rijn en Hollandsche IJsel.

In het Graafschap Holland woonden ook edelen. Dezen hadden hun kasteelen zoo goed als alleen in de duinstreken, op de hooger gelegen geestgronden: *Egmond, Wassenaar, Brederode.* Daar lagen ook eenige kloosters; 't mannenklooster *Egmond* en 't vrouwenklooster *Rijnsburg* tusschen Leiden en Katwijk.

Veel handel en vertier was er in Holland nog niet. De Oude Rijn was een rivier, die in de duinen achter Leiden zijn stuur kwijt raakte en als een slootje de zee bereikte; de dam bij Wijk-bij-Duurstede lag er toen al. De eenige handelsstad, die van beteekenis begon te worden, was *Dordrecht.*

Op het bord: 1. 1275. Floris V was graaf van de duinstreken en de Maasstreken, van Gorkum tot Terschelling.

De keizer van Duitschland had een vroegere graaf van Holland al eens het bestuur gegeven over West-Friesland. De bewoners wilden daar echter niets van weten. Twee graven waren al gesneuveld bij hun poging om hen tot gehoorzaamheid te dwingen.

Nu zou Floris het eens probeeren. Hij was echter nog te jong voor zulk werk. De tocht mislukte geheel en al. De ontembare West-Friezen behaalden de overwinning.

Deze nederlaag had een zeer belangrijk gevolg.

De boeren in Kennemerland hadden een vrijer bestaan dan in andere streken van ons land. Maar de verschillende landheeren in die streek wilden hen graag beschouwen als gewone hoorigen. Dat lieten de menschen echter niet toe. En wij kunnen het ons best voorstellen. De Kerk streefde er juist naar om de hoorigen zooveel mogelijk een zekere positie te geven; ook op de landerijen der abdij van Egmond zal dat zoo geweest zijn. De hoorigen en de vrije boeren moesten zich natuurlijk schikken naar de omstandigheden in de toenmalige maatschappij! Maar daarom mochten de edelen in Kennemerland niet meer lasten opleggen dan waartoe de boeren verplicht waren!

Toen het leger van graaf Floris verslagen was door de West-Friezen, maakten de Kennemers van de gelegenheid gebruik. Zij sloten zich bij hen aan; ook de Waterlanders deden mee. Zoo was geheel Noord-Holland in de wapenen om te strijden voor het behoud hunner rechten. Maar ze deden nog meer. Nu ze een oogenblik baas waren, wilden ze hun wraak koelen op al wat zich edelman noemde. Er werd besloten om alle kasteelen te vernielen en de edelen van hun grond te verdrijven. Dat was natuurlijk ook niet goed! Als de menschen elkaar niet gunnen wat ze hebben aan rechten of bezittingen, dan gebeuren er van weerskanten verkeerde dingen! Niet zelden grijpt men naar de wapenen en komt er een gruwelijke burgeroorlog. Zoo ook hier.

Het oproerige landvolk belegerde de kasteelen van de Kennemer edelen, verwoestte enkele ervan. Deze edelen vluchtten allen naar de stad Haarlem, die toen voorzien was van muren en grachten. Zulk een sterke vesting konden deze boeren niet baas. Toen gingen ze maar verder, naar Amstelland. Daar woonde aan de oever van de Zuiderzee een edelman, de heer van Amstel. Deze wist met de boeren op te schieten. Hij stelde zich aan hun hoofd en begon nu het platteland van Utrecht te plunderen. Zelfs de stad Utrecht werd met behulp van een groep ontevreden inwoners ingenomen.

Floris V kon tegen deze opstand niets uitrichten. Toen besloot hij aan de Kennemers hun zin te geven, om op die manier een einde te maken aan de onrust. Hij gaf hun een zoogenaamd *Landrecht.* Vele rechten werden daarin aan de boeren gegeven;

„Ze waren niet meer onderworpen aan de keurmede, dus de landheeren mochten uit een erfenis niet meer het beste stuk kiezen. 2. Ze waren vrij in komen en gaan op hun boerderijen; dus aan hun boerderij waren ze niet meer gebonden en mochten ergens anders gaan wonen. 3. Tegen alle onrechtmatige aanspraken der landheeren zou de graaf hen in bescherming nemen.

Op het bord: 2. De Kennemerboeren stelde hij tevreden, door hen vele voorrechten te geven.

Een schande zal voor Floris blijven de wijze, waarop hij geprofiteerd heeft van de moeilijkheden, waarmee bisschop *Jan van Nassau* te kampen had. Eigenlijk was deze geen bisschop. De kanunniken van Utrecht hadden hem gekozen tot bisschop. Maar de Paus had die keuze nooit willen bevestigen. Waarom niet? Op de eerste plaats was hij geen geestelijke, geen priester. Nooit was hij van plan geweest om priester te worden. Sommige vorsten in die tijd hadden echter wel wat te veel over kerkelijke zaken te vertellen. Zoo was Jan van Nassau gekozen op voorspraak van zijn oom, de graaf van Gelder(land). Wel liet hij zich tot priester wijden. Maar de bisschopswijding kreeg hij niet. Noch de Paus, noch de aartsbisschop van Keulen wilden het doen.

Dat machtige edelen zich zóó met de keuze van een bisschop bemoeiden, was een verkeerde toestand. Het lag aan de heerschzucht van enkele hooge edelen of graven. In vroegere en latere jaren hebben de pausen zich daar met alle kracht tegen verzet. Ook hier. Jan van Nassau werd niet door de paus benoemd. Toch aanvaardde hij de regeering over het wereldlijk gebied van Utrecht.

Was het hieraan te wijten, dat er geen zegen op zijn werk rustte? In elk geval, toen hij zes jaren het bestuur voerde, kwam de revolutie-golf van de Kennemers over het Sticht. Hun aanvoerder, de *heer van Amstel* was een Utrechtsch edelman. Zijn goederen, Amstelland en 't Gooi, waren dus deelen van het Utrechtsche gebied. De *heer van Woerden* deed ook mee; in dit troebele water dacht hij een flinke vangst te kunnen doen. De geheele provincie werd nu in rep en roer gebracht. De stad Utrecht deed mee. De „bisschop" moest vluchten naar Deventer. De edelen, die hem trouw bleven, werden van hun kasteelen beroofd.

Toen gaf graaf Floris aan de Kennemers hun zin. Deze boeren

trokken weg en deden niet meer mee. Jan van Nassau sloot vrede met zijn bisschopsstad. Een Hollandsch legertje herstelde er de rust.

En nu begon Floris V een schandelijke politiek. De *heer van Amstel* was er nog altijd op belust om de baas te spelen over zijn bisschop. En daarin werd hij door Floris V gesteund, zoolang tot de „bisschop" en Amstel voorgoed vijanden waren.

Toen moest de „bisschop" tegen Amstel te velde trekken om deze oproerige edelman tot gehoorzaamheid te brengen. Daarvoor had hij echter geld noodig. En dat had hij zelf niet! Nee? O, dan zal de Hollandsche graaf aan zijn vriend te Utrecht wel wat leenen. Vijftien honderd Hollandsche ponden in zilver werden voorgeschoten. Om zeker te zijn van teruggave vroeg Floris de eigendommen van de „bisschop" in onderpand.

Reeds eerder had Jan van Nassau geld noodig gehad. Toen had hij pauselijke gelden ervoor gebruikt. Deze gelden moest hij nu opzenden naar Rome! Waar ze te halen!

Alweer de Hollandsche vriend was het, die aan de kerkvorst 't geld leende. Op deugdelijk onderpand van Stichtsche landerijen!

Toen heeft Floris hem geholpen met een legertje, om Amstel en Woerden er onder te brengen. Dat lukte. Amstel ging in de gevangenis. Woerden vluchtte naar het buitenland. De gemaakte oorlogskosten werden aan de „bisschop" op een briefje voorgerekend: 6000 Hollandsche ponden was hij nu aan zijn „vriend" schuldig. Hij had ze niet!

O, dat is alweer niets. Floris wilde hem zelfs de Stichtsche landgoederen ook weer vrij geven. Als de „bisschop" hem daarvoor in de plaats de goederen in pand gaf, die de heeren van Amstel en Woerden hadden verloren!

De „bisschop" heeft 't geld nooit terug kunnen geven. Amstelland, Gooiland en Woerden bleven sindsdien eigendom van de Graaf Holland.

De heeren Amstel en Woerden mochten nu terug keeren. Zij kregen het bestuur (maar niet de eigendom!) over hunne oude goederen terug. Ze waren Hollandsche heeren geworden.

Jan van Nassau had wellicht aan zichzelf deze ongelukkige regeering te wijten. „Hij had zich, niettegenstaande zijn jeugd en ongeleerdheid, tot verkozen bisschop opgeworpen en reeds dadelijk

in verbond met de Guliksche graaf zijn aartsbisschop (van Keulen) gevangen genomen en gedwongen zijn keuze te bevestigen. Wegens dit misdrijf in de ban gedaan, had hij zich toch niet ontzien de priesterwijding te begeeren en zich zoo meer dan twintig jaren aan het hoofd van het bisdom gehandhaafd, waarvan hij de goederen verspild had. De roof der gecollecteerde gelden had hem opnieuw in de kerkban gebracht; doch met versmading hiervan was hij blijven fungeeren bij de kerkdienst. De paus dagvaardde hem, om binnen vier maanden te Rome te verschijnen, om zich te rechtvaardigen." (Mr. S. Muller Fz.)

Stellig zal Jan van Nassau gevoeld hebben, dat zijn zaak ditmaal, nu hij door Floris reeds zoo machteloos was geworden, groot gevaar liep. De paus verklaarde hem van alle rechten vervallen. Er werd een opvolger benoemd, die de zaak weer op pooten moest zetten.

Heeft Floris V geluk gehad van zijn nieuwe landstreken? Zeker niet. De heeren van Amstel en Woerden bleven behooren tot zijn felste vijanden, aan wie hij later zijn ondergang dankte: Wie wind zaait, zal storm oogsten. „Listig was hij en trouweloos." Ook in het vervolg zal dat blijken.

Op 't bord: 3. Van de Utrechtsche bisschop wist hij Woerden, 't Gooi en Amstelland te verkrijgen.

In het Zuiden lag ook een landstreek, waar Graaf Floris heel begeerig naar uitzag. Zeeland bestaat o.a. uit twee rijen eilanden, waartusschen de Oosterschelde ligt. Dat was toen *de* Schelde. De Noordelijke eilandengroep was Hollandsch; de Zuidelijke was Vlaamsch. Door een verdrag hadden vroeger de graven van Vlaanderen en Holland dit uitgemaakt. Floris wist nu bij de keizer te bewerken, dat dit verdrag nietig verklaard werd, zonder dat naar de meening van de Vlaamsche graaf gevraagd was. Zulke „vodjes papier" zijn meer verscheurd, wanneer eigenbelang van een vorst of een land het „eischte". Ook hier was het beslist een inbreuk op het Vlaamsche recht!

Floris bezette meteen Walcheren en de Bevelanden. De Vlaamsche graaf trok te velde. Hij noodigde Floris uit tot een samenkomst. Hier werd de bedrieger bedrogen: Floris zelf werd gevangen genomen. Nu beloofde hij alles, wat men maar van hem wilde

hebben! Vlaanderen eischte echter niet veel; slechts zijn recht: het rustige bezit van Walcheren en Beveland, leenhulde van Floris voor Noordelijk Zeeland, een groote som voor oorlogskosten.

Zoodra Floris vrij was, deed hij alsof er niets gebeurd was: geen leenhulde, geen betaling.

Een ander „vriend" van Floris was de koning van Engeland. Deze peinsde op oorlog met de koning van Frankrijk. Daarvoor zocht hij bondgenooten: een groot verbond werd er gesloten. Ook Floris V deed mee; vijftig duizend pond zilver heeft hij er mee verdiend, alvast! Wellicht was er meer te halen.

Dat meerdere kwam. De Fransche koning bood aan Floris een kapitaal, als hij Engeland ontrouw werd en met Frankrijk een verbond sloot. Vijf en twintigduizend pond zilver ineens en verder nog vierduizend per jaar heeft Floris er alweer mee „verdiend."

Was het wonder, dat zulk een trouweloosheid eindelijk een gruwelijk einde moest vinden?

Op 't bord: 4. Floris V werd ontrouw aan zijn bondgenooten Vlaanderen en Engeland, wien hij zijn woord gegeven had.

De koning van Engeland was echter geen katje om zonder handschoenen aan te pakken. Hij zou aan Floris zijn ontrouw betaald zetten en hem bovendien beletten om Frankrijk steun te brengen. Een plan werd uitgebroed om Floris gevangen te nemen en naar Engeland te transporteeren.

Mannen om dit plan uit te voeren, waren er wel te vinden: nog altijd waren de heeren van Amstel en van Woerden de felste tegenstanders van de graaf. Het gelukte in 't begin wonderwel. Floris werd na een feestmaal buiten Utrecht gevangen genomen. Spoorslags reed men nu naar Muiden, een bezitting van Amstel. Daar vandaan zou men per schip naar Engeland varen. Vier dagen later zou dit tweede gedeelte van het ontworpen plan uitgevoerd worden. Maar toen ontdekten de samenzweerders landlieden, die gewapend hun graaf te hulp snelden. Wanneer de edelen weer baas werden, dan was het met de voorrechten der boeren gedaan! Daarom de graaf geholpen.

„Wat volgde, was een geschiedenis van oogenblikken, waarin

besluit en daad bijna één werden. Toen de boeren ter plaatse kwamen, vonden zij de graaf zieltogende en zijn geleiders gevlucht." (Gosses, Handboek).

Op 't bord: 5. Floris V werd ten slotte door enkele edelen gevangen genomen en vermoord.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 14. Graaf Floris V.
B. Vragen. Leerboekje, les 14. Graaf Floris V.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 14.

VIII. DE MIDDELEEUWSCHE STEDEN.

„Het wereldlijk en godsdienstig element waren in de Katholieke Middeleeuwen steeds nauw met elkaar verbonden. De toenmalige maatschappij wilde zóó door het aardsche wandelen, dat het eeuwige daardoor niet verloren ging". (Aalberse, De Gilden, pag. 23).

Dit citaat is onze leiddraad bij de bespreking der Middeleeuwsche steden: een wereldlijk element wegens 't economisch belang der burgers; een geestelijk element voor hun eeuwig heil; om bij onze lessen ook aan de „stad" haar plaats te geven in de Middeleeuwsche Maatschappij.

In het vierde leerjaar bespreken we datgene wat meer vatbaar is, dus het uiterlijke: ontstaan, bestuur, rechtspraak, uiterlijke bouworde, verdediging, jaarmarkten.

In het vijfde leerjaar komen de gilden aan de orde, terwijl vele uitingen van katholiek stadsleven voor de dan volgende jaren bewaard blijven.

Vierde leerjaar.

HET UITERLIJKE DER STEDEN.

Inleiding.

De steden zijn op vele wijzen ontstaan. Hier kunnen wij er slechts een algemeen idee van geven. Van drie typische steden geven we het ontstaan in een eenvoudige schets, daardoor hopende, dat de onderwijzer, wanneer hij eigen stad of naburige stad *wil* beschouwen met de klas, daarin het katholiek-cultureele zal weten te ontdekken en aanwijzen. Immers, onze steden zijn „getuigen van ons Katholiek verleden".

Deze drie steden zijn *Utrecht*, de bisschopsstad, *Amsterdam*, de havenstad, *Leiden*, de markt.

Wat we van het bestuur der steden gaan bespreken, diene niet om deze feitelijke kennis zelf, maar wel om daar 'n principieele beschouwing aan vast te knoopen.

In de uiterlijke bouworde komt veel ter sprake, waaruit we de geloofszin der middeleeuwers kunnen laten zien. Mogen anderen

alleen zien naar de „steenen", wij pogen ook te verstaan, wat die steenen ons willen zeggen.

Wanneer we dan de jaarmarkt gaan betitelen als kerkmis, kermis, dan zal ook die markt voor onze school een beurt waard zijn.

Platen: 1. *Een stad in de M.E.*, uit de Serie van de Jong en Wagenvoort, met de toelichting voor R. K. scholen door J. H. Werkman.

2. *Inneres einer Stadt*, uit de Serie Lehmann's kulturgeschichtliche Bilder.

3. *De Utrechtsche Jaarmarkt in de M.E.* uit de Serie van Sijthoff.

Voorstelling.

Alle leerlingen in het vierde leerjaar weten *Utrecht* te liggen. Die stad bestaat al lang. Is ze altijd zoo groot geweest? Neen. Hebben we er al eerder van gehoord? Bij de geschiedenis van Sint Willibrord en bij de verwoestingen der Noormannen.

Sint Willibrord stichtte er een paar kerken. We gaan weer even teekenen, wat we reeds van toen kennen van de plattegrond der bisschopsstad.

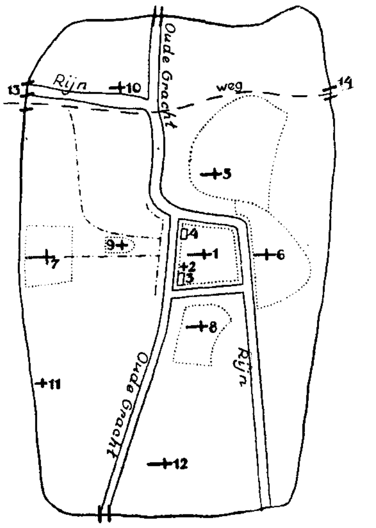

1. St. Maartenskerk (Dom).
2. St. Salvator.
3. Bisschoppelijk paleis.
4. Keizerlijk paleis.
5. Immuniteit St. Jan.
6. „ St. Pieter.
7. „ H. Maria.
8. „ Paulus-abdij.
9. Parochiekerk (Buur-kerk).
10. „ St. Jacob.
11. „ St. Geerte.
12. „ St. Klaas.
13. St.-Catrijne-poort.
14. Wittevrouwen-poort.

We kenden reeds de loop van de Rijn. In een bocht der rivier kwamen bijeen te liggen: twee kerken met 'n bisschoppelijke

woning en later kwam daarbij een keizerlijk verblijf. Aan de beide onbeschermde kanten werd een smalle gracht gegraven, zoodat deze grond, eigendom van St. Willibrord, geheel door water omgeven was. Aan de westzijde ontstond een dorpje,, bestaande uit woningen van kooplui en handwerkslieden (op de teekening gestippeld).

De *kooplieden* konden langs de Rijn gemakkelijk hun reis beginnen en ook gebruik maken van de landweg, van de Utrechtsche heuvels langs de Rijn naar Leiden.

De *handwerkslieden* leverden wat de kooplui noodig hadden: woning, kleeding, wagens, wapenen. Zeer vaak kwamen ook de boeren uit de omtrek om hun levensmiddelen te verkoopen of te ruilen tegen de artikelen van kooplui en ambachtslieden. Deze boeren stalden hun waren uit op de oevers van de Rijn tusschen dorp en bisschopshof.

Voor de bewoners werd een parochiekerk gebouwd, die de naam „Buurkerk" ontving. Voortdurend kwamen anderen zich als koopman te Utrecht een woning bouwen. Weer meer handwerkslieden konden er dus een broodwinning vinden. Zoo ontstonden meerdere buurten, een heel dorp, tegenover de bisschopshof en langs de Rijn en de nieuw-gegraven (Oude-)gracht.

Dit dorp nu werd eenige keeren door de Noormannen geplunderd en weer door de zorgen van latere bisschoppen opgebouwd. Daar leeren we later meer van.

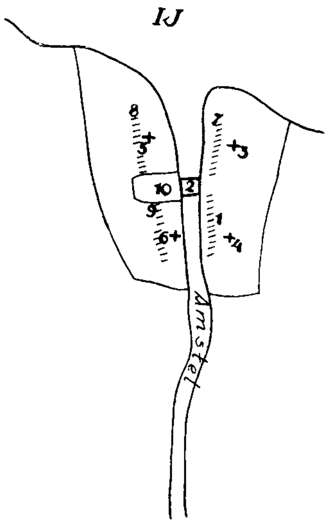

Amsterdam is ook niet onbekend. Zevenhonderd jaren geleden woonden langs de Amstel eenige visschers op een zandrug. Deze noemde men de Nes.

1. Nes.	6. H. Stede.
2. Dam.	7. Warmoesstraat.
3. Oude Kerk (Sint Nicolaas)	8. Nieuwendijk.
	9. Kalverstraat.
4. St. Pieterskapel.	10. Plaetse.
5. O. L. Vrouwe-kapel.	

Ter eere van hun beschermheilige, Sint Pieter, bouwden de visschers bij hun woningen een kapel. Langs de Amstel voeren schepen verder landwaarts in naar de dorpjes van Amstelland.

Nu legden ondernemende visschers een dam in de Amstel. De schepen moesten daardoor aan de buitenzijde blijven; de goederen werden overgeladen in binnenvaartuigen, om Amstelland te bereiken. Op die Dam stichtten ze een vischmarkt, waar de schepelingen hun visch van de Amstelredammers kochten.

Sommige visschers gingen nu met grootere booten ook deelnemen aan de koopvaardij. Zij bouwden huizen meer ten Noorden van de Dam, waar nu de Warmoesstraat is. Daar verrees weldra door de offervaardigheid der Amsterdammers een parochiekerk, toegewijd aan Sint Nicolaas (de tegenwoordige Oude kerk).

Aan de overzijde van de Amstel woonde weldra Ambachtslieden in de Kalverstraat en Nieuwendijk. De Nieuwendijk had als middelpunt het kasteel van de landheer, de heer van Amstel. De kapel van dit kasteel is na de verwoesting daarvan blijven staan: de O. L. Vrouwekapel; zonder een kerk, of tenminste een kapel toegewijd aan de H. Maagd, kunnen wij ons moeilijk een middeleeuwsche stad denken.

In een huis aan de Kalverstraat gebeurde het groote Sacramentsmirakel, dat nog jaarlijks door de Stille Omgang wordt herdacht. Dit kwartier der stad kreeg hier dus ook zijn kapel; de kapel der H. Stede.

Bij de Dam was een open stuk; men noemde dat plein de Plaetse. Dit was het middelpunt der stad. In de omtrek ervan kwamen de boeren hun producten inruilen tegen de waren en artikelen van kooplui, visschers en ambachtslieden; zooals we dat ook in Utrecht gezien hebben.

We wijzen hier op de mooie verhalen van Broeder Christophorus, opgenomen in: J. H. Werkman, toelichting bij Op den Dam, schoolplaat van De Jongh en Wagenvoort.

De duinstreken van Holland waren in die tijd zeer belangrijk. Het laagveengebied was onbegaanbaar; 't waren moerassen, omdat er nog geen polders met windmolenbemaling waren.

Er ging een weg van de Maasmonding over de geestgronden naar het Noorden en kruiste ook de Oude Rijn. Deze rivier maakte daar juist een splitsing en weer een samenkomst van de

twee armen, zooals de bijgaande teekening aangeeft. In de hoek bouwde de graaf van Holland (een machtig heer in die streek!) een burcht, om de streek te verdedigen. Dat was een mooi punt daarvoor. De landweg kruiste vlak voor de burcht de

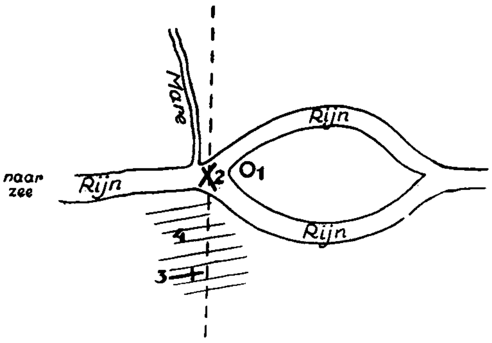

1. Burcht.
2. Brug en tol.
3. St.-Pieterskerk.
4. Dorp.

rivier. Op en onder de daarvoor gebouwde brug hief de heer tol van voorbijgaande kooplui en schepen. Bij de beveiligende burcht kozen weldra kooplieden hun woning, vooral ten Zuiden van de Rijn. Daar verrees voor de godsdienstige behoeften der bevolking een parochiekerk, ter eere van St. Pieter. Ook hier kwamen ambachtslieden wonen. En de boeren van buiten kwamen op de oevers ten Zuiden van brug en burcht ter markt.

Zooals we dit van Utrecht, Amsterdam, Leiden zeer in vogelvlucht geschetst hebben, ontstonden in Nederland en daarbuiten vele dorpen. Op gunstig gelegen plekken, hier rondom een burcht van de landheer, daar rondom kerk of klooster, bij een gemakkelijke overgang over een rivier, een kruispunt van weg en rivier, op punten, die veilig lagen tegen overstroomingen, kwamen de grootste dorpen en nederzettingen. Op de kaart van Nederland zijn vele van die plaatsen aan te wijzen. En overal kwam een kerk voorzien in de geestelijke behoeften der bewoners; zeer vaak was het een Mariakerk. Dat was het geval in: Maastricht, Utrecht, Nijmegen, Geertruidenberg, Breda, 's Hertogenbosch, Aardenburg, Dordrecht, Haarlem, Delft, 's Gravesande, Deventer, Leeuwarden, Assen, Amsterdam. „Is het niet, als zweeft reeds van de aanvang af de Moeder des Heeren over geheel het Christen Nederland, om onze gouwen te ontwikkelen, te beschermen, tot altijd hoogere bloei te brengen?" (naar Kronenburg, Maria's Heerl. IV).

De bewoners van zulke plaatsen waren dus kooplieden en ambachtslieden. Dat waren natuurlijk heel andere menschen dan boeren. In de streken van ons land hadden de landheeren alleen gerekend met die boeren. Ze wisten in het begin eigenlijk niet goed, wat ze met die nieuwe plaatsen moesten doen. Deze bewoners hadden andere verlangens dan de boeren en ook andere behoeften.

Ze wenschten vele dingen. Een *markt* was noodig voor de verkoop van hun artikelen en voor de inkoop van levensmiddelen, welke door de boeren werden aangebracht. Ze wilden dus graag, dat de heer van het land (de graaf) hun markt beschermde.

Het zou ook wel eens kunnen zijn, dat er weer van die roovende benden kwamen als de Noormannen. Daarom wenschten de bewoners, dat ze van hun dorp een versterkte plaats mochten maken.

Soms hadden kooplieden wel eens twist over de één of andere handelszaak; of een ambachtsman leverde geen goede waren. Dan moest een rechter uitmaken, wat er gebeuren zou. Tot nu toe hadden de rechters alleen rechtgesproken over boeren. Maar nu kwamen er heel andere menschen voor hun rechtbank! Met heel andere kwesties! De bewoners van de ontstane plaatsen wenschten daarom *eigen rechters*, die hun eigen zaken goed begrepen.

Ten slotte wenschten de kooplui vele *bijzondere voorrechten* te genieten boven het platteland. Ze wilden graag vrij van tol zijn, en vrij van dienstplicht. Of ze wenschten te worden vrijgesteld van meewerken aan wegen en dijken, zooals de boeren moesten doen. Zulke bijzondere voorrechten noemde men *privilegies.*

Al deze zaken vroegen ze aan hunne landsheeren. Dezen waren tenslotte maar wat blij met de nieuwe soort onderdanen. Want ze hadden geld en dat was in die tijd erg schaarsch. De heeren konden een deel van dat geld best gebruiken. De kooplui wilden 't wel geven. Op één voorwaarde! Dat de heeren veel van hun wenschen vervulden. En dat gebeurde zeer vaak.

De nieuwe dorpen kregen dus: *een markt, vestingwerken, eigen rechters,* en vele andere *voorrechten.* Dat werd dan op een papier geschreven, *handvest* geheeten. Dan had een dorp het recht zich een *stad* te noemen.

Namens de graaf werd een stad voortaan bestuurd door de

schout en de *schepenen.* Zij voerden het geheele bestuur; verder had niemand iets te zeggen. Alles wat door de schepenen en de schout tot nut en voordeel van de stad besloten en vastgesteld werd, moest door alle burgers der stad worden onderhouden.

Maar schout en schepenen konden niet alles doen. Er kwamen nog meer mannen in het bestuur der stad. Dat waren *burgemeesters.* Zij hadden echter heel iets anders te doen dan de tegenwoordige burgemeesters. Ze hadden te zorgen voor het onderhoud van de muren en grachten om de stad, en voor de weeshuizen en vaak ook voor de stedelijke geldzaken.

Een voorname taak voor de schepenen was het vonnissen van hen, die de wet hadden overtreden, dus de *rechtspraak.* Aan de opgelegde straffen kan men zien, dat we toen in een tijd waren, dat iedereen katholiek was.

Als iemand had gestolen of opstand gemaakt, een moord gepleegd of gevochten, gelasterd of andere openbare misdaden had gedaan, dan had hij God daardoor beleedigd en zijn evennaaste schade toegebracht. Daarom moest hij zijn slachtoffer die schade vergoeden en de gegeven ergernis herstellen. Daartoe werd zoo'n misdadiger dan veroordeeld.

We willen nu eens van eenige straffen gaan vertellen. Dan zien we dra, dat het toen in de rechtspraak heel anders toeging dan tegenwoordig.

Iemand, die vloekte of godslasterlijke taal sprak, werd veroordeeld om eenige Zondagen achtereen met een riem om de hals bij de kerkdeur te staan, zoodat iedereen hem zien kon; bovendien werd hij zeven dagen op water en brood gevangen gezet. Soms werd zijn tong met een ijzer doorstoken; de tijden waren nu eenmaal zoo zachtzinnig niet!

Een moordenaar kon op vele wijzen gestraft worden. Niet vaak met de dood! Hij moest b.v. zielemissen laten lezen voor zijn slachtoffer; soms een groot aantal; 600 tot 2000 werden er soms opgelegd.

Twee mannen uit Leiden hadden een Haarlemmer willen vermoorden. Dit plan lekte uit. Daarom moesten zij boete betalen aan het gerecht. Daarenboven moesten ze 20000 steenen en 10 hoed kalk gratis aan de stad leveren, om te gebruiken bij de bouw eener kerk. Als dit voldaan was, waren ze verplicht bij

de eerstvolgende processie als boeteling in de kerk vooraan te loopen, elk met een groote kaars ter eere van het H. Sacrament.

Er waren eens zes mannen, die tezamen een moord hadden gepleegd. Ze werden veroordeeld om een bedevaart te maken naar een Maria-oord in Frankrijk.

In Arnhem hadden twee mannen iemand gestoken en geslagen. Hun vonnis luidde: het slachtoffer op de knieën bidden om vergiffenis ter wille Gods; daarna onder de eerstvolgende processie bij de kerkdeur staan met een brandende kaars; vervolgens drie bedevaarten doen naar aangewezen Maria-genadeoorden; ten slotte de doktersrekening betalen.

Weer een ander moest bij de Zondagsche processie voor het kruis gaan staan, barrevoets, en dat op drie Zondagen in de drie parochiekerken zijner stad. De vierde Zondag zou hij ter bedevaart trekken naar een Belgische bedevaartplaats.

Er was een man in 't plaatsje Heemstede, die elzentakken had gestolen. Hij moest daarom naar de kerk gaan, met een bos elzentakken onder de arm en daar een kaars offeren ter eere der H. Maagd Maria.

Ook lasteraars werden op zulke wijze gestraft. Vaak werden ze veroordeeld tot het houden van een bedevaart.

Aan hen, die de overheid niet wilden gehoorzamen, werden ook dergelijke straffen opgelegd. Een Haarlemmer, die gespot had met de schepenen, moest op het raadhuis komen en daar vergiffenis vragen; daarop moest hij een pelgrimstocht maken naar O. L. Vrouw van 's Gravenzande (Z. H.)

De jonker van Montfoort had een klacht tegen een ongehoorzame burger van het stadje. Deze moest nu boete betalen, op Zondag Laetare onder de hoogmis bij het altaar komen om een kaars te offeren en vervolgens één bedevaart doen naar 's Gravenzande en één naar Einsiedeln in Zwitserland.

Het maken van bedevaarten was dus een veel voorkomende straf. Dat moeten we niet licht achten. 't Ging te voet en daarom was het van lange duur; een straf dus, die menigeen zijn spaarduitjes of zijn bedrijf heeft gekost. Ten bewijze, dat een veroordeelde er werkelijk geweest was, moest hij een bewijs medebrengen van de pastoor der bedevaartskerk.

Menige boeteling uit de één of andere stad kon men dus zien

loopen langs alle wegen van Nederland; een staf in de hand, een uitgeholde kalabas voor versch water aan de gordel, drie schelpen op kraag of muts ten teeken van hun bedevaart. Velen hunner zullen inderdaad door voortdurend gebed in het genadeoord tot beter leven zijn geraakt.

Wellicht zullen er geweest zijn, die nooit hun doel bereikt hebben. Maar dan mochten ze ook nooit meer in hun stad terugkeeren; alle stadsvoorrechten moesten ze in 't vervolg missen.

Hoe zag nu zoo'n stad er uit?

Het middelpunt vormde natuurlijk de plaats, waar de oorspronkelijke bewoners zich hadden neergezet. Meestal kwamen daar vlak bij twee voorname gebouwen te staan, een *kerk* en het *raadhuis.* Deze gebouwen waren de trots der burgers. Grootsche bouwwerken waren die *kerken.* Tegenwoordig behooren ze nog tot de schoonste gebouwen ter wereld. Zijn er in onze buurt, in onze plaats, ook nog van die middeleeuwsche kerken? Aan die tempels kan men zien, dat de Middeleeuwers wat voor O. L. Heer over hadden. De steden waren toen maar klein. Lange tijd had Leiden niet meer dan 6000 inwoners, waarvan 1500 tot de armen behoorden. Zoo waren bijna alle steden. De grootste in Holland was Dordrecht met 20000 inwoners; Utrecht had 40000, het meeste in heel Nederland. En toch hebben die weinig menschen zulke mooie kerken gesticht. Maar de kerk was dan ook het middelpunt van het stadsleven, samen met het *raadhuis.* Hier was het bestuur gevestigd. Het raadhuis was het zinnebeeld van de vrijheid der stad.

De gewone huizen waren in het begin meestal van hout, vaak met rieten daken. En dan verwondert het ons nog meer, dat de Middeleeuwers zulke prachtige kerken en raadhuizen bouwden. Maar die offers brachten zij graag. De kerk was de woonplaats van O. L. Heer; het raadhuis was het zichtbare bewijs van hun vrije stadsleven.

De *straten* der steden zagen er ook geheel anders uit dan tegenwoordig. Het waren niets anders dan zandwegen tusschen de huizen door. Soms nogal bochtig en met verwijdingen en vernauwingen. Gaten en plassen vormden gewone hinderpalen. Met planken waren ze hier en daar gelijk gemaakt, terwijl takkebossen en stroo zorgden, dat het water weg kon loopen in de

bodem. Vooral in het begin waren deze wegen vuil en morsig; mest en afval werden er neergegooid. De varkens, die door vele burgers gehouden werden, zochten er hun voedsel. Later werd dit vrije loopen der dieren verboden. Alleen de Sint-Antonis-varkens bleven op straat. Die werden gemest voor de wees- en armenhuizen der stad en mochten daarom op de openbare straat hun voedsel zoeken.

Ook de stads*pleinen* waren niet geplaveid; het waren zandige of grasrijke plekken. Later werden straten en pleinen geplaveid. De naam Steenweg of Steenstraat of iets dergelijks vindt men nog in menige plaats.

Aan het uiterlijk der steden kon men duidelijk zien, dat ze alleen katholieke bewoners hadden. Behalve de mooie kerken stonden op verschillende punten eener stad *kapelletjes*, die door vrome burgers gesticht waren op de pleinen en ook op de bruggen der stad.

In de gevels van vele huizen waren *heiligenbeelden* aangebracht. Vooral het beeld der H. Maagd zag men er. In de bisschopsstad Utrecht waren ze zoo talrijk, dat de voorbijgangers werden bijgelicht op hun weg door de donkere avond door de lampjes, die er voor brandden. Latere stadsbestuurders hebben hierdoor het denkbeeld gekregen straatslantaarns neer te zetten voor avondverlichting.

Voor de *beveiliging* van de stad moest natuurlijk gezorgd worden. Het gevaar kwam van twee kanten: van buiten door vijanden; van binnen door brandgevaar. Grachten en muren omringden de steden en boden gerustheid tegen aanvallen. De burgerij was verdeeld in afdeelingen; elke afdeeling had een eigen deel der muur te bewaken. Waar een weg in de stad kwam, was een poort gebouwd. En zooals de Middeleeuwers hun geheele leven stelden onder bescherming van God en de Heiligen, zoo deden ze ook met hun poorten. Vaak droegen deze beelden van Heiligen of werden ze met hun naam genoemd. Veel Lieve-Vrouwepoorten waren er; Aken, Leeuwarden, Hoorn, 's Hertogenbosch, Schoonhoven, Maastricht, Sluis, Nijmegen, Amsterdam, Amersfoort, hadden poorten of vestingtorens, welke toegewijd waren aan de H. Maagd.

Ook voor de verdediging der stad bij brand zorgden de bewoners. De hoofdlieden van elke stadswijk zorgden voor toezicht

op ovens, schoorsteenen, ladders, brandhaken, brandemmers. Gevaar voor brand bestond altijd. De huizen waren immers van hout, met riet gedekt; toezicht op gevaarlijke plaatsen was dus noodig. De brandklok werd geluid op bevel van een overheidspersoon. Alle emmers moesten op 't raadhuis gebracht worden. Dan begon de blussching door steeds maar volle emmers in de vlammen uit te gieten. Wie gewapend naar een brand kwam of er begon te vechten, werd gestraft. Een brand eischte immers aller medewerking! Want we moeten er niet gering over denken. We weten zelfs van enkele plaatsen, dat ze eens geheel in asch gelegd werden (b.v. Alkmaar, Dordrecht, Gouda, Haarlem). Toen in later jaren meer steenen huizen kwamen, werd ook dit gevaar minder.

Het voornaamste recht van een stad was oorspronkelijk wel het houden van een *markt*. Dat was een weekmarkt. Dan kwamen de boeren met hun producten naar de stad. Vele handwerkslieden stalden hun waren uit. Ook vreemdelingen kwamen er wel, maar zij moesten als eerlijke handelaars bekend staan. Ieder burger moest op deze markt tegen behoorlijke prijs kunnen koopen. Daarom stelde de overheid prijzen vast; daarboven mochten de verkoopers niet gaan. Ook mochten de waren niet in hun geheel worden opgekocht, met de bedoeling om van de verlegenheid der belanghebbenden gebruik te maken en ze dan weer met winst te verkoopen. Want de markt was er niet om winst te maken, maar wel om de burgerij te voorzien van vele levensbehoeften tegen behoorlijke prijs.

De belangrijkste markt was de *jaarmarkt*, die samenviel met het feest van *kerkwijding*. De parochie-kerk of -kerken der stad had(den) natuurlijk een beschermheilige; bovendien werd in zoo'n kerk elk jaar de dag gevierd, waarop zij was ingewijd. Dat feest heette Kerkwijding. Voor het woord feest zei men ook „mis", omdat het voornaamste deel van een openbaar feest in die dagen de H. Mis was; zoodat men sprak van kerkmis (is dus kerkfeest), en later kermis. Deze jaarlijksche herdenking duurde 't heele octaaf. Dan werden zoowel tegen de avond als des morgens plechtige diensten in het kerkgebouw gehouden en konden allen, die deze bijwoonden, een aflaat verdienen. Ten teeken van deze geestelijke gunst werd des avonds vóór het feest een rood houten kruis op het hooge choor (priesterkoor) opgericht. Het oude

spreekwoord zeide: „Daar is geen dorpken zoo klein, of het wordt er elk jaar eenmaal kerkwijding".

De overheid heeft het hare er toe bijgedragen om de luister van dit feest te verhoogen. De weekmarkt, die met kerkwijding samenviel, werd uitgebreid over de geheele acht dagen. De kerkklokken verkondigden aan de burgerij de opening der kermis 's avonds te voren. Van alle zijden kwamen kooplui en kermisklanten naar de stad om door handel, grappenmakerij of kwakzalverij een goede week te maken.

En gelijk de kerkelijke overheid een aflaat verleende ter eere van het kerkelijk feest, zoo schonk de stadsregeering een gunst aan sommige menschen, die door 't gerecht veroordeeld waren. Zij, die verbannen waren uit de stad, mochten gedurende deze jaarmarkt vrij binnenkomen. Ten teeken daarvan werden ook roode houten kruisen opgericht buiten de poorten, op de torens en tegen het raadhuis.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboek, les 7. Oude Steden.

B. Vragen.

1. Noem eens een paar Middeleeuwsche steden.
2. Hoe kwam 't, dat die steden juist daar ontstonden?
3. Welke gebouwen vormden meestal het middelpunt van die steden?
4. Uit wat voor soort inwoners bestond de bevolking?
5. Waarvoor diende de markt?
6. Waarom wenschten de bewoners muren om hun plaats?
7. Wie waren rechter in een stad?
8. Vertel eens, wat privilegies waren?
9. Wie bestuurden in de Middeleeuwen een stad?
10. Welke straffen werden door de rechters vaak opgelegd?
11. Waarvan waren de huizen gebouwd?
12. Leverde dat ook gevaar op?
13. Waren de kerken eenvoudig of grootsch gebouwd?
14. Wat zag men veel in de gevels der huizen?
15. Wat was het grootste stadsfeest?
16. Vertel eens, hoe daarbij de stedelijke overheid met het kerkelijk bestuur samenwerkte om er een groot feest van te maken.

Vijfde leerjaar.

DE AMBACHTSGILDEN.

Inleiding.

We beginnen natuurlijk ook hier weer met een herhaling van het geleerde in het vierde leerjaar. Dat kan weer zijn een korte, mondelinge voordracht van de onderwijzer(es) of een beantwoording der vragen 1 tot en met 16 van les 15 uit het leerboekje.

Bij dit gedeelte reeds moeten we er wel op letten te doen uitkomen, dat de Middeleeuwen Katholiek waren ook in het uiterlijke aanzien van stad en burger. Om een algemeen idee te geven, hoe dit kan gebeuren aan het slot dezer herhaling, geven we hier een passage uit de rede van Prof. Dr. Gerard Brom, gehouden op de Derde Nederlandsche Katholiekendag: „De Steden, getuigen van ons katholiek verleden." (uit 't officiëel verslag, pag. 120 vlg.)

—„Vooral van kleine plaatsen herinneren de namen door samenstelling met woorden als: *kerk, kapel, karspel, parochie, klooster* of wel door verbinding met heiligenamen als: Maria, Maarten, Pancras, nog klinkend aan hun kerkelijke stichting. Wat we tegenwoordig beleven, dat een nieuwe wijk meermalen ontstaat rondom een nieuwe kerk en dat bouwondernemingen of gemeentebesturen soms vrijwillig terrein voor een Godshuis afstaan, om er het brandpunt van te maken van een stadskwartier, datzelfde verloop staat in de kern van oude steden herhaaldelijk uitgedrukt.*) Waar het aanleggen van een dijk zooveel plaatsen in ons lage land eerst bewoonbaar maakte, wordt al een geweldig stuk Vaderlandsche geschiedenis beschreven door *Monnikendam.* Tot vandaag voert deze plaats een monnik in zijn wapen, terwijl het raadhuis er bekroond blijft met een monnikbeeld, dat tegelijk een zinnebeeld van onze nationale ontwikkeling vormt. Want dergelijke verplichtingen laten *Assen* ook Onze Lieve Vrouw in het wapen voeren, *Steenwijk* een paus, *Winschoten* St. Vitus, *Koevorden* een kerkportiek met bisschop en St. Joris. Algemeen heet *Leiden* de sleutelstad naar de kenteekenen van St. Pieter, terwijl *Zwolle* zijn trouw aan de hemelpatroon bekende, door Wilhelmina bij haar kroningsfeest officiëel een beeldje van St. Michiel aan te

*) Men zie hiervoor in deze handleiding de platte gronden van Utrecht, Leiden en Amsterdam.

bieden, waarvan de figuur vanaf de Noordspits op de kerk immer het marktplein beheerscht. Ontelbare straatnamen getuigen, dat de geestelijke stamboom van vele plaatsen binnen het kloosterpand gevestigd staat, namen, die de gedachte levendig houden aan Minderbroeders, aan Jacobijnen of Predikheeren, aan Broeren, aan Regulieren, Wittevrouwen, Begijnen, is 't niet aan Papen *) of Pastoors, aan een heele buurt vol heiligdommen als 't Gebed-zonder-End in de hoofdstad, aan een beevaartstraat onder de benaming Heilige Weg in meerdere plaatsen, aan kerken, waarvan de titel zonder het lieve Sint voortleeft. Zijn zulke kerken te dikwijls opgeruimd, dan bewaart een open ruimte nog de naam kerkhof voor menig plein, waar de huizen op eerbiedige afstand van de gewijde grond gehouden worden. En zijn de echt Hollandsche hofjes, waaraan onze steden telkens zoo'n schilderachtig, stemmig hoekje danken, gewoonlijk in later tijd gebouwd, gesticht werden ze grootendeels door scheppende Middeleeuwers.

We hooren protesten tegen het verdwijnen van de typische molens, maar gelukkig voor het karakter van ons landschap blijven de torens overal de vlakte verlevendigen en veredelen. Wie in het Westen, waar de steden aan de spoorwegen geregen lijken als kralen aan een rozekrans, soms neiging voelt de dichtgroeiende massa grauwe huizen te verwenschen, waarop het uitzicht hoe langer hoe noodlottiger stuit, hij kan zich troosten met een gezegende bundel torens, die boven elke stad feestelijk staan te schitteren als de lansen en zwaarden van hemelsche legerscharen. Denk u *Rotterdam* eens zonder het machtige blok van St. Laurens, waarbij onze woeligste stad even tot rust schijnt te komen als een ontzaglijke samenvatting van zooveel werkkracht. Een weldaad is iedere keer opnieuw de verheffende blik op Sinte Cunera in het mijmerstille *Rhenen*, dat tegenwoordig wel geen goddelijke offerdienst meer kent, maar zijn doorzichtige toren over de rivier tusschen Betuwe en Veluwe omhoog houdt als een lantaarn van geloof. En zoeken onze oogen, van welke kant we ook komen, niet tevoren Onze Lieve Vrouw met het kindje Jezus, zooals de statige verschijning in *Amersfoort* vanouds genoemd wordt om een sierlijk zijtorentje boven aan de trans? Sint Maarten waakt op

*) Zoo kent ieder Katholiek Leeuwarder de Bontepapen-steeg ('t zwart en wit der Dominicanen).

de top van onze hoogste toren *(Utrecht)*, waar Goddank het zegevierend kruis als het herkenningsteeken van een Christenvolk het veilig sein voor heel ons land gebleven is. Van Utrecht bij Den Haag gekomen, zien we in de verte naar de Delftsche torens uit, want elke reis wordt onwillekeurig een pelgrimstocht van toren tot toren..... De kerktoren is een bezielend levensteeken, dat in de wereld komt getuigen van de waarheid. Die hemelwijzende lijnen geven onze angstig verstrooide blikken eindelijk een vaste richting; en of de spits onvoltooid is, of afgebrand, of in nieuwe trant opgebouwd, profetisch blijft de werking onder het naar de aarde gebogen menschdom.

En woonden de menschen niet zelf in houten huisjes, toen ze het Godshuis zoo ontzaglijk grootsch durfden welven? En telden de steden van Holland in die dagen niet hoogstens twintigduizend zielen? De torens staan langs onze bewegelijke rivieren heldhaftig trouw het Godsrijk voor ons Vaderland te verkondigen.

Ons oog geniet het zwierig versierde raadhuis van *Kampen*, maar ons hart gaat open binnen de verruimende grootheid van een Boven- en een Buitenkerk, waartusschen de stad zoo rustig langs de IJsel ligt gewiegd als een kind tusschen vader aan zijn hoofd- en moeder aan zijn voeteneind.

We hebben nauwelijks een plattegrond noodig om *Oldenzaal* concentrisch rondom Sint Plechelmus gebouwd te zien of *Utrecht* binnen de kring van singels in een kruis, waarvan het hart de Dom is en Sint Pieter met Sint Jan de dubbele arm, sinds acht eeuwen nog van dit treffende plan overgebleven. Zoo zetelt de abdij, waarvan *Middelburg* zijn voornaam wezen af te leiden heeft, midden in de oude stad binnen een cirkel van straten, terwijl de hoofdkerk naast het raadhuis een brandpunt vormt, waar niet minder dan negen straten uitloopen.*) En 't als bedevaartsplaats opgekomen *Amsterdam* heeft aan weerszijden van de Amstel zijn dubbele zijde behouden, waaraan de beide parochies oorspronkelijk samenhang gaven. De Nieuwe Kerk levert een orgelbegeleiding bij het klokkespel van de Dam, waar twee monumenten hun bestemming mogen verloren hebben, maar geen van beiden hun karakter.

*) En *Groningen*, waar twee kerken de twee grootste pleinen des lands insluiten, waarop vijftien hoofdstraten straalsgewijze toeloopen.

Het *Utrechtsche* Paushuize draagt de figuur van Salvator, een *Hoornsche* gestichtsgevel die van Sint Jan. En waar de beelden aan pilaren of portalen zijn verdwenen, daar wijzen baldakijnen nog als kronen de plaats van onttroonde heiligen aan. De Leidsche universiteit heeft in een kloosterkapel, de Utrechtsche binnen een kapittelzaal zijn auditorium ingericht. Geen wetenschappelijke bibliotheek, of de grondslag bestaat er uit kerk- of kloosterboekerijen, die meestal de kostbaarste schatten vormen."—

Als resultaat dezer repetitie schrijven we

Op 't bord: 1. *In de Middeleeuwen woonden op gunstig gelegen plaatsen kooplieden en ambachtslieden bijeen. Zij kregen vaak van de landsheer het stadsrecht: muren en grachten, markten, eigen bestuur en privilegies.*

2. *Aan het uiterlijk aanzien der steden kon men reeds merken, dat alle menschen in ons land toen katholiek waren.*

Nu volgt eene bespreking van de ambachtsgilden. Er moet duidelijk gemaakt worden, wat *Prof. Aalberse* zegt in zijn boek over de Gilden (pag. 23): „Het wereldlijk en godsdienstig element waren in de Katholieke Middeleeuwen steeds nauw met elkaar verbonden. De toenmalige maatschappij wilde zóó door het aardsche wandelen, dat het eeuwige daardoor niet verloren ging. Gelijk alles op de eenheid van het Katholieke geloof berustte, zoo omvatten ook de Gilden het geheele lichamelijke en geestelijke leven van de ambachtsman."

Voorstelling.

We hebben nu gerepeteerd, wat we het vorige jaar hebben geleerd over de steden. De regeering eener stad zorgde er voor, dat alles in de stad naar wensch ging. Zou die regeering ook maatregelen genomen hebben betreffende de ambachtslieden? Ja, zeker. De overheid moest zorgen voor de tijdelijke welvaart der burgers. Daarom was het een zeer voorname taak om te bevorderen, dat zooveel mogelijk alles in de stad gemaakt werd, waaraan de bewoners behoefte hadden. Hoe kon dat?

Dat kon door te maken, dat *alle ambachten in de stad vertegenwoordigd* waren met voldoend aantal werkers. Er mochten

echter niet te veel ambachtslieden van het zelfde vak komen; anders zouden er eenigen te weinig of wellicht niets verdienen. In de Middeleeuwen vond men dus, dat de handwerkslieden er waren om de maatschappij te voorzien van vele artikelen, die er noodig waren.

Er waren voor de ambachten vele wetten en regels noodig, waaraan de handwerkers moesten gehoorzamen. Daarom vond men noodig, *dat iedereen lid was van zijn vakvereeniging*. Deze noemde men in die tijd een *gilde*.

Nu gaan we eens zien, hoe men lid van een gilde kon worden. Een jongen begon natuurlijk als *leerling*. Hij kwam in de werkplaats van een patroon, die toen meester genoemd werd. Op soms plechtige wijze werd een leerling aangenomen als beschermeling van het gilde. Dan werd hem gezegd, dat hij nu als aankomend vakman zijn plicht goed moest vervullen; namelijk zijn vak met ijver leeren en een braaf man blijven. Deze twee eischen waren in het vervolg zijn *plichten van staat*. En „jullie weet", dat men die zoo goed mogelijk moet onderhouden. De leerling moest bij zijn intrede een som gelds storten; meestal 8 á 15 stuivers. En om goed te doen uitkomen, dat *arbeiden Gods wil* is, werd dit geld meestal besteed om waskaarsen te koopen voor het altaar, dat haast elk gilde bezat in de parochie-kerk.

Het gebeurde zeer vaak, dat een leerling bij de meester in de kost kwam. Dan was de meester verplicht te zorgen voor twee dingen: hij moest de jongen het vak grondig leeren en ook zorgdragen voor zijn opvoeding tot christen werkman.

Zijn geheele leertijd bleef de jongen bij dezelfde meester. Wilde hij wegloopen, dan mocht niemand hem meer in dienst nemen. De meester mocht echter de jongen ook niet wegsturen: als de leerling zich misdroeg, mocht zijn patroon klagen bij het gildebestuur, dat geldboete oplegde, als 't verdiend was.

De leertijd was verschillend naar gelang het gekozen vak. Was hij verstreken, dan vervoegde zich de meester met de leerling bij het gildebestuur. Hij verklaarde, dat hij gedurende het bepaalde aantal jaren trouw gediend was en zijn leerjongen het vak nu voldoende kende om een knechtsloon te verdienen. In sommige gilden moest de leerling dan een stuk werk maken onder toezicht der overheden. Was dit in orde, dan kreeg hij verlof, om als *gezel* een baas te zoeken.

Als gezel moest de ambachtsman wonen in het huis van de meester. Hier bekwaamde hij zich steeds meer in het vak; daarom mocht hij ook wel van tijd tot tijd een andere patroon zoeken. De plicht van een gezel was zijn ambacht in eere te houden en een christelijk leven te leiden. Hij moest zich houden aan de orde in het gezin, waar hij woonde.

Hoe lang werkten de gildebroeders? Dat is kort te zeggen. Ze arbeidden, zoolang de zon aan de hemel stond, d. w. z. gedurende de tijd, die verliep tusschen het luiden van de ochtend- en avondklok. Dat is erg lang, zal iemand zeggen. Maar.....! De Zaterdagmiddagen waren vrij. En dan waren er, behalve de gewone Zondagen, nog ruim vijftig andere verplichte feestdagen. En omdat iedereen katholiek was, verbood de overheid der stad alle arbeid op die feestdagen. In Utrecht maakte de raad de volgende wet: „Wie kramen of winkels opendoet, of met de mars loopt, tafeltjes uitzet of papieren uithangt, welke iets te koop aanbieden of andere marskramerij voert op Onze-Lieve-Vrouwedagen, verbeurt tien stuivers." Op die dagen konden de ambachtslieden eens extra zorgen voor hun ziele-belangen. Het gebeurde bovendien nog al eens, dat wegens een minder groot feest des ochtends een processie gehouden werd. Dan werd er vóór 12 uur ook niet gewerkt. Met de schafttijden er af en in verband met de korte winterdagen bleven er dan gemiddeld ongeveer acht werkuren per dag over.

'sZomers van 5 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds, min 2 uur schafttijd = 12 uur.

'sWinters van 8 uur 's morgens tot 4 uur 's avonds, min 1 uur schafttijd = 7 uur.

Over 365 dagen, min 52 Zondagen, min ± 52 feestdagen, min 52 halve dagen op Zaterdagmiddag = 235 dagen verdeeld, maakt dit gemiddeld $(12 + 7 : 2) \times 235 : 52 =$ bijna 43 uren per week. Dat komt dus overeen met wat in onze dagen voor vele werklieden een vrome wensch is.

Het *loon* werd door de oversten van het gilde bepaald, naar hetgeen billijk was. Een meester in de bouwvakken (een aannemer zouden wij zeggen) verdiende in die tijd ('s zomers!) de geweldige som van dertig stuivers per dag. En dan weten we, dat velen daarvan een welvarend bestaan hadden.

Ook voor de gezellen werden de loonen aldus vastgesteld. In de regel waren de daghuren zoo berekend, dat een bekwaam, oppassend gezel er niet slechts met zijn gezin goed mede rond

kon komen, maar ook bovendien nog een gedeelte er van voor de oude dag of slechte tijdsomstandigheden kon bewaren.

In de bloeitijd der gilden konden de gezellen op hun beurt meester, dus „baas-eigen" worden. Daarvocr waren twee dingen noodig. Op de eerste plaats moest de gezel een onbesproken naam hebben als christen, als burger en als ambachtsman. Op de tweede plaats moest hij zijn kunde toonen door het maken van een proefstuk; dat was de *meesterproef*.

Kwam er dan een plaats als meester open, dan werd de gezel door de overheid daartoe aangesteld en mocht hij een werkplaats openen. Dan pas werd hij lid van het gilde; tot dusver was hij nog maar beschermeling ervan geweest. Nu was zijn verder levensbestaan vrijwel verzekerd door de bepalingen der gilden en der stedelijke besturen. Hoe dat kon, zien we straks.

Op 't bord: 3. De gilden waren vereenigingen van ambachtslieden; zij zorgden voor de opleiding en het godsdienstig leven van de leden.

Wie eenmaal meester, dus gildebroeder was, moest zich onderwerpen aan alle maatregelen, die door de gilden waren vastgesteld. Vele van die regels hadden een zeer voornaam doel; n.l. te zorgen, dat elk gildebroeder voldoende werk had. We zullen eenige van die bepalingen bespreken.

Maar eerst zien we eens, hoe het tegenwoordig gaat. Met een geleerde uitdrukking spreekt men nu van „het vrije bedrijf." Dat wil zeggen: elke patroon of zakenman mag zijn zaken uitbreiden, zoover hij maar wil; hij hoeft daarbij geen rekening ermee te houden, dat door de uitbreiding van *zijn* werk aan *anderen* dit werk ontnomen wordt. Daardoor komen die anderen tegenwoordig wel eens te staan voor het geval, dat ze te weinig werk hebben en soms failliet gaan. Dit nu strijdt met de eerste beginselen van het katholiek geloof, dat men zijn evennaaste moet beminnen, dus in ons geval ook een behoorlijk deel van het werk moet gunnen. Zijn daarom al onze katholieke zakenlui daardoor slechte menschen? Heelemaal niet, want ook zij „zitten in het schuitje en moeten meevaren." Maar de tegenwoordige maatschappij berust te weinig op Katholieke beginselen. En dat was immers juist in de Middeleeuwen beter!

De inrichting van werkplaatsen en winkels was in die eeuwen dan ook heel anders dan tegenwoordig.

We hebben al verteld, dat de stadsregeering in overleg met het gilde bepaalde, hoeveel meesters er zullen zijn. Dat aantal werd zoo vastgesteld, dat ieder genoeg werk had. Was er werk voor twintig, dan geen één-en-twintig meesters, want die één-en-twintigste had toch geen werk. Het spreekt vanzelf, dat bij uitbreiding der stad, ook dit aantal vergroot werd.

Elke meester mocht slechts één werkplaats met één winkel hebben. Daardoor kreeg ieder dezelfde kans. Als iemand zooveel werkplaatsen mocht opzetten als hij maar wilde, dan zou deze alle anderen spoedig overvleugelen. Zeer vaak werd daarbij de bepaling gemaakt, dat die winkel slechts één raam en één toonbank mocht hebben. Het lokken der klanten werd dus voor allen gelijk.

Het aantal knechts, dat een meester mocht hebben, was ook secuur vastgesteld; dat was voor elk gilde verschillend. Leerlingen waren er één of twee. Gezellen waren er meer; de timmerlui in Amsterdam hadden er twee, de metselaars in die stad drie, de lakenscheerders zes, de mandenmakers vijf; deze getallen gelden voor 't jaar 1500. Doordat het getal knechts dus was beperkt, moest er wel werk overblijven voor andere meesters in dat vak.

In vele gilden was nog een eigenaardige bepaling. Wanneer een gildebroeder een partij ruwe grondstoffen had gekocht, moest dit vierentwintig uren blijven liggen; dan konden de medebroeders daarvan een deel overnemen tegen inkoopsprijs. Welk gevolg had dit? Dat *iedereen* kon profiteeren van een „koopje"! Daar was concurrentie alweer buitengesloten.

Een meester moest zich houden bij zijn eigen vak; dus een timmerman bijvoorbeeld mocht geen kasten maken; dat was werk voor de kastenmakers.

We hebben reeds wat geleerd over de werktijden. Na het luiden van de avondklok moest alle werk stil liggen. Stadsbeambten gingen rond, om te zien of dit overal wel gebeurde. Ook de gezellen mochten na werktijd niet meer voor eigen rekening karweitjes opknappen.

Door al deze bepalingen konden de ambachtslieden gelijk opwerken. *Alleen door uitstekend werk te leveren, konden ze een voorsprong krijgen op de anderen.* En dat goede werk was toch

zeker een goot belang voor de poorters der stad! De Middeleeuwsche vaklieden maakten er dan ook van, wat wij tegenwoordig 'n kunstambacht zouden noemen. Dat zien we bijvoorbeeld aan de talrijke prachtige kerken, die, behalve van de offerzin der burgers, ook getuigenis afleggen van de kunstvaardigheid der vaklui.

Op 't bord: 4. Elk ambachtsman kon niet steeds maar meer verdienen; er moest ook voldoende werk zijn voor anderen.

De gilden waren niet alleen vereenigingen op het terrein van de arbeid, maar ook godsdienstige vereenigingen. Dat blijkt uit vele feiten en bepalingen uit de gilde-wetten. Iets hebben we er al van gehad.

Als een leerling bij de meester in de leer kwam, dan moest deze zorgen, dat de jongen 't vak leerde, maar bovendien een braaf leven leidde. Op boete was de meester daartoe verplicht. Wanneer een gezel zijn meesterproef zou afleggen, dan moest hij bekend staan als een goed Christen mensch. Anders werd hij niet tot de proef toegelaten.

In de Middeleeuwen gevoelden alle menschen zich innig verbonden op geestelijk gebied, omdat allen katholiek waren. Doch ook de band, die de strijdende met de zegevierende kerk bindt, was toen in het openbare leven duidelijk zichtbaar. Dat kunnen we in de gilden merken.

Wanneer er een feestdag was, dan werd hij algemeen gevierd, doordat iedereen Zondag hield. Er werd dus ook niet gewerkt. Dat was wel een heel verschil met tegenwoordig, nu we nog maar twee heilige dagen hebben, die als Zondag verplicht zijn. In 1345 werd door Jan van Arkel, bisschop van Utrecht een lijst opgemaakt van verplichte feestdagen.

We drukken hier deze lijst af voor de curiositeit. Behalve Paschen, Hemelvaartsdag, Pinksteren en Kerstmis:

Januari:	1.	's Heeren Besnijdenis.
	6.	Driekoningen.
	14.	St. Pontiaan.
	21.	St. Agnes.
	25.	St. Paulus' bekeering.
Februari:	22.	St. Petrus' Stoel te Rome.
	24.	St. Mathias, apostel.

Maart:	17.	St. Geertruida.
	25.	Maria Boodschap.
Mei:	1.	S. S. Philippus en Jacobus, apostelen.
	3.	Kruisvinding.
	12.	St. Pancraes en Gezellen.
	13.	St. Servatius.
Juni:	5.	St. Bonifatius.
	24.	St. Johannes de Dooper.
	25.	St. Lebuïnus, sterfdag.
	29.	S. S. Petrus en Paulus.
Juli:	2.	Maria Visitatie.
	4.	St. Martinus, verheffing.
	22.	St. Maria Magdalena.
	25.	St. Jacobus, apostel.
Augustus:	1.	St. Petrus-Banden.
	10.	St. Laurentius.
	15.	Maria Hemelvaart.
	24.	St. Bartholomeus, apostel.
	29.	St. Jan's onthoofding.
September:	8.	Maria geboorte.
	14.	Kruisverheffing.
	17.	St. Lambertus, bs. van Maastricht.
	21.	St. Matheus, apostel.
	22.	St. Mauritius.
	23.	St. Michael, aartsengel.
October:	10.	St. Victor.
	28.	S. S. Simon en Judas Thaddeus, apostelen.
November:	1.	Allerheiligen.
	2.	Allerzielen.
	7.	St. Willibrordus.
	11.	St. Martinus, sterfdag.
	12.	St. Lebuïnus, verheffing,
	25.	St. Catharina.
	30.	St. Andreas, apostel.
December:	5.	St. Nicolaas.
	8.	Maria Onbevlekte Ontvangenis.
	21.	St. Thomas, apostel.
	26.	St. Stephanus.
	27.	St. Jan, apostel.
	28.	Onnoozele-Kinderen-dag.

In het algemeen waren het dus Maria- en Aposteldagen. Later kwam hier nog bij: 18 Augustus, St. Jeroen.
Sacramentsdag.

Toen de Protestanten kwamen, werden de feestdagen der Heiligen afgeschaft. Men moest die dagen doorwerken. Daardoor

alleen reeds werd per jaar ongeveer 400 uren langer gewerkt, die dus voor het zieleheil der menschen niet meer zoo nuttig gebruikt konden worden. Terwijl bovendien de menschen steeds meer het idee kregen, dat vooral geld verdienen ons levenswerk is in deze wereld.

Behalve deze feestdagen gebeurde het vaak, dat de gildebroeders het werk neerlegden op een ochtend. Er werd weleens ter eere van het één of andere feest een openbare processie gehouden. Daar liepen de gilden ook mee, met hun besturen en vaandels. Vóór twaalf uur mocht niemand dan gaan werken. De overheid hielp dit onderhouden.

Zoo had eens de bisschop van Utrecht voorgeschreven, dat op vijf achtereenvolgende Vrijdagen een openbare processie zou worden gehouden. Daarom liet de regeering van Amsterdam afkondigen, dat elk burger en ingezetene dezer stad op deze Vrijdagen zou ophouden met werken van acht uur 's morgens tot twaalf uren, en wel op gevaar van in het openbaar gestraft te worden door het gerecht. Zij verzocht, dat alle inwoners zich bij deze processies zouden aansluiten om Gods zegen over de stad af te smeeken, opdat alle poorters rust en vrede zouden hebben.

Behalve deze algemeene feesten had elk gilde nog zijn eigen jaarfeest. Dan werd de gedachtenis gevierd van de Patroonheilige, want elk gilde had een patroon. Meestal had zij ook een apart altaar in één der stadsparochiekerken. Ook kwam het veel voor, dat aan zoo'n kapel met altaar een priester verbonden was, die daar 's morgens voor de gildeleden de H. Mis opdroeg.

Op het patroonfeest van het gilde werd natuurlijk een plechtige H. Mis opgedragen. De rest van de dag werd gezamenlijk feestelijk gevierd. De pastoor, de gildepriester, misdienaars, kosters, organist, zangers, de klokkenluider en de beiaardier, de altaarknecht, allen werden dan rijk bedacht.

Op 't bord: 5. In het kerkelijk leven namen de gilden een groote plaats in.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 15. Ora et labora.
B. Vragen. Leerboekje, les 15.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 15.

IX. DE AGRARISCHE ORDEN.

We hebben reeds gesproken over adel en boerenstand, over steden en de poorten; nu gaan we iets zeggen over een bepaald deel van de voornaamste stand der middeleeuwsche maatschappij, die der monniken. Waar we ook hier niet veel „vatbaars" aantreffen en meer op abstracte dingen zijn aangewezen, komt deze nieuwe leerstof niet voor in het vierde leerjaar.

Als de twee voornaamste weldaden, die de maatschappij dankte aan de agrarische orden, beschouwen wij de zelfheiliging en de beoefening der christelijke naastenliefde; het eerste punt is voor het vijfde leerjaar, terwijl het tweede bewaard blijft voor de zesde klas.

Platen: 1. De Jongh en Wagenvoort, In een middeleeuwsch klooster, met de toelichting voor R. K. Scholen door J. H. Werkman.

2. Lehmann's Kulturgeschichtliche Bilder:
Im Klosterhofe.
Benediktinerabtei zu St. Gallen.
Mittelalterliche Handschriften.

Vijfde leerjaar.

DE ZALIGE SIARDUS.

Inleiding.

Wanneer we spreken over een stad in de Middeleeuwen, dan moeten we niet (tenminste in deze handleiding) wat aanleg en uiterlijk betreft aan één bepaalde stad denken. Want ondanks het één-in-katholiek-wezen bestaat er groot verschil in oorsprong en ontwikkeling.

Niet zoo bij de kloosters. Leven en uiterlijke aanleg was er volgens een vast systeem geregeld. Vandaar, dat we hier gemakkelijk een concreet geval kunnen nemen. We kozen daarvoor de figuur van de abt *Siardus*, van het Friesche klooster *Mariëngaarde*.

We moeten natuurlijk eerst spreken over Sint Benedictus en de verbreiding van het kloosterwezen over Nederland. Dan komt ter sprake de bouworde van een klooster; verder het leven der

monniken, ingedeeld volgens de getijden der H. Kerk. Van de overige werkzaamheden in een klooster zullen we in dit leerjaar bespreken de veldarbeid. De gezegende invloed van de monniken op de waarde van de menschelijke arbeid zien we dan vanzelf, evenals hun zorg voor de vrede onder de christenvolkeren.

Voorstelling.

Omstreeks het jaar 500 leefde in Italië ten Zuiden van Rome een heilig man. Dat was *Sint Benedictus.* Hij leidde daar het leven van een kluizenaar. Zoo bekend was hij om zijn heiligheid, dat eerst enkele, later meerdere mannen zich bij hem aansloten. Onder zijn leiding wilden ze God dienen door een van de wereld afgescheiden leven. Ze vestigden zich in de overblijfselen van een oude burcht op de berg Monte Cassino.

Als een groep menschen bijeen wonen, moet er een vaste regel zijn, waarnaar zij hun leven inrichten. Zoo stelde ook Sint Benedictus eenige regels samen, die de monniken moesten onderhouden. Wat voor regels dat waren, zullen we straks zien. Spoedig groeide het getal der volgelingen zóó aan, dat meerdere kloosters gebouwd moesten worden. De monniken noemde men Benedictijnen.

Kwamen er ook Benedictijnen in ons land? Zeker, we hebben er al meerdere besproken. Onze geloofsverkondigers waren haast allen monniken. Noem er dus maar eens eenige op. De eerste, die zich blijvend in ons land vestigde, was *Sint Willibrordus.* Hij was niet alleen missionaris en aartsbisschop, maar stond ook aan het hoofd van eenige kloosters. „Wie kent die nog?" *Utrecht,* waaraan een school verbonden was, *Susteren* en *Echternach.*

In latere tijd kwamen er nog meer kloosters ; over de honderd zijn er op het platteland van Nederland verspreid. Ken je nog de abdij (klooster) van bisschop *Ansfried?* Beroemde kloosters stonden te *Egmond,* te *Aduard.* Ook vrouwenkloosters kwamen er, b.v. te *Rijnsburg* bij Leiden, en te *Thorn* in Limburg.

Het waren vooral de provincies Groningen en Friesland, die zeer vele kloosters telden. Eén daarvan was het klooster *Mariëngaarde,* ten Noorden van *Leeuwarden.* Daarvan gaan we nu eens verder spreken.

Op 't bord: 1. 500. Sint Benedictus, de stichter van het kloosterwezen, woonde in Italië.

Plattegrond van een klooster der agrarische orden

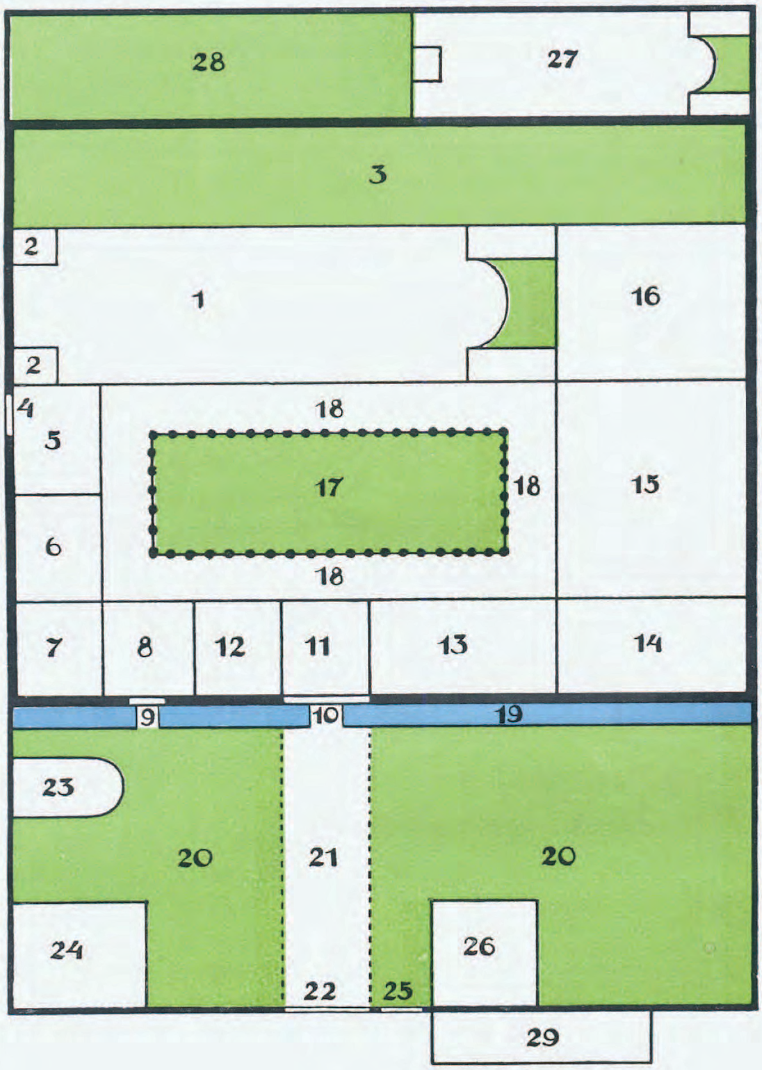

Het klooster *Mariëngaarde* is bijna 700 jaren geleden gebouwd, dicht bij de kust van de Waddenzee. Vele gebouwen stonden er bijeen, naar de wijze, waarop de monniken gewoon waren hunne kloosters te bouwen. Hoe dat was, zullen we eens op het bord zetten.

Onderstaande schets is een eenvoudige plattegrond van een klooster, genomen naar 't plan van de abdij van Egmond. Omdat er zeer veel overeenkomst was tusschen alle kloosters, kunnen we het ook hier gebruiken als algemeen plan. Voor de nummers zie men de teekening, die hier is bijgevoegd.

Het voornaamste gebouw was de *abdijkerk* (1), met de absis naar het Oosten gekeerd. Twee torens (2) rezen naast de hoofddeur omhoog. Ten noorden van de kerk lag het *kerkhof* der monniken (3). Aan de Westzijde van het klooster zien we eerst een *poort* (4) met poortgebouwtje (5). Dan volgen naast en achter elkaar slaapkamer (6), woonkamer (7) en keuken (8) van *Vader abt*, die over een aparte poort (9) in de muur beschikte, om in de moestuin te komen.

De *hoofdpoort* (10), met een brug over de gracht, vormde het midden van de zuidelijke gevel; achter deze poort was weer een poortgebouw (11). Links ernaast vinden we de *ontvangzaal* (12); hier werden hooge gasten ontvangen met de eer, die hun toekwam.

Rechts naast de poort ligt de *eetzaal* (13). Hierboven is een gewichtige zaal, de *bibliotheek;* maar daar praten we nu nog niet over.

De Oostzijde van het complex wordt ingenomen door drie gebouwen; de *provisie-kamer* (14) naast de eetzaal; de *kapittelzaal* (15), waar de monniken hun bijeenkomsten houden; en de *school* (16). Boven de kapittelzaal lag meestal de *schrijfzaal.* In de bovenverdiepingen vond men ook de *slaapzaal.*

Deze gebouwen sluiten tezamen een rechthoekige ruimte (17) in, die aan drie of vier zijden omringd is door, soms met glas afgesloten, maar meest open gangen (18). De ruimte (17) noemde men het *claustrum.* (*Lehmann's plaat* „Im Klosterhofe" gunt ons een blik hierop.) Langs de Zuidzijde van het klooster liep een gracht (19), die de scheiding maakte tusschen gebouwen en de kloostertuin, d. w. z. de moestuin (20). Een weg (21) leidde er midden doorheen naar een poort (22) in de muur, die de geheele abdij omringde. In deze tuin stonden nog eenige merkwaardige gebouwen.

Vooreerst een *kapel* ter eere van de H. Maagd Maria (23). Vooral de kloosterlingen vereerden de Moeder des Heeren. In de abdij

van Egmond bezat de abdijkerk een altaar ter eere van de H. Maria; één der torenklokken was toegewijd aan Haar; de Maria-kapel noemden we reeds. Bovendien stond ten noorden van het klooster-kerkhof de parochie-kerk (27) met kerkhof voor het dorp (28); deze kerk was een Mariakerk.

Alleen reeds aan de namen der vele kloosters merken we de algemeenheid der Maria-vereering. We tellen in de Middeleeuwen in ons land meer dan honderd zestig abdijen, welker namen ons dit toonen. Zoo hadden we de kloosters van *O. L. Vrouw-Boodschap* bij Nunen, *O. L. Vrouw-Bezoek-aan-Elizabeth* te Haarlem, *Mariënwee* bij Tiel, *Maria's graf* in Friesland. In Leiden stond het Mariaklooster *Jeruzalem*, bij Zwolle *Bethlehem*, te Waalwijk *O. L. Vrouw-in-Nazareth*, te Beverwijk *Maria-in-Sion*, bij Hardenberg *O. L. Vrouw van Galilea*. Weer andere kloosterlingen voelden zich bij Maria thuis en noemden hun klooster *Mariënhuis* zooals te Huybergen, of zelfs *O. L. Vrouwe-kamer* zooals te Emelisse; nonnen bij Ommel noemden haar woning *Maria's Schoot*; ook bestond het klooster *Maria's Paradijs* te Reimerswaal; wie zich gelukkig rekenden in hun stil verblijf, woonden, als te Warmond in *Mariënhaven*, of als te Soest in *Mariënburcht*; terwijl zusters, die voor vijandelijke vervolging de vlucht hadden genomen, haar nieuwe woonplaats eigenaardig noemden *Maria's-Vlucht-naar-Egypte*. Zij, die meer de grootheid van de Koningin des Hemels beschouwden, noemden hun klooster *Mariënhof*, zooals te Amersfoort geschiedde, of *Mariënkroon*.

Niet weinigen beschouwden haar in de natuur en vandaar kregen we *Mariëngaarde* ten noorden van Leeuwarden, *Mariënberg* bij Hohorst, *Mariëndal* te Utrecht, *Mariënweerd* bij Beesd, *Mariënveld* te Amsterdam, *Maria-Akker* bij Rossum, *Mariënweide* te Venlo, *Mariënhaag* bij Eindhoven, *Mariënbosch* te Zwolle, *Maria's wijngaard* te Weert, *Mariënbron* bij Arnhem, *Mariënpoel* onder Leiden, *Maria-van-de-koude-wateren* bij Den Bosch, en eindelijk te Gouda *Mariënster* en bij Hoorn *Maria-van-het-Nieuwe-Licht*.

In Friesland stonden nog de kloosters *Maria's Rozendaal* bij Haske, *Mariëntuin*, *Mariënberg* bij Dokkum.

In Groningen had men *Maria's Poort* en *Maria's Rozenkamp*; in Drente *Maria's Kamp* bij Assen. (Naar Kronenburg, Maria's Heerl. deel 3).

Maken we nu even onze plattegrond af.

In een hoek van de tuinen vinden we een gebouw, dat als *hospitaal* (24) dienst doet voor de monniken èn voor de bewoners van de omtrek. Door een aparte poort (25) kwam men bij een gebouwtje, dat bestemd was voor verblijfplaats van vrouwelijke gasten (26).

Voor de muur was verder een *afdak* (29), waar de armen uit de buurt om twaalf uur gespijzigd werden, alsmede de pelgrims, die op weg waren naar één der vele bedevaartsplaatsen.

Bij het reeds meermalen genoemde klooster *Mariëngaarde* lag het dorpje *Hallum*. Daar woonde een jongen, *Siardus*, genaamd. Hij kon goed leeren. Daarom zonden zijn ouders hem naar het klooster ter school. Als een handige jongen stond hij bekend, die bovendien een goede kijk had op 't werk, dat verricht moest worden. Toen hij ouder werd, trad hij als monnik in het klooster. Allen hielden veel van hem en achtten hem hoog om zijn vriendelijke omgang en zijn groote talenten.

Wat zocht Siardus in het klooster? Om dit te beantwoorden gaan we eens de eerste vraag in de Katechismus nazien. „Waartoe zijn wij op aarde? We zijn op aarde om God te dienen en daardoor in de hemel te komen." We moeten God dus dienen en ieder zal in zijn leven strijd voeren om een deugdzaam leven te leiden. Siardus meende, dat hij het best God kon dienen in de kloosterlijke staat; daarvoor gevoelde hij zich geroepen na veel bidden om Gods H. Wil te kennen. Binnen de stilte van het klooster zou hij de baas worden over zijn slechte neigingen; daar zou hij de deugd het best kunnen beoefenen. Zijn ziel wilde hij in overeenstemming brengen met Christus' Wet door een leven van gebed en versterving, door het nauwkeurig opvolgen der kloosterregels.

Zoover bracht Siardus het op de weg der deugd, dat hij door zijn medebroeders tot *abt* van Mariëngaarde gekozen werd. Een voorname en zware taak was hem nu opgelegd: de zorg voor de strenge handhaving der kloosterlijke voorschriften en de leiding der monniken op het pad der christelijke volmaaktheid.

Op 't bord: 2. 1200. De Zalige Siardus was abt van het klooster Mariëngaarde in Friesland.

De meeste aandacht schonk de nieuwe abt natuurlijk aan de voornaamste bezigheid der monniken, *het gebed en de plechtige eeredienst.*

Met groote plechtigheid werden de kerkelijke feesten gevierd, de H. Mis 's morgens opgedragen en alle luister bijgezet, die 't klooster kon ten toon spreiden. Acht keer in een etmaal riep de kloosterklok de monniken naar de kerk; van 's ochtends zes uur af elke drie uren. Dan baden of zongen ze de *getijden*. Wat er voor tijd overschoot, gebruikten ze voor allerlei werkzaamheden.

Daarover krijgen we straks meer. Maar ook dat werk droegen ze al biddend aan God op. Het is niet goed, dat wij alleen aan ons werk denken. We moeten in gelijke mate God voor oogen houden, en onze bezigheden heiligen door ze aan Hem op te dragen. En dat deden de monniken zeker.

Zoo baden de kloosterlingen steeds. Dat is een groote weldaad voor de wereld. Want zooveel menschen bidden nooit, of weinig of slecht. En dat halen de monniken in, ter eere Gods. Wat de wereldlingen wellicht te kort komen, wordt door de kloosterlingen weer goed gemaakt. God heeft gewild, dat de menschen bidden om bij Hem sterkte te vragen in de aardsche strijd.

Zoo gewichtig vond men het gebed der kloosterlingen, dat het genoemd werd het „opus Dei," d. i. het „werk Gods."

De kerkelijke getijden waren latijnsche gezangen. Maar het persoonlijke gebed der monniken? Bestond dat in geleerde of mooie woorden? Wel neen; het blijkt ons uit de volgende legende.

Er was een eenvoudige kloosterbroeder, die geen priester was. Hij kon lezen, noch schrijven. En wanneer hij bidden ging, dan kende hij slechts één gebed. Het was het gebed ter eere der Moeder Gods: Ave Maria; Wees Gegroet, Maria. Meer kende hij niet. En voortdurend herhaalde hij het, onder zijn werk en in de kerk. Toen hij gestorven was, begon er echter een boompje op zijn graf te groeien. Midden in de zomer stonden op elk blaadje de woorden te lezen, welke hij zoo gaarne gebeden had: Ave Maria.

—Ook Siardus waakte in zijn klooster zeer zorgvuldig over het gebed. Hij was de eerste in de kerk bij elke oefening. Wanneer te middernacht de torenklok luid en schel de monniken opriep van hun stroobed, dan was Siardus vóór allen in het koor en knielde neer bij zijn zetel, roerloos en vroom als de witte beelden langs de muur. En hield het kleppen op, en waren allen vergaderd om het altaar, met zijn flikkerende kaarsen en eeuwig-brandende lamp, dan stond hij recht overeind en bad en zong met hen mede, krachtig en welluidend, vol geloof en vol eerbied. En wanneer bij het vallen van de avond de monniken, opnieuw om het altaar gezeten, de Completen gezongen en zich ter wel-verdiende rust begeven hadden, dan bleef hij nog bidden in het stille donker om aan God kracht en genade te vragen, die elke

mensch voor zijn aardsche leven en streven noodig heeft.— (Naar Kronenburg, Neerl. Heiligen).

Op 't bord: 3. Het voornaamste werk der monniken was het liturgische gebed.

De tijd, welke van het gezamenlijke koorgebed overbleef, moest nuttig besteed worden met allerlei werkzaamheden. Er ging geen minuut verloren. Welk werk dat moest zijn, heeft Sint Benedictus niet voorgeschreven. Maar wel was zijn devies: Ora et labora, bid en werk. De meeste kloosters werden gebouwd op een stuk gekregen, meest woeste grond. Deze te bewerken tot vruchtbare akkers, was het eerste streven van de arbeidzame monniken. Zoo weten we van een beroemde heilige, *Sint Bernardus*, dat hij een klooster stichtte in Frankrijk, te midden van een zeer woest en afgelegen dal. Maar na eenige jaren werk hadden zijn monniken dit dal zoo bloeiend gemaakt, dat de naam van dit klooster werd *Clairvaux*, hetgeen beteekent „helder dal."

Vele edelen en graven stelden er een eer in aan een abdij landerijen ten geschenke te geven. Deze streken moesten dan bebouwd worden. Dat deden de monniken weer zelf. Maar ze hadden hulp van andere kloosterlingen, die geen priester waren. Dat waren *leekebroeders*. Was een bezitting eenmaal ontgonnen, dan werden boerderijen gebouwd en ter verdere bebouwing gegeven aan hoorige boeren. Daardoor werd menig klooster rijk aan grondbezit en de abten waren de landheeren, die het bestuur hadden over vele hoorigen. Ook de vrouwenkloosters hadden zulke bezittingen, maar moesten het veldwerk natuurlijk geheel aan leekezusters en knechts overlaten.

—„Zoo had b.v. de vrouwenabdij van Rijnsburg ongeveer veertig man dienstpersoneel op de abdij zelf. Daaronder waren ook begrepen de koks, de brouwer, de bakker, de kelderknechts, (voor wijn en bier), de tuinman, de werksters en waschvrouwen; bovendien de schoolmeester en de kapelaan der abdij. Uitgestrekte bezittingen bezat de abdis: de heerlijkheden Rijnsburg en Boskoop, landerijen in Noordwijk, Warmond en Rijswijk, in de Lier en Lede en bij Poelgeest, benevens akkers op Walcheren. Over deze alle voerde de abdis het bestuur en de rechtspraak. Zoo vormde Rijnsburg met zijn abdijgebouwen, zijn dienstboden,

onderhoorigen en beambten, zijn molens en brouwerijen, zijn dorpen en velden, tuinen en boomgaarden, zijn polders en bedijkingen, als 't ware een onafhankelijk stuk grondgebied.

Vele verdiensten heeft deze abdij zich verworven ten opzichte van landwinning, grondverbetering, fruitteelt en geregelde aanplanting van houtgewas. Honderden schepen met aarde werden van de abdij naar Stompwijk (een plaatsje in Zuid-Holland) gevoerd, en daar over de veengrond uitgestort. Daarna werd in het nieuw verkregen bouwland haver gezaaid.

Steeds weer werden uitgaven gedaan voor het zetten en enten van appel-, peren-, kersen- en notenboomen, terwijl jonge wilgen en eiken, esschen, iepen en populieren jaarlijks bij honderden in de omgeving der abdij werden geplant."-- (Naar M. Hüffer, De adellijke vrouwenabdij van Rijnsburg.)

Ook in de abdij *Mariëngaarde* vinden we al het voorgaande terug. Abt Siardus was er zeer van doordrongen, dat de mensch een plicht tot werken heeft. —„Des zomers was hij met de monniken op het veld om de arbeid te regelen. Zelf werkte hij als een eenvoudig hoorige mede; zelf bond hij het koren tot schoven en droeg de garven naar de karren; zoo kwamen de schuren vol met wintervoorraad voor klooster en omgeving.

Maar nog meer deed Siardus in de buurt. Het klooster lag dicht bij de Waddenzee; de monniken waren daarom belast met het onderhoud van een deel van de zeedijk. In het voorjaar togen de monniken uit om de dijk na te zien en steviger te maken. Dan zwoegde Siardus mede met spade en houweel, of kruide het zand aan of vlocht de takkenbossen stevig ineen, die voor onderlaag moesten dienen. En bij al die arbeid was hij opgeruimd en met God vereenigd, en zong met zijn broeders de psalmen en deed die luide over de velden klinken."— (Naar Kronenburg, Neerl. Heil.).

Deze abdij kreeg eveneens van vele Friesche edelen streken grond in eigendom. Onder anderen ontving Siardus uitgestrekte veengronden in het Oosten der provincie. Hij bouwde er daarom een *uithof*. Dat is een boerderij en klooster tegelijk. Vier monniken woonden er en gaven leiding aan het ontginnen van de veenbodem. Deze stichting werd *Mariënhof* genoemd. Vele leekebroeders woonden op de hoeve en hoorige boeren kwamen

weldra meewerken in de veengraverijen en op de vrijgekomen akkers.

Op zekere dag kwamen op de abdij Mariëngaarde gezanten van de hertog van Pommeren. „Dat weten we wel te liggen." Dit land en de streken ten Zuiden ervan waren nog grootendeels bewoond door heidensche stammen. Maar toch woonden er reeds christenen. Dat waren meest Nederlanders, die als kolonisten er heen waren getrokken.

De gezanten uit Pommeren kwamen aan de Zalige abt Siardus vragen, of hij eenige zijner monniken wilde zenden om te zorgen voor de zielzorg in hun land. Bovendien konden zij door hun voorbeeld als landbouwers veel voor de welvaart dier streken doen. Siardus nam dit voorstel aan en weldra waren Friesche monniken hun zegenrijk werk van gebed en arbeid begonnen in Oost-Duitschland.

Op 't bord: 4. De monniken brachten de verdere tijd door met arbeid, vooral veldarbeid.

Dat de kloosterlingen een gelukkig leven leidden, blijkt uit vele dingen. Vooreerst heeft menigeen onder hen het zelf verteld en opgeschreven. En dan kunnen we het opmaken uit de namen, die aan de kloosters gegeven werden. (Ook tegenwoordig zien we dat nog bij namen van villa's enz.) Zoo vinden we de volgende namen over geheel Europa verspreid. Goede Plaats, Schoone Plaats, Heldere Plaats, Vreugdevolle Plaats, Dal van Zoetheid, Goede Haven, Goede Rust, Goede Berg, Heilig Dal, Gezegend Dal, Dal van Vrede, Dal der Hoop, Hemelstem, Hemelspoort, Hemelskroon, het Juk-Gods, het Deel-Gods, de Vrede-Gods, de Wetenschap-Gods, het Veld-Gods, de Plaats-Gods, de Gelukkige Weide, de Gezegende Weide, Rustoord, de Vreugde, Bloemkamp, Nieuw Licht, Insula Dei. *) Al deze namen getuigen, dat het kloosterleven de rust en vrede schonk, die te vinden is in het vervullen van Gods H. Wil en 's Levens Plichten.

Een rein geweten geeft de mensch nu eenmaal de rustige zekerheid eener volkomen eindoverwinning op de helsche machten. Die rust vinden we in alle goed geregelde kloosters terug. Wanneer de Regel goed werd nageleefd, voldeed men vanzelf aan alle godsdienstige plichten. De omgeving hielp mee, om ook

*) Insula Dei = Eiland Gods.

innerlijk Gods geboden te onderhouden. De monniken maken zich geen zorgen vóór den tijd. Geregeld werk, geregeld gebed.

Ook tijdelijke zorgen kenden ze bijna niet. Met weinig waren ze tevreden. Eenvoudige spijzen en dito meubilair waren voldoende. Zeer veel konden zij zelfs weggeven voor de armen. Voor de geldelijke zorgen der vaak uitgebreide kloostergemeenschap zorgde Vader Abt.

Natuurlijk waren er uitzonderingen. Er kwamen tijden, dat nonnen of monniken niet tevreden waren met datgene, wat zulk leven hun gaf. Dan namen die kloosterlingen soms sieraden in eigen bezit, of ze maakten reizen en uitstapjes naar vrienden en bloedverwanten. Van een paardrijdster in ons land werd later zelfs gezegd, dat ze beter te paard zat, dan de nonnen van Rijnsburg! Maar de vrede was uit die kloosters weg en van het kloosterleven kwam niet veel terecht; het waren bijna niet te begrijpen dingen voor ons. Hoe ze konden ontstaan, leeren we een andere keer wel eens.

Ook voor de bewoners der kloostergoederen was een beter leven weggelegd dan voor andere menschen. „Onder de kromstaf is het goed leven,'' zei men. Die kromstaf was het teeken van de waardigheid der abten. Dus wie een abt tot heer had, was meestal ook zeker van een goed bestaan. De kloosterlingen begonnen de lijfeigenen en de hoorigen tot vrije boeren te maken; d. w. z. dezen huurden een boerderij en betaalden een pachtsom; verder waren ze van alle verplichtingen ontslagen.

De monniken zorgden ook voor de geestelijke belangen van de opwonenden van hun landerijen. Aan bijna elk klooster was een parochiekerk verbonden, die ook op onze schetsteekening voor het bord te zien is. De kinderen konden op de kloosterschool komen leeren. Zieken werden verpleegd in het hospitaal en genezen met de geneesmiddelen van de dokter-monnik.

Maar al te veel was er twist en tweedracht onder de edelen in die tijd. En de koning was zoo ver weg! Daarom kwamen zij er zeer vaak toe om hun ruzie met de blanke wapenen uit te vechten. De abten hebben steeds pogingen in het werk gesteld om dit te voorkomen. Zoo deed ook de voorganger van de Zalige Siardus. De aanzienlijkste edelen vormden op zijn aandringen een *Vredebond;* zij beloofden elkaar niet meer te zullen

aanvallen. De geheele landstreek zou voortaan rust en orde genieten; geen recht meer voor de sterkste, geen bestormde burchten, geen uitgeplunderde kooplui; geen haat en nijd in de harten van hen, die van goede wil waren.

Op 't bord: *5. De kloosters waren in goede tijden middelpunten van vrede voor de monniken, voor de hoorigen en voor de omwonende bevolking.*

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 16. „Slechts één ding is noodzakelijk."
B. Vragen. Leerboekje, les 16. De middeleeuwsche kloosters.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 16.

X. DE KRUISTOCHTEN.

De geschiedenis der Kruistochten is van zoo overwegend belang, dat ze in geen der klassen mag ontbreken. In ons onderwijs nemen ze de plaats in van een volkomen gewettigde oorlog. Andere wettig geoorloofde middelen ter bereiking van hetzelfde doel konden de Christenen niet helpen. De Islam huldigde als grondslag van zijn actie ter verbreiding der leer de macht van het zwaard. Daaraan dreigde het Christen-Europa ten gronde te gaan. Het zwaard der Christenridders diende er tegenover te worden gesteld. Dat het noodig was, kunnen we het beste begrijpen, wanneer we ons te binnen roepen de gruwelen, welke door de Turken eenige jaren geleden in Armenië bedreven zijn. Voor gelijksoortige gewelddadigheden hebben de Kruisridders 't Middeleeuwsch Europa behoed. Doch ook om de pelgrims te beschermen hadden zij het recht Jeruzalem en de H. Plaatsen te bevrijden.

De verdeeling der stof over de leerjaren biedt eigenaardige bezwaren. De leerlingen der vierde klas hebben bij de aardrijkskunde-les niet voldoende kaartkennis opgedaan. Maar ze kennen het Heilige Land, en de bekendste plaatsen aldaar. Dat is voldoende om de Mohammedanen en de eerste kruistocht in dit leerjaar te plaatsen; alsmede de tocht van graaf Willem I en het beleg van Damiate, waarbij ook bisschop Otto II van Utrecht aanwezig was.

In het vijfde leerjaar kunnen we ons ruimer bewegen. Hier komen meerdere kruistochtpredikers ter sprake: Sint Bernardus en Olivier van Keulen. Terwijl de tocht van Willem I hier uitgebreider besproken wordt.

De ridderorden blijven in beide leerjaren nog buiten beschouwing, evenals de schitterende uiting van christen-ridderleven, die we in de kruistochten zien. Over dit ridderwezen spreken we pas in het zesde leerjaar; deze zijde der tochten komt ook dan ter sprake.

Als plaat zij hier genoemd: De Jongh en Wagenvoort: Ter Kruisvaart.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

Nadat eenige honderden jaren de Christenen bleven heerschen in Palestina, kwamen de Arabieren en brachten het H. Land in hun macht. Toch bleven pelgrimstochten mogelijk. Karel de Groote sloot zelfs met de Kalief van Bagdad een verdrag.

Maar toen kwam de nieuwe, fanatieke stam der Seldsjoeksche Turken het land veroveren. Toen was het met de rustige pelgrimage en de vrede in de heilige Plaatsen gedaan. Ruwe mishandelingen ondervonden de aldaar wonende en komende christenen.

Om Europa te bevrijden van die rampen besloot Paus Urbanus II tot een veldtocht tegen de geweldenaars.

Omdat ook dit verhaal moet blijven een stuk Vaderlandsche geschiedenis, bespreken we dan na de eerste tocht in algemeene trekken de tocht naar Damiate.

Voorstelling.

We weten allemaal wel, wat we bedoelen met het Heilige Land. Dat is de streek, waar Jezus leefde. Wie kent er eenige bekende plaatsen? Welke gebeurtenissen uit Jezus' Leven hebben daar plaats gehad? De Apostelen hebben vele menschen van Palestina tot christenen gemaakt. De meeste Joden zijn verspreid over de geheele wereld.

Wie heeft er weleens gehoord van een bedevaart? Naar Lourdes, Kevelaar, Den Briel, Heilo; de Stille Omgang in Amsterdam; naar O. L. Vrouw in Roermond of Den Bosch? Waarom gaat men ter bedevaart?

Welnu, heel vroeger (zelfs al voordat hier in 't land St. Willibrordus predikte) gingen er al menschen ter bedevaart naar het H. Land. Dat was een zeer zware en kostbare tocht. Waarom, dat begrijp je wel. 't Waren ook wel lieden, die in 't openbaar groot kwaad hadden gedaan, een moord of zooiets, die door de rechter verplicht werden een bezoek te brengen aan de heilige plaatsen van Palestina.

In dezelfde tijd, dat St. Willibrord als jonge monnik in Engeland woonde, gebeurde in het heilige land iets bijzonders. Vlak erbij

ligt *Arabië.* Daar woonden de Arabieren. Dat waren heidenen, die evenals de Germanen in ons land, de afgoden aanbaden. Maar nu kwam daar een man, *Mohammed* genaamd, die aan zijn landgenooten vertelde, dat er slechts één God was. In zijn taal noemde hij God: *Allah.* De menschen moesten Allah alleen dienen. Dat was dus goed gezegd van Mohammed. Maar *hoe* moest Allah nu gediend worden? Dat was maar de vraag!

Wie heeft òns geleerd, hoe wij God moeten dienen? Dat heeft Christus ons geleerd. Mohammed echter wilde van Christus niets weten. Hij zeide wel, dat Jezus een braaf mensch was geweest, en een profeet! Maar er was een grooter profeet: hij, Mohammed! Hij zou nu ereis aan de menschen vertellen, hoe zij Allah moesten dienen. Dat liep natuurlijk verkeerd. Vele Arabieren geloofden hem echter en zoo ontstond de nieuwe godsdienst der Mohammedanen.

Hoe gaan de Katholieke missionarissen onze leer verbreiden onder de heidenen? Door prediking, door 't voorbeeld van een vroom en heilig leven. Zoo deden de volgelingen van Mohammed niet. Zij veroverden een landstreek en dwongen dan de menschen hun geloof aan te nemen. Wilden dezen dat niet, dan werden ze streng onderdrukt.

Ook het Heilige Land werd veroverd en de heilige plaatsen kwamen in de handen der ongeloovigen. Daardoor was het ook niet mogelijk meer om bedevaarten er heen te houden. En de Arabieren drongen met hun zwaard al verder en verder door en dreigden steeds meer christen-landen te veroveren.

We hebben al meer verteld van Karel de Groote, hoe deze vorst goed voor de verbreiding van de Kerk zorgde. Hij heeft ook gedaan gekregen, dat de Arabieren de pelgrims niet meer lastig vielen.

Maar een paar honderd jaar later kwam een nieuwe stam zich bij de Mohammedanen aansluiten. Dat waren *Turken,* een zeer woelig en roofzuchtig volk. Zij kwamen naar Palestina en sindsdien was het uit met de rustige pelgrimstochten der christenen. Velen werden beroofd; anderen gevangen genomen en als slaven verkocht; sommigen zelfs gedood. We hooren van een bisschop Willem van Utrecht, die met anderen in een gevolg van zeven duizend gewapende mannen naar Jeruzalem trok. Vlak

bij de stad werd de troep overvallen door de Mohammedanen. Velen werden gedood, anderen uitgeplunderd en gewond. Ook de bisschop raakte zijn eigendom kwijt. Geheel uitgeschud in bewustelooze toestand werd hij door vrienden teruggevonden.

Zoo vond men dus in Palestina onderdrukte christenen, verwoeste kerken, gevangen en beroofde pelgrims. En de Mohammedanen dreigden elk jaar weer verder te trekken en nieuwe streken met hun machtig zwaard te onderwerpen.

Daarvoor moest en zou de Christenwereld in Europa behoed worden. In vrede zou het niet gaan, want de Mohammedanen wilden immers hun leer met geweld verbreiden. Daarom grepen de christenen naar het laatste middel, het zwaard.

Maar wie zou deze krijgstocht naar Palestina in gang zetten? Dat deed de Paus, die het Hoofd der christenen is. Het was in 't jaar 1095. Toen was er een groote vergadering bijeen in 't plaatsje *Clermont* in Frankrijk. Paus en bisschoppen vergaderden en bespraken gewichtige kerkelijke zaken Talrijke aanzienlijke graven en ridders waren aanwezig. Aan het einde der bijeenkomst stond de paus op en hield ongeveer de volgende rede:

„Franschen, bemind en uitverkoren door God, tot u richt ik mijn rede en mijn verzoek; aan U wil ik de droevige omstandigheden bekend maken, die mij naar uw land geleid hebben. Uit Jeruzalem zijn slechte tijdingen ontvangen. Een gevloekt volk heeft het land der christenen veroverd, en het verwoest te vuur en te zwaard. Altaren worden verbrijzeld; christenen gedood.

Wie zal dit doen eindigen? Aan U, Franschen, draag ik die plicht op, aan u, die van God zoo'n groote dapperheid gekregen hebt. Herinner u de daden van uw voorgangers, van keizer Karel de Groote en uw andere koningen. Maar wat u vooral moet bewegen, is het Heilig Graf van de Verlosser en de heilige plaatsen, die nu onveilig gemaakt worden door een onheilig volk. Dappere soldaten, maakt u een weg tot aan het Heilig Graf en ontrukt het Heilig Land aan dit verworpen volk."

Nauwelijks had de paus geëindigd, of de aanwezige ridders riepen: „God wil het! God wil het!"

De eerste, die zich voor deze krijgstocht aanmeldde, was een Fransche bisschop. Duizenden ridders volgden zijn voorbeeld op deze vergadering en in alle christenlanden, ook in onze streken.

Ten teeken dat zij beloofd hadden mede te trekken, droegen ze een rood kruis op hun kleeren genaaid. Zij heetten daarom *kruisvaarders* en hun veldtocht droeg de naam van *kruistocht.* De Paus stelde hen onder de bijzondere bescherming der Heilige Maagd Maria en gaf aan alle deelnemers een volle aflaat, die zij na 't ontvangen der H. H. Sacramenten konden verdienen door te bidden op het H. Graf.

Ongeveer dertig duizend ridders en eveneens duizenden soldaten te voet trokken onder leiding van *hertog Godfried van Bouillon* naar het Heilige Land. Dit was een dapper en bekwaam aanvoerder. Als het aan Godfried lag, zou de tocht zeker gelukken. Hij ging alleen om te vervullen, wat hij beloofd had: de bevrijding van de heilige plaatsen uit de handen der ongeloovigen. En de anderen dan? Daar waren enkele aanvoerders, die ook hun eigen belangen zochten te behartigen. Dat kwam op een kruistocht niet te pas.

Het leger was nog niet eens de grens van Palestina overgetrokken, toen één der hoofdaanvoerders, *de graaf van Vlaanderen,* zich met zijn afdeeling afscheidde. Hij sloot een verbond met een vorst in die streken. Toen deze vorst hem zijn volle vertrouwen schonk, nam de graaf deel aan een samenzwering, waardoor de wettige vorst werd vermoord en hij zelf opvolger werd in het graafschap *Edessa.*

Een ander deelnemer aan de kruistocht, *Bohemund* geheeten, een Italiaansch ridder, blonk door zijn dapperheid uit bij het beleg der stad *Antiochië.* Hij kon zelfs ten slotte binnen de vesting komen. Maar dat deed hij niet. Hij eischte eerst, dat de andere ridders beloofden hem de stad te zullen geven. Omdat een sterk leger der Mohammedanen in aantocht was, moesten ze die eisch wel inwilligen.

Door zulke daden van eigenbelang was het leger der kruisvaarders zeker verzwakt. Maar nu ging het dan onder leiding van Godfried van Bouillon op Jeruzalem aan.

Deze stad was een zeer sterke vesting. Bovendien waren de omstreken dor en droog, zoodat drinkwater en voedsel van zeer ver moesten gehaald worden. Ook mankeerden belegeringswerktuigen.

Maar Godfried wist raad. Eenige schepen aan de kust werden

uit elkaar genomen. Dit hout werd naar Jeruzalem gebracht. Men bouwde nu torens ervan op wielen. Toen de algemeene aanval begon, reed men de torens tot de muur der stad. Nu werd een brug neergelaten en over deze brug stormden de kruisridders de muur op. De poorten werden geopend. Alles natuurlijk onder heftige tegenstand der Mohammedanen.

Nu de ridders eenmaal binnen waren, was er echter geen houden meer aan. Alles wat nog weerstand bood, werd neergeslagen. Maar ook talrijke inwoners, die geen wapens droegen, werden vermoord. Dat was natuurlijk een afgrijselijke daad, die niet had mogen gebeuren.

Nu was dus deze eerste kruistocht gelukt. Godfried van Bouillon werd bestuurder van het veroverde gebied. Hij voerde de titel: „Beschermer van het Heilige Graf." Daarmee toonde *hij* tenminste zonder eigenbelang naar Jeruzalem te zijn gegaan. Immers, koning wilde hij niet worden; hij ging ook niet terug naar zijn land. Alleen zijn kruistochtgelofte wilde hij volbrengen door de heilige plaatsen en de pelgrims te blijven beschermen.

En de aanvoerders, die zich vroeger reeds van het hoofdleger hadden gescheiden? Met dezen liep het niet zoo best af. *Edessa* was de eerste plaats, die weer door de Mohammedanen heroverd werd. *Bohemud*, die Antiochië had opgeëischt voor zich alleen, was voortdurend in gevaar de stad te zullen verliezen. En de andere ridders hielpen hem niet graag; dat is te begrijpen. Allerlei moeite heeft hij gedaan zich staande te houden. Het heeft hem echter niets geholpen.

Hebben alle kruisridders hun gelofte vervuld? Neen, sommigen zijn vóór de grens van Palestina in een veroverd gebied gebleven. Hebben allen zich als christenen gedragen? Neen, want sommigen hebben zich aan onnoodige wreedheden schuldig gemaakt. Zie maar de moordpartij na de inneming van Jeruzalem.

Zoodoende komt het, dat God Zijn zegen niet blijvend aan de kruisridders geschonken heeft. Edessa ging verloren en bijna honderd jaar na Godfried van Bouillon werd ook Jeruzalem weer door de Mohammedanen heroverd. Daarom was het noodig, dat voortdurend nieuwe scharen van kruisvaarders naar het H. Land gingen om te helpen.

Zoo vertrok eens *graaf Willem van Holland* met een leger

Hollanders en Friezen op schepen naar Palestina. Daar aangekomen vereenigde hij zich met vele kruisvaarders uit andere landen. Onder hen was ook bisschop *Otto van Utrecht.* Deze aanvoerders besloten toen in overleg met de gezant van de Paus om de Mohammedanen in 't hartje van hun land aan te vallen. Dat was *Egypte,* „je weet wel," 't land waar Jozef en zijn elf broers gewoond hebben. Daar lag toen de vesting *Damiate.* Als ze die konden veroveren, dan zou dat een geweldige klap zijn voor de ongeloovigen. Maar Damiate was een heele sterke stad, vooral omdat ze was ingesloten door de armen van de Nijl. Het beleg duurde dan ook zeer lang. Toen bouwden de Friezen een drijvende toren. Twee schepen aan elkaar vast; daarop vier masten, die samen een vloer droegen op hun top; vanaf deze toren kon een valbrug worden neergelaten. Deze schepen zeilden de rivier op tot bij de hoofdpoort der stad. De kruisvaarders op de scheepstoren lieten toen de valbrug neer en stormden de wal op. Nu was het met Damiate gedaan en de kruisvaarders waren in de stad.

De strijd tusschen Mohammedanen en kruisvaarders heeft twee honderd jaar geduurd. De eersten zijn ten slotte de baas gebleven. Na die twee honderd jaren zijn nog wel ridders ten strijde getrokken, maar succes had dit niet meer.

Er kwam toen een tijd, dat de ridders de moeite en de gevaren niet meer voor Christus' zaak over hadden. Toch zijn er altijd nog wel menschen geweest, die Europa tegen de Turken verdedigd hebben. Daar leeren we later wel meer van.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 8. God wil het.

B. Vragen.

1. Waarom gingen velen in de Middeleeuwen ter bedevaart naar het Heilige Land?
2. Wie hebben dat land veroverd?
3. Uit welk land kwam Mohammed?
4. Hoe behandelden zijn volgelingen de christenen?
5. Wie riep de christenridders ten strijde?
6. Hoe heetten deze ridders toen?

7. Wie was de voornaamste aanvoerder van de eerste kruistocht?
8. Dachten alle andere aanvoerders alleen aan de kruistocht of misschien ook aan andere dingen?
9. Welke stad werd ten slotte veroverd?
10. Welke Nederlandsche vorsten gingen ter kruistocht?
11. Welke stad werd door hun hulp veroverd?

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

In dit leerjaar krijgen we op de eerste plaats herhaling en uitbreiding van de leerstof der vorige klas.

Het feit, dat de kruistochten georganiseerd werden op initiatief van de Paus, eischt nu meer onze aandacht. Op last van enkele Pausen prediken heiligen en volksredenaars voor de ridders en soldaten van alle landen van West-Europa: Peter van Amiëns, Sint Bernardus, Olivier van Keulen.

De laatste is degene, die talrijke scharen weet te begeesteren tot deelname aan de tocht, die uitliep op de verovering van Damiate. Bij dit beleg maken we ook kennis met St. Franciscus van Assisi, die een andere manier om de Islam tegen te houden aan de wereld demonstreert, n.l. de Missie.

We gebruiken in deze klas de kaart van Europa.

Voorstelling.

„Zou je" op deze kaart van Europa kunnen wijzen, waar *Palestina* ligt? Misschien ligt *Egypte* er ook op? Ten Zuiden van Palestina ligt *Arabië.* Ten tijde, dat St. Amandus leefde in België en het Zuiden van ons land (dus omstreeks ....?), kwam in Arabië een man vertellen, dat God hem gezonden had om aan de Arabieren een nieuwe leer te verkondigen. Die man heette *Mohammed.* Zijn leer noemt men de *Islam.* Volgens Mohammed was hijzelf de voornaamste profeet, die Allah's wil aan de menschen bekend maakte. Wie is in waarheid Degene, Die door God gezonden is, om Zijn wil te openbaren? Heeft Jezus dat ook bewezen? Waardoor? Door Zijn wonderen en voorzeggingen. Welnu, Mohammed heeft door niets laten zien, dat hij door God

gezonden was. Zijn leer verschilt ook hemelsbreed met die van Christus. Kijk bijvoorbeeld eens naar de manier, waarop de Islam verbreid moest worden; te vuur en te zwaard, zegt men, d. w. z. met geweld moesten de menschen bekeerd worden.

Zoo kwam het, dat de Arabieren groote landstreken veroverd hebben: de Noordkust van Afrika, vanwaar ze overstaken naar Spanje. In Frankrijk hebben de Franken hen tegengehouden. Ook een deel van Azië veroverden ze, waartoe ook Palestina en Klein-Azië behoorden.

Na 't jaar 1000 kwam een nieuw volk zich bij de Mohammedanen aansluiten. Dat waren *Turken.* En deze Turken hebben zich in het Heilige Land berucht gemaakt.

Daar liggen de heilige plaatsen, waar Christus geboren is, gewoond en geleden heeft. Wat hielden vele christenen naar die plaatsen? (Bedevaarten). De pelgrims werden nu door de Turken gehinderd, beroofd, gevangen genomen, soms zelfs vermoord. In het Heilige Land zelf woonden ook nog vele christenen, die geen Mohammedanen wilden worden. Zij stonden bloot aan allerlei kwellingen, extra-belastingen, gevaar voor slavernij.

Op 't bord: 1. De Mohammedanen hadden het H. Land veroverd en beletten de pelgrimstochten.

De Mohammedanen wilden hun gebied nog steeds verder uitbreiden. De nieuw-aangekomen Turken probeerden in Klein-Azië vooruit te komen. Wellicht zouden ze erin slagen, om de sterke vesting *Konstantinopel* te veroveren. Dan zou het leed niet te overzien zijn.

In Noord-Afrika was een andere stam, *de Mooren,* die voortdurend streed tegen de Christenen in Spanje. Dan won de eene partij, dan weer de andere. Maar de Mooren hadden steeds versche toevoer van strijders uit Afrika. En de Christenen? Dat zullen we straks zien.

Wat dreigde nu te gebeuren, wanneer Turken en Mooren de overwinning behaalden? Dat we in Europa dezelfde tooneelen zouden krijgen, die ook in Palestina voorkwamen.

Op 't bord: 2. Zij vormden een voortdurende bedreiging voor Europa vanuit Klein-Azië en Spanje.

Daar moest wat aan gedaan worden. Karel de Groote had vroeger vriendschap gesloten met een Mohammedaansche vorst. Daardoor werd de vrede en rust in Palestina verzekerd. Met de Turken was echter geen land te bezeilen. Zij wilden niet hooren van vreedzame pelgrims in Palestina en van rust voor de christenbevolking hunner landstreken.

Daarom was strijd het eenige middel om die ellende uit de wereld te helpen. Zeker, oorlog is ook verschrikkelijk. Maar de toestand, die de Turken geschapen hadden, was veel erger; slavernij en dood, verwoesting van kerken, verhindering van de rechtmatige Godsdienst, en soms jammerlijke afval van christenen, die alle ellende en gruwelen niet konden dragen.

Paus Urbanus II heeft toen de christenen ten strijde geroepen. Onder geweldig enthousiasme gaven duizenden gehoor aan zijn oproep op het *Concilie van Clermont.* Zij heetten kruisvaarders en waren kenbaar aan het roode kruis, dat ze op hun wapenrusting droegen. Hun plechtige gelofte was, dat ze zouden strijden tegen de ongeloovigen, om hun de heilige plaatsen in Palestina te ontrukken.

Alle ridders hadden de oproep van Paus Urbanus niet gehoord. Daarom zond deze Paus door geheel West-Europa priesters rond, om overal te prediken en het doel van de kruistocht uit te leggen. Zij werden overal met aandacht aangehoord, want zij waren afgezanten van de Paus, die vooral in die tijden als hoofd der christenwereld erkend werd.

Eén van hen was *Peter van Amiens,* zoo genoemd naar zijn geboorteplaats. Hij droeg ook de naam *Peter de Kluizenaar,* omdat hij als kluizenaar had geleefd. Op een pelgrimstocht naar Palestina was hij zelf een slachtoffer van de wreede Turken geweest. Nu trad hij als kruisprediker op in vele streken van Noord-Frankrijk en België. Hij wordt ons afgeschilderd als een kleine man met donker, mager gezicht, fel-glinsterende oogen en een lange grijze baard.

Ook in de volgende twee honderd jaren heeft de Paus voortdurend de ridders aangespoord om in Palestina te gaan helpen. Heiligen zelfs hebben die tochten gepredikt; b.v. de beroemde heilige *Sint Bernardus van Clairvaux.* Voor groote, aanzienlijke vergaderingen van edelen en vorsten heeft hij gesproken. Hij hield de ridders voor, dat ze tot deze strijd verplicht waren als

soldaten van Christus. „Mensch, zoo sprak hij, wat heeft Christus niet gedaan voor U; Hij heeft u roem en rijkdommen gegeven, alle genaden, gezondheid voor 't lichaam en kracht voor de ziel. Mensch, wat hebt gij voor God gedaan?" ....

Door geheel Europa werden de redevoeringen van St. Bernardus verspreid en verwekten overal enthousiasme; zeventig duizend ridders trokken toen mee.

Op 't bord: 3. De Pausen riepen telkens de ridders ten strijde. (Peter van Amiens, Sint Bernardus van Clairvaux.)

We kunnen nu de geschiedenis verhalen van de eerste kruistocht: hiervoor zie men de leerstof van het vierde leerjaar.

Op 't bord: 4. ± 1100. De Eerste Kruistocht onder Godfried van Bouillon. Jeruzalem werd veroverd.

Honderd jaar ongeveer, nadat Jeruzalem was veroverd, kwam een groot leger van Mohammedanen opzetten en won de stad weer terug voor de Islam.

Nieuwe kruislegers waren daarom noodig om hen weer te verdrijven. De Paus, nog altijd door iedereen beschouwd als hoofd der Christenheid, zond ook nu weer predikers uit om de strijders op te roepen. In talrijke scharen gaven ze gehoor; ook uit Nederlandsche gewesten. Graven en hertogen uit onze streken trokken alleen of in verbinding met anderen naar Palestina, we hooren van Hendrik van Limburg, Floris III van Holland, Otto II van Utrecht, Otto I van Gelder, Hendrik I van Brabant.

Het meest hebben de Nederlandsche Kruisvaarders uitgeblonken in de groote *tocht naar Damiate.* Een beroemd prediker was ons land rondgetrokken. Hij kwam uit Keulen; hij heette dan ook: *Olivier van Keulen.* We vinden hem in Brabant, Utrecht, Gelderland, Friesland en Groningen. Eigenlijk gezegde kruispredikers waren in onze gewesten nog nooit geweest. Algemeene geestdrift ontstond dan ook bij de vurige redevoeringen, waarin Olivier tot de kruistocht opriep. Honderden ridders sloten zich aaneen.

Aan de Zuidkust van Engeland verzamelden zich te schepen, want men besloot over zee te gaan. Ruim tweehonderd vaartuigen waren bijeen onder bevel van *graaf Willem I van Holland.* Een andere, kleinere groep ging over land, sloot zich bij een Duitsche

afdeeling aan en marcheerde langs de Donau naar Konstantinopel; hun aanvoerder was *bisschop Otto II van Utrecht*.

De vloot zeilde naar het zuiden tot Spanje. Daar ging men eerst aan land en bezocht de bedevaartsplaats *San Jago*, waar het graf is van de Apostel Jacobus de Meerdere.

In *Lissabon* aangekomen vonden ze 't land, Portugal, in volle oorlog met de *Mooren*, die het zuidelijk deel van het schiereiland bezet hielden. De Portugeezen vroegen hun hulp, die graag gegeven werd. Een sterke vesting werd veroverd, een vijandelijk leger verslagen. Aldus geraakten de christenen in Portugal uit de knel. Graag was Graaf Willem nog gebleven, maar op bevel van de paus moesten de kruisvaarders verder. Hun gelofte was immers de plaatsen in Palestina trachten te veroveren.

In afzonderlijke groepen kwam men nu in de haven *Jaffa* aan. Hier troffen ze de andere Nederlanders onder bisschop Otto en nog meerdere kruisvaarders uit andere streken van West-Europa. Er werd besloten gezamenlijk een aanval te doen op Egypte. Daarom sloegen de ridders het beleg voor de sterke vesting Damiate.

Deze belegering was langdurig en zeer moeilijk, omdat de stad ingesloten was door de armen van de Nijl. Hier kwam de waterbouwkunde der Friezen en Hollanders te pas. Volgens aanwijzingen van Olivier van Keulen maakten ze een vlot van twee aaneengebonden schepen; hierop bouwden ze twee torens met een valbrug. Dit vlot werd de rivier op gebracht en nu kon men door het neerlaten der valbrug op de wal, het voornaamste fort bestormen.

Er is nog een andere manier om de aanvallen der Mohammedanen te keeren, n.l. door ze christenen te maken. Heeft men dat dan niet geprobeerd? Ja, zeker.

In het kruisleger voor Damiate verscheen één der grootste heiligen, *de H. Franciscus van Assisi*. Aan boord van een schip der kruisvaarders-vloot was hij meegekomen, met één zijner kloosterbroeders. 't Was juist op een oogenbik, dat er vredes-onderhandelingen waren aangeknoopt tusschen Christenen en Mohammedanen. Deze korte wapenstilstand heeft St. Franciscus benut om met zijn medebroeder de sultan van Egypte in de vesting op te zoeken. Dat was een durf, die waarschijnlijk niemand der kruisridders hem na zou doen; en dezen waren

toch ook voor geen kleintje vervaard! Bij de voorposten der vijanden gekomen, werd hij niet zoo heel zacht behandeld; bovendien kende hij hun taal niet. Door voortdurend roepen: „Sultan! Sultan!" bracht hij de soldaten aan 't verstand, dat hij gekomen was om de sultan te spreken, zoodat men hem spoedig voor de heerscher der Mohammedanen voerde. Nu vertelde Franciscus, waarvoor hij gekomen was: om hem en de zijnen christen te maken. En hij verkondigde aan de verbaasde Saracenen de voornaamste waarheden van ons Geloof. De sultan begreep niet, hoe een verstandig mensch zich tot in het hartje der vijandelijke vesting durfde wagen en liet de heilige ongemoeid. Hij zeide hem nog: „Bid voor mij, dat God mij openbaren moge, welk geloof Hem het welgevalligst is."

Bidden voor de missie! Deze ongeloovige vroeg er zelf om! Er zijn zooveel heidenen en ongeloovigen die zich wel graag zouden bekeeren, doch niet durven, evenals die sultan!

Sint Franciscus werd nu weer naar het kamp der kruisvaarders teruggebracht. Er werd geen vrede gesloten en de strijd begon opnieuw. Eindelijk werd de stad door het kruisleger ingenomen. Maar nu begon een plundering zoo wild en ruw, dat het ons met ontzetting en afschuw moet vervullen. Dat was niet overeenkomstig het gedrag, dat we van waarachtig-christelijke ridders kunnen verwachten. Gods zegen rustte dan ook niet op hun werk. Twee jaren later werd Damiate weer door de Mohammedanen teruggewonnen.

Op 't bord: 5. ± 1200. Graaf Willem I van Holland en bisschop Otto II van Utrecht hielpen mee bij het beleg van Damiate.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 17. De Paus en de Kruistochtpredikers.
B. Vragen. Leerboekje, les 17.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 17.

XI. HERFSTBLOEI DER MIDDELEEUWEN.

De geest van de tweehonderd jaren der uitgaande Middeleeuwen (1300—1500) is door jonge kinderen niet te begrijpen. In de eerste twee leerjaren van ons geschiedenis-onderricht zullen we er onze aandacht niet aan besteden.

Veel van het goede oude ging in deze jaren heen. Het kinderlijk geloof en de offerzin der Middeleeuwen verdween uit het maatschappelijk leven. Meer dan vroeger trad *de mensch als individu* naar voren. Toch hebben ook deze eeuwen nog enorm veel schoons en stichtends te bieden. Ook in ons eigen land. Hier liet Christus nog eens duidelijk door *een wonder* zien Zijn tegenwoordigheid op onze altaren; Hij blijft ook in de overgangstijd der Renaissance het middelpunt der Geschiedenis. Ook in deze periode is niets van zooveel belang als de strijd vóór en tegen Zijn Godsrijk.

Wij hebben daarom als leerstof uit deze eeuwen genomen op de eerste plaats het *Sacraments-mirakel* van Amsterdam; verder drie *personen,* die Christus' Rijk op aarde uitbreidden door eigen voorbeeld of wijs christelijk bestuur: St. Lidwina, Geertrui van Oosten en bisschop Jan van Arkel.

Vierde leerjaar.

DE HEILIGE STEDE TE AMSTERDAM.

Inleiding.

De Stille Ommegang te Amsterdam heeft thans zoo'n uitbreiding aangenomen, dat vrijwel uit alle streken van Nederland pelgrims aan de bedevaart naar de H. Stede deelnemen. Geheel ons land is dan ook wel met dit Mirakel bekend.

In dit leerjaar geven we voorloopig alleen het verhaal van het

Mirakel, zooals dit zich in Maart 1345 afspeelde te Amstelredam. Men zie hiervoor ook: J. H. Werkman, Toelichting bij „Op de Dam", schoolplaat van De Jongh en Wagenvoort, waarin te vinden is in vertelvorm „De Zonnedag van Amsterdam".

Voorstelling.

Het was de zestiende Maart, nu bijna zeshonderd jaar geleden. We zijn te Amsterdam in de Kalverstraat. Daar lag een man op sterven, IJsbrant Dommer geheeten. De pastoor had hem juist bediend. De stervende had veel last van brakingen en pastoor had dan ook gezegd: als IJsbrant na deze communie daar weer last van kreeg, dan moest alles in de haard geworpen worden. 't Was laat op de avond. De zieke moest weer overgeven. Zijn dochter wierp het in het vuur.

Toen de huisgenooten de volgende dag opstonden, was het koud. Daarom stookte men het vuur wat op. Daar kwam ineens de H. Hostie van de zieke boven de vlammen zweven. Natuurlijk was de vrouw zeer verschrikt. Ze stak de hand in de vlammen en nam Ons Heer er uit. Haar hand was niet in 't minst geschroeid! Zij liet de Hostie toen aan haar zuster zien. Deze legde het H. Sacrament in een schoone doek in de kast.

Later op de dag zijn deze vrouwen naar de pastoor geloopen en hebben hem het Wonder verteld. De pastoor kwam natuurlijk direct mede en legde toen de H. Hostie in een hostiedoosje. Daarna ging hij de linnen doek wasschen, waarin het H. Sacrament was bewaard.

Toen hij terugkwam, was de Hostie verdwenen, zonder dat iemand er iets van wist.

Maar de volgende dag keek IJsbrants dochter in de kast en zag op een kussen in een linnen doek de Hostie weer liggen met de beeltenis van Christus, als Verrezen Verlosser.

Nu kwam de pastoor en bracht het H. Sacrament met eerbied weer naar de kerk.

Een kleinzoontje van IJsbrant Dommer was eveneens erg ziek. Hij kreeg toevallen keer op keer. Toen ging vader met familie en buren naar de parochiekerk, waar hij wist, dat de wonderbare Hostie bewaard werd. Na gebeden te hebben, zag hij, dat zijn kind genezen was.

En toen IJsbrants dochter, de moeder van de genezen jongen, in de kast moest wezen, lag daar weer de H. Hostie zooals eenige dagen tevoren.

De pastoor begreep, dat Jezus het aan allen wilde bekend maken. Dat deed hij dan ook. In plechtige processie werd het „Sacrament van Mirakel" naar de kerk gebracht.

De regeering der streek, waar Amsterdam ligt, liet deze wonderen onderzoeken en op schrift zetten. De bisschop van Utrecht, *Jan van Arkel,* stelde een kerkelijk onderzoek in en gaf bevel overal bekend te maken, welk groot wonder te Amsterdam geschied was.

Het huisje van IJsbrant Dommer werd afgebroken. Boven de haard werd een tabernakel gezet en een kapel er omheen gebouwd. Die kapel heette *de Heilige Stede.* Elk jaar werd een plechtige processie gehouden ter eere van het Heilig Sacrament.

In latere jaren werd de H. Stede met de ondergang bedreigd; de kapel geraakte in brand. Niets hielp; de brand was niet te blusschen. Dan tenminste Ons Heer gered! Maar smeden noch slotenmakers konden het Tabernakel openkrijgen; de H. Stede brandde geheel uit. Toen de brand afgeloopen was, bleef niets dan een puinhoop over. Men wilde die gaan opruimen. En onder alle verkoolde steenen en planken vonden de werklui de gouden monstrans met Ons Heer geheel onbeschadigd terug; zelfs de zijden doek, waar de monstrans op stond, was geheel gaaf.

Vele wonderen zijn in de H. Stede geschied. Genezingen naar lichaam en ziel vonden er plaats. Zoo werd ook Maximiliaan, keizer van het groote Duitsche Rijk, van een ziekte genezen. Sindsdien werd hij 'n vriend van de Amsterdammers. Hij gaf daarom aan de stad verlof de keizerskroon te plaatsen boven het stadswapen met de drie kruisen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 9. Waar de Amsterdammers trotsch op mogen zijn.

B. Vragen. We vonden het beter bij deze les geen vragen te stellen. In plaats daarvan geven we hier 't bekende lied van het H. Sacrament van Mirakel te Amsterdam.

EUCHARISTISCH VOLKSLIED.

Maestoso. (5 = Es)

(Uit: Congresboek Euch. Congres, A'dam 1924)

SINT LIDWINA, DE MAAGD VAN SCHIEDAM.

Inleiding.

De grootsche figuur van de geduldige lijderes, St. Lidwina, behoort natuurlijk een plaats te hebben in een geschiedenis-boek voor de Roomsche school. In dit leerjaar geven we alleen haar leven. Later krijgen we wel gelegenheid om deze heilige te plaatsen in de kring der Moderne Devoten.

Bij de les over St. Lidwina zal vooral uit moeten komen, hoe zij door de navolging van Christus en door de overweging van Zijn lijden kwam tot geduldig dragen van lichamelijke kwellingen en tot hooge deugd.

Voorstelling.

Lidwina was de eenige dochter in een gezin van negen kinderen. Zij woonde in Schiedam. Het was een meisje, zooals er zoovelen zijn, een braaf kind en vooral een vurige vereerster der H. Maagd.

Zij was vijftien jaren oud, toen haar een groot ongeluk overkwam. Het was een strenge winter en met haar vriendinnen was ze meegegaan naar het ijs om schaatsen te rijden. Veel pret hadden ze natuurlijk. Na een tijdlang gereden te hebben, stonden de meisjes even stil om te rusten. Eén van haar was wat achtergeraakt en kwam nu in volle vaart aanstuiven. Om spoedig tot stilstand te komen, greep ze Lidwina vast. Deze viel door de schok zoo hard op het ijs, dat ze één der ribben brak.

Dat was het begin van haar lijden, dat acht-en-dertig jaar zou duren. De gebroken rib wilde niet genezen en vlak daarbij ontstond een gezwel, dat door de dokter niet verwijderd kon worden. Zoo lag Lidwina reeds een half jaar op het ziekbed. Schiedam vierde het feest ter eere van St. Jan, de patroon der stad. Op die dag brak het gezwel naar binnen open en de smetstoffen verspreidden zich in haar lichaam. Van toen af was daar weldra geen gezonde plek meer te vinden. Van onder tot boven, van binnen en buiten, was Lidwina overdekt met wonden, de één nog afzichtelijker dan de ander.

—„De wonde, die zij bij haar val had bekomen, was niet beter geworden, maar sloeg tot bederf over en verspreidde zich over geheel haar ziekelijk lichaam.

Afzichtelijke grauwe wormen, ter groote van een vingerlid, boorden zich op drie plaatsen een opening in haar lichaam en drongen naar buiten; uit mond en neus en ooren vloeide het bloed; hevige hoofd- en tandpijn kwam haar folteren; haar voorhoofd was van boven tot onder in het vleesch gespleten, de kin gekorven tot de onderlip; het rechteroog was blind, het linker zoo zwak, dat het geen licht kon verdragen; daarom lag zij voortdurend in het duister, en zoo men soms het gordijn van haar legerstede te wijd openschoof, of wanneer het licht der kaarsen op haar altaar er door scheen, dan leed zij de bitterste smart. Jaren achtereen werd zij door hevige koorts gekweld. Haar rechterhand was geheel verlamd, de linker kon ze slechts met moeite bewegen.

De graaf van Holland hoorde van dit ontzettend lijden en zond zijn eigen arts om Lidwina te helpen.

De dokter onderzocht de kwalen en liet een geneesmiddel komen, dat de wonde sloot. Maar nu kwam de waterzucht haar kwellen met onnoemelijke ellende en deed haar lichaam geweldig opzwellen.

Voortaan kon zij bijna geen eten of drinken meer gebruiken. Slechts wat wijn, met suiker gemengd, of soms een slok water, was vaak alles wat zij door de dag gebruikte."— (Naar Kronenburg, Neerl. Heil. II, 2.)

Menschelijke hulp alleen zou niet voldoende geweest zijn om dit verschrikkelijk leed te helpen dragen. Toen Lidwina eens tegen haar biechtvader klaagde, dat de uren haar zoo lang vielen, raadde deze haar aan op geregelde tijden van de dag het Lijden van Jezus te overwegen. Ze deed het, maar in het begin was het voor haar een gruwelijke verveling. Ze hield echter vol en weldra vond ze zooveel zielevreugde erin, dat ze de dag in zeven tijden ging verdeelen; op elk dier tijdstippen overwoog ze een gedeelte van Christus' Lijden. Aldus volgde ze elke dag de Kruisweg, om zichzelf door die overweging te sterken in het dragen van haar eigen pijnen.

En dan hielp haar nog dat andere groote heilmiddel, dat elke katholiek ten dienste staat, het ontvangen der H.H. Sacramenten. Groote troost en opbeuring ondervond zij bij Jezus in de H. Communie; kracht om haar lijden te dragen met blijdschap en op te offeren aan God tot heil van haar ziel en die van hare verwanten.

Toen begon voor Sint Lidwina een tijd, dat zij met hare gedachten meer buiten dan op de aarde was. „Alle nachten," zoo getuigde zij zelf, „word ik gedurende lange tijd naar de hemelsche sferen opgeheven, en ik smaak daar zulk een onuitsprekelijk genot, dat de bitterste smart, die ik te verduren heb, niet alleen dragelijk maar aangenaam is."

—„Nu eens zag ze zich verplaatst naar de hemel, dan weer naar het vagevuur, soms ook naar de afgrond der hel. Op andere tijden zweefde haar geest door het Heilig Land, of door de Eeuwige Stad, ofwel naar het Paradijs, waar zij wandelde over rozen en leliën vol geur en kleur. Op die plaatsen aanschouwde zij dan alles wat er voorviel op de wereld en stond er in geheimzinnige gemeenschap met personen, die honderden uren van haar verwijderd waren en die zij nooit te voren gekend had.

Niet enkel werd Lidwina aldus tot hoogere gewesten opgenomen, maar ook daalden de hemelbewoners dikwijls tot haar af. Haar Engelbewaarder bezocht haar dikwijls; soms ook verscheen haar de H. Maagd Maria; ja zelfs Jezus Christus, van een groote stoet Heiligen omstuwd, trad haar armoedig kamertje binnen en gaf

haar troost in het lijden."— (Naar Kronenburg, Neerl. Heil. II, 2.)

Acht en dertig jaren heeft Sint Lidwina aldus geleden bij haar smarten en gejuicht bij de heerlijkheden, welke Christus haar gaf.

Het werd weer Paschen. En toen bracht de engel, die haar rondleidde door het Paradijs, de boodschap, dat ze over twee dagen zou sterven.

En haar kamertje werd plotseling verlicht. Jezus verscheen aan haar ziekbed, met de H. Maagd en het koor der Apostelen en vele Engelen en Heiligen. Met eigen hand diende haar de Zaligmaker haar het H. Sacrament des Oliesels toe en Hij beloofde haar, dat ze na twee dagen in het rijk Zijns Vaders met de Engelen zou juichen voor Gods troon. Zoo verhaalt een oude legende.

Op Dinsdag na Paschen was het vreeselijke lijden geëindigd en ging Sint Lidwina bezit nemen van het rijk, dat van de grondvesten der wereld voor haar bereid was.

Weldra na haar dood stroomde het volk toe en wilde haar stoffelijk overschot zien. Toen de sluier, die haar gelaat bedekte, weggenomen was, ging een roep van verbazing op: dat gelaat, eerst zoo doorkorven van wonden, was nu geheel gaaf en schoon, als had het nooit lijden gekend.

Vele wonderen, te veel om te verhalen, zijn bij Sint Lidwina's graf geschied. Hoe kunnen wij haar beter vereeren, dan door op haar voorbeeld op geregelde tijden de Kruisweg met aandacht te volgen en de H. Communie te ontvangen? En door onze kleine tegenspoeden met geduld te lijden, ter eere Gods?

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 10. Waar Schiedam trotsch op mag zijn.

B. Vragen.

1. Waar woonde St. Lidwina?
2. Met welk ongeluk begon haar lijden?
3. Hoe lang heeft het geduurd?
4. Waardoor vond zij troost en opbeuring?
5. Hoe werd zij door Jezus beloond voor haar geduldig gedragen lijden?

Vijfde leerjaar.

BISSCHOP JAN VAN ARKEL.

Inleiding.

We hebben in dit leerjaar reeds met eenige Utrechtsche bisschoppen kennis gemaakt; het waren *St. Willibrord* en *St. Ansfried*, benevens de z.g. elect *Jan van Nassau.*

De Middeleeuwsche bisschoppen verkeerden in de moeilijke positie van kerk- en wereld-vorst. Hun kerkprovincie en leengoed dekten elkaar niet. Allerlei belangen speelden een rol bij de bisschopskeuze.

Een bisschop was daarom zeer vaak afhankelijk van omringende graven en hertogen. Hij moest als vorst en als geestelijk leidsman beide kunnen optreden.

In deze moeilijke omstandigheden heeft Jan van Arkel van zijn hoog ambt weten te maken, wat er van te maken was. We zullen, na een uiteenzetting zijner positie als bisschop, kennis maken met zijn wereldlijk en geestelijk bestuur; bij het laatste kunnen we dan weer ter sprake brengen het Wonder der H. Stede.

Hierbij gebruiken we kaartje no. IV, dat te vinden is in handleiding en leerboekje.

Plaat: De Jongh en Wagenvoort, Beleg van een kasteel.

Voorstelling.

We weten allemaal de stad Utrecht te liggen. Wie is de eerste bisschop van Utrecht geweest? Van wie heeft Sint Willibrord de stad in bezit gekregen? De opvolgers van Sint Willibrord hebben voortdurend nieuwe streken ontvangen van de keizer van het Duitsche rijk. Ken je nog één dier opvolgers? Juist, Sint Ansfried. Was die bisschop goed bevriend met de keizer? Daarom ontvingen de Utrechtsche bisschoppen dan ook steeds meer landstreken om te besturen: de provincies *Utrecht, Overijsel, Drente* en de stad *Groningen.*

Maar het voornaamste werk van de bisschop was natuurlijk de zorg voor de kerkelijke zaken. Dat was voor de bisschop van Utrecht niet zoo heel weinig. Heel ons land stond onder zijn bestuur, wat betreft het godsdienstig leven.

Zoo zien we, dat de bisschoppen een groote taak hadden. Het

bestuur van hun wereldlijk gebied eischte veel tijd en kracht. Voor het godsdienstig leven werden ze daarom geholpen door *wijbisschoppen*, die de taak van de bisschop zeer verlichtten.

Op 't bord: 1. In de middeleeuwen hadden de Utrechtsche bisschoppen ook een wereldlijk gebied te besturen: Utrecht, Overijsel, Drente en de stad Groningen.

Zoo was, vooral in het begin der Middeleeuwen, het Sticht Utrecht een zeer belangrijk Nederlandsch gewest. Maar er waren nog meer van die kleine landjes, die toch weer allemaal een deel waren van het groote Duitsche Rijk.

We hebben al geleerd van graaf Floris V van *Holland*. Zijn voorvaderen hadden onze duinstreken te besturen gekregen. Zoo langzamerhand was het de gewoonte geworden, dat bij de dood van een graaf zijn zoon hem opvolgde.

Zoo kreeg men in een graafschap een heele rij graven van dezelfde familie; een „vorstenhuis" noemt men zoo'n groep. Achtereenvolgens hebben de graven geprobeerd hun bezit uit te breiden. Terwijl de bisschoppen van Utrecht deze uitbreiding verkregen van de keizer, hebben de graven ook wel hun bezittingen vermeerderd door oorlog en minder mooie handelingen. „Vertel maar eens, hoe graaf Floris V het deed." De graven van Holland waren op die manier ook graaf geworden van West-Friesland en Zeeland. Deze provincies hebben nu nog ongeveer dezelfde gedaante. Op het kaartje, achter in 't leerboekje, kunnen we zien, welk deel van Zeeland er niet bij hoorde.

De tegenwoordige provincie *Gelderland* was in de Middeleeuwen ook een apart landje. Een hertog regeerde erover in latere tijd. Maar er hoorde meer bij dan tegenwoordig. Het Geldersche vorstenhuis kwam uit de buurt van Venlo; dat hoorde dan ook bij hun bezit, zooals op het kaartje is te zien. Men sprak van de hertog van Gelder.

In het zuiden van ons land regeerde een machtig vorst; dat was de hertog van *Brabant en Limburg*. Brabant strekte zich ver uit naar het zuiden; Brussel was de hoofdstad.

Het noorden van ons land werd ingenomen door de Friesche gewesten: de tegenwoordige provincie Friesland en de kleistreken van Groningen. Daar was geen vorst om het land te besturen.

Elk edelman regeerde over zijn eigen bezittingen; elke vroonhoeve was een apart landje. Daardoor was er niemand, die de orde handhaafde; het gebeurde vrij veel, dat de Friesche ridders er op los sloegen. Maar de *Zalige Frederik*, één der voorgangers van Siardus, als abt van Mariëngaarde, wist er wel raad op. Hij liet de edelen een vredebond sluiten, waardoor ze beloofden uit liefde tot Christus hun onderlinge vechtpartijen te zullen laten rusten.

De graven hadden nog al eens twist onder elkander om allerlei redenen. Zoodoende was er vaak oorlog. Tusschen die graven in moesten de Utrechtsche bisschoppen probeeren hun bezittingen te behouden en er de rust te handhaven.

Zou er in het bisdom ook een vorstenfamilie geweest zijn? Natuurlijk niet. Telkens als er een bisschop stierf, werd er door een groep Utrechtsche priesters, kanunniken geheeten, een opvolger gekozen. Wanneer de paus de gekozene geschikt achtte, benoemde hij hem tot bisschop van Utrecht.

Maar deze bisschop was als vorst de naaste buurman van Holland en Gelder. Dezen hadden er belang bij, dat er iemand gekozen werd, die met hen bevriend was.

Zoo werd er omstreeks het jaar 1350 door de kanunniken een bisschop gekozen, die door de graaf van Holland sterk was aanbevolen. Zulk een keuze was moeilijk. Aan allerlei eischen moest een bisschop voldoen: een goed bisschop voor de geloovigen, een goed regeerder voor zijn onderdanen, een vriend liefst van Holland en Gelder beiden.

De persoon, over wie wij gaan spreken, *Jan van Arkel*, had deze eigenschappen in zich vereenigd.

Op 't bord: 2. In de Middeleeuwen waren de voornaamste Nederlandsche landjes: Utrecht, Holland, Gelder, Brabant en de Friesche streken.

We zullen eerst eens zien, hoe Jan van Arkel zorgde voor de godsdienstige vooruitgang van de geloovigen in heel Nederland.

Vooreerst gaf hij zijn aandacht aan de kloosters. We hebben geleerd, dat een monnik der Benedictijnen zijn geheele leven in hetzelfde klooster bleef en niet buiten de muren mocht komen zonder reden. Hij mocht niets bijzonders doen zonder toestemming van de abt. Wanneer een kloosterling maar naar buiten ging en

bezoeken ontving en aflegde, bleef er van de kloosterlijke eenzaamheid niets over. Hij moest ook zorgen geregeld de kerkelijke diensten en getijden bij te wonen; in één woord: in een klooster moest de Regel van de orde streng worden gehandhaafd. Dat gebeurde echter niet overal. Er waren monniken, die dingen deden die zij als kloosterling niet mochten doen. Hoe dat kon, leeren we later wel eens.

Bisschop Jan van Arkel heeft daartegen maatregelen genomen. Wie zonder verlof buiten het klooster ging, werd gestraft met de kerkelijke ban, d. w. z. hij of zij kon niet meer deelnemen aan kerkelijke diensten en geen Sacramenten meer ontvangen.

Niemand der broeders mocht vrienden of bekenden ter tafel noodigen. Wie bezoek kreeg, moest de overste daarvan kennis geven. Voor het bidden der getijden, in een klooster van zoo groot belang, werden de bepalingen zeer scherp gesteld. Er moest nauwkeurig op de juiste tijd gepast worden, dus niet te laat komen; er moest daarbij stilzwijgen en goede orde in acht genomen worden. Elke Woensdag en Vrijdag zou het vastendag zijn. Onder het eten was het stilte en voorlezen van een godsdienstig boek. En zoo waren er nog meer bepalingen.

Ook voor de parochiekerken werd gezorgd. Wanneer een kerk verwoest was door oorlog, deed de bisschop haar weer opbouwen en rijk voorzien van sieraden en boeken. En dat gebeurde nog al eens, want het voornaamste werk in de veelvuldige kleine oorlogen, die toen voorkwamen, bestond in 't platbranden der dorpen. Dan zullen ook de kerken wel niet gespaard zijn. We weten verschillende godshuizen aan te wijzen, die door bisschop Jan weer herbouwd zijn: Deventer (St. Lebuïnus), Eemnes, Voorst bij Zwolle, Heemstede, O. L. Vrouwekerk in 't Noorden van Walcheren. Vaak droeg hij hiertoe uit eigen vermogen bij. De bouw van de Utrechtsche Domtoren viel grootendeels onder zijn bestuur.

Aan een pastoor, die een uitgestrekte, landelijke parochie had, gaf hij een paard cadeau, opdat hij al zijn parochianen gemakkelijk kon bereiken.

In volkrijke parochie-kerken zorgde hij, dat er meerdere Heilige Missen op één dag gelezen werden; dan konden allen er tenminste één bijwonen.

Er was een gewoonte ontstaan, dat een pastoor niet woonde

in de plaats, waar zijn kerk lag, maar zijn werk overliet aan een andere priester. Dat was natuurlijk niet goed. Jan van Arkel wilde dan ook beslist hebben, dat alle priesters woonden, waar ze het krachtens hun ambt verplicht waren.

Toovenaars, waarzeggers en andere bedriegers, die door allerlei kunsten het volk misleidden en tot bijgeloof brachten, werden onbarmhartig buiten de grenzen gezet.

Tot slot voegen we hier aan toe, dat bisschop Jan van Arkel elk jaar een synode hield. Dat is een vergadering van de voornaamste geestelijken van het bisdom, waar gewichtige zaken aangaande het kerkelijk leven besproken worden. Deze bijeenkomsten waren natuurlijk van groot belang voor de vooruitgang van godsdienstig leven der geloovigen. Zoo werd een nauwkeurige lijst van verplichte feestdagen vastgesteld; in het geheel ruim vijftig.

Op 't bord: 3. 1350. Bisschop Jan van Arkel zorgde uitstekend voor de godsdienstige vooruitgang van zijn bisdom.

Zooals we reeds weten, was een bisschop tevens bestuurder van een deel van het rijk. „Welke streken bezat ook weer de bisschop van Utrecht?" Jan van Arkel was ook als bestuursman goed voor zijn taak berekend. Daar zullen we nu meer van hooren. Iedereen had groote verwachtingen omtrent hem. De Paus, die hem benoemde, schreef aan de kanunniken van Utrecht zelfs het volgende:

„Daar wij wenschen, dat over de kerk van Utrecht een man gesteld is, die beleid, wil en kracht bezit om haar voor schade en ongemak te behoeden, haar in hare rechten te handhaven en deze zelfs te vermeerderen, zoo hebben wij, na ons hierover met onze broeders rijp beraden te hebben, ten laatste ons oog laten vallen op onze geliefde zoon Johannes van Arkel, kanunnik van uwe kerk, met kennis der wetenschappen begaafd, eerbaar van leven en zeden, aangenaam in de omgang, zorgzaam in geestelijke, omzichtig in tijdelijke zaken, en door de verdiensten van vele andere deugden loffelijk onderscheiden, naar wij uit geloofwaardige getuigenissen vernomen hebben."

De toestand van het Sticht was zeer slecht. „Jan van Arkel vond het geheele bisdom in armoede gedompeld," zegt een tijdgenoot. Als er dus in het bisdom iets gedaan moest worden, dan

was het noodig, eerst voor geld te zorgen. Dat was niet gemakkelijk; want niet alleen was er geen geld, maar bovendien waren vele bezittingen in handen van menschen, die aan vroegere bisschoppen geld geleend hadden. Geheel Overijsel en bijna alle bisschoppelijke kasteelen in de provincie Utrecht waren op die manier zoo goed als verloren. De graven van Holland en Gelder hadden ook groote geldsommen aan Utrecht geleend en konden invloed uitoefenen op de gang van zaken in 't bisdom.

Door groote spaarzaamheid in het bestuur wist de bisschop geld bijeen te krijgen. De steden en vele trouwe bewoners van het Sticht hebben geld aangeboden om te helpen. Ook door persoonlijke opoffering wist Jan van Arkel de nood te verminderen. Vooreerst heeft hij uit eigen vermogen veel afgezonderd voor zijn bisdom. Zoo betaalde hij de muren van het stadje Rhenen met eigen geld.

Maar het hoogst in onze achting stijgt deze wijze bisschop, wanneer we zien, hoe hij het bisschoppelijke hof te Utrecht verlaat en als onbekend man gaat leven in Frankrijk. Ongeveer vijf jaren heeft hij met tusschenpoozen aldus doorgebracht. Waarom deed hij dat?

Wanneer een vorst in zijn hoofdplaats woont en hof houdt, dan kost dat veel geld. Dat kan nu eenmaal niet anders. Het aanzien van zijn land eischt het. Maar nu woonde hij als eenvoudig priester in een kleine stad in een vreemd land, waar hij niet als bisschop en vorst behoefde op te treden. Daardoor won hij veel geld uit, dat hij uitstekend kon gebruiken in de geldelijke moeilijkheden van 't Sticht Utrecht. Andere vorsten dienden hun land èn maar al te vaak hun eigen persoonlijk voordeel. Maar Jan van Arkel heeft een grootsch voorbeeld gegeven van een vorst, die rijkdom en macht en heerschappij opofferde, om daardoor te werken in het belang van land en onderdanen.

Heeft dit allemaal succes gehad? Dat zien we zoo gauw we hooren, hoe Jan van Arkel verloren goederen weer terugkoopt of geleende geldsommen terugbetaalt teneinde de vrije beschikking over zijn kasteelen te verkrijgen. De geheele provincie Overijsel wist hij weer vrij te maken; drie Utrechtsche kasteelen met landgoederen won hij terug. Aan de graaf van Holland en de hertog van Gelder kon hij hun geleend geld teruggeven. Hij heeft drie-en-twintig

jaren over het bisdom geregeerd en het in die tijd met goederen en burchten verrijkt en van schulden gezuiverd.

Omdat een bisschop een landje bestuurde, moest hij het verdedigen tegen onrechtmatige aanvallen van vreemde graven. Ook was hij verplicht, opstandige edelen te leeren zich naar zijn wil te gedragen. En daartoe was weleens geweld van wapenen noodig! Zoo zien we dus ook Jan van Arkel wel ten strijde trekken. Zelfs zeer veel heeft hij moeten oorlogvoeren om zijn gebied naar buiten en naar binnen te verdedigen. Hoewel hij de oorlog verafschuwde, kon hij in dit geval er niet buiten, omdat anders zijn bisdom door vreemden of door opstandigen geteisterd zou worden. Toen hij als heer over Utrecht werd gehuldigd, heeft hij een eed afgelegd, waarin het volgende beloofd werd:

„De rechten mijner kerk zal ik ongeschonden bewaren. De goederen der kerk en hare bezittingen, welke ook, zal ik op geenerlei wijze doen verloren gaan. Ook de burchten en kasteelen mijner Utrechtsche kerk, die op dit oogenblik bestaan of later zullen komen, zal ik niet wegschenken of in onderpand geven of met schulden bezwaren, maar ze ten behoeve mijner kerk vrij, zooals ze nu zijn, getrouw bewaren. Zoo helpe mij God Almachtig."

Wat Jan van Arkel dus deed, was niet meer dan zijn dure plicht.

Het eerst werd de bisschop aangevallen door graaf *Willem IV van Holland*. Dit was een eerste vechtersbaas. Hij had door zijn geld aan de voorgangers van bisschop Jan te leenen, veel macht in Utrecht gekregen; de bisschop moest hem naar de oogen zien. En nu ging Jan van Arkel door zuinigheid de schuld aflossen. Daardoor zou Hollands invloed minder worden. Dat was voor de eerzuchtige graaf niet om uit te staan; hij zou aan Utrecht weleens zijn kracht laten voelen! Een reden was spoedig gevonden. Eenige Utrechtsche burgers hadden zich in minder mooie woorden over de graaf uitgelaten. Met een groot leger sloeg deze nu het beleg voor de stad. Bisschop Jan kon slechts met moeite vrede sluiten. Hard waren de voorwaarden. Een deel der stadsmuren moest worden afgebroken; een geheele straat werd eigendom van de graaf; een poort moest altijd voor zijn gebruik open staan. We zien: dat zijn voorwaarden van iemand, die er op uit is, de baas te spelen in vreemd gebied.

In hetzelfde jaar sneuvelde graaf Willem in een oorlog tegen de

Friezen. De tijdgenooten zagen daarin een oordeel Gods over zijn voortdurend zoeken naar strijd en wapengeweld.

Later is een Hollandsche graaf nogeens komen vechten in de provincie Utrecht. Maar Jan van Arkel trok zelf aan 't hoofd zijner mannen op en wist alles te behouden, wat men hem wilde afhandig maken.

Onder de opstandige edelen nam Heer *Arent van IJselstein* de eerste plaats in. Toen de stad Utrecht door de Hollanders belegerd werd, koos Arent de zijde van de graaf. Diens onverwachte dood was voor de oproerling een „strop", want alleen kon hij het tegen de bisschop niet houden. 't Kasteel van IJselstein werd verwoest; heer Arent kreeg een geldboete te betalen.

Niet straffen echter was het doel van de bisschop, maar de edelen voor zich in vriendschap winnen! Daarom gaf hij aan de heer van IJselstein zelfs landgoederen in leen. Maar hier was 't boter aan de galg gesmeerd. Telkens weer stond IJselstein aan de kant van Holland bij de invallen in het Sticht. En telkens ook als de Hollandsche graaf was teruggeslagen, ondervond Arent, dat oproer in een goed bestuurd land gestraft behoort te worden. Hij leerde echter niets. Nauwelijks had hij een heilige eed gezworen voortaan rustig te zullen zijn, of hij stond weer aan de zijde van Utrechts vijanden. Andere edelen wist hij tot dezelfde daden over te halen. Toch nam Jan van Arkel hem later weer in genade en vrede aan. Als landverrader, meineedige en hardnekkige oproerling had Arent van IJselstein zeker wel een groote straf verdiend.

Andere edelen waren er, die hun hooge rang onteerden en hun voorrechten misbruikten, door als straatroovers met hun mannen schrik en angst over de omgeving te verspreiden. Hiertegen trad bisschop Jan van Arkel in het veld en belegerde enkele roofkasteelen. Vier veroverde hij en maakte ze met de grond gelijk.

Eén dier roofridders was de heer van *Voorst.* Zijn kasteel lag ten noorden van Zwolle. Deze edelman maakte het de bewoners van Overijsel zeer lastig en in 't bijzonder de kooplieden van Zwolle. De bisschop verzamelde zijn leger en geholpen door de steden Kampen, Zwolle en Deventer veroverde hij het kasteel. Het werd verwoest en zijn heer gevangen gezet.

Zoo heeft Jan van Arkel gezorgd voor de orde, rust en veiligheid

van zijn land en onderdanen. Nooit wilde hij zelf de oorlog voeren, maar buren en opstandigen dwongen hem naar de wapens te grijpen ter verdediging van rechtmatig goed van kerk, burgers en boeren. Wanneer eenmaal de hoofdschuldigen hun straf hadden gekregen door boete, verwoesting van dorp of kasteel, door verbanning of gevangenis, dan poogde de bisschop telkens weer hen tot vrienden te maken.

Eén minder mooie kant is er aan al deze dingen, n.l. dat Jan van Arkel zelf soms met zwaard en harnas mee ten strijde ging. Dat staat ons natuurlijk tegen; een bisschop behoort zooiets niet te doen. Maar dan moeten we daarbij bedenken, dat Jan van Arkel stamde uit de adellijke familie Arkel, die als uitstekende krijgslieden bekend stonden. Toen Utrecht dan ook zeer sterk in 't nauw gedreven werd, was snel ingrijpen noodig. Dat kon het staatshoofd zelf 't beste doen. Het krijgsmansbloed der Arkels heeft bisschop Jan toen zelf naar het zwaard doen grijpen; 't moest eigenlijk niet, maar wij kunnen hem er moeilijk om veroordeelen.

Jan van Arkel kon nog meer dan zijn land verdedigen. De Nederlanders hebben altijd een goede naam gehad wat betreft de landaanwinning. Zoo lag er in die tijd een moeras tusschen Kampen, Zwolle en 't Zwarte Water; *Mastenbroek* heette die streek. Het lag onbeheerd; niemand had er wat aan. Toen de bisschop hulp zocht, wilde echter niemand helpen om dit moeras droog te maken. Toch zette hij door op eigen kosten. Zoodoende kreeg men bijna zevenduizend morgen land ter beschikking in deze polder Mastenbroek.

Niet weinig strekt het Jan van Arkel tot eer, dat hij een strikt rechtvaardig man was. Wanneer er geschillen waren, zelfs buiten zijn bisdom, dan werd hem menigmaal verzocht als scheidsrechter op te treden. Als er gestraft moest worden wegens oproer of straatrooverij, dan strafte hij zonder onderscheid van persoon. Na dergelijke menschen overwonnen te hebben, ontnam hij hun, wat hun niet toekwam, maar gaf terug, wat hem niet toebehoorde.

We willen hier tot slot voor de onderwijzer(es) aanhalen een passage van Prof. J. Th. Beysens uit diens artikelen in „De Katholiek", deel 106, pag. 269.

—„Als van zelf vragen wij ons hier af, wat het beeld is, dat wij ons van Jan van Arkel moeten vormen. Geheel en al onbevlekt was het niet. Maar

wie let er op een enkele donkere kant, als een geheel schoon beeld in vol en helder licht voor zijn oogen staat. En dusdanig is dan toch ongetwijfeld het beeld van de vorst, die trots onophoudelijke tegenwerking en talrijke moeilijkheden een diep vervallen staat tot een nieuw en krachtig leven heeft opgewekt. Moge hem hierbij al eenige eerzucht hebben bestuurd, moge met de grootheid van het Sticht ook de luister van de zetel, die hij innam, hem niet ongevallig zijn geweest, zijn werk blijft niettemin de naam van een groot en kundig vorst waardig. Bittere strijd en harde oorlog heeft hem die taak gekost, maar tegen de beste tegenstander was hij in moed en beleid opgewassen. Ofschoon blijkbaar afkeerig van strijd en oorlog, wachtte hij niettemin onverschrokken eenieder af, die hem in zijn vorstelijk recht of waardigheid durfde aan te randen. Want de zoon der Arkels kende al te zeer zijn kracht om de rol van een schijnvorst in zijn eigen rijk te spelen, of een deel zijner macht aan een ander, wie het ook ware, af te staan. Nooit echter heeft hij roekeloos de oorlogsfakkel ontstoken, en zoo hem eenige schuld aan de oorlogen, die hij voerde, kan worden ten laste gelegd, dan moet het zijn, dat hij misschien weleens al te stijf op zijn recht, maar dan toch altijd op zijn recht, is blijven staan. Als de vrede hem de handen vrij liet, dan werd de voorspoed zijner onderdanen het voorwerp zijner onvermoeide zorgen. Dan bleek zijn kracht en beleid niet minder in de werken des vredes, dan bouwde hij op, al wat vorige tegenspoed had afgebroken en verwoest, dan offerde hij het zijne, ja zijn eigen persoon, om het hem toevertrouwde volk de verloren welvaart terug te schenken. Recht en gerechtigheid vonden in hem een onbezweken verdediger. Hij handhaafde ze zonder aanzien des persoons, en met een strengheid, die soms aan hardheid grensde, maar wist tegelijk het koninklijk recht van genade nog op vorstelijke wijze te gebruiken. Hoezeer ook zelf van adellijk hoogheidsgevoel doordrongen, was hij de vriend en steun van de nijvere burger, zijn beschermer tegen adellijke moedwil en overmacht. Maar ook hun partijzucht, ook hun ongeregeldheden vonden geen genade in zijn oogen. Altijd trouw aan zijn eens gegeven woord, bovenal aan zijn plechtig bezworen belofte, eerbiedigde hij zorgvuldig de vrijheden zijner onderdanen, en vermeerderde zelfs hun voorrechten. Voorwaar, toen Paus Urbanus V hem, na een regeering van meer dan 20 jaren, naar de Luiksche zetel overplaatste, getuigden het krachtige, onafhankelijke leven, dat aan het bisdom was ingestort, de herstelde eendracht, de ongeschonden rechtvaardigheid, de verbetering van de bodem, de welvaart zijner bewoners, dat in Jan van Arkel een vorst de Utrechtsche zetel had verlaten, die alleszins waardig was de heerschersstaf te dragen, die met volkomen toewijding het geluk van zijn land had gezocht en wiens vorstengrootheid door weinigen voor of na hem overtroffen is."—

Bisschop Jan van Arkel is na een regeering van ruim twintig jaar bisschop van Luik geworden.

Op 't bord: 4. Hij bestuurde het Sticht Utrecht als een wijs vorst en maakte het los van Holland en Gelder.

In de vierde klas hebben we geleerd, dat Jan van Arkel een onderzoek heeft ingesteld naar de waarachtigheid van het Wonder van het Heilig Sacrament te Amsterdam. Wie kan dat groote Mirakel nog vertellen?

Op 't bord: 5. Tijdens zijn regeering geschiedde het Mirakel van het Heilig Sacrament te Amsterdam.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 18. Jan van Arkel, bisschop van Utrecht.
B. Vragen. Leerboekje, les 18.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 18.

GEERTRUI VAN OOSTEN.

Inleiding.

Toen we over de Middeleeuwsche steden spraken, hadden we melding kunnen maken van de Begijnhoven. In het drukke stadsgewoel zouden zij zeker op hun plaats geweest zijn, omdat hun bewoonsters voortdurend voor de stedelingen een voorbeeld waren van de navolging van Christus en van het rustig inleven in Zijn rijk op aarde.

We bewaarden ze liever tot nu, om de beschrijving te kunnen groepeeren rondom de teere figuur van Geertrui van Oosten, het Delftsch Begijntje. In haar leven zien we Christus' woord ten volle bewaarheid: „Wie Mij volgt, wandelt niet in de duisternissen."

We gaan dus de Begijnen volgen in hun dagelijksch, geestelijk zoowel als tijdelijk leven. We kunnen herhalen, wat in de vierde klas geleerd is van Sint Lidwina, om te eindigen met de groote voorrechten, die Geertruide ten deel vielen.

Voorstelling.

Het was omstreeks het jaar 1350. Toen leefde in de stad Delft een braaf meisje, Geertruide geheeten. Zij was in betrekking bij een voorname familie. Zij was de oudste van een groot gezin en moest daarom spoedig voor zichzelf zorgen. De geheele stad kende haar; ze was een uitstekende zangeres. Vooral één liedje zong ze prachtig: „Het daghet in den Oosten." Daarom noemde men haar Geertrui van Oosten.

Ze was een heel braaf meisje en toen ze wat ouder was geworden, begaf ze zich naar het Begijnhof, dat in Delft vlak bij de Groote Kerk gelegen was. Daar vroeg ze opname, om verder haar leven als Begijntje door te brengen.

Wat dat was, zullen we eerst gaan vertellen. Er waren in de Middeleeuwsche steden vaak meisjes en weduwen, die meer voor O. L. Heer wilden doen dan beslist geboden was, zonder echter roeping te gevoelen voor het kloosterleven. Voor zulke vrouwen had men in vele steden een Begijnhof, dat is een groep huisjes dichtbij of rondom een kerk. In elk huisje woonden twee of drie Begijnen bijeen. Het geheel werd bestuurd door een meesteres.

Geertrui van Oosten beloofde bij haar intrede, zooals alle Begijnen, gehoorzaamheid aan de meesteres en een ongehuwd leven, zoolang ze in het Begijnhof woonde. Men ziet, dat was geen kloostergelofte; 't was geen eeuwige gelofte, en armoede behoefden ze niet te beloven. Dat ze toch wel een arm leven leidden, zullen we straks nog hooren.

Op 't bord: 1. 1350. Geertrui van Oosten leefde als Begijn in Delft.

Het leven der Begijnen was er geheel op ingericht om te midden van hun dagelijksche bezigheden in de wereld toch zoo braaf mogelijk te leven en vooral Christus na te volgen. Dat zien wij bijvoorbeeld in het leven van Geertruide. Elke morgen woonde zij de H. Mis bij en offerde ze al haar werk op ter eere Gods. Dagelijks overwoog zij een gedeelte van het Lijden van de Zaligmaker. In de moeilijkheden van het leven namen de Begijnen haar toevlucht tot Christus door het veelvuldig ontvangen der H.H. Sacramenten. Ze waren gehoorzaam aan hare oversten, zooals Christus gehoorzaam was aan Zijn hemelsche Vader. Van het geld en goed, dat ze bezaten, besteedden ze voor zichzelf alleen het hoogst noodige en gaven het overige aan armen en behoeftigen. Door het bidden van de Rozenkrans en het dragen van het scapulier (toen pas verspreid over Europa) betoonden de Begijnen haar liefde tot de H. Maagd.

Door deze navolging van Christus en het innig verkeer met Hem gaven de Begijnen aan de stedelingen een voorbeeld, hoe iemand, die volop werk heeft, toch een leven kan leiden, dat aan Christus welgevallig is.

Er waren zelfs Begijnen, die zóó opgingen in de overweging van Christus' Leven, dat ze alles om zich vergaten en op sommige oogenblikken met hun heele wezen als het ware van de wereld afgescheiden waren. Dit laatste zullen we straks vooral zien bij Geertruide van Oosten.

Op 't bord: 2. De Begijnen wilden op de eerste plaats Christus navolgen in hun leven.

De Begijnen leidden geen werkeloos bestaan. De meesten van haar zorgden voor haar eigen onderhoud, kleeding en eenvoudige inrichting van haar huisje. Deze kosten moesten ze verdienen. Dat geschiedde op velerlei manieren, naargelang ieders aanleg. Sommigen sponnen en weefden, en verkochten haar maaksels; anderen borduurden de fijnste figuren op de doeken van deftige dames uit de burgerij. En al deze thuiswerksters maakten vele altaargewáden, die ter eere Gods in de kerken gebruikt werden.

Maar er waren ook Begijnen, die deden als Geertrui van Oosten. Zij gingen na de H. Mis uit om zieken te helpen en te verzorgen, in de ziekenhuizen of in de armenwoningen. Alleen van de rijkere menschen namen ze loon aan voor haar eenvoudig levensonderhoud.

Een derde soort werk der Begijnen was het geven van onderricht aan kinderen. Dat was vooral het leeren en uitleggen van de godsdienstige plechtigheden en de katholieke leer. Dàt was toen een moeilijk werk. Want er waren maar heel weinig kinderen, die konden lezen. Daarom moesten de Begijnen hen alles mondeling vertellen en uitleggen.

(Hier valt misschien te wijzen op het werk der bekeering der heidenkinderen in Nederland.)

Op 't bord: 3. Zij zorgden voor hun levensonderhoud door handenarbeid, ziekenverpleging, en het onderrichten van kinderen.

Zoo was het gewone leven der Begijntjes. Maar Geertruide van Oosten was bovenmate meer gezegend. Er waren dagen, dat zij zóózeer opging in het overdenken van 's Heeren leven, dat ze dagen lang spijs en drank vergat, en zes weken en langer in haar kamer opgesloten bleef. Brak ze haar overwegingen eindelijk

af, dan was een stuk oud brood met een kommetje melk haar eenig voedsel.

Toen eens Goede Vrijdag weer was aangebroken, trok Geertruide zich weer in gebed en overweging terug en drong diep door in de beschouwing van Christus' Lijden en Kruisdood. En terwijl haar ziel zich vereenigde met de folteringen van de Man van smarten, vertoonen zich in haar handen, voeten en zijde de Vijf heilige Wondteekenen des Heeren.

Toen het vrome Begijntje oprees uit hare overweging, zag ze met verbazing en vreugde de bloedende wonden. Zij riep terstond Divera, met wie zij samen het huisje bewoonde en liet zien, wat haar overkomen was. Herhaaldelijk verschenen in de volgende dagen de wonden opnieuw.

De bevolking van Delft verdrong zich weldra in het stille Begijnhof om het wonder te zien. Dit was niet naar de zin der nederige maagd en zij smeekte O. L. Heer om de wondteekenen weer weg te nemen; anders zou ze nog hoogmoedig en trotsch worden.

En aanstonds hield het bloeden op; de wonden gingen dicht, maar de lidteekenen bleven haar 't geheele leven bij.

Geertruide had ook de gave der voorzegging. Meerdere keeren heeft ze op wonderbare wijze dingen geprofeteerd, die met hare vrienden of in de stad Delft zouden gebeuren.

De duivel heeft eenige malen geprobeerd haar van het gebed en de goede werken terug te houden of in de uitoefening te storen.

Als zij wilde bidden, — zoo verhaalt de legende — kwam satan tot haar, trok aan haar mouwen, of nam haar zelfs op en voerde haar omhoog tot de nok der daken, om haar even spoedig en ongedeerd op de grond terug te plaatsen.

Zij hield veel van kinderen. Daarom nam satan de gedaante aan van een schreiende jongen om haar te doen ophouden met bidden. Maar dat hielp hem niet! Weg joeg ze hem: „Ga van hier, booze duivel, want gij zijt het niet, die mijn ziel bemint."

Zoo wist zij met vaste wil de bekoringen te overwinnen.

Op een Driekoningendag is ze gestorven, omhoog ziende naar de hemel, „haar huis, waar de straten belegd waren met fijn goud"

We hebben het vorige jaar ook over een heilige vrouw verteld. Dat was *Sint Lidwina*. Wie kan over deze Vaderlandsche heilige nog iets vertellen?

Deze beide heilige vrouwen, *Geertrui van Oosten* en *Sint Lidwina,* hebben ons laten zien, hoe wij Christus moeten volgen in ons gebed, in ons dagelijksch werk en in het geduldig dragen van ons leed. Wanneer we dat doen, zullen ook wij Christus woord op ons kunnen toepassen: „Wie Mij volgt, wandelt niet in de duisternissen".

Op 't bord: 4. 1450. Sint Lidwina van Schiedam droeg haar jarenlange lijden met groot geduld om Christus' Wil.
5. „Wie Mij volgt, wandelt niet in de duisternissen."

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 19. Geertrui van Oosten.
B. Vragen. Leerboekje, les 19.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 19.

XII. DE TIJDEN DER HERVORMING.

In het vierde en vijfde leerjaar willen we nog niet spreken over de noodzakelijkheid van „Hervorming der Kerk in Hoofd en leden", ook in de Nederlanden. Het werk van Luther en Calvijn beschouwen we dan ook niet als „valsche *hervorming*", maar als een ketterij. Vooral voor de vierde klas is dit hoofdstuk zeer moeilijk; de leerstof zal bijna uitsluitend bestaan uit het verhaal van de *H.H. Martelaren van Gorkum.* In de vijfde klas plaatsen we de staatkundige verwikkelingen welke zich in ons vaderland als gevolg van de binnenkomst van het Calvinisme voordeden. Hier krijgen we aldus drie lessen: *de ketterij en de maatregelen van Filips II;* de intrigues van *de adel,* die tot *verzet en opstand* leidden; de *opstand* in Holland en Zeeland. Het spreekt vanzelf, dat we deze moeilijke en principiëele kwesties in de vijfde klas niet in finesses kunnen bespreken.

Vierde leerjaar.

DE H.H. MARTELAREN VAN GORKUM.

Inleiding.

Van de ketterij na 1500 gaan we voor deze klas alleen het feit constateeren. De gevolgen voor ons land kunnen we wat nader bezien. Voorloopig wordt in algemeene trekken aangegeven, dat in ons land een groep menschen in opstand komt tegen het wettige gezag. Een deel ervan vlucht naar zee en leeft van roof. Ze vormen een bedreiging voor de laksche Roomsche meerderheid. Via de Watergeuzen komen we dan op ons hoofdonderwerp, de Martelaren van Gorkum.

Van deze negentien Heiligen zullen we vooral voorstellen de figuur van de gardiaan der Franciscanen, de H. Nicolaas Pieck.

Voorstelling.

„Wie heeft ons geleerd, hoe wij God moeten dienen?" „Hoe wij God moeten dienen, heeft vooral Christus ons geleerd." (vraag 2

der Katechismus). Wie heeft Christus aangesteld om de H. Kerk te besturen? Dat zijn de Paus en de Bisschoppen. Wat zij zeggen en verklaren omtrent de Leer van Christus, is vast en zeker waar. Daar behoeven we niet aan te twijfelen. Als iemand ons Geloof anders uitlegt, dan heeft hij het mis.

Zulke menschen zijn er in alle tijden geweest en de volgelingen van sommigen bestaan nog. In ons land leven veel volgelingen van *Calvijn*. Hij woonde in een stad in Zwitserland. Op zijn eigen manier legde hij de H. Schrift uit en geloofde alleen datgene, wat hijzelf uit de Bijbel dacht te begrijpen. Naar de lessen van de Pausen en Bisschoppen luisterde hij niet. Zoo geloofde hij bijvoorbeeld niet, dat brood en wijn door de woorden der Consecratie veranderd worden in het Lichaam en Bloed van Christus. Ook geloofde hij niet in de vergeving der zonden in de Biecht. De Paus erkende hij niet als Hoofd der Kerk en Plaatsbekleeder van Christus.

Voor Calvijn was dit alles al erg genoeg. Maar erger werd het, toen hij probeerde om anderen over te halen tot zijn verkeerde uitleg. Weldra had hij veel volgelingen. Men noemde hen Calvinisten. Hoe heeten zulke menschen, die een leerstuk van het Geloof verwerpen?

Spoedig waren er ook in ons land Calvinisten. Niet veel, maar toch genoeg om het land in rep en roer te zetten. Het is zelfs gebeurd, dat in verschillende plaatsen de kerken geplunderd, tabernakels en beelden vernield werden. We hadden in ons land toen aan het hoofd een vorst, *Filips II* geheeten. Natuurlijk moest deze zorgen, dat de orde weer hersteld werd. Daarvoor zond hij een veldheer, *Alva*, met een leger soldaten, want hij woonde zelf in Spanje; daar was hij koning.

Alva stond bekend als een vreeselijk gestreng man. De kerken- en beelden-vernielers en vele anderen, die schuld hadden aan de relletjes, vluchtten naar het buitenland, of zij bevoeren de Noordzee en leefden als zeeroovers. Deze laatsten noemde men *Watergeuzen*. Zooals alle zeeroovers waren ook de Watergeuzen ruwe klanten, die niet voor een moord terugschrokken. Zij hadden bijna allen een groote haat tegen de koning en tegen het Katholiek Geloof.

Eens kwamen zij met hun vloot in de buurt van de stad *Brielle*. Zij gingen aan land en deden plotseling een aanval op de stad.

Er waren geen soldaten van Alva aanwezig. Zoodoende konden de Watergeuzen Brielle gemakkelijk veroveren. Nu begon er voor de bewoners van de omstreken een kwade tijd. Want verreweg de meesten waren niet van plan met de opstand mee te doen en bleven trouw aan kerk en koning. Vooral de pastoors uit de omtrek spoorden de menschen daartoe aan. En wat die priesters dan te wachten stond, wist men van de wandaden, die reeds van de Watergeuzen bekend waren.

Overal, waar ze kans zagen, verwoestten zij de kerken en kloosters en vielen priesters en monniken aan. Zoo plunderden zij eens het eiland Rottum en het nonnenklooster bij Dokkum. Eenige tijd later kwamen ze op de Friesche kust bij Harlingen. Daar verwoestten ze het dorp Workum en een abdij bij Stavoren; de abt voerden ze als gevangene mee.

Op een andere keer was Noord-Holland aan de beurt. De kerk van Monnikendam werd geplunderd, de kapelaan en eenige voorname burgers gevankelijk meegevoerd. Een paar dagen later werden het eiland Texel, de dorpen Petten en Schoorl verwoest. In de maand Mei maakten ze zich van Katwijk meester, waar alleen de kerk vernield werd.

De ongelukkigen, die in hun handen vielen, konden 't ergste verwachten. Vaak vroeg men een hoog losgeld. Maar wie niet kon betalen, werd vaak aan handen en voeten boven in de mast gebonden of in zee geworpen. Zelden lieten de Watergeuzen aan priesters en kloosterlingen de vrijheid tot loskoop. Zij dwongen hen, zich te kleeden in hun priesterlijke gewaden en wilden, dat ze de heilige plechtigheden zouden voltrekken, onder groot gelach en gespot der roovers. Zij hielden op hun schepen of binnen de geplunderde kerken processies, om de katholieke plechtigheden belachelijk te maken.

Nu moeten we hier wel zeggen, dat de menschen in die tijd veel ruwer waren dan nu. In dat licht moeten we bovenstaande voorvallen bezien. Maar in deze gevallen hadden de slachtoffers geen kwaad gedaan. Ze werden mishandeld, alleen omdat ze priester of monnik waren.

Aan zulke Watergeuzen nu was de stad Brielle met omgeving overgeleverd. Zoodra ze binnen de stad waren, begon de verwoesting van kerken en kloosters met hun beelden en sieraden.

De gouden kelken en monstransen werden geroofd en naar de schepen gebracht. In één der kloosters was een monnik achtergebleven; deze werd vermoord. Eenige dagen later werd de pastoor van Hellevoetsluis opgehangen. Een bijna negentigjarige priester werd mishandeld, zooals de Joden met Christus hadden gedaan: hem werd een doornenkroon opgezet en een kruis op de schouder gelegd. Daarna bonden ze hem op een kar. Toen de grijze priester bijna bezweek, hebben ze hem opgehangen. Nog drie andere pastoors uit de omtrek werden op gruwelijke wijze van het leven beroofd.

Het zou nog erger worden! Eenige tijd later voer een vloot der Watergeuzen de rivier de Merwede op en sloeg het beleg voor Gorkum. De stad werd door slechts een kleine troep soldaten verdedigd en ging spoedig verloren. De commandant had zich teruggetrokken in de Blauwe Toren; dat was het voornaamste bolwerk der verdediging. Ook de priesters hadden er een schuilplaats gevonden. Er waren twee pastoors en drie andere priesters; verder waren er zestien paters en broeders Franciscanen. De overste van deze kloosterlingen, de gardiaan, heette *Nicolaas Pieck.*

Weldra begon het gevecht. De strijd was kort, maar hevig. De belegerden verdedigden zich met de moed der wanhoop, want van de Watergeuzen verwachtten ze geen genade. Maar ook dezen wisten, dat de overwinning niet gemakkelijk zou zijn. Hun aanvoerder beloofde daarom onder eede aan de bezetting van de Toren, dat ze vrij mochten aftrekken, als ze zich overgaven. Allen, soldaten en burgers, priesters en monniken zonder eenige uitzondering, verkregen lijfsbehoud; hun bezittingen moesten ze achterlaten als buit voor de overwinnaars.

Nicolaas Pieck vertrouwde de zaak echter niet. „Die hun eed schenden jegens God," zoo zeide hij, „breken ook hun woord aan de menschen gegeven." Allen kwamen daarom bijeen in een zaal van de Toren; daar biechtten zij en ontvingen de H. Communie.

De gardiaan had goed geraden. Nauwelijks waren de Watergeuzen binnen de vesting, of met geweld maakten ze zich meester van de gouden miskelken en cibories; ze konden zelfs de tijd niet afwachten, dat de Toren ontruimd zou zijn. Daarbij kregen drie paters reeds een voorproefje door eenige felle slagen in 't gezicht. Terzelfdertijd waren alle aanwezigen gevangen genomen en in eenige vertrekken opgesloten.

Eenige burgers werden tegen losgeld weer vrijgelaten. Voor de priesters en kloosterlingen bestond echter geen genade; zij bleven gevangen. Zoo hielden de Watergeuzen zich aan hun plechtig gezworen eed! Slechts twee geestelijken konden zich vrijkoopen.

Nicolaas Pieck had door omstandigheden gemakkelijk de vrijheid kunnen verkrijgen. Hij behoorde tot één der deftigste families der stad en was zelf zeer gezien onder de burgers. Een aanzienlijk burger kwam voor hem tusschenbeide en ontving van de Watergeuzen verlof Nicolaas Pieck te gaan zeggen, dat hij vrij was. De gardiaan dankte hem, maar toen hij vernam, dat de anderen gevangen bleven, wilde hij blijven. Zijn medebroeders zou hij niet verlaten, al was ook de dood hun lot.

Allen wisten wel, wat hun te wachten stond. Mishandeling en misschien de dood, zooals meerdere priesters reeds overkomen was. Zij hadden niet misgeraden. Onder allerlei voorwendsels kwamen de Watergeuzen bij hen, om ze te mishandelen. De beulen meenden, dat de paters een groote schat verborgen hielden en eischten, dat deze voor de dag zou komen. De gardiaan zou alles wel weten en daarom wierpen ze zich op een pater, die zij om zijn statige gestalte daarvoor aanzagen. Maar nu trad Nicolaas Pieck naar voren en zei, dat hij de gardiaan was en dat hun eenige schat, het heilig vaatwerk, reeds afgenomen was. De Watergeuzen vlogen woest op hem af en sloegen hem op gruwelijke wijze. Het koord om zijn lenden trokken zij los, bonden dit om zijn hals, gooiden het eind over een deur en begonnen hem zoo op en neer te trekken. Dit duurde zoolang, tot het touw brak en de gardiaan op de grond plofte. De beulen dachten, dat hij dood was. Om zich daarvan te overtuigen, hielden ze de lijder recht overeind tegen de muur en schroeiden met een brandende kaars zijn gezicht. Ze lieten de vlam in de neus komen en hielden de kaars in de mond, waardoor tong en verhemelte verbrand werden. Er was geen leven meer te bespeuren. Toen schopten ze hem in een hoek en gingen heen.

De andere gevangenen kwamen nu naderbij en zagen na eenige tijd, dat het lichaam zich bewoog. Langzamerhand kwam pater Nicolaas weer bij en kon weer met veel moeite spreken. Hij was terstond bewusteloos geworden, vertelde hij, en had niets gevoeld. Dat zei hij, om zijn gezellen te bemoedigen. Maar zij

wisten wel beter. Hij kon bijna niet meer eten en zijn gezicht bleef bedekt met blaren tot zijn dood.

De volgende dagen herhaalden zich dergelijke tooneelen. Op gruwelijke wijze werden de gevangenen mishandeld. Eén voorbeeld zullen we verhalen.

Op een dag kwam een Watergeus en gaf aan elke gevangene het bevel zich de wangen op te blazen. Als er één het gedaan had, gaf hij hem zulk een geweldigen klap in het gezicht, dat het bloed uit mond, neus en oogen sprong.

Eens wilde men de priesters schrik aanjagen. Ze moesten er om loten, wie het eerst opgehangen zou worden. „Dat is niet noodig, zeide Pater Nic. Pieck, laat men maar met mij beginnen". Maar 't was nog niet noodig.

Er was uit Brielle een aanvoerder der Watergeuzen gekomen, *Jan van Omael*, die zelf een afvallig priester was. Hij was vervuld met een geweldige haat tegen Kerk en priesters. Op zijn aandringen werden nu de negentien slachtoffers in een schuit gezet en naar Den Briel gebracht.

't Was op Maandag, 7 Juli, dat 't schip de haven van die stad binnenkwam, 's morgens vroeg. Men ging aan wal. Dicht bij stond een galg, die gebruikt werd, om de ergste misdadigers te straffen. Nu werden de martelaren twee aan twee gezet en in processie trokken ze driemaal om de galg. Van alle kanten werden ze met spot en schaterlach begroet. Daarna moesten ze er omheen knielen en 't Salve Regina zingen. Intusschen bracht de beul de touwen in orde, alsof de terechtstelling zoo zou beginnen.

Maar ook nu was de tijd daarvoor nog niet gekomen. De voornaamste aanvoerder der Watergeuzen, *Lumey van der Marck*, liet hen naar de stad trekken in processie, terwijl ze het Te Deum zongen. Ontzettend moe waren de Martelaren geworden en als ze minder hard zongen, sloegen de soldaten er maar weer op los: „het waren immers maar priesters!" Hun hals en schouders waren weldra met bloed bedekt en geheel opgezwollen. Ook vele burgers van Den Briel waren komen helpen om te slaan en te mishandelen naar hartelust. Eén der Paters was in het H. Land geweest en hij zeide: „Onder Turken en Mooren heb ik geleefd; maar zooiets heb ik nog niet bijgewoond."

's Avonds was het voorloopig gedaan. De gevangenen werden naar hun gevangenis gebracht. Daar vonden ze nieuwe slachtoffers, vier priesters van dorpen uit de omtrek.

Intusschen zaten vrienden en bloedverwanten niet stil om hen te redden. Daaronder waren ook twee broeders van Nicolaas Pieck. Dezen hadden nogal veel invloed en wisten ook nu weer gedaan te krijgen, dat de Pater gardiaan in vrijheid gesteld zou worden. Maar hij weigerde beslist zijn broeders te verlaten. Hij was immers hun overste en zonder hen ging ook hij niet mee.

De Dinsdag werd gebruikt voor een heel eigenaardige bijeenkomst. Men wilde probeeren, de martelaren afvallig te maken van hun geloof. De overste, Nicolaas Pieck, en vijf anderen werden naar een zaal in het raadhuis gebracht. Daar waren ook eenige Calvinistische predikanten gekomen om hen te bewijzen, dat de Katholieke leer valsch was; één ervan was een afvallige pastoor van Den Briel.

Men begon aan de geloofsgetuigen te vragen, of zij de gehoorzaamheid aan de Paus wilden opzeggen. Maar dat wilden ze natuurlijk niet. In korte woorden antwoordde Nicolaas Pieck uit aller naam. Nooit zouden ze gehoorzaamheid weigeren aan de Paus, want Deze is waarlijk de Plaatsbekleeder van Christus.

Toen werden ze ondervraagd over het Heilig Sacrament des Altaars. Moedig beleden allen hun geloof en zeiden, dat Christus werkelijk tegenwoordig was in het H. Sacrament met vleesch en bloed, zooals Hij troont in de Hemel.

Nu waren de Watergeuzen niet meer te houden. „Waartoe al die mooie praatjes! Hangt ze op; aan de galg met die papisten!"

Nog gaf de familie Pieck haar pogingen niet op. Ze kreeg verlof om de Pater Gardiaan eenige uren mee te nemen uit de gevangenis. Nu probeerden zijn broeders (die zelf niet meer zuiver in de leer waren, zóó drong het Calvinisme door!) hem over te halen de Paus te verloochenen. Maar niets hielp. Ze lieten Bijbels aanrukken, haalden de meeningen aan van Protestantsche geleerden, ze smeekten en baden hem, ze lieten de uitgehongerde pater zelfs lekker eten. Maar alles werd door de heilige overwonnen; hij wist, dat hij sterven moest. En hij was bereid. 't Was wel vreeselijk te moeten sterven aan de galg en niet alle gevangenen zouden volharden. Maar Nicolaas Pieck

had door een vurig gebed de vrees voor de dood overwonnen en met het leven afgerekend. Moedig ging hij de zijnen aanvoeren tot de laatste strijd.

En die kwam de volgende dag, Woensdag 9 Juli. De geheele nacht had Lumey met zijn voornaamste aanvoerders in brasserij en dronkenschap doorgebracht. Toen gaf hij plotseling het bevel om de gevangenen aan de galg te hangen.

Ze waren niet meer drie-en-twintig in getal. Twee ervan hadden in 't gezicht van de wachtende dood de moed laten zakken en hadden hun Geloof verloochend.

Nu werden de martelaren buiten de stad gevoerd. Daar stond een turfschuur, waarin twee balken waren aangebracht. Hier begon de terechtstelling.

Nicolaas Pieck was de eerste, die zou worden opgehangen. Tot elk zijner broeders richtte hij woorden van troost en bemoediging. Dat was wel noodig, want eenigen sidderden van vrees. Toch bleven zij trouw. Allen? Neen, weer waren er twee, bij wie de moed, om voor Christus te sterven, geheel wegzakte en ze beloofden de Katholieke Godsdienst te verloochenen, toen zij zagen, hoe na hun Gardiaan nog meer broeders één voor één aan de balk werden gehangen en daar stierven door de strop.

Maar de anderen hielden vol en dachten als de oude priester Godfried van Duinen. Hij bemoedigde de laatsten, die met hem over waren: „Waarom maken wij niet meer haast, om ons naar het feestmaal te begeven, dat ons bereid is! Leve God! Vandaag nog zullen wij met de Heer bruiloft vieren, daar hoog in de hemelen."

Aldus stierven in de morgen van Woensdag 9 Juli 1572 te Brielle de negentien geloofsbelijders, die in de Geschiedenis de naam van „De Martelaren van Gorkum" dragen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 11. H. Nicolaas Pieck.

B. Vragen.

1. Wie verklaren aan ons het H. Geloof?
2. Hoe heet iemand, die eerst wel Katholiek was, maar één of meer waarheden van ons Geloof niet aanneemt?
3. Noem eens zoo'n ketter.

4. Hoe heeten zijn volgelingen?
5. Kwamen er ook Calvinisten in ons land?
6. Hoe heette onze vorst in de tijd van het Calvinisme?
7. Wie zond hij hierheen om de orde te herstellen?
8. Hoe heetten de menschen, die nu het land uitvluchtten naar de Noordzee?
9. Welke stad veroverden ze?
10. Welke personen hadden van de Watergeuzen veel te lijden?
11. Welke stad veroverden ze na Den Briel?
12. Wat beloofde hun aanvoerder bij de overgave?
13. Tegen wie hebben ze dit woord gebroken?
14. Wie was Overste van de Franciscanen?
15. Waarheen heeft men hen gebracht?
16. Op wiens last zijn ze toen ter dood gebracht?
17. Voor welk geloofspunt vooral zijn ze gestorven?
18. Met hoevelen waren de H. H. Martelaren van Gorkum?
19. Wanneer wordt hun marteldood herdacht? (9 Juli).

Vijfde leerjaar.

FILIPS II EN DE KETTERIJ VAN CALVIJN.

Inleiding.

In deze klas kennen de leerlingen voldoende van hun eigen Geloof om iets te kunnen begrijpen van de hoofdzaken, waarin de leer van Calvijn verschilde van de onze. We probeeren hun duidelijk te maken, hoe Filips II verplicht was op te treden tegen de voortgang der ketterij in de Nederlanden. En het ook deed.

Van werkelijke hervormingsmaatregelen (b.v. de achttien bisdommen) spreken we hier nog niet; ze vormen het volgende jaar een afzonderlijke les.

Voorstelling.

Het is waarschijnlijk het beste deze les te beginnen met de tweede les der Katechismus „Over het Geloof in het algemeen." Daaruit is vraag 6 voor ons doel het hoogtepunt: *„De H. Kerk weet, wat God geopenbaard heeft, uit de H. Schrift en de Overlevering."* En daarbij vraag 11: „De

H. Schrift en de Goddelijke Overlevering kennen wij met zekerheid *door de Katholieke Kerk.*"

Op 't bord: 1. De H. Kerk weet, wat God geopenbaard heeft uit de H. Schrift en de Overlevering.

We kunnen dan als volgt verder gaan:

Eenige jaren na 1500 kwamen er in verschillende landen menschen, die het niet eens waren met deze leer der Kerk. Van de vorige klas kennen we er al één. Dat was *Calvijn.* Deze dacht, dat hij zelf knap genoeg was om uit te maken, wat hij gelooven wou. Daar had hij, volgens z'n gedachte, geen Paus en Bisschoppen voor noodig. Calvijn geloofde dan ook lang niet alles, wat de H. Kerk ons te gelooven voorhoudt. Alleen wat hij in de Bijbel kon lezen, geloofde hij; bijvoorbeeld, dat er een God bestaat en wij met Zijn Bestaan rekening moeten houden in ons leven. En dat Christus op aarde gekomen is als God om de menschen te verlossen. En wat hij dan in de Bijbel las, legde hij uit, zooals hij het zelf goedvond.

Maar Christus heeft heel wat geleerd, wat niet opgeschreven staat in het Evangelie. Dat hebben de Apostelen mondeling verteld aan hun bekeerlingen. Latere geleerden hebben dat opgeschreven. Dat is de goddelijke Overlevering. *En daar geloofde Calvijn niets van;* hij hield zich immers alleen aan de Bijbel.

Het is misschien wel goed eenige onzer geloofspunten te noemen, die Calvijn verloochende. Daarbij nemen we in aanmerking, dat de solafidesleer hier nog niet ter sprake komt.

Zoo geloofde Calvijn niet in de tegenwoordigheid van Christus in het H. Sacrament; hij verwierp de Biecht en het Priesterschap; Paus en bisschoppen waren lieden, die de Leer van Christus niet zuiver vertelden. De vereering der Heiligen in de Katholieke Kerk was, volgens hem, afgoderij. Ja, de heiligen aanbidden, dat zou wel afgodendienst zijn; maar dat doet de Katholieke Kerk niet.

Op 't bord: 2. Calvijn zocht zijn geloof alleen in de H. Schrift.

Calvijn woonde in de stad Genève, in Zwitserland. Die stad met omgeving had spoedig zijn valsche leer aangenomen. Vandaar uit gingen er velen naar andere streken, om ook daar de menschen tot de ketterij over te halen. Nu zijn er jammer genoeg

altijd lieden, die hun geloof niet kennen of er niets om geven. En in die tijd misschien veel meer dan tegenwoordig. Als er dan een Calvinistische predikant in een stad of dorp kwam, dan waren zulke menschen de eersten, die hem volgden en dus Calvinist werden. Zoo gaat het zoo dikwijls. Wie z'n geloof niet kent, heeft er niets voor over; wie niets om z'n geloof geeft, is het spoedig heelemaal kwijt.

Maar ook waren er velen, die zich zóó ergerden aan 't slechte leven van sommige priesters en andere katholieken, dat ze het Katholiek Geloof verwierpen. Dat was natuurlijk ook verkeerd. Mochten zij het Katholiek Geloof de schuld geven van dat verkeerde? Natuurlijk niet! En waarom niet?......

Het gevolg was, dat er in ons land ook vele Calvinisten kwamen. Niet het grootste deel! Neen, dat bleef Katholiek; maar in 't begin zal één op de honderd z'n Roomsche geloof hebben laten varen, om de valsche profeet te volgen; en dat waren er toch zeker ongeveer 10 à 15 duizend in heel ons land. Vooral, waar de menschen getrouw hun plichten als katholieken vervulden, bleven heele dorpen en steden voor het Ware Geloof behouden.

Op 't bord: 3. Het Calvinisme drong langzaam ook in Nederland door.

De toestand was dus zoo: geheel West-Europa was katholiek. Wel waren er heel wat menschen, die hun plichten niet meer deden, maar in 't algemeen was de maatschappij ingericht volgens de katholieke beginselen. Nu dreigde een gevaarlijke ketterij vele menschen mede te sleepen; ja, heele landstreken zouden een prooi worden van dit duivelswerk.

Maar gelukkig waren er mannen, die de ernst van deze feiten inzagen. Natuurlijk op de eerste plaats Paus en Bisschoppen. Van wat zij gedaan hebben voor het behoud van het Roomsche Geloof, zullen we hier nog niet veel vertellen. Maar dit dan alvast wel: er werd een geloofsbelijdenis opgesteld, waarin nog eens secuur de hoofdzaken van het Geloof werden uiteengezet. Die geloofsbelijdenis bestaat nog. „jullie" zegt hem allemaal dit jaar of 't volgend jaar op bij de Plechtige H. Communie. Ook werd er een katechismus gemaakt, opdat de pastoors aan de geloovigen gemakkelijk ons H. Geloof zouden kunnen leeren.

Ook koningen hebben veel voor het behoud van het Katholicisme gedaan. Eén daarvan was de vorst, die ook over ons land regeerde. Dat was *Koning Filips II.* Hij regeerde over Spanje en een groot deel van Amerika en was ook heer over de zeventien Nederlandsche gewesten; dat waren de provincies van het tegenwoordige Nederland en België. De hoofdstad ervan was Brussel.

Nu zullen we eerst eens gaan zien, wat Filips II zooal voor Kerk en Christenwereld heeft gedaan. We halen er de kaart van Europa bij.

We hebben goed onthouden, hoe de ridders in de Middeleeuwen tegen de Turken gestreden hebben tijdens de Kruistochten. Die woeste Mohammedanen waren daardoor honderden jaren tegengehouden. Maar nu, in het jaar 1571 (in de tijd van de Martelaren van Gorkum!) kwam een groote vloot der Turken in de Middellandsche zee bijeen. Niemand was er, die het gevaar kon keeren of zelfs maar begreep. Niemand? Ja toch. Twee waren er zelfs, Paus Pius V en koning Filips. Zij rustten een vloot uit, die tegen de Turken een groote zeeslag leverde onder aanroeping der H. Maagd Maria, hulp der Christenen. Dat was *de slag van Lepanto.* Het werd een schitterende overwinning voor de Christenen. Aan de vernielende aanval der Turken was aan deze zijde voorgoed een einde gemaakt.

Koning Filips II was er zeer diep van overtuigd, dat het Katholieke Geloof een groote zegen is voor de volkeren. Daarom heeft hij ook alle pogingen in 't werk gesteld, om dit geloof te beschermen. In Spanje, in Frankrijk en Duitschland heeft hij door wetten of door oorlog ingegrepen. En oorlog is toch iets slechts? Ja, maar de ketterij van Calvijn was veel erger; die vermoordde de menschen naar de *ziel* en maakte hen voor *eeuwig* ongelukkig. Van die twee kwaden, oorlog of ketterij, heeft Filips eenige keeren de oorlog gebruikt om het heele erge, de ketterij, daardoor te keeren. Filips ging in Frankrijk strijden tegen de opstandige Calvinisten. Als hij dat niet had gedaan, dan was er in dat land een kettersche koning gekomen.

In Duitschland werd zelfs de aartsbisschop van Keulen (Keulen aanwijzen) een volgeling der ketterij. Wij kunnen haast niet begrijpen, hoe dat kon! Als Filips niet had ingegrepen met de

gewapende macht, was de Rijnstreek geheel kettersch geworden. Maar nu moest de diep-gevallen bisschop vluchten en kon dus daar geen kwaad meer doen.

Op 't bord: 4. 1550—1600. Koning Filips II was in die dagen de groote verdediger van het katholieke Geloof.

Het spreekt vanzelf, dat Filips ook in Nederland niet stil zat, om de ketterij te keeren. Ook voor ons land vond hij natuurlijk het Katholieke Geloof het eenig Ware. Daarom wilde hij niet hebben, dat er lieden in ons land kwamen, die de menschen overhaalden tot ketterij en hen aldus ongelukkig maakten.

Over het revolutionnaire karakter van het Calvinisme spreken we hier nog niet.

Er waren al onder zijn vader, Karel V, zeer strenge wetten uitgevaardigd, die men toen *plakkaten* noemde. Openlijke prediking van een nieuwe leer was verboden; het verspreiden van kettersche boeken eveneens. Volgens de gebruiken dier tijden werden degenen, die dit hardnekkig volhielden, met de vuurdood gestraft; zij waren immers gevaarlijk voor de katholieke maatschappij dier dagen en moordenaars van vele zielen. Deze plakkaten werden streng gehandhaafd. Filips II heeft er mee bereikt, dat er zeer weinig Calvinisten in ons land kwamen; misschien nog niet één op de honderd in 't jaar 1560 ongeveer.

Is dat heden ten dage nog zoo? Neen, nu zijn er veel meer Protestanten. Dat komt, omdat er na 1560 nogal wat gebeurd is, waardoor de Calvinisten zooveel macht kregen, dat ze zelfs ten slotte de baas werden in ons land. Daar gaat de volgende les over.

Op 't bord: 5. Hij verbood in Nederland de uitoefening van de Calvinistische godsdienst.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 20. Een verdediger van de katholieke godsdienst.

B. Vragen. Leerboekje, les 20. Filips II en de ketterij van Calvijn.

C. Om te onthouden. Leerboekje, les 20.

HET VERZET TEGEN FILIPS II.

Inleiding.

De zuiver *politieke zijde* van het verzet tegen de koning kan in deze klas slechts terloops worden aangeroerd. Heelemaal weglaten gaat ook niet; we hebben het als voorspel noodig. Rondom de figuur van *Willem van Oranje* kunnen we plaatsen het egoïsme van de hooge en de roofzucht van de lage adel. Door deze factoren werd een toestand aangekweekt van *ondermijning van 't gezag* en van macht voor de hardste schreeuwers.

Voorstelling.

Over welke landen regeerde koning Filips II? Dat was dus een groot rijk. Waar kon hij nu het beste gaan wonen? Daar kan men natuurlijk verschillend over oordeelen. Filips zelf vond, dat hij zijn uitgestrekt rijk het best kon regeeren, als hij in Spanje ging wonen. Ook hield hij meer van Spanje, want daar was hij geboren en opgevoed.

Maar dat wilde niet zeggen, dat hij de Nederlanden aan hun lot overliet. Zijn zuster, *Margaretha van Parma,* belastte hij met het bestuur; zij woonde dus in Brussel en droeg de titel van Landvoogdes. Als Nederlandsche van geboorte kon ze hier gemakkelijker met de menschen omgaan en hun vertrouwen winnen.

De hoogste edelen van het land kregen allerlei ambten in het bestuur des lands. De voornaamste van hen was *Prins Willem van Oranje.* Hij was stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht; en bovendien bevelhebber van de vesting Antwerpen. Ook was hij één dergenen, die de landvoogdes in 't bijzonder moesten helpen in het besturen van het geheele land. Hij was schatrijk; met z'n twee vrienden, de graven van Egmond en Hoorne, bracht hij het twintigste deel van de belastingen op. Oranje was ook een zeer bekwaam man. Maar één zaak is er, waardoor hij reeds onze achting niet kan hebben: hoewel opgevoed in de katholieke godsdienst aan het hof van een vroegere landvoogdes in Brussel, kon hem het Geloof niet zoo veel schelen; in elk geval stelde hij dit ver achter bij de voordeelen, die hem het staatkundig leven kon geven. En dat mag niet. Want het katholieke geloof, waarin hij werd grootgebracht, eischt nu eenmaal, dat

de godsdienst nummer één is en niet achtergesteld mag worden bij alle andere zaken ter wereld.

Op 't bord: 1. Filips II woonde in Spanje.
2. De landvoogdes, Margaretha van Parma, werd door eenige hooge edelen in het bestuur geholpen. De voornaamste was Willem van Oranje.

Onder de hooge adel waren, behalve Willem van Oranje, nog vele bekwame mannen. En de regeering zou van hen zeer veel steun gehad hebben, als ze hun ambt goed hadden vervuld door royaal mede te werken aan de uitvoering van alle wetten, door zonder bijbedoelingen aan de landvoogdes raad te geven. Maar dat was nu juist niet het geval. Bijna allen probeerden zichzelf veel macht te verschaffen en aan hun vrienden rijke baantjes. Het liefst zouden ze gezien hebben, dat de koning hen geheel met de regeering had belast. Toen hier geen kans op was, gingen ze willens en wetens de regeering in de war sturen. Oranje en eenigen zijner vrienden hebben zelfs een poos de vergaderingen van de „Raad van State" niet bezocht, omdat ze in een bepaald geval hun zin niet kregen. En dan weten we uit alle landen van Europa, dat de koningen in die tijd haast geheel alleen de macht in handen hadden. Dat de edelen nog mochten meepraten, was dus al mooi genoeg.

Behalve de staatsmacht wenschten ze nog meer. Oranje bezorgde aan zijn broer Hendrik de jaarlijksche inkomsten van eenige kerkgoederen. Deze broer was notabene zelfs niet eens katholiek! De markies van Bergen vertoonde hetzelfde egoïsme. Er zouden eenige nieuwe bisschoppen benoemd worden. Daarvoor waren heel wat regeeringsmaatregelen noodig. Bergen verklaarde hieraan niet te zullen meewerken, als z'n broer geen bisschop van Luik werd. Ook andere edelen morden en klaagden, dat hun gunstelingen te weinig goedbetaalde baantjes kregen.

Eén man was er, die zoolang hij kon, gezorgd heeft, dat de regeering krachtig het roer in handen hield. Dat was kardinaal *Granvelle.* Maar de hooge edelen hebben net zoolang gewerkt, tot Filips II hem een ambt gaf buiten ons land. Toen was de baan vrij.

—„Wanorde, eigenbaat, zucht om verwanten te bevoordeelen kwamen op bedenkelijke wijze aan de dag. De door grenzenlooze

verkwistingen verarmde lagere edelen hoopten op hun beurt te zullen profiteeren van de zegepraal der grooten. Reeds voerden zij aan het hof der landvoogdes een hooge toon en volgden het voorbeeld van Bergen en anderen, die thans zich en hun vrienden ruimschoots schadeloos stelden voor de — naar zij meenden! — vroegere achteruitzetting bij het vergeven van gunsten en posten. Welhaast kon men niets van de landsregeering gedaan krijgen dan door tusschenkomst van de edelen; financiëele voordeelen, genadebrieven konden voor grof geld worden gekocht."— (Blok, II, pag. 18).

We weten uit de vorige les, dat ook in Nederland de ketterij van Calvijn binnendrong. De hooge edelen waren over 't algemeen katholiek; maar niet allen flinke katholieken. Zij waren voor de godsdienst lang niet zoo vurig gestemd als koning Filips II. Zij meenden zelfs, dat de wijze, waarop de koning de ketterij wilde buitenhouden, niet goed was voor de welvaart der Nederlandsche gewesten. Volgens hen moesten de plakkaten niet zoo streng zijn; dat maakte maar ongerustheid in het land.

Het sprak vanzelf, dat Filips II het werk en de meening van de edelen niet goedkeurde. Kon hij daar dan niets tegen doen?

Op de eerste plaats was zijn rijk zoo groot, dat alleen een zeer knap vorst alle zaken goed kon behartigen. En een zéér knap vorst was hij nu eenmaal niet. Daardoor kon hij alle toestanden in z'n rijk niet tegelijk baas. Ook was Filips een koning, die moeilijk een besluit kon nemen. Vlugge, rake besluiten waren juist noodig tegenover zulke mannen als Oranje.

't Gevolg van alles was, dat vele maatregelen van de koning werden ingetrokken; de landvoogdes wist bijna niet meer, wat ze moest doen. De adel was de baas. En dit alles had weer een ander gewichtig gevolg.

Want het gewone volk bemerkte, hoe de edelen ongestraft zich verzetten tegen de regeering en hoe ze zelfs vele geldelijke voordeelen konden verkrijgen voor zich en hun vrienden. Zoo kwam langzamerhand ook bij gewone menschen het besef, dat ze de regeering straffeloos konden trotseeren. Vooral de Calvinisten zagen hierin hun voordeel.

Op 't bord: 3. De edelen probeerden op vele wijzen zichzelf en hun vrienden te bevoordeelen. Dit gaf aanleiding tot strijd met de koning.

Toen is er een samenwerking gekomen tusschen talrijke lage edelen (niet de graven en markiezen, maar de gewone „heeren") en de Calvinisten uit Belgische steden. Deze lage adel zat tot over de ooren in de schulden, meest door eigen verkwisting. Ze hoopten op oproer en relletjes, waardoor ze zich meester konden maken van 't een of ander; misschien wel van kerk- of kloostergoederen. De Calvinisten hoopten op een nederlaag van de koning en op vrijheid, om hun ketterij te verspreiden.

Daarom zijn lage adel en predikanten opgekomen voor opheffing der plakkaten. Oranje bewerkte toen bij de Landvoogdes dat Egmond daar Spanje werd gezonden om het aan Filips te vragen.

Ondertusschen beloofde de landvoogdes voorloopig die plakkaten niet zoo streng te zullen toepassen.

Zou Egmond succes gehad hebben? Natuurlijk niet. Filips, die immers in het Roomsche geloof het kostbaarste bezit zag voor zijn land, weigerde kort en bondig de intrekking der plakkaten.

Nadat de graaf in Brussel terugwas, kwam deze boodschap aan. Doch nu bleek duidelijk, dat de hooge adel met vuur gespeeld had, toen hij alles deed om de regeering af te breken.

Want wat gebeurde?

De Calvinisten staken nu overal de kop op. Op vele plaatsen buiten de steden kwamen ze bijeen om daar vergaderingen te houden. Vreemde predikanten kwamen daar preeken over de nieuwe leer. Dat noemde men *hagepreeken,*

Vele edelen, die 't Geloof toch stelden boven alles, scheidden zich nu af. De meeste hooge edelen onthielden zich verder van daden, die vijandig waren aan de regeering. Er bleef verder een samenraapsel over van roofzieke lagere edelen met de driest optredende hagepreekers. Van de hooge adel bleven echter Oranje, Egmond en Hoorne nog met deze menschen samenwerken.

Plotseling viel er een gebeurtenis voor, die aan alle onzekerheid een einde maakte. In Vlaanderen waren eenige rumoerige lieden onder de Calvinisten, door vinnige predikanten opgezet, begonnen met het plunderen van een aantal kerkjes op het platteland. Weldra kregen ze hulp van een groote groep rooflustigen uit de stedelijke bevolking. Men sloeg de beelden stuk, vernielde de altaren en nam de inhoud der offerbussen mee. Over Antwerpen kwam deze beweging ook in Holland, Friesland en Groningen. Dit noemt men de *Beeldenstorm.*

—„Overal reikten godsdiensthaat en plunderzucht elkander de hand en vielen de kerkversierselen, eerbiedwaardige voortbrengselen der middeleeuwsche kerkelijke kunst, aan woeste roovers en plunderaars ten buit, voor zoover ze niet door de beeldenhatende Calvinisten in naar hun meening heilige woede werden vertrapt, verscheurd en vernield; altaren werden omvergeworpen, boeken verbrand, beelden verbrijzeld, schilderijen vernietigd, priesters mishandeld."— (Blok, II, pag. 36).

Het spreekt vanzelf, dat we niet uit alle plaatsen, die van de Beeldenstorm geleden hebben, de voorgevallen feiten kunnen verhalen. Daarom volgen hier slechts eenige beschrijvingen.

Op 18 Augustus was door enkele heethoofden reeds de processie met het Lieve-Vrouwe-beeld te *Antwerpen* gestoord. De dag daarop trok dit volkje naar de prachtige O. L. Vrouwekerk.

—„Een onverlaat van zeventien jaren ongeveer klom op de predikstoel en begon in allerhande smaadreden tegen de priesters uit te varen. „Ik heb," zoo sprak deze ellendeling onder meer, „de H. Geest ontvangen en ben door de Geest gezonden. Waar zitten nu die papen, die rabauwen; laat ze maar eens opkomen en mij te woord staan; ze durven mij niet genaken." Een matroos, verbitterd over zulk een taal, klom ook de preekstoel op en zei: „Ellendeling, wat komt gij hier doen?" en hij smeet hem te midden van het volk, dat hierdoor zeer rumoerig dreigde te worden. De dag daarna was de toeloop nog grooter en de baldadigheden van gisteren werden herhaald. Na de middag kwam de Calvinistische predikant *Herman Modet* de kerk binnen en begon tegen wat hij noemde de Roomsche afgoderij te preeken. Weldra was het volk nu in een toestand gebracht, waarin het voor niets stond. Het begon de beelden, sieraden en kostbaarheden te schenden en te breken. De schout der stad kon er niets tegen doen. De woede der plunderaars kende paal noch perk. Het uitvaagsel der maatschappij, dat bij groote beroeringen altijd te voorschijn komt, was bij de beeldenstormers te vinden. Een toomlooze vernielzucht scheen in die menigte gevaren. Niets werd gespaard; wat breekbaar was, werd gebroken of vernield of waardeloos gemaakt. Heerlijke kunststukken, rijke bibliotheken werden niet gespaard. En de trouwe zoon der Kerk moest het aanzien, dat de beeldstormers met de H. Oliën hun schoenen besmeerden, dat zij de gruwel

bedreven de H. Hostiën over de vloer te werpen en deze met hun voeten te vertreden. In de tijd van vier uren hadden de beeldstormers hun werk verricht. Ruim honderd onverlaten hadden het prachtigste bedehuis als in een woestenij veranderd.

Zoo trok men voort van kerk tot kapel, van kapel tot klooster. Niets wat met de godsdienst in betrekking stond, werd gespaard. Priesters, monniken en nonnen stonden aan de grofste beschimping bloot en moesten zien, zich door de vlucht te redden."— (Naar Post, Roomsch Leven.)

In de maand Augustus was de Beeldenstorm reeds in *Utrecht*. Eenige Calvinisten verzochten aan de Raad der stad om de kerken van de Paters Franciscanen en van de Dominicanen aan hun predikanten in gebruik te geven, ten einde die gebouwen te „zuiveren van de afgrijselijkheden (!) van het pausdom." Die kerken waren het eigendom van die kloosterorden. De Calvinisten eischten dus het eigendom van anderen op; in gewone taal heet dat diefstal. De Raad was niet flink genoeg om het verzoek af te wijzen en scheen bang te zijn voor de razende opstootjes, die de Calvinisten in andere plaatsen hadden veroorzaakt. Daarom werd vastgesteld, dat de Paters gedurende acht dagen niet zouden preeken. Dit antwoord beviel niet aan de predikanten, die steeds voortgingen de menigte op te hitsen. Weldra waren er vele gewapenden bijeen. Als op een gegeven sein stormden ze op de naastbijgelegen Buurkerk (= oudste Parochiekerk) af en sloegen daar alles kort en klein. Ook in de opgeëischte kerken der Franciscanen en Dominicanen richtte dit grauw de grootste verwoestingen aan. De laksche Raad der stad gaf toen aan de Calvinisten één der Parochie-kerken om te gebruiken bij hun godsdienstoefeningen. De landvoogdes vond dit echter niet goed. Daarom kwam de kerk weer terug aan de wettige eigenaars.

Geheel anders ging het in *Nijmegen*. Daar was Modet, dezelfde predikant, die ook te Antwerpen zulk een ophitsende rol speelde, begonnen met 't prediken der ketterij, Ook andere hagepreekers kwamen geregeld in de stad. De katholieke geestelijken hebben toen 't zekere voor 't onzekere genomen en de kerkelijke sieraden en de H. Vaten in veiligheid gebracht. Onder de drang der weinige Calvinisten kwam het zoover, dat hun een kerk in

gebruik werd afgestaan. Op een morgen werd bekend, dat 't kruisbeeld op 't kerkhof vernield was. Toen kwam de katholieke burgerij der stad los. Zij verzamelde zich op de markt en eischte, dat de predikanten de stad zouden verlaten. De boeren uit de omtrek kwamen mede gewapend opzetten, om de stad uit de macht der Calvinisten te houden. Tegen zulke tegenstand waren de ketters niet opgewassen. Het bleek duidelijk, dat verreweg het allergrootste deel der stad Roomsch was en wilde blijven. Van alle burgers werd nu een eed geëischt tot handhaving van de oude katholieke godsdienst. Wie die eed niet wilde afleggen, moest de stad voorgoed verlaten. Door middel van een brief bracht koning Filips II dank „aan sijne lieve ende getrouwen der stadt Nijmegen" voor de bescherming, die ze verleend hadden aan „onse oude en oprechte kerstengelove."

In *Amsterdam* waren ook eenige predikanten, die er op uit waren het grauw op te zetten tot plundering der kerken. Enkele rijke burgers, die Calvinist waren, hoopten uit de relletjes wellicht een burgemeestersplaats te kunnen winnen. Ook zij hebben de plunderaars opgestookt. Een reden om te beginnen was gauw gevonden. In de Oude Kerk zou een kindje gedoopt worden. De peetoom eischte, dat de kapelaan de gebeden en bezweringen zou zeggen in de Nederlandsche taal en niet in 't Latijn. Toen de geestelijke dit weigerde, ontstond er een helsch rumoer en van alle kanten schoten de plunderaars toe. De geloovigen vluchtten weg en in een ommezien was het kerkgebouw geheel overgeleverd in handen van de beeldenstormers. Al de altaren werden omver gehaald. De vloer lag weldra bezaaid met puin en gebroken beelden. 's Avonds liepen de raddraaiers, matrozen, schippers en 't vreemd gespuis, dat elke groote stad oplevert, vrij en straffeloos in Amsterdam rond.

Groote ontsteltenis heerschte in de stad. De stadsregeering had natuurlijk de orde moeten handhaven door de aanvoerders achter slot en grendel te zetten. Maar dat gebeurde niet. Ze nam het besluit om alle beelden en sieraden uit de kerken te verwijderen; dan zou er vanzelf niet geplunderd kunnen worden. Het werd verboden het Allerheiligste op de gewone plechtige wijze door de straten te dragen naar de huizen van zieken en stervenden; de Calvinisten (hoeveel zullen 't geweest zijn?) zouden zich aan

dat aloude gebruik kunnen ergeren! Ten slotte werden alle kerken gesloten en was er geen dienst meer.

't Was in Amsterdam echter nog niet afgeloopen. Om goede redenen was bepaald, dat gedurende deze woelige dagen slechts vier à vijf personen mee mochten, wanneer een lijk in de kerk begraven werd.

De herriemakers wilden er bij de eerste de beste keer met een groote groep menschen in. Dat mocht niet. Van de ontstane woede maakten de onrustzaaiende predikanten en Calvinisten gebruik. Allereerst werd de begrafenis ondanks 't verbod door allen bijgewoond. Daarna werd er geroepen: „Iedereen, die in de Minderbroederskerk wil meehelpen om de beelden en altaren neer te werpen en die kerk geschikt te maken voor ons, die volge mij na en men zal hem beloonen door elk te geven een Carolus-gulden."

Dat was tegen geen doovemansooren gesproken. Bij het klooster lag reeds een boomstam klaar om de poort open te stooten. Toen dit klaar was, vulden de plunderaars kerk en klooster, waar geen beeldje of sieraad heel bleef. De kostbare schilderstukken, die de wanden van het heiligdom versierden, werden stuk geslagen of aan flarden gescheurd; de gekleurde vensters, meesterstukken van kunst, werden ingeworpen en verbrijzeld. Als razenden vlogen de „Hervormers" tegen de altaren op, wierpen heiligenbeelden op de grond en sloegen alles kort en klein, wat onder hun bereik kwam. En onderwijl liepen eenige rijke burgers tusschen dit gespuis, om het aan te moedigen en te beloven, dat ze niet gestraft zouden worden.

De volgende dag stond de stadsregeering aan de Calvinisten het gebruik der Kerk toe, om daardoor de predikanten tevreden te stellen. Oogenschijnlijk kochten ze de rust door het weggeven van het eigendom der Franciscanen.

Ook in *'s-Hertogenbosch* hadden zich Calvinisten vereenigd. In de maand Augustus, waarin al deze beeldenstormen begonnen waren, kwamen ook hier vier predikanten de stad binnen, vergezeld van een groep Antwerpsche beeldenstormers. Het begon met relletjes in de St.-Janskerk door straatjongens en gespuis, dat zelfs op de banken der kanunniken de H. Dienst wilde bijwonen. Toen ze daarvan verdreven werden, drong juist een

andere groote troep de kerk binnen. Toen begon de plundering. De hoofden der Calvinisten voegden zich bij de menigte, om ze moed in te spreken. Twee mannen hieven het groote kruis uit de haken en wierpen het aan stukken op de vloer. Dit was het sein der verwoesting. Weldra zag men hier dezelfde tooneelen als overal; beelden werden verbrijzeld; koperwerk werd stukgeslagen; ramen ingegooid. Eén der woestelingen sloeg de gewijde steen uit het altaar en vertrapte de reliquieën, die er onder lagen. De offerkisten werden natuurlijk leeg geplunderd.

In deze kerk verrichtte een Katholiek burger een schoone daad. Een zekere Bosschenaar Dominicus Beyens, lid der Illustere Lieve-Vrouwe-Broederschap, had zich in één der zijkapellen verschanst; met de degen in de vuist verdedigde hij dit heiligdom tegen de aanvallers, die daardoor buiten het hekwerk van de kapel gehouden werden. Geholpen door eenige vastberaden mannen wist Beyens tot het einde toe stand te houden.

Midden in de verwoesting gelukte het eindelijk aan een voornaam burger om eenige flinke kerels bijeen te krijgen. Het waren leden der schutterij, die met hun vreeselijke hellebaarden een geduchte aanval deden op het plunderende gespuis. Hun voorbeeld werkte uit, dat nu meerdere welgezinde burgers oprukten en voor deze aanval vluchtten de woestelingen spoedig de kerk uit.

De beeldstormers hadden nog geen kans gezien om de kostbare H. Vaten te stelen. De volgende dag werden deze met alle andere kostbaarheden naar het raadhuis gebracht. Dat was hoog noodig. De geestdrift der schutters was alweer bekoeld; zij bleven niet meer de kerk verdedigen. Vandaar dat weldra de Calvinisten er weer binnendrongen, de kerk in bezit namen, en één der predikanten er zijn eerste preek hield.

Gedurende de heele maand, die nu volgde, waren de beeldenstormers de baas in de stad. De schout kon er niets tegen beginnen, omdat de schutters niet te vertrouwen waren. De kloosters van de Franciscanen en Dominicanen werden vernield; alle zusters werden verjaagd; in de kloosterkerken werden groote vuren gestookt van houtwerk en allerlei kerkelijke gebruiksvoorwerpen.

De groote verwoesting zou echter nog komen. In de St. Jan zou men „de kroon op 't werk" zetten. Alles wat nog heel was, werd vernield. Midden in deze kerk stookte men een vuur van

beelden, kruisen, sieraden, en alles, wat maar even branden wou.

Zoo werd deze prachtige kerk verwoest. Geheel leeg was ze nu van alles wat herinnerde aan de godsdienst; alleen de naakte muren stonden er als een aanklacht tegen de haters van de Koning der Eucharistie en Zijn lieve Heiligen.

De tooneelen, die zich in deze vijf steden afspeelden, herhaalden zich in alle deelen van ons land; hier in mindere daar in meerdere mate, naargelang de houding van regeering of der goedgezinde katholieken.

In enkele woorden kan men hier even herhalen, hoe het egoïsme der hooge edelen, de roofzucht van de lage adel en de samenzwering der vooraanstaande Calvinisten een toestand hadden geschapen van onzekerheid in het bestuur van 't land. Daarvan maakten allerlei menschen (predikanten, verarmde edelen, allerlei gespuis) gebruik om de kerken te vernielen.

Op 't bord: 4. 1566. Beeldenstorm.

Een geweldige indruk heeft deze beeldenstorm gemaakt op de landsregeering en 't volk. Vele edelen zagen, dat ze te ver gegaan waren. Zij spraken er reeds over zich volkomen te schikken naar de zin van de landvoogdes, Margaretha van Parma. Het verbond van de lage edelen ging uiteen. De *landvoogdes* huurde troepen, die in enkele plaatsen de orde herstelden. Doch de houding van *Willem van Oranje* was niet zeker. Wel herstelde hij de rust in Antwerpen, maar in Holland begunstigde hij overeenkomsten van stadsregeeringen met de Calvinisten. En dat mocht de landvoogdes niet toestaan! Dus Oranje als stadhouder ook niet! Oranje bleef goede vrinden met eenige lagere edelen, die zelf troepen hadden gehuurd, om zich tegen de regeering te blijven verzetten.

Vooral het feit, dat de Calvinisten maar een heele kleine minderheid waren, maakte, dat de goedgezinden ruimer ademhaalden en de geweldige angst der Augustusmaand maakte plaats voor orde en rust, voorzooverre dat mogelijk was.

Ook koning Filips II was door de tijding van de Beeldenstorm diep geschokt. Zijn beste raadslieden, evenals de toenmalige Paus Sixtus V, raadden hem aan, persoonlijk zich op de hoogte te stellen van de toestand in de Nederlanden. Maar hij sloeg die raadgevingen in de wind en zond zijn veldheer *Alva.* Deze was

een uitstekend krijgsman en iemand, die de zaak van zijn koning met hart en ziel was toegedaan. Zijn taak was in de Nederlanden de rust te herstellen en de schuldigen aan het verzet tegen de regeering en de beeldenstorm te straffen.

Nauwelijks was Alva hier eenige tijd geweest, of het bleek, dat Filips een geheel verkeerd persoon had gezonden. Zijn opdracht heeft hij vervuld. Veel, tè veel menschen zijn door hem gestraft; daarbij toonde Alva een onmeedoogende strengheid. Hij richtte een rechtbank op, in hoofdzaak bestaande uit Noord- en Zuid-Nederlanders. Deze rechtbank heette de *Raad van Beroerten*, „Rechtbank van Opstand," zouden wij nu zeggen. De rechters zouden vonnis vellen over iedereen, die op eenige wijze betrokken was geweest bij het verzet. Alva zelf was voorzitter en hield zich de eindbeslissing voor. Maar 't ongeluk wilde, dat Alva, 'n echt militair, meende, dat 't beste was zoo streng mogelijk op te treden. Honderden menschen werden ter dood veroordeeld. De hooge edelen werden niet gespaard. De graven van Egmond en Hoorne werden onthoofd, wat ons nu een veel te groote straf lijkt. Maar we moeten er wel aan denken, dat de toenmalige tijden geheel anders waren dan nu. Alva redeneerde zoo: de graven hadden zich verzet tegen de koninklijke regeering. Filips II (en dus Alva) waren van meening, dat de koning absoluut de baas moet zijn in de regeering en dat de ambtenaren en onderdanen hebben te gehoorzamen zonder mee te mogen praten. De graven waren dus zeer schuldig in Alva's oogen en werden daarom veroordeeld als oproerlingen.

Ook prins Willem van Oranje werd voor de Raad van Beroerten gedaagd. Maar hij was reeds uit 't land gevlucht naar zijn bezittingen in Duitschland. Zijn goederen in de Nederlanden werden verbeurd verklaard.

De menschen waren door Alva's gruwelijke strengheid geheel in hun schulp gekropen. Zijn rechtbank noemde men de *Bloedraad*. Niemand durfde nog iets te kikken aangaande eenige regeeringsmaatregel. Zoo hard drukte de Spaansche vuist op de Nederlanden, dat de heilige Paus Pius V de koning en Alva herhaaldelijk tot zachtheid heeft aangespoord.

We hebben al geleerd, dat de rust in het land reeds was teruggekeerd, voordat Alva kwam. De beeldenstorm had de

meeste menschen wakker geschud en de landvoogdes had met weinig moeite de orde hersteld.

Maar dat was niet naar de zin van Willem van Oranje. Als er onzekerheid was in de regeering en onrust in 't land, dan kon hij zijn plannen verwezenlijken. Daarom huurde hij een legertje in Duitschland en liet zijn broers een inval doen in de provincie Groningen. Zij overwonnen eerst de Spaansche troepen bij Heiligerlee. Daarmee dreigde het Protestantisme in 't Noorden binnen te dringen, want Oranje's broers waren Protestanten. Daarom schreef Paus Pius V in die dagen in Rome bijzondere gebeden uit voor de redding van het Geloof in de Nederlanden. Alva snelde met een leger uit 't Zuiden naar de bedreigde streken en wist de Nassauers te verslaan.

Daarmede herstelde hij volkomen de rust in 't land en bevrijdde voorloopig de Noordelijke provincies van 't gevaar van 'n Protestantsche overheersching.

Op 't bord: 5. 1567. Alva komt om de opstandelingen te straffen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 21. De Beeldenstorm.
B. Vragen. Leerboekje, les 21. Het verzet tegen Filips II.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 21.

DE OPSTAND IN HOLLAND EN ZEELAND.

Inleiding.

We kunnen deze les beginnen met een herhaling van de Geschiedenis der Watergeuzen en de Martelaren van Gorkum. Dit kan uitgebreid worden met het verhaal van één der vele martelaren of groepen van Geloofsgetuigen. We kozen daarvoor in deze klas de Martelaren van Roermond. Bij dit deel der les kunnen we tevens ter sprake brengen de mislukte opstandpoging van Willem van Oranje in 1572.

Onder invloed der Calvinisten gaat het verzet in Holland en Zeeland over tot georganiseerde samenwerking. Ook Oranje ziet in de Godsdienstoorlog een middel om de opstand vuur in te blazen. Zijn treurige rol na de Pacificatie van Gent, bij de

landvoogdij van Don Juan, bij de onderhandelingen te Keulen liggen nog boven de bevatting der leerlingen.

Doordat de opstand tevens een godsdienststrijd was, raakten de katholieken steeds meer in de knel. We zullen dit o. a. laten zien bij de beruchte Alteratie van Amsterdam.

Deze les eindigt met de afzetting van de wettige koning, in dit geval een principiëel Calvinistische daad. Een natuurlijk gevolg ervan was 't plakkaat van 20 Dec. 1581.

Voorstelling.

Prins Willem van Oranje probeerde op allerlei wijzen de opstand tegen de regeering aan de gang te houden. Bij iedereen, die ook op eenigerlei manier met de wettige overheid overhoop lag, zocht hij hulp. Bij de Calvinisten in Frankrijk; bij de Watergeuzen, die voor Alva naar zee gevlucht waren; bij kettersche vorsten in Duitschland.

Hijzelf nam het met zijn godsdienst niet zoo nauw meer; die Godsdienst beleed hij, welke hem 't meeste voordeel bracht. Zijn katholiek Geloof had hij al laten varen.

In 't jaar 1572 zette hij het plan op van een grootscheepsche inval in de Nederlanden, met behulp van Duitsche en Fransche hulptroepen. Ook de Watergeuzen zouden deelnemen aan deze aanval; ze moesten probeeren een stad in Holland te bezetten.

Op de 1e April bevonden ze zich, onder aanvoering van *Lumey* voor de Maasmonding bij Den Briel. Ze maakten het plan zich van deze stad meester te maken. Half door verraad, half door flink doortasten gelukte het de poorten te openen en de stad te bezetten.

Hier is de geschikte plaats om door vragen en vertellen 't optreden der Watergeuzen en de dood der Gorkumsche Geloofshelden te herhalen uit de leerstof der vierde klas.

Prins Willem van Oranje trok zelf in dit jaar 1572 met een leger Limburg binnen en passeerde de Maas bij Roermond. Later trok hij dwars door Brabant. Op zijn vaandel stond in het Latijn te lezen, dat hij optrok voor: „*Wet, koning en volk*".

Als hij wilde helpen de *wet* te handhaven, dan had hij natuurlijk allereerst zelf aan de wet moeten gehoorzamen. De *Koning*

wilde hij verdedigen en daarom kwam hij zeker met een leger om 's konings landvoogd Alva te bestrijden!

En 't *volk* wilde niet op deze manier geholpen worden. Duidelijk lieten de Brabanters het merken: Oranje kreeg geen steun en moest onverrichterzake zijn troepen naar huis zenden.

In Roermond was inmiddels weer een vreeselijke gebeurtenis voorgevallen. Twaalf kloosterlingen van de orde der Karthuizers zijn daar in hun klooster door soldaten van Oranje vermoord. De woestelingen dachten schatten in 't klooster te vinden en toen zij die niet vonden, hebben ze twaalf monniken op de gruwelijkste wijze om het leven gebracht; 't waren monniken en daarom hadden ze 't wel verdiend! Deze slachtoffers van geloofshaat en hebzucht zijn niet heilig verklaard, zooals hun lotgenooten in Den Briel. Dezen hebben hun leven gegeven voor eenige geloofswaarheden; als ze hun geloof verworpen hadden, waren ze gered geweest. In Roermond was 't een moordpartij, waarbij de kloosterlingen geen keus gelaten werd.

Dit neemt niet weg, dat zij vermoord werden, vooral omdat ze kloosterlingen waren.

Op 't bord: *1. 1572. De Watergeuzen nemen Den Briel; de poging tot opstand van Oranje mislukte.*
2. 1572. De H. H. Martelaren van Gorkum en de Martelaren van Roermond.

In dezelfde tijd, dat de Watergeuzen in Den Briel kwamen, had Alva alle beschikbare troepen noodig om een andere aanval af te weren. Ook uit Holland en Zeeland had hij de garnizoens bij zich in België geroepen.

Toen staken de Calvinisten in de Hollandsche en Zeeuwsche steden de kop op. De afwezigheid der regeeringstroepen en de aanwezigheid der Watergeuzen gaf hun moed. In verschillende steden wisten ze de macht in handen te krijgen en overbluften ze de bange bevolking.

We weten, dat de bevolking, al was zij Katholiek, ontevreden was over de strenge regeering van Alva. Nu maakten Oranje en zijn vrienden aan de stedelingen wijs, dat zij wel strijd gingen voeren tegen de tyrannieke Alva, maar trouw bleven aan de koning. Velen lieten zich verleiden door deze valsche leuze

en deden mee, om zich tegen de regeering te verzetten. Enkele steden bleven trouw aan het wettige gezag, b.v. Amsterdam, Utrecht en Middelburg. Buiten Holland en Zeeland waren er slechts weinig steden, die meededen en dan nog slechts gedwongen door de huurtroepen van Oranje's vrienden. Er werd nu besloten, dat men zich met geweld van wapenen tegen Alva zou verzetten.

Een flinke veldheer als Alva liet hier natuurlijk geen gras over groeien. Aanstonds na 't bekend worden van deze opstandige beweging, trokken de Koningstroepen naar 't Noorden en veroverden enkele steden. De stad Alkmaar wist hun te weerstaan. Door het onder water zetten van de polders dwong men de Spanjaarden zich terug te trekken.

Filips II begreep eindelijk, dat Alva door zijn strengheid steeds meer kwaad deed aan de goede zaak der regeering. Daarom riep hij hem naar Spanje terug. De opvolgende landvoogden hebben zich alle moeite gegeven, om met de opstandelingen tot een overeenkomst te geraken. Maar steeds eischten de Calvinisten, die intusschen de meeste regeeringsambten hadden verkregen, vrijheid van godsdienst. En dat wilde Filips niet toestaan; alleen het Katholieke Geloof is het Ware en kan alleen 't juiste zijn voor het volk; die godsdienst moest dus gehandhaafd blijven.

Op 't bord: 3. 1572. De Calvinistische stadsregeeringen van Holland en Zeeland maakten opstand.

We kunnen wel begrijpen, dat het met de Katholieke godsdienst in Holland en Zeeland zeer slecht ging. Eerst werden Katholicisme en Calvinisme gelijk gesteld; later werd de openbare uitoefening van het eerste verboden, tenminste in de steden, waar de opstand de baas was. Om de andere steden over te halen zich bij de opstand aan te sluiten, sloot Oranje met hen overeenkomsten, waarbij hij beloofde het behoud van de Katholieke Godsdienst op voorwaarde, dat aan de Calvinisten één kerk zou worden afgestaan. Daardoor hebben de meeste steden in Holland, Zeeland en Utrecht zich laten verleiden. Erg heeft het hun berouwd! Dat zien we, wanneer we de geschiedenis van Amsterdam uit die dagen nagaan. Deze stad wilde trouw blijven aan Kerk en vorst. Toen zou men haar wel dwingen. Een vloot der Watergeuzen sloot de Zuiderzee af. Geen enkel schip kon er meer door.

Groote armoede kwam daardoor in de havenstad. Maar moedig hield men vol, tot 't niet meer kon. De stad gaf zich over. Doch niet dan op voorwaarde, dat de Katholieke Godsdienst de heerschende zou blijven. Oranje bevestigde deze overgave. De eerste maand ging het goed.

Daarna barstte het los. Door een samenzwering van Calvinisten werd de stadsregeering gevangen genomen; evenzoo de gezamenlijke geestelijkheid. Op twee schuiten zonder stuur werden ze het IJ op gedreven. Door een gelukkige wind kwamen de schuiten weer aan wal en konden de opvarenden zich redden. Amsterdam echter was nu in handen van de vijanden van 't H. Geloof en de openbare uitoefening van hun Godsdienst was aan de Katholieken verboden. In een andere les zullen we wel eens zien, wat men onder 't woord „openbaar" verstond. Dan zal 't nog erger blijken, dan we er nu al van denken.

Op 't bord: 4. Langzamerhand raakte het Katholieke Geloof in de knel.

In 't jaar 1581 hebben de opstandelingen voorgoed met koning Filips II gebroken. In een plechtige vergadering werd hij als landsheer vervallen verklaard door de gewesten Holland, Zeeland en Utrecht, benevens door enkele landstreken en steden daarbuiten.

In December van datzelfde jaar vaardigde Willem van Oranje als bestuurder van Holland en Zeeland een plakkaat uit, dat later over alle verbonden opstandige gewesten is uitgebreid.

Hierin stond, dat alle bijeenkomsten van Katholieken in kerken of huizen, met de bedoeling om godsdienstoefening te houden, verboden waren; alsook het dragen van geestelijke gewaden.

Het jaar tevoren was de Aartsbisschop van Utrecht gestorven. De Paus benoemde geen opvolger. Hoe het daarmee verder ging, leeren we in een volgende les.

Op 't bord: 5. 1581. Koning Filips II afgezet. Plakkaat van Oranje: De openbare uitoefening van de Katholieke Godsdienst verboden.

Koning Filips II begreep, dat Willem van Oranje in de gang van zaken sinds 1572 de groote rol had gespeeld. Voortdurend was de prins er op uit geweest de opstand aan de gang te

houden, wat ten slotte uitliep op de ondergang van het katholiek geloof in Nederland.

Filips sprak het doodvonnis over Oranje uit. Maar hij had 'm nog niet. Toen nam de koning z'n toevlucht tot een middel, dat in die dagen zeer veel gebruikt werd; de prins werd vogelvrijverklaard, d.w.z.: aan iedereen werd verzocht hem dood of levend aan het gerecht over te leveren. Wanneer iemand Oranje dus vermoordde, dan was dat geen moord, maar een goede daad. Zoo dacht men er in die tijd algemeen over, zoowel bij Protestanten als Katholieken. In Engeland en Nederland zijn ook door Protestantsche regeeringen menigmaal menschen vogelvrij verklaard.

Wanneer de vogelvrijverklaarde dan gedood werd, ontving de moordenaar de aangekondigde belooning.

Willem van Oranje is van deze ban het slachtoffer geworden; door *Balthasar Gerards* werd hij vermoord. Deze had zich bij de prins weten in te dringen en zich voorgesteld als goed Calvinist, waarbij hij dus voor 't uiterlijk z'n Katholieke geloof verloochende. Toen hij z'n kans schoon zag, heeft hij Oranje doodgeschoten in diens huis te Delft. Dat was natuurlijk een zeer verkeerde daad, een moord, des te erger door de wijze van voorbereiding. Gerards meende 't misschien wel goed, volgens de opvattingen van die tijd, maar het blijft een sterk af te keuren daad.

Twee opmerkingen moeten we hier nog maken om verwarring in de jonge hoofden te voorkomen; n.l. aangaande onze eerbied voor Koningin Wilhelmina en onze vriendschap tegenover de tegenwoordige protestanten.

— Willem van Oranje is nu wel een van de voorvaderen van onze Koningin en als je nu hoort, wat Willem de Zwijger vooral misdaan heeft, dan zullen er misschien wel enkelen denken, dat zooiets toch een schande is voor Haar, maar die zoo denken, hebben 't mis! Van onze Koningin weten we nu eenmaal precies, heel, heel ver in vroegere tijden terug, wie Haar voorvaderen zijn geweest. Maar van ons allemaal weten we dat lang zoo precies niet. En wie weet nu, of er onder de voorouders van deze of gene van ons 'n paar honderd jaar geleden ook geen lui waren, die mogelijk heel wat op d'r geweten hadden. Is nu een jongen, die onder z'n voorouders in die tijd misschien wel 'n groote booswicht heeft gehad, er nu minder om? Is z'n vader, z'n grootvader of zelfs z'n overgrootvader er 'n minder best mensch

om? Dan zou het toch ook dwaas zijn, om onze Koningin aan te rekenen, wat Willem de Zwijger heeft misdaan? — (Zie hiervoor, Ons Eigen Blad XIII, 305).

Bijna evenzoo gaat het met onze Protestantsche landgenooten. We kennen allemaal beste, brave menschen, die niet Katholiek zijn. Zijn dat nu ketters? Neen, want ketters zijn volgens de katechismus menschen, die *tegen beter weten in* één of meer waarheden van het Katholiek Geloof verwerpen. Zij hebben van hun ouders hun wijze van God-dienen geleerd. Zij weten niet anders. Wanneer zij hun godsdienst naar behooren naleven, dan zijn ze zeer zeker in staat in de Hemel te komen. Dat neemt niet weg, dat we voor hun bekeering moeten bidden, zooals we elke morgen doen bij ons morgengebed:

„H. H. Martelaren van Gorkum, bidt voor ons en voor de bekeering van ons Vaderland".

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 22. De Opstand in Holland en Zeeland.
B. Vragen. Leerboekje, les 22. De Opstand in Holland en Zeeland.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 22.

XIII. DE ONTDEKKINGSREIZEN IN DE 16DE EEUW.

Van dit hoofdstuk zullen we in de vierde klas niets bespreken. De reden ligt voor de hand. De weinige kennis der aardrijkskunde zou oorzaak zijn, dat we, wat vele namen betreft, over de leerlingen zouden heenpraten.

In de vijfde klas zijn we nu reeds de helft van de leerstof gepasseerd. We mogen veronderstellen, dat Indië en Amerika geen totaal onbekende streken meer zijn. Na in 't kort verhaald te hebben de tochten van *Columbus* en *Di Gama,* komen we als vanzelf op de figuur van *St. Franciscus Xaverius,* na St. Paulus wellicht de grootste missionaris. Wanneer we in 't bijzonder zijn werkzaamheid op de Molukken bespreken, behoort hij evengoed als St. Willibrord en St. Bonifatius (ook „buitenlanders") tot onze Vaderlandsche Geschiedenis. We kunnen daarna doen uitkomen de groote steun, die Filips II voor de missie in Indië geweest is.

De tweede les van dit hoofdstuk zal dan behandelen de ontdekkingen der Hollanders, de Oost-Indische Compagnie en Jan Pietersz. Koen.

Vijfde leerjaar.

DE PORTUGEEZEN IN INDIË.

Inleiding.

Stoutmoedigheid en zucht naar sensatie werken samen om de mensch steeds meer meester te maken van onbekende streken en wegen en luchtruimen. De grens tusschen de koele uitvoering van een weloverwogen plan en de ziekte van te willen doen, wat een ander niet durft, is moeilijk te trekken; beide drijven de menschheid echter voort op de weg naar beheersching van Gods schepping.

In de ontdekkingsreizen van het begin der 16de eeuw zien we meer de uitvoering van goedbestudeerde plannen, hetgeen de stoutmoedigheid der zeelui niet buitensluit. De tochten van Columbus en van Vasco di Gama geven daarvan de bewijzen.

De Kerk heeft van deze reizen gebruik gemaakt tot verdere

uitvoering van Christus' bevel: Gaat en onderwijst alle volkeren. Verschillende Orden waren bereid hare missionarissen naar de nieuw ontdekte landen te zenden. Maar de grootste van allen, de organisator van die nieuwe missiën was St. Franciscus Xaverius. Zijn succes en dat zijner opvolgers in de Molukken moet onze leerlingen het idee geven, dat bij flinke krachtsinspanning van gebed en aalmoezen Indië Roomsch te maken is.

Aan het slot van deze les zullen we laten zien, welke taak is weggelegd voor de regeering van een koloniseerend volk, door in 't kort te vertellen, wat Filips II gedaan heeft voor de missie in de Philippijnen en de Molukken.

Voorstelling.

Welk land is 't, dat ik op de kaart van Europa aanwijs? Portugal. Hebben we onder de geschiedenis-les al eerder van Portugal gehoord? Denk eens aan de kruistocht van graaf Willem van Holland.

De Portugeezen hebben na die tijd nog vele jaren moeten strijden om hun land van de Mooren te bevrijden. Toen hun dit gelukt was, had de koning van Portugal vele menschen in zijn dienst, die hij nu niet meer noodig had. Eén der prinsen wist echter een nuttig werk voor hen. Onder zijn leiding werden zeilschepen uitgerust en tochten georganiseerd langs de kust van Afrika naar het Zuiden. Op deze kaart van Afrika kunnen we die tochten goed volgen.

Deze zeevaarders zijn er maar niet roekeloos op los gevaren. Dan zou de wereld er weinig aan gehad hebben. Telkens, als er een eilandengroep of een belangrijke buiging der kust werd ontdekt, gingen ze eerst verslag uitbrengen. Een ander voer dan weer verder. Zoo kwamen ze na vele jaren langzaam, maar zeker, waar ze wezen wilden.

Hadden de Portugeezen dan een bedoeling met die tochten? Nog wel een heel belangrijke; ze wilden naar Indië. Dat was een land, dat vele producten opleverde, die in Europa duur verkocht werden. Tegenwoordig gaan de schepen naar Indië door het kanaal van Suez. Kun je dat aanwijzen op de kaart? Maar dat kanaal bestond toen nog niet. De Indische specerijen kwamen toen over land met kameelkaravanen dwars door Arabië naar de

kust van Palestina. Daar werden ze opgekocht door Italiaansche kooplui. Die reis over land maakte de goederen duur. Ze gingen van hand tot hand en iedere koopman moest er wat aan verdienen.

De Portugeezen hielden taai vol. Vasco di Gama zeilde weldra om Afrika heen en kwam steeds maar langs de kust varende, eindelijk in Indië aan. Niet in ons Indië, maar in dat deel van Indië, dat nu aan Engeland hoort. Voor-Indië noemen we dat. In de plaats *Goa* stichtten de Portugeezen nu hun kantoor en pakhuis. Latere schippers zijn nog verder gevaren en kwamen zelfs tot in het tegenwoordige Nederlandsch-Indië. Zij vestigden zich op enkele eilanden der Molukken. Daar kwamen vooral de specerijen vandaan.

Op 't bord: 1. ± 1500. Vasco di Gama, 'n Portugees, ontdekte de zeeweg naar Oost-Indië.

Er was intusschen nog een tocht naar Indië georganiseerd, maar langs een geheel andere weg. Zoo goed als alle menschen dachten, dat de aarde plat was, een platte schijf. Als je maar ver genoeg de oceaan op voer met een schip, dan zou je ten slotte aan de rand van de wereld komen. Nu kwamen er tegen 1500 meer en meer geleerden, die aannamen, dat de aarde een bol was, waar men dus omheen kon varen. Dat meende ook een ondernemend zeeman uit Genua, *Columbus*. Hij beweerde, dat men ook in Indië kon komen, als men de verkeerde kant op ging! Hij wilde dus naar het Westen, vervolgens om de aardbol heen en aan de andere kant van Indië uitkomen.

De meesten lachten Columbus uit. Toen hij om steun en schepen vroeg, kreeg hij ze pas na lang praten van de koning van Spanje. Drie schepen werden bemand en daarmee zou men de onderneming beproeven. Maar Columbus wist wel, dat hij gelijk had. Vol vertrouwen begon hij de vaart en stuurde recht de Oceaan in. Na een dagenlange tocht kwam eindelijk land in zicht. Columbus ging aan wal en noemde het land Indië. Hij had nog op meer dingen gerekend. Als er menschen woonden op het land, waar hij zou aankomen, dan wilde hij ze voor het geloof winnen en zoo Christus Rijk op aarde verder uitbreiden. Op zijn volgende reizen heeft hij daarom ook priesters meegenomen Als men dan een nieuw gebied ontdekte, werd meestal eerst een

kruis geplant. Daarna werd de H. Mis opgedragen. Het eiland waar Columbus op z'n eerste reis aanlandde, noemde hij San Salvador, d. i. Heilige Verlosser.

De Spanjaarden hebben steeds meer schepen naar het nieuw ontdekte land gezonden. Toen kwamen ze tot de conclusie, dat ze niet in Indië waren. Want toen eenige eilanden bezet waren, stonden ze weer voor een andere zee; terwijl ze dachten in Azië te komen. Weer andere schippers zijn ook die tweede oceaan overgestoken. Toen kwamen ze pas in Indië.

Columbus had gelijk; de aarde bleek inderdaad rond te zijn, want men kon er omheen varen. De eilandengroep, welke hij ontdekte, was Indië dus niet. Ze kreeg de naam West-Indië. Spoedig bleek, dat er een groot vastland bij lag. Men noemde dit Amerika. Maar de bewoners bleef men Indianen noemen.

Op 't bord: 2. Columbus ontdekte Amerika.

Nu is 't noodig, om eerst even op de kaart van Indië te leeren: Molukken, Ternate, Ambon.

Zooals Columbus deed, zoo deden ook de Portugeezen als ze op een nieuw eiland der Molukken kwamen. Naast de Portugeesche vlag wapperde ook de witte vaan met een rood kruis van de masten. Op elk schip, dat de haven van Lissabon verliet, bevonden zich één of meer priesters. Dezen waren vooral belast met de zielzorg over de bemanning. De inbezitname van elk nieuw eiland geschiedde door de plechtige planting van een groot kruis.

Het Missiewerk, jg. VIII p. 223 e. v. geeft daarvan 'n zeer interessant voorbeeld, dat we hier ten gerieve van de onderwijzer weergeven. Met weglating van de breedte-aanduiding zou 't wellicht in de klas kunnen worden voorgelezen.

't Betreft de inbezitname van de H. Geest-baai (Oost-Yucatan) door de Spanjaarden in 1606.

Nadat de Pater Commissaris (Missie-overste) der Franciscanen de koninklijke banier en de andere vaandels gezegend en een predicatie had gehouden, hief de aanvoerder de banier en beval de andere vaandels omhoog te heffen. Pater Commissaris hief het Kruis omhoog en terwijl daarna allen neerknielden werd plechtig bezit genomen van het land door de voorlezing van het volgend document:

„In-bezit-neming van het Zuidelijke land, in naam van onze Vorst, koning Philips III.

Hemel en aarde, het uitspansel en de wateren, met alles wat daarin is, en gij allen, hier tegenwoordig, zijt getuigen, dat ik, de aanvoerder Pedro Fernandez de Quiros, in deze Zuidelijke gewesten, welke tot nu toe niet ontdekt waren, waar ik nu sta en waarheen ik gekomen ben, met de toestemming van Paus Clemens de VIIIste, en op bevel van mijn Vorst, Koning Philips de IIIde van Spanje, — in naam van de Allerheiligste Drievuldigheid en van de H. Maagd Maria, oprichtte, dit teeken des heiligen Kruises, waaraan Onze Heer Jezus Christus, God en waarlijk mensch, gekruisigd werd en aan de wereld het leven bracht.

Eveneens zijn allen getuigen, dat ik van al deze landen hier in het Zuiden tot aan de Aardpool bezit neem, in naam van Christus' algemeene Plaatsbekleeder, de Paus, en in naam van de geheele katholieke Kerk. Eveneens neem ik bezit van deze Baai der H. H. Philippus en Jacobus, van zijn haven Vera Cruz en van de plaats, waarop het nieuwe Jeruzalem gesticht moet worden, op de hoogtegraad 15,3; zoo ook van alle landen die ik gezien heb en die ik nu zie tot aan de Zuidpool. De naam van dit land zal zijn: Zuidland van de H. Geest. Daarvan neem ik bezit met alles wat daaraan verbonden is en wat daartoe behoort en dat voor eeuwig en altijd, naar het gebruikelijke recht en in naam van mijn Vorst, Koning Philips de IIIde, op wiens kosten deze vloot is uitgevaren, en naar wiens wil en met wiens macht deze stichting tot stand komt; en door wien wordt bestuurd en geleid, alles, wat hier in geestelijk of tijdelijk opzicht geschiedt: in wiens koninklijke naam deze zijne drie vaandels zijn ontplooid, en ik zijn koninklijke banier zwaai.

Op dezelfde wijze neem ik bezit van dit Zuidland in naam van mijn H. Vader Franciscus, in naam van zijn seraphijnsche Orde en van alle Minderbroeders, in naam van P. Commissaris, P. Martinus van Monilla en van de Paters Mattheus de Vascones, Antonius Quintero en Johannes de Merlo, alsmede van de broeders Johannes van de H. Maria en Franciscus Lopez, die alle zes op mijn verzoek en op bevel van Paus en Koning, van P. Commissaris en P. Provinciaal van Peru, hierheen gekomen zijn. Het is mijn wensch, dat deze Orde alle arbeiders levere, die deze wijngaard

des Heeren bebouwen en het Zaad van Zijn H. Woord uitstrooien en de vruchten ervan verzamelen."—

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 23. Twee koene zeevaarders.

* * *

Voorstelling.

De bemanning der schepen, die in Indië moest zorgen voor de uitbreiding der Portugeesche handelsbetrekkingen, bestond nu niet direct uit de braafste en godsdienstigste mannen. Daarom hadden de scheepsaalmoezeniers handen vol werk met de zielzorg dier Portugeezen. Het wangedrag dezer lieden was soms zoo erg, dat er een gezegde in die jaren bestond, dat zeide: Als een Portugees Afrika achter den rug heeft, wordt de braafste nog slecht. De meesten hunner waren naar Indië gekomen om zoo gauw mogelijk rijk te worden. Op zich zelf is dat niet slecht, maar de wijze, waarop 't geschiedde, ging zeer vaak alle perken te buiten.

Daardoor waren er missionarissen noodig, die zich enkel en alleen konden wijden aan de bekeering der inlanders. Weldra waren er eenige priesters werkzaam op *Ternate* en omgeving, toenmaals het voornaamste eiland der Molukken. Het succes was dadelijk zoo groot, dat ook op *Ambon* een missiepost gesticht werd De heidensche bewoners waren zoo gunstig gezind ten opzichte van het Christendom, dat ze de Portugeezen smeekten toch missionarissen te zenden. De smeekbede bereikte ook de *H. Franciscus Xaverius,* die sinds drie jaren in Voor- en Achter-Indië werkzaam was.

Daarover schreef de heilige missionaris zelf aldus naar Rome:

„In een ander land, vele mijlen van hier gelegen, zijn acht maanden geleden drie voorname opperhoofden met veel onderhoorigen Christen geworden. Die hoofden hebben tot de forten van de koning van Portugal het verzoek gericht om geestelijken, ten einde hen te onderwijzen en te onderrichten in de wet van God, want tot nu toe hebben zij geleefd als redelooze dieren. Voortaan willen zij leven als menschen, God kennend en dienend; en daarom hebben de bevelhebbers van de forten van de koning van Portugal geestelijken gezonden om dit heilig dienstwerk te vervullen. Uit ditgene wat ik u schrijf, kunt gij opmaken, hoe dat land geëigend is om veel vrucht op te leveren."

Daarom heeft St. Franciscus Xaverius zelf de tocht naar de Molukken aanvaard. Onderweg gebruikte hij zijn tijd om met behulp van een tolk het Credo over te zetten in het Maleisch, benevens het Onze Vader en Wees Gegroet en de Tien geboden. Die gebeden en onderrichtingen wilde hij het eerst aan de heidenen leeren.

Ambon was zijn eerste doel. Daar waren reeds zeven katholieke kampongs, maar de missionaris was er pas gestorven, zoodat er voor Xaverius overvloed van werk was. Vele bewoners bekeerde hij; de dorpen werden voorzien van kerkjes. Ook onder de ruwe Portugeezen predikte de ijverige priester, want hij begreep, dat een slecht gedrag der blanken de inlanders zou afschrikken om Christen te worden.

En steeds maar schreef hij naar Goa om meer priesters, want velen gingen verloren door gebrek aan geestelijke hulp. Vele heidenen verlangden naar de komst der priesters. „Ieder van u zou zijn best moeten doen voor zich een gezel te winnen," teneinde naar de Molukken te komen.

Een half jaar was St. Franciscus op Ambon geweest. En hij moest verder. Zijn metgezel liet hij achter voor de verdere zielenoogst. Toen vertrok hij naar Ternate. Hoe druk hij 't daar had, begrijpen we goed, als we z'n eigen brieven lezen: „In die tijd hield ik mij bezig op Zon- en feestdagen te preeken en zonder ophouden biecht te hooren. Alle dagen onderwees ik aan de kinderen en aan de pas bekeerde Christenen de catechismus en alle Zon- en feestdagen predikte ik na het middageten aan de nieuw bekeerden het Credo en iedere feestdag een artikel des geloofs, zoodat ik op die dagen twee preeken hield: één voor de Portugeezen gedurende de H. Mis en één na het middageten voor de bekeerlingen. Het was van dien aard, dat men O. L. Heer dank moest zeggen voor de vruchten, welke dit werk afwierp. Het gebeurde op die wijze in Ternate, dat op de openbare pleinen de kinderen en in de huizen de meisjes en de vrouwen, op de akkers de landlieden en op zee de visschers, heilige liederen zongen, zooals het Credo, het Onze Vader, Wees gegroet, de Geboden, de werken van barmhartigheid en de Algemeene Schuldbelijdenis en vele andere gebeden, alles in hun taal, zoodat allen ze begrepen, zoowel zij die pas tot ons geloof bekeerd waren, als de nog niet bekeerden."

Ook hier kon St. Franciscus niet lang blijven. Want er waren nog meer landen en streken, die hij moest gaan bewerken. Daarom maakte hij een daglijst van godsdienstoefeningen. Volgens deze lijst moest voortaan gehandeld worden: H. Mis, predikaties, gezamenlijke gebeden voor de geloovige zielen en voor de zondaren. Vooral bij de pasbekeerden hield dit de moed er in.

Nog eenige tijd vertoefde Xaverius op Ambon. Toen vertrok hij uit de Molukken. Twintig jongens nam hij mee naar Goa. Die zouden daar worden opgeleid tot priester, om later als inlandsch missionaris mede te helpen aan de bekeering hunner stamgenooten.

Drie priesters hebben toen 't werk der missie op de Molukken voortgezet.

Op 't bord: 3. ± 1550. Sint Franciscus Xaverius werkte met veel succes als missionaris in de Molukken.

Het kwam er nu maar op aan de oogst binnen te halen van het door Sint Franciscus uitgestrooide zaad.

Zijn opvolgers hebben in de eerstvolgende jaren duizenden inlanders gedoopt; op *Ambon* in anderhalf jaar meer dan twee duizend. Op dit eiland ging de uitbreiding der Kerk met rassche schreden. De hoofdlieden der kampongs hielpen en steunden de paters zoo goed ze maar konden. Eén daarvan was *Manuel van Hative,* die als jongen misdienaar was geweest bij St. Franciscus. Het gevolg was, dat er weldra dertig Christendorpen waren.

Op *Ternate* ging het niet zoo best. Daar regeerde een Mohammedaansch Sultan, die op vele manieren, vooral in 't geheim, de missionarissen tegenwerkte. Meerdere keeren overviel hij Christen kampongs en zette de pasbekeerden aan tot afval.

Twee dingen waren in de Moluksche missie noodig: meer priesters en betere bescherming door de Portugeezen. Van dit laatste kwam niet veel. De kapiteins waren liever goede vrinden met de sultans; dat bracht meer op!

Priesters waren er ook niet in overvloed. Toch kwamen er meer. Eén ervan was *Pater De Castro.* Deze was een bekwaam en ijverig missionaris, die ten laatste op aanstichten van de sultan van Ternate werd gevangen genomen en na dertig dagen van allerlei martelingen en ellende door eenige inboorlingen werd vermoord.

Ook op Ambon vreesde men de macht der Mohammedaansche

Sultans. Daarom trachtte de Portugeesche bevelhebber de christenen te organiseeren en ze te vereenigen voor 't geval van nood. Dit plan lekte op Ternate uit. De sultan trad onmiddellijk op. Hij zond een vloot naar Ambon, versterkt met eenige honderden Javanen. Nu braken er kwade dagen aan voor de katholieken op Ambon. De Ternatanen verwoestten alles, wat onder hun bereik kwam. Cocosboomen werden omgehouwen; kleinere kampongs gingen in vlammen op; eenige inlandsche christenen werden gedood. Eén der missionarissen schreef hierover: „Ik zeg u, dat deze christenheid van Ambon zeer vervolgd is en dat om geen andere reden dan wegens hun Geloof. Dikwerf brengt het mij in herinnering de oude vervolgingen der eerste Kerk."

Het slot dezer geschiedenis was allertreurigst. De kampong Hative, die 't meest versterkt was, werd door de Ternatanen veroverd en verwoest. 't Was de laatste hoop der christenen geweest. Tien kampongs werden nu geheel met de grond gelijk gemaakt. In 't gebergte alleen konden eenige troepen christenen zich staande houden.

Eén der katholieke dorpshoofden werd op vreeselijke wijze gemarteld. Men rukte hem het vleesch van de beenderen en sneed hem levend in stukken. Voor zijn oogen roosterde men z'n vleesch en at het op. „Zoo heeft het Ambonneesche volk helden voortgebracht, op wier verheven voorbeeld het nageslacht met recht mag wijzen," zegt de beschrijver van deze gebeurtenissen.

Toen er op die wijze van de missie niets meer over was, konden de missionarissen het werk niet meer voortzetten. Ze vertrokken naar Ternate om bij de Portugeesche bevelhebber hulp te halen.

Die Portugeezen hadden tot nog toe niet gehandeld zooals 't behoorde. De meesten hunner gingen naar Indië met de bedoeling om van de rijkdommen van 't land een deel te krijgen. Wanneer dat met goede middelen geschiedt, is er op zichzelf niets tegen. Maar vele bevelhebbers zagen er niet tegen op om sommige plichten te verwaarloozen.

Toen de Portugeezen met 'n gewapende macht in Indië kwamen, konden de missionarissen rekenen op die macht, wanneer ze in gevaar verkeerden. De bekeerde inlanders wisten, dat ze na hun doopsel van de Mohammedanen vervolging te verwachten hadden. De plicht der Portugeezen was dus om die christenen te

beschermen tegen de heidensche macht en verder de missie te helpen door het handhaven van orde en rust. Een grootsche taak was dit dus. De bevolking zou daardoor ten volle deelachtig worden aan de grootste weldaad, het H. Geloof.

Nu zijn er wel Portugeesche bevelvoerders geweest, die dit begrepen hebben. Maar velen zagen het niet in. Dezen beschermden de missie in de Molukken niet, omdat ze bang waren, dat eenige inlandsche sultans hun vijanden zouden worden. Daardoor zouden ze vele geldelijke voordeelen missen.

De koning van Portugal vond deze houding niet goed. Hij schreef een brief aan de opperbevelhebber in Indië te Goa. De kapiteins, die zich tegenover de Missie verkeerd gedroegen, kregen er duchtig van langs. De koning beval, dat de missionarissen geholpen moesten worden.

Een groote vloot van twaalf schepen met duizend man soldaten zette koers naar de Molukken. Twaalf schepen, dat was in die streken al heel wat. Het eiland Ambon werd heroverd. De missionarissen konden opnieuw beginnen. Nu bleek ook weer duidelijk, dat de bevolking daar zeer tot het christendom geneigd was. Duizenden werden gedoopt. Van de heidensche sultans behoefde men niets meer te vreezen, want de Portugeezen hadden op Ambon een fort gebouwd.

Daar gebeurde er iets geheel onverwachts. De sultan van Ternate, de groote vijand der Portugeezen en der Missie, deed een plotselinge aanval op het fort van Ternate. Hij veroverde deze vesting. De overwonnenen, ook de missionarissen, moesten wegtrekken naar Ambon.

Op den duur bleek echter, dat de Portugeezen een veel te groot gebied hadden bezet in de nieuw ontdekte wereld. Ze hadden geen mannen genoeg om overal hun gezag te handhaven. De sultans zagen dat wel en deden hun op allerlei wijzen afbreuk. De christen inlanders beschouwden zij als vrienden der Portugeezen. Daardoor hadden ook katholieke kampongs voortdurend last van aanvallen en rooftochten der Ternatanen. Hoeveel martelaren er geweest zijn, weet God alleen.

Op 't bord: 4. Ook zijn opvolgers wonnen veel inlanders voor het katholieke geloof, maar de vijandschap der Mohammedaansche sultans verhinderde de uitbreiding der missie.

In 't jaar 1580 was koning Filips II van Spanje, die we kennen uit de opstand der Calvinisten in de Nederlanden, ook koning geworden van Portugal. En dus ook heerscher van de' Indische eilanden, die tot nu toe door de Portugeezen bezet waren.

We weten, dat Filips II het Katholicisme de grootste schat vond, welke een volk kon bezitten. Het allereerste, waarvoor de Spanjaarden in hun koloniën zorgden, was de bescherming der Missie. Het geloof moest niet met geweld aan de inlanders opgedrongen worden. Maar de missionarissen en de inlandsche katholieken konden rekenen op Filips' bescherming.

Direct drong zich nu de vraag op, of men de oorlog mocht verklaren aan de grootste missievijand, de sultan van Ternate? De kwestie was dus, of die oorlog een reden had. Oorlog is een kwaad ding. Maar er zijn nog erger dingen. De strijd van Ternate tegen de missie b.v. was veel erger kwaad voor de Molukken dan oorlog.

Daarom werd dan ook besloten de oorlog te verklaren. Eenige keeren werd een groote vloot uitgezonden. Maar tot ongeluk der missie liepen de ondernemingen telkens verkeerd, zoodat de vervolgingen steeds voortduurden.

Doch koning Filips II gaf de moed niet op. Overal, waar hij kon, sloot hij verdragen met de minder machtige sultans, waarbij zij beloofden missionarissen op hun eiland toe te laten.

Na zijn dood kwam het succes. In 't jaar 1602 werd eindelijk geheel Ambon met omringende eilanden gezuiverd van Ternatanen. De missie begon daardoor zeer sterk op te bloeien.

Toen gebeurde er echter iets heel ergs voor de inlanders. De Hollanders kwamen op Ambon. Daarover vertellen we in de volgende les.

Op 't bord: 5. Koning Filips II heeft de missie zeer sterk gesteund.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 24. De H. Franciscus Xaverius.
B. Vragen. Leerboekje, les 23. De Portugeezen in Indië.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 23.

DE OOSTINDISCHE COMPAGNIE.

Inleiding.

Evenals bij de Portugeezen was ook bij de Hollanders in Indië het vooropgezette doel: 't behalen van winst in de specerijenhandel.

Om dit doel te bereiken, heeft men op de eerste plaats een nieuwe weg willen zoeken. Deze poging mislukte door de felle winter op *Nova-Zembla.*

Terzelfdertijd waagde men zich langs de gewone route naar Indië. *De Houtman en De Keyser* volbrachten het waagstuk. Om door onderlinge samenwerking meer te bereiken, richtten de kooplui de *Oost-Indische Compagnie* op.

Nu was 't noodig (zoo dachten de bestuurders der Compagnie) de concurrenten uit Indië te verdrijven. Vandaar de *strijd tegen de Portugeezen* om Ambon, waardoor ook de *katholieke missie* ten onder ging; en de kamp tegen de verbonden Engelschen, Javanen en Bandaneezen, waarbij *J. P. Coen* zijn naam vestigde als doortastend krijgsoverste, en tevens als hardvochtig, niets ontziend kolonisator.

Bij deze les kan men o. a. gebruiken de plaat: *De Jongh en Wagenvoort:* Op de reede van Bantam; met de toelichting voor R. K. Scholen door J. H. Werkman. Hierin komen ook passages voor, die betrekking hebben op de werkzaamheid van Portugeezen en Paters Jezuieten vóór de komst der Hollanders.

Voorstelling.

We weten nu, dat Spanjaarden en Portugeezen in verschillende streken van Amerika en Indië koloniën gesticht hebben. Hier bouwden ze een „factorij" (handelskantoor met pakhuizen) elders weer forten; soms waren ze al blij, dat ze handel mochten drijven met de inlanders, op andere plaatsen hebben ze zich meester gemaakt van de inlandsche rijkjes.

Toen ze ongeveer honderd jaren in hun koloniën waren werkzaam geweest, kwamen er mededingers, namelijk de Engelschen en de Hollanders.

In Holland merkte men zeer goed, welke groote winsten de Indische handel aan de Portugeezen opleverde. Daarom besloten eenige ondernemende kooplieden van Amsterdam een paar schepen uit te rusten om naar Indië te varen.

Eerst probeerden ze 't langs een andere weg. Onder bevel van *Heemskerk* en *Barentsz* voeren ze naar het Noorden. Op deze kaart van Azië kunnen we het goed volgen. Vanuit Amsterdam ging de tocht om Noorwegen heen. Daarna wilden ze ten Noorden van Azië langs zoo naar Indië komen. Dus over geheel onbekende zeeën. Men wist wel, dat 't er koud was. Maar met de Poolwinter had men nog geen kennis gemaakt. Ook wist men niet, dat Azië in het Noorden zoo uitgestrekt was. Zoover kwamen de schepen echter niet, want bij de eilanden Nova-Zembla konden ze met hun houten zeilschepen niet verder vanwege het ijs. Hier besloot men gedurende de winter te blijven. Dat is een zeer strenge winter geworden, zoo erg dat een groot gedeelte der bemanning gestorven is. De overblijvenden keerden in 't voorjaar naar Nederland terug. Deze tocht mislukte dus volkomen.

Een andere vloot van vier schepen onder bevel van *De Houtman* en *De Keyser* zeilde naar het Zuiden, de gewone weg om Afrika langs. Op deze schepen bevonden zich velen, die de tocht al eens gemaakt hadden in Portugeesche dienst. Na veel ziekte en tegenspoed kwamen ze op Java aan. De onderhandelingen met de sultans vlotten niet best; slechts een kleine lading specerijen konden de Hollanders koopen.

De Javanen zullen geen al te beste indruk gekregen hebben van deze nieuwe Europeanen. Een groot gedeelte der bemanning was samengesteld uit ruw en ordeloos volk. Onder de onderbevelhebbers waren eenige losbollen, zoons van voorname burgers, die blij waren, dat zoonlief eenige tijd goed geborgen was en voorloopig geen kwaad in 't vaderland kon doen. De Houtman zelf voerde zoo slecht het bestuur over zijn mannen, dat hij, in Holland teruggekeerd, 't land uitging, omdat hij vreesde met de justitie in aanraking te zullen komen wegens zijn slechte leiding.

De volgende tochten gingen beter. De leiders waren bekwame mannen, goede zeevaarders, handig in de omgang met de inlandsche sultans. Toen ging het dan ook steeds beter. Er werden in verschillende Hollandsche steden door kooplieden vereenigingen gesticht om te komen tot uitzending van schepen. Tien zulke vereenigingen, compagnieën zei men in die tijd, waren er spoedig ontstaan. De kapiteins der schepen wenschten natuurlijk in Indië een flinke lading te bekomen; daarom boden ze tegen elkander

op. Het bestuur van 't gewest Holland riep toen de kooplui bijeen, ten einde te komen tot één handelsvereeniging. Dit lukte. Onder de naam „Vereenigde Oostindische Compagnie" zou men gezamenlijk de handel drijven. Alleen de compagnie mocht met haar schepen in Indië komen om goederen te koopen.

Op 't bord: 1. ± 1600. Ontdekkingstochten der Hollanders; Heemskerk en Barentsz op Nova Zembla; De Houtman en De Keyser op Java.
2. De Vereenigde Oostindische Compagnie werd opgericht voor de handel op Indië.

Eén der eerste Hollandsche bevelhebbers, die in de Molukken verscheen, was *Steven van der Haghen.* Door de heidensche sultans werd hij met gejuich begroet. Zij wisten, dat de Hollanders vijanden waren van de Spanjaarden en Portugeezen. Om dezelfde redenen waren de missionarissen bang, want de Hollanders waren Calvinist en de aanvallen der sultans op de christen kampongs zouden nu weer beginnen. De Hollanders wilden echter de heidenen niet helpen. Wel zouden ze strijd voeren tegen de Portugeezen. Want Steven van der Haghen had als speciale opdracht meegekregen, dat hij de Portugeezen uit de Molukken moest wegjagen. *Er moest dus oorlog gevoerd worden, omdat de O. I. Compagnie alles wilde hebben van de Indische rijkdommen en aan de Portugeezen niets wou overlaten.* Hier hebben we een duidelijk voorbeeld, hoe de begeerlijkheid naar de goederen der aarde de ellendige oorlog in 't leven riep.

De strijd was overigens kort. Van der Haghen had een geduchte macht, waardoor de Portugeezen zoo bang werden, dat ze de forten op Ambon aan de Hollanders overgaven. Eén der voorwaarden was echter, dat de missionarissen mochten blijven in hun eigen huis en op de eilanden van Ambon rondtrekken ter verzorging van de Christenen en voor de bekeering der heidenen evenals vroeger.

Dit laatste was eigenlijk een groot voordeel voor de Hollanders. Want de paters kenden de menschen en hun taal. De katholieke inlanders waren ook lang niet tevreden over de overgave van hun eiland aan de nieuw-aangekomenen. De missionarissen stelden hen gerust: hun godsdienst mocht immers vrij beleden worden,

de Hollanders zouden hen beschermen tegen de heidenen. 't Was bij de overgave plechtig beloofd.

Voor de Hollanders was dit optreden der missionarissen van groot belang. Er waren toen op Ambon 16000 katholieken, verdeeld over 42 kampongs. De hoofden dezer dorpen kwamen reeds de volgende dag op aandringen van de missionarissen op het Hollandsche admiraalschip om hun onderdanigheid te betoonen. Zij verzochten niets anders dan, omdat ze christenen waren, als zoodanig te mogen leven en sterven met vrijheid van geweten en ze verlangden die belofte op schrift door de admiraal zelf onderteekend. Van der Haghen heeft hun dit toegestaan, waarna bij monde van de twee voornaamste hoofden trouw beloofd werd aan de regeering van Holland.

Zoolang Steven van der Haghen op Ambon bleef, heeft hij zijn gegeven woord gehouden. Maar hij moest weer naar Nederland terug.

Zijn opvolger, Frederik De Houtman, die als gouverneur op Ambon bleef, liet een maand later de beide paters bij zich komen. Zij kregen toen het bevel zich in te schepen en te vertrekken binnen zes dagen. Zonder met de bepalingen van de overgave rekening te houden, werd aldus een einde gemaakt aan de werkzaamheid der Katholieke Missie. Want ook de bestuurders der Compagnie, in wier naam Van der Haghen de overgave had geteekend, hebben hun woord niet gestand gedaan. De toestand door De Houtman geschapen, bleef zoo en zelfs nu nog is de missie in Indië niet geheel vrij.

Op de kleinere eilanden, die door de Hollanders bezet werden, ging het evenals op Ambon. Afgesloten van alle gemeenschap met de Kerk hebben de inlanders ten laatste hun geloof verloren.

Op 't bord: 3. *Steven van der Haghen verdreef de Portugeezen van de Molukken.*
4. *De Katholieke missionarissen werden door de Oost-indische Compagnie verjaagd.*

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 25. De Oost-Indische Compagnie.

* * *

Voorstelling.

Voor de Compagnie kwam het er nu maar op aan, op zoo voordeelig mogelijke wijze zich van de specerijen der Molukken meester te maken. Daartoe moest zij op de eerste plaats strijd voeren met de Engelschen, die ook juist bezig waren in Indië vaste voet te krijgen. En dit lukte hun zoo goed, dat op Java en Banda de inlanders slechts met hen wilden handel drijven.

De Compagnie schrok daarbij niet terug voor oorlogsgeweld, teneinde zich de lastige concurrenten van de hals te schuiven. Tegen alle recht in! Want duidelijk lieten de menschen van Banda hun voorkeur voor de Engelschen blijken.

Nu had de Compagnie juist het bevel over de Indische strijdkrachten gegeven aan een zeer doortastend bekwaam man, *Jan Pieterszoon Coen.* Een der bestuurders van de Compagnie had eens van hem gezegd: „Coen is een persoon zeer wel ervaren in de koophandel, zeer eerlijk, altijd werkzaam, zonder eenige tijd te verliezen; een persoon zeer braaf van leven, van goede aard, geen dronkaard, niet hoovaardig, in de raad zeer bekwaam.''

Natuurlijk waren ook onder de Hollanders minder bekwame, zelfs slechte mannen. Maar Coen zorgde voor orde en onder zijn bestuur zijn de uitspattingen der onderbevelhebbers en soldaten niet zoo groot geweest.

Maar zooveel te erger deed de Compagnie. En Coen moest uitvoeren, wat van hem geëischt werd. Dat vond hij wel niet zoo heel erg, want in die tijd was 't medelijden niet zoo groot. „'t Waren maar zwarten!"

Zoo ontving Coen het bevel om de Bandaneezen te dwingen zijn zin te doen wat betreft de handel in muskaatnoten en foelie. Hij moest desnoods eenige eilanden der Banda-groep geheel verwoesten, of de bewoners verjagen en vervangen door handelbaarder menschen.

Coens eerste werk was de Engelsche schepen te verdrijven. Toen werden de eilanden door zijn vloot geheel afgesloten. De gevolgen bleven niet uit. Alle handel was onmogelijk; er was geen geld; geen voedsel, dat van buitenaf moest komen; de klapperboomen werden uit nood van alle vruchten beroofd.

Daarna werd een gewapende aanval gedaan. Coen behaalde een gemakkelijke overwinning op de half verhongerde bevolking.

Bij de onderwerping werden de volgende voorwaarden gesteld: alle wapens overgeven, volkomen overgave, uitsluitend aan de Compagnie hun specerijen leveren.

Later werd een samenzwering van de hoofden van Banda ontdekt. Allen werden onthoofd en gevierendeeld. Na alle ellende waren er van de 15000 bewoners nog geen duizend meer over op de eilanden. Dezen werden naar Batavia gebracht, waar de mannen ten slotte veroordeeld werden tot levenslange dwangarbeid; de vrouwen en kinderen werden naar Banda teruggevoerd in slavendienst der Compagnie.

Coen heeft toen Banda weer bevolkt met andere menschen. Voortaan had de Compagnie er alleenrecht tot koop van specerijen. Die hardvochtige wreedheid blijft 'n eeuwige schande voor Jan Pietersz. Coen. Overigens heeft hij zich doen kennen als een bekwaam bestuursman. Hij vond het noodig om een middelpunt in Indië te hebben, waar het bestuur zich kon vestigen. Een geschikt punt daarvoor had hij juist op de Engelschen en Javanen veroverd. Daar bouwde hij de eerste kantoren, pakhuizen en andere benoodigde gebouwen. Zoo ontstond een nieuwe stad. Hij noemde deze *Batavia.*

Op 't bord: 5. J. P. Coen vestigde op wreede wijze de macht der Compagnie in de Molukken; hij stichtte Batavia.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 26. Jan Pieterszoon Coen.
B. Vragen. Leerboekje, les 24. De Hollanders in Indië.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 24.

XIV. DE REPUBLIEK TOT AAN DE VREDE VAN MUNSTER.

In de vierde klas zullen we over deze tijd alleen een les geven over de geheime uitoefening van de katholieke godsdienst, waarbij vooral gedacht wordt aan instellingen als „Onse Lieve Heer op Solder."

In de vijfde klas bespreken we het verdere verloop van de tachtigjarige oorlog en het werk van de Apostolische Vicaris Sasbout Vosmeer. Ook Hugo de Groot krijgt nu reeds een plaats.

Vierde leerjaar.

ONSE LIEVE HEER OP SOLDER.

Inleiding.

We willen in dit leerjaar slechts eenige schetsen geven over 't leven der Kerk in Nederland gedurende de eerste helft der zeventiende eeuw. Daarvoor kozen we een paar reëele gebeurtenissen en toestanden, zoodat we niet in 't algemeen een reeks treurige feiten gaan opsommen, die door hun algemeenheid juist geen indruk maken en vlug weer vervagen.

We gaan een tafereel geven van de viering der H. Geheimen te Amsterdam, van Pater Tack uit Den Haag, en van de Apostolische Vicaris Vosmeer.

Voorstelling.

In de vorige les hebben we verteld, dat er in ons land veel Calvinisten waren en dat er opstand tegen de koning ontstond. Deze Calvinisten zijn in Nederland de baas geworden. Zij hebben er een republiek van gemaakt, die bestuurd werd door eenige voorname families uit de steden. Wie weet, wat een republiek is?

De Calvinisten waren zeer groote vijanden der Katholieke Kerk. In Nederland werd verboden katholieke godsdienstoefeningen te houden. Alle kerken werden ons ontnomen en aan de predikanten in gebruik gegeven. De H. Mis mocht niet meer worden opgedragen; de priesters werden nagezeten door de politie; ze mochten

het Doopsel en andere sacramenten niet toedienen. Bisschoppen en paters mochten niet meer in 't land verblijven.

Zouden de priesters en de geloovigen aan deze wetten gehoorzaamd hebben?

Natuurlijk niet. De Katholieken gehoorzamen anders altijd aan de wetten van 't land; dat schrijft ons het vierde gebod voor. Maar in dit geval was er een Goddelijke wet, en als wij moeten kiezen tusschen deze en een rijkswet, die er mee in strijd is, dan moeten we allereerst Gods Wet onderhouden.

Zoo gebeurde het ook in de tijd, waarover we nu gaan spreken. Dat is ongeveer drie honderd jaar geleden, dus in .....? Ondanks alle verboden van de regeering gingen de priesters voort met het lezen der H. Mis, met doopen en het inzegenen van huwelijken, met het bedienen van zieken; gingen vrome vrouwen voort met het leeren der catechismus; en vele katholieken stonden hun kamer of zolder af voor de godsdienstoefeningen.

We zullen daar iets van vertellen.

Ook in de stad *Amsterdam* waren alle kerken aan de Katholieken ontnomen. De kapel der H. Stede stond leeg. Alle priesters waren gezamenlijk uit de stad verjaagd. Twee van hen waren verkleed weer binnengekomen en wilden probeeren in 't geheim hun dienstwerk te verrichten. Nu hadden eenige van de rijke Katholieken daarvoor raad geschaft. Zij spraken af, dat om de beurt bij hen aan huis de H. Mis zou worden opgedragen. Toen er later meer priesters in 't geheim de stad inkwamen, konden de godsdienstoefeningen op vele punten tegelijk gehouden worden.

Eén zoo'n huis kunnen we nog met zekerheid in Amsterdam aanwijzen. Men noemt 't „Onse Lieve Heer op Solder." Want hoe zag het er uit?

't Huis was van een rijk en trouw katholiek koopman. Op de eerste verdieping had hij zijn kantoor. Dan kreeg men de woning, waarboven drie zolders voor 't opslaan der goederen, waarin hij handel dreef. En daarboven, vlak onder de nok van het huis, was een lage zolder, waarvan 't achterste eind gebruikt werd voor 't opslaan van turf. Achter deze voorraad werd een kamertje getimmerd, waar een houten altaartje werd gezet ter grootte van een halve tafel. De voornaamste voorwerpen voor het opdragen der H. Mis waren ook aanwezig.

Eenige vrouwen gingen bij de Roomschen in de buurt rond, om te waarschuwen, wanneer er een priester kwam om de H. Mis op te dragen, biecht te hooren en de H. Communie uit te reiken. Ongezien begaven allen zich er heen. Zoo in 't verborgen werd ieders biecht gehoord, het Heilige Offer voltrokken en alle aanwezigen gesterkt in de strijd door de H. Communie.

Soms gebeurde het echter, dat de schout als hoofd der politie er lucht van gekregen had. Dan kwam hij met gewapende mannen om het huis te doorzoeken. De bewoners hielden hem in 't benedenhuis wat bezig, want in het turfhok moest eerst alles opgeruimd worden. De aanwezige priester dook onder het „altaar" in een pijp, waardoor de turf naar beneden gegooid werd. Als dan de schout boven kwam (en 't was een heele klim; dat zul je wel merken, als je zelf ook eens in Amsterdam bij Onse-Lieve-Heer op Solder gaat kijken), dan zaten de aanwezigen rustig te praten in één der woonvertrekken, of op een open plek van de zolders. Hij kon natuurlijk wel begrijpen, dat er iets bijzonders aan de hand was, maar bewijzen ging zoo gemakkelijk niet.

Wat gebeurde nu als de schout wel iets bewijzen kon? De bewoners van 't huis kregen twee honderd gulden boete; wie verder aanwezig was, kreeg eveneens een groote geldsom te betalen, evenals zij, die door een priester een kind lieten doopen. De dienstdoende geestelijke werd uit het land gezet.

In *Den Haag* was in die tijd een pater Jesuiet werkzaam. Hij heette Pater Tack. De overheid der stad wist, dat hij aanwezig was. Voortdurend was de pater dan ook in het gevaar van te worden gevangen genomen. Hij had namelijk gestudeerd op een seminarie in Frankrijk. En „vreemde" priesters moesten worden gevangen gezet voor de tijd van zes maanden. Alle maatregelen waren dan noodig om aan de scherpe nasporingen van de schout en zijn officieren te ontkomen. Ondanks alle voorzorgen gebeurde het toch enkele malen, dat pater Tack overvallen werd.

Daarvan vertelde hij zelf 't volgende:

„Ik waagde het niet een vaste woonplaats te betrekken en evenmin om uit te gaan, tenzij geheel vermomd. Na eenige tijd nam ik wat meer vrijheid, en ging op klaarlichte dag vrij door de straten, welke ik moest bezoeken. Ik verwisselde echter voortdurend van woning en vermeed gevaarlijke bijeenkomsten.

Terwijl ik nu onlangs een onderrichting hield en wel in priesterlijk gewaad, berichtte men mij, dat de schout het huis was binnengedrongen. Wat zou ik doen? Zonder talmen kruip ik met de toog aan en de kelk in de hand, met de grootste moeite en niet zonder kneuzing mijner borst, door een opening en kom terecht in het daarnaast gelegen huis. Op zolder ontmoette ik een protestantsche vrouw, die mij echter niet verraadt, maar naar een katholieke dame brengt in hetzelfde huis, zoodat ik weldra een geschikte kamer ontving en aldus aan het dreigend gevaar ontsnapte.

Daags daarna had ik in een ander huis de H. Mis gelezen en stond nog in ambtsgewaad aan het altaar, toen de Onderschout met zijn trawanten het huis binnenkwam. Gelukkig begreep de knecht, waarom het te doen was en hield de ambtenaar een tijd tegen, tevens een teeken gevend met de bel. Terwijl ik mij Gode beveel, tracht ik me te verbergen en hoor uit mijn schuilplaats de officier, die haastig naar boven was gekomen, in mijn nabijheid. Met de meeste kalmte ontvingen de huisgenooten hem hoffelijk. De heer des huizes echter toonde zich beleedigd, omdat de schout een inval, die hij nog onlangs tevergeefs in een andere woning beproefd had, thans hier kwam herhalen. De beambte vroeg verschooning en beloofde voortaan niet meer zoo spoedig verklikkers te gelooven en daar niet terug te zullen komen." (Zie Albers, De Sinte Teresia-kerk).

De ijver van de verklikkers en de politie verminderde echter niet. En dat kunnen we ons best begrijpen, als we weten, dat van de boeten het derde deel voor de verklikkers was, een derde deel voor de officier, die de inval deed en het laatste derde deel voor de regeering der stad.

Was 't in de stad te gevaarlijk, dan begaf pater Tack zich naar de dorpen in de omtrek. Van de zeshonderd bewoners waren er nauwelijks twintig protestant en toch mochten zij hun oude geloof niet uitoefenen.

Toen pater Tack zoo eenige jaren had gewerkt, kwam er een wet, die alle andere overtrof. Wanneer een pater Jesuiet gevangen genomen werd, dan was de eerste keer de boete negenhonderd gulden, de tweede keer werd hij gestraft met geeseling en verbanning; de derde maal met geeseling en verbeurdverklaring van zijn bezittingen.

Nu besloot de ijverige priester een onderkomen te zoeken op het platteland. In de avond kwam hij dan naar Den Haag, steeds verkleed als boer of als soldaat. Tijdens de nachtelijke uren verrichtte hij zijn priesterlijke bediening en zorgde vóór zonsopgang weer in zijn schuilplaats terug te zijn.

Op zekere dag echter liep hij in de val. Hij zou in het huis van een deftig Haagsch burger een godsdienstoefening houden. Na eenige biechten te hebben gehoord, maakte hij zich gereed om tegen tien uur 's avonds een ander verblijf te zoeken. Een verklikker had hem echter bemerkt en dit aan de schout verteld. Deze, vergezeld van een dienaar, hield nu de deur van de woning in 't oog. Daar kwam pater Tack naar buiten met de burger, bij wie hij die dag was geweest. Nauwelijks hadden ze eenige passen geloopen, of daar greep de officier de burger vast; hij wist niet, wie van de twee hij hebben moest. Terwijl deze burger trachtte te ontkomen, kon pater Tack gemakkelijk in de duisternis ontvluchten. Maar even weifelde hij, of hij zijn vriend zou helpen. Deze aarzeling werd hem noodlottig. De officier had de burger aan zijn dienaar overgegeven en legde zelf de hand op Pater Tack.

Nu brak er een lang verblijf in de gevangenis voor de Pater aan. Bijna een vol jaar heeft hij in de kerker gezeten. Toen werd hij vrijgelaten.

Hij kon echter zijn werk niet meer in stilte hervatten, want door dat jaar gevangenschap was hij bij vele politiemannen van gezicht bekend geworden. Daarom vertrok hij uit Den Haag en ging naar Zutfen om daar op dezelfde wijze zijn moeilijke bediening uit te oefenen.

Zooals we 't nu gehoord hebben van Amsterdam en Den Haag, ging het driehonderd jaren geleden in ons geheele land. Er mochten ook geen bisschoppen zijn. De Paus vond het maar beter om na de dood der regeerende bisschoppen geen opvolgers te benoemen. Aan het hoofd der Nederlandsche Kerk kwam nu te staan *Sasbout Vosmeer.* Hij kreeg wel de bisschopswijding. Dan kon hij het H. Vormsel toedienen, priesters wijden en het bestuur voeren over de kerkelijke aangelegenheden der Nederlandsche katholieken. Maar de titel van bisschop van Utrecht ontving hij niet. Hij droeg in ons land de naam Apostolisch Vicaris. Waar treft men die nu nog aan? In de Missielanden. Ook ons land was een missieland geworden.

Ook Sasbout Vosmeer werd door de regeering achtervolgd. Daarvan lezen we in 't leesboek meer.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 12. Sasbout Vosmeer.

B. Vragen.

1. Wie waren omstreeks 1600 in ons land aan het bestuur?
2. Welke godsdienst was verboden?
3. Vertel eens, hoe de priesters hun ambt vervulden.
4. Waar werd de H. Mis opgedragen?
5. Waarom waren die bijeenkomsten der katholieken gevaarlijk?
6. Ken je nog een verborgen plaats, waar de H. Mis gelezen werd?
7. Waren er in die tijd bisschoppen in ons land?
8. Wie bestuurde toen de Nederlandsche Kerk?
9. Welke titel droeg hij?
10. Waar komt die titel tegenwoordig nog voor?

Vijfde leerjaar.

DE OPKOMST VAN DE REPUBLIEK DER ZEVEN VEREENIGDE NEDERLANDEN.

Inleiding.

Vooreerst krijgen we hier de vermelding van het feit der stichting van onze zelfstandigheid. Daarbij kunnen we niet vergeten, dat de meeste streken der zeven gewesten slechts gedwongen tot deze nieuwe staat toetraden.

Van de reeks groote oorlogen uit de eerste helft der zeventiende eeuw kreeg ons land ook ruimschoots z'n deel. De stadhouders veroverden vele vestingen op de vijand. Daardoor werden eenige veroverde gewesten verheven tot de aangename rang van Generaliteitsland en de bewoners werden daar nog meer dan elders aangetast in hun kostbaarst bezit: de vrije uitoefening van hun geloof.

Hugo de Groot schreef in deze oorlogstijden zijn wereldberoemd boek „De jure belli ac pacis." Niet alleen in de Katholieke Kerk, maar ook daarbuiten werden menschen gevonden, die vrede en recht wilden doen heerschen in plaats van het geweld van de sterkste.

In dit deel onzer geschiedenis komen we aan de gevolgen van het plakkaat van 1581. De grondslag van deze leerstof werd reeds gelegd in het vierde leerjaar.

Sasbout Vosmeer is de man der Voorzienigheid, die onder ontelbare moeilijkheden de overgeschoten groote resten van 't Katholicisme weer organiseerde.

De kaart van Nederland zullen we bij deze les moeten gebruiken.

Voorstelling.

In de vorige les hebben we geleerd, hoe koning Filips II werd afgezet als heer over Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland en eenige grootere en kleinere gedeelten der andere gewesten.

Het duurde een heele tijd, voordat de opgestane streken voorgoed wisten, wat ze nu met 't bestuur van 't land beginnen moesten. Allerlei middelen hebben ze geprobeerd om tot een regelmatige regeering te komen. Aan buitenlandsche vorsten werd het aanbod gedaan, heer der Nederlanden te worden. Dat mislukte echter. Toen besloten de regeeringen der gewesten zelf de geheele regeeringsmacht in handen te nemen en geen landsheer meer te vragen. Daardoor werd ons land een republiek, die bestuurd werd door eenige voorname families der steden. Dit waren allemaal Calvinisten. De katholieke stadsbestuurders waren afgezet of vrijwillig afgetreden. Zij wenschten niet mee te doen aan de afzetting van de koning. Ofschoon in ons land pas het tiende deel der bevolking Calvinist was, zijn ze toch de baas geworden en gebleven, omdat de Katholieken in ons land niet flink genoeg waren om zich te doen gelden.

We gaan nu in deze les eens kijken, hoe de opstand tegen Spanje afliep en hoe 't verder met de Katholieke Kerk ging.

Op 't bord: 1. 1588. De Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden.

De Spaansche koning Filips II had zijn gezag in België hersteld, ook in Brabant en Limburg, in Groningen en Drente en de beide Achterhoeken. Maar zijn rijk was groot en er viel veel te doen. Daardoor gebeurde het, dat hij zijn volle aandacht niet kon besteden aan de Hollandsche opstand.

Het bestuur van de Republiek heeft daarvan gebruik gemaakt.

De zoon van Willem van Oranje, *prins Maurits*, werd aanvoerder van het leger. In de loop van vier à vijf jaren omstreeks 1590 heeft hij vele steden veroverd. Kijk maar eens op de kaart: Breda, Geertruidenberg, Nijmegen, Deventer, Steenwijk, Koevorden, Groningen. Toen hij stierf, volgde zijn broer *Frederik Hendrik* hem op. Nu begon een nieuwe tijd van oorlog. Heel West-Europa was in twee partijen gescheiden. Overal was oorlog en verwoesting. 't Eene land poogde 't andere te vernietigen en zich de buit toe te eigenen. Frederik Hendrik moest zijn taak als veldheer vervullen en veroverde omtrent 't jaar 1630 o. a. de steden Den Bosch, Maastricht, Groenlo en Oldenzaal.

Door de veroveringen van Maurits en Frederik Hendrik waren sommige provincies (welke?) nu geheel bij de Republiek aangesloten; andere gewesten waren gedeeltelijk veroverd. Deze laatste streken werden bestuurd door de landsregeering vanuit Den Haag; zij mochten zichzelf niet besturen. Het waren de provincie Noord-Brabant, Zuid-Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen. In al deze veroverde streken werd de Katholieke Godsdienst verboden en nog strenger vervolgd dan elders.

De Spaansche koning had natuurlijk wel gemerkt, dat hij de Noordelijke Nederlanden nooit meer terug kreeg. Toen in Europa een algemeen streven naar vrede ontstond namen ook Spanje en de Republiek deel aan de vredesonderhandelingen. Zoodoende werd in de stad *Munster* (aanwijzen) de vrede door de afgevaardigden van beide landen onderteekend. Daarbij werd de Republiek der Zeven Vereenigde Nederlanden met de veroverde gewesten als een vrij land erkend.

Op 't bord: 2. Prins Maurits (± 1590) en Frederik Hendrik (± 1630) veroverden vele steden. Daardoor kreeg ons land ongeveer zijn tegenwoordige grenzen.
1648. Vrede van Munster; einde van de tachtigjarige oorlog.

Terwijl aldus de oorlog woedde in Europa, leefde in ons land een groot rechtsgeleerde *Hugo de Groot.* Hij was in Delft geboren. Door zijn groote geleerdheid kon hij zich reeds op zeventienjarige leeftijd als advocaat vestigen in Den Haag. En altijd heeft hij weer verder gestudeerd en boeken geschreven. Eén dezer ge-

schriften heeft vooral een wereldberoemdheid gekregen. Het heet: „De jure belli ac pacis," d. w. z. „Over het recht van oorlog en vrede." Hugo de Groot had veel nagedacht over al de ellende, die door de oorlog in de wereld kwam. Kon er nu niet een toestand komen, waarin geen oorlog meer zou voorkomen? Hij ging de staten vergelijken met de gewone burgers. Wanneer twee burgers twist hebben, dan komen ze voor de rechter, opdat deze uitspraak kan doen in hun geschil. Als ze hun twist zelf willen uitvechten, komt de politie er tusschen en straft degene, die de kloppartij (of erger!) begon. Zoo moest het ook gaan met de landen onder elkaar. Wanneer twee staten twist krijgen, dan moet er een rechtbank zijn, die uitmaakt, wie gelijk heeft. En bij die uitspraak moeten beide landen zich neerleggen. Als deze landen er echter maar op los slaan en ons zeggen: „Wie 't sterkst is, heeft gelijk", dan moeten de andere staten tusschenbeide komen en hen dwingen te luisteren naar de volkerenrechtbank.

Hugo de Groot vertelde in zijn boek nog meer. Een mensch mag een ander niet dooden; dan mag de regeering van een land ook niet zonder reden soldaten laten doodschieten, als er op een andere wijze een eind gemaakt kan worden aan verkeerde toestanden. Een mensch mag niet stelen; dus een staat mag ook geen inbraak" doen in een ander land en een deel van dat lend binnenpalmen.

We kunnen dus in 't kort zeggen: Hugo de Groot wilde, dat er tusschen de staten onder elkaar twist en afkeer zou worden bijgelegd door van die staten te eischen, wat van elke mensch geëischt mag worden, n.l. dat niet de sterkste gelijk heeft, maar hij, die recht heeft. En als oorlog onvermijdelijk mocht zijn, dan mag hij alleen gevoerd worden om 't recht te handhaven.

De meeste staatslieden in die tijd luisterden niet naar Hugo de Groot, evenmin als ze geluisterd hebben naar de waarschuwende stem van de Katholieke Kerk, die toen reeds zestienhonderd jaren Christus' woorden herhaalde: „Bemint uwe vijanden."

Op 't bord: 3. ± 1625. Hugo de Groot schreef een boek over het recht van oorlog en vrede.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 27. De tijd van de tachtigjarige oorlog.

* * *

Voorstelling.

Het plakkaat van December 1581 ontnam aan de Katholieken het recht van openbare uitoefening van hun godsdienst. Zoodoende mochten er bij een godsdienst-oefening binnenshuis geen anderen tegenwoordig zijn, dan huisbewoners. Dat moge voldoende zijn voor een Protestant, maar wat is dat nu voor een Katholiek! Bij onze voornaamste oefeningen, H. Mis, Lof, toediening der H. Sacramenten, hebben wij toch minstens een priester noodig. Alleen daarom zijn onze bijeenkomsten reeds „openbaar".

Het was dus een moeilijke tijd, die aanbrak voor de Kerk in Nederland. In de vorige les konden we 't al wel raden. En verleden jaar is er ook veel over verteld. Wie kan nog navertellen, wat toen gehoord is over Onse-Lieve-Heer-op-Solder? En over Pater Tack?

Als er van ons H. Geloof nog iets terecht wilde komen, dan moest er iemand aan 't hoofd staan, die uitmuntte door velerlei gaven. Hij moest nederig zijn, om in 't verborgen te werken. Door geduld moest hij velen weer hun plichten leeren. Hij moest geleerd zijn om aan de ketterij weerstand te kunnen bieden. Zoo iemand was *Sasbout Vosmeer,* over wie we 't vorig jaar in het leesboek gelezen hebben.

Vosmeer was in Delft geboren en na priester te zijn gewijd, heeft hij eenige jaren bij de Paters Jesuieten in België gestudeerd in de Godgeleerdheid. Twee jaren na 't plakkaat van 1581 werd hij benoemd tot *Vicaris-Generaal* van het Aartsbisdom Utrecht; hij bekleedde dus het hoogste kerkelijke ambt na de bisschop. Een bisschop was er echter niet meer; de Paus oordeelde het beter de opengevallen zetels in deze streken niet weer te bezetten. Zoo stond Vosmeer dus recht onder de Paus. Nog later kreeg hij de titel *Apostolisch Vicaris.*

Eerst woonde hij te Delft en vond het geraden, zich voorloopig rustig te houden. De meeste tijd bracht hij thuis door, zich bezighoudende met gebed en studie. Hij verkocht een deel zijner bezittingen en begon zijn tijd te besteden aan grondontginning. Dat was toch niets voor het hoofd eener Kerkprovincie! Jawel, want hierdoor vond hij gelegenheid, om ongemerkt stad en land af te loopen, de gewoonten en neigingen van de menschen te leeren kennen. Ook kon hij in aanraking komen met de priesters,

die er nog waren. Vele pastoors waren nog aanwezig, maar niet weinigen durfden hun bediening niet uitoefenen en lieten het volk afdwalen. Er waren monniken in ons land, die optraden zonder dat iemand hen gezonden had. In Utrecht b.v. waren meer dan vijftig geestelijken, die nooit gestudeerd hadden zooals 't behoorde en zoo goed als geen kennis hadden van de Godgeleerdheid.

Zulke verkeerde toestanden moest Sasbout Vosmeer natuurlijk eerst wegruimen. Voorzichtig begon hij zich in verbinding te stellen met de priesters en wees hen op hun plichten. Langzamerhand kwam er orde. De pastoors, die reeds korter of langer tijd kettersche stellingen verkondigden, werden afgezet. De goede priesters verdeelde Vosmeer over verschillende plaatsen.

Zoo kwam er in sommige streken van de opstandige gewesten in 't verborgen weer Katholiek parochiaal leven. Het ging zoo goed, dat de Paus het noodig oordeelde iemand in de Nederlanden te hebben, die het H. Vormsel kon toedienen. Daarvoor was een bisschop noodig. De Paus heeft toen Vosmeer gewijd. Maar deze kreeg niet de titel aartsbisschop van Utrecht; Daarvoor was de toestand te onzeker. Vosmeer werd genoemd *Aartsbisschop van Filippi i. p. i.* (in partibus infidelium = in het land der ongeloovigen). Filippi was geen Katholiek bisdom meer, 't lag in Griekenland. Vosmeer behoefde echter niet de bisschoppelijke macht uitoefenen in Filippi, maar moest 't doen in de Nederlandsche gewesten, die in de macht waren van de Calvinisten.

Nu werd het werk van de organisatie der overgebleven katholieken voortgezet. Aartsbisschop Vosmeer zelf geeft ongeveer de volgende beschrijving van de vooruitgang: „In Friesland verlangen de geloovigen vurig naar de komst van priesters. Toen dezen kwamen, hebben ze honderden gedoopt en vele huwelijken ingezegend. In Groningen en Overijsel is 't maar zoo-zoo. De stad Utrecht met omliggende plaatsen verdient bovenal geprezen te worden. Er is een talrijke geestelijkheid en er zijn vele katholieken. In Zeeland zijn weinig Roomschen over. (De Watergeuzen hielden daar erg huis). In Holland is de toestand verschillend. Amsterdam telt vele aanzienlijke katholieken; in West-Friesland zijn veel geloovigen. Alle steden van Zuid-Holland hebben hun priesters. De dorpen in die streek zijn meest Katholiek. Vele kleinere steden kunnen echter uit gebrek aan priesters niet geholpen worden.

Een kleine twintig jaren had Sasbout Vosmeer in ons land gewerkt, steeds zich schuilhoudend. Op een keer echter viel in regeeringshanden een zak met brieven aan de bisschop geadresseerd. Nu bleek, dat er een Roomsch Kerkbestuur in de Republiek bestond. Aanstonds werd het bevel gegeven op allerlei wijzen Vosmeer op te sporen. Eens zelfs werd zijn huis in Delft doorzocht, terwijl hij sliep. Men vond hem niet. Nog enkele malen ontkwam hij aan de speurders.

Eens ging hij naar België om daar met de Pauselijke gezant te spreken over kerkelijke zaken. Hier ontmoette hij ook de Spaansche landvoogd. Daarvan ontving de regeering in Den Haag kennis. Vosmeer werd voor landverrader uitgescholden. Zijn goederen werden verbeurdverklaard en hijzelf moest buitenslands blijven wonen. Hij vestigde zich te *Keulen*. Vandaar uit bestuurde hij zijn Kerk tot aan zijn dood. *)

Op 't bord: 4. ± 1600. Sasbout Vosmeer, Apostolisch Vicaris, wekte de trouw gebleven Katholieken weer op tot ijver.

Intusschen waren er vele wetten in ons land uitgevaardigd tegen de Katholieken. Het opdragen der H. Mis was verboden; de dienstdoende priester werd verbannen of beboet; de huisbewoners kregen boete, alsmede de aanwezigen. Wie een kind door een priester liet doopen kreeg boete; wie een huwelijk sloot voor een katholiek priester evenzoo.

De katholieken hadden dus te kiezen tusschen gehoorzaamheid aan Gods wet of aan de plakkaten van de wereldlijke overheid, en nog wel van een overheid, die dit door opstand tegen 't wettig gezag geworden was. De keuze was niet moeilijk; de Roomsche Nederlanders zijn trouw gebleven aan hun Koning Christus.

Maar dat koste veel moeite en veel geld.

In deze jaren, vanaf 1581 tot 1648, hooren we voortdurend van priesters, die betrapt worden bij het opdragen der H. Mis. Dan werden ze gevangen gehouden of 't land uitgezet. De bewoners van 't huis werden beboet met 200 gulden.

In grootendeels Roomsche streken was het weleens lastig voor de schouten en andere ambtenaren om de plakkaten te handhaven.

*) 't Werk van de uitvoering der Trentsche besluiten door Vosmeer plaatsten we, evenals de Contra-Reformatie, in de zesde klas.

We hooren 't van een schout van Grootebroek in de Streek. Hij erkende, dat talrijke verboden bijeenkomsten gehouden werden; maar, voegde hij erbij, het was zeer lastig, zelfs gevaarlijk, daartegen op te treden. Er zijn vele nauwe straten en veel kanalen in 't dorp. Bovendien zetten de Katholieken steeds schildwachten uit. Tweederde van de bewoners was Roomsch.

Op het eiland Texel wilde de schout eens een bijeenkomst overvallen. Maar enkele geloovigen hebben hem met geweld uit 't huis gestooten, waarbij hij blauwe plekken opgeloopen had.

Onder de edelen van Utrecht en Gelderland waren velen Katholiek gebleven. Op hun kasteelen vonden geregeld godsdienstoefeningen plaats. Enkele kasteelheeren hadden ook 't recht, om de „schoolmeesters" van 't dorp te benoemen. Zoo werd er in Maarssen een katholieke meester benoemd. Deze wilde aan de grootendeels Roomsche kinderen niet de Calvinistische catechismus leeren, zooals dit was voorgeschreven. De schout durfde niet tusschenbeide te komen, want de heer had hem gezegd van deze zaak af te blijven; anders zou 't wel eens kunnen gebeuren, dat predikant en schout eerder weg waren dan de meester.

In Friesland vooral werd streng toegekeken. Een pater Jezuiet was overvallen tijdens de H. Mis en kreeg een boete van 2500 gulden. Dat vond men wat hoog. Hij kreeg er iets af, maar 900 gld. moesten toch opgebracht worden.

In de grensstreken ging 't beter. Daar gingen de bewoners de grens over om ter kerk te gaan. Dat gebeurde dus vooral in Twente, de Achterhoek en in Brabant. Soms werd dan een plakkaat uitgevaardigd zooals in 't plaatsje Grave aan de Maas: ieder, die elders naar de kerk ging, moest een boete betalen van vijftig gulden.

Typisch is 't te lezen, hoe de nieuwe Calvinistische regeering van 't Roomsche Grave probeerde om de vereering van Sinterklaas en zijn feest tegen te gaan. Er werd een besluit uitgevaardigd, dat in gewoon-Nederlandsch hierop neerkwam:

„Daar te bemerken is, dat het feest van Sint Nicolaas vele menschen tot nu toe op groote kosten heeft gejaagd en daar we meenen, dat 't feest er onder anderen toe dient om de jeugd te oefenen in ongehoorzaamheid aan de Wet, daarom heeft de regeering der stad Grave verboden aan al de burgers en ingezetenen

dezer stad, dat ze deze ongehoorzaamheid niet meer zullen doen, noch hun kinderen er toe aansporen om hun schoen of klomp te zetten."

Eenige heeren van de Haagsche regeering hebben in stilte eens een onderzoek ingesteld in Zuid-Holland of de plakkaten nagekomen werden. Eén van hen kwam tot de volgende bevinding. Op de meeste plaatsen waren priesters aanwezig en werden gebouwen, schuren of zolders aangetroffen, die ingericht waren voor de kerkdienst. Te Rijpwetering werd door een katholiek school gehouden; te Roelofarendsveen waren twee kerkhuizen, waarvan het eene door de pastoor bewoond werd. De raadsheer zag er veel kerksieraden. In Gouda hadden de katholieken elf vergaderplaatsen, terwijl in enkele de godsdienstoefening door gezang werd opgeluisterd; verder waren er nog wel vijftig huizen, waar de Katholieken samenkwamen, als ze hun gewone „kerkjes" niet durfden bezoeken.

Zoolang een priester zijn bediening niet uitoefende, mocht hij blijven. Maar vaak kwam het voor, dat men een priester een serie vragen deed. — Waar zijt ge geboren? Een niet-Nederlander zat er dan in, want vreemde priesters werden voor zes maanden gevangen gezet. — Waar hebt ge gestudeerd? Studie aan een buitenlandsch Seminarie was verboden! En in 't land was er geen. Vaak werd hun gevraagd, of ze die-en-die verbannen priester kenden, waar deze woonde; of ze kinderen doopten, huwelijken inzegenden; of ze catechismus-onderricht gaven.

Moeten we niet lachen, als we lezen, dat steeds bij de inname der steden door Maurits en Frederik Hendrik beloofd werd, dat niemand ter wille van zijn geloof zou worden lastig gevallen?

't Ergst waren de veroverde streken in 't Zuiden er aan toe. In 't Noorden waren vele edelen en kooplui katholiek gebleven en men keek hen wel een beetje naar de oogen. Maar Brabant en Zuid-Limburg waren veroverde landstreken. Toen Frederik Hendrik de stad 's Hertogenbosch had ingenomen, kregen alle pastoors in de Meijerij het bevel hun kerken te verlaten en over te geven aan de predikanten, die komen zouden. Later werd aan alle priesters het verblijf in de Meijerij ontzegd op boete van 500 tot 1000 gulden. Het dorp, waar men een overtreding van dit plakkaat waarnam, werd beboet met 1000 gulden. Personen,

die een godsdienstoefening bijwoonden, kregen tweehonderd gulden te betalen, indien 't uitlekte. Wie op Katholieke feestdagen winkel of werkplaats sloot, kreeg vijf-en-twintig gulden boete.

Zie over de Meijerij als Generaliteitsland: J. H. Werkman. Toelichting bij de plaat van De Jongh en Wagenvoort: 's Hertogenbosch door Fred. Hendrik belegerd.

Op 't bord: 5. De uitoefening van de Katholieke Godsdienst was alleen mogelijk in 't geheim of in streken, die nog door de Spanjaarden bezet waren.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 28. Sasbout Vosmeer.
B. Vragen. Leerboekje les 25. De Republiek (1588—1648).
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 25.

XV. DE REPUBLIEK NA DE VREDE VAN MUNSTER.

Gedurende een deel van dit tijdperk onzer geschiedenis stond de Republiek in de voorste rij der volkeren, wat betreft materiëel overwicht. Deze plaats handhaafde zij vooral door de geldmacht der Hollandsche kooplui en door de politiek der staatslieden, die op voortdurende uitbreiding van die geldmacht gericht was.

Voor de vierde klas is dit te moeilijk. In de vijfde nemen we alleen het feit van de stoffelijke bloei, terwijl de handelsoorlogen tot de zesde klas bewaard blijven.

Wellicht juist omdat geld zoo'n rol speelde in Nederland, was de toestand der katholieken beter geworden; door omkoopen der ambtenaren hadden ze 'n tamelijke vrijheid van godsdienst verkregen; wettelijk niet, maar feitelijk wel. Om ook wettelijke gelijkstelling te verkrijgen, sloten vele Roomschen zich later aan bij de partij der Democraten.

Vijfde leerjaar.

ONS LAND VAN 1648—1795.

Inleiding.

Het zou wellicht goed zijn om hier (of elders; dat moet de onderwijzer(es) zelf uitmaken) ter oriënteering het volgende op 't bord te teekenen. De uitleg erbij is gemakkelijk te geven.

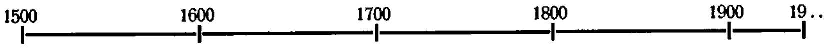

De tijd van 1500—1800 kunnen we als volgt invullen, voorzooverre reeds besproken is. Naargelang de bespreking vordert, wordt ook dit schema voltooid.

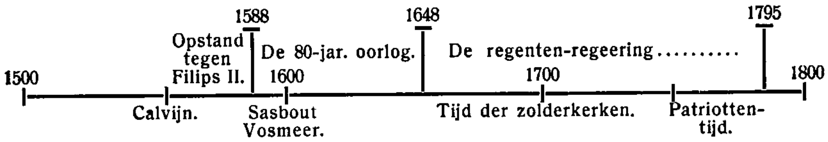

In deze les kunnen we zeer overzichtelijk uiteen zetten de bestuursinrichting van de Republiek. De Calvinistische regentenfamilies hadden de regeering geheel in handen.

Op stoffelijk gebied was er in ons land groote bloei; hier zullen we alleen nog maar spreken over de handelsbeweging in 't algemeen; de handelsoorlogen komen in de zesde klas aan de beurt.

De Katholieken hadden misschien een oogenblik gedacht na de vrede vrije uitoefening van hun godsdienst te krijgen. De plakkaten bleven echter gehandhaafd vooral onder invloed der dominees.

De omkoopbaarheid der ambtenaren leidde tot betrekkelijke veiligheid der priesters en tot de inrichting van schuur- en zolderkerken. De admissie-, recognitie- en bienvenue-gelden vormden tezamen ontzettende bedragen, die jaarlijks „verplaatst" werden.

Was het wonder, dat vele katholieken zich met vreugde aansloten bij de nieuwe partij der Democraten, die ook vrijheid van godsdienst beloofden voor iedereen?

Voorstelling.

Door de Vrede van Munster was ons land vrij geworden. We zullen nu eens gaan zien, wie er het bestuur in handen hadden.

Dan kijken we eerst in de steden. Een aantal mannen uit de deftige stand vormden de *vroedschap*. Wij zouden nu zeggen de gemeenteraad. Zij bestuurden de stad en namen alle besluiten, die zij noodig oordeelden. Bovendien waren er eenige regeeringspersonen, die verder voor de goede gang van zaken zorgden. Dat waren *burgemeesters* en *schepenen*.

Wanneer een lid der stadsregeering aftrad of stierf, dan kozen de anderen onder elkander een opvolger. Zoo goed als altijd namen ze daarvoor iemand uit elkanders familie of kennissen. Daardoor kreeg men in de Nederlandsche steden een groep regeerders, die allen familie van elkaar waren. Men spreekt dan ook van *familieregeering* en *regentenfamilies*. Alle andere burgers hadden op 't bestuur der stad geen invloed.

Deze regenten waren allen Calvinist; alleen in enkele geheel Roomsche dorpen had men ook wel Katholieke bestuurders. Ook menschen van andere Protestantsche secten (Doopsgezinden, Remonstranten) of Joden waren van alle ambten uitgesloten.

Op ongeveer dezelfde wijze werden ook de zeven provinciën bestuurd en 't geheele land door de *Staten-Generaal*. Ook hier had men allemaal Calvinistische regenten uit de stedelijke regentenfamilies.

De veroverde streken (welke waren 't?) mochten zichzelf niet besturen; ook al, omdat daar de heele bevolking Roomsch was. Ze werden bestuurd door de Staten-Generaal uit Den Haag.

Op 't bord: 1. De Republiek werd bestuurd door de Calvinistische Regentenfamilies.

Het voornaamste middel van bestaan was de handel. De bloei van deze tak van welvaart was reeds begonnen in de Middeleeuwen, omstreeks 1400. Alle steden van Holland en Zeeland namen er aan deel; Amsterdam, Rotterdam, maar ook steden, die nu deze zeehandel al lang kwijt zijn, Hoorn, Enkhuizen en Middelburg. De kooplui dreven handel in alle artikelen, welke Europa en de vreemde werelddeelen opleverden. Zij vervoerden de goederen van 't eene land naar 't andere. Driekwart van alle schepen in Europa waren Nederlandsche. Schatten werden er verdiend; ook met de handel in Indische waren door de Oost-indische Compagnie.

Hier treffen we echter een schandvlek aan in de Hollandsche handelsgeschiedenis.

„De Molukken en de overige eilanden in 't Oosten waren na veel strijd geheel in ons bezit gekomen. Maar daar was ook de Nederlandsche naam gevreesd en berucht geworden door overdreven hardheid en meedoogenloos uitroeien van al wat het gezag ot het belang der Compagnie in de weg stond. Daar was 't vooral, dat de kloeke, maar voor geen wreedheid terugdeinzende Van Outshoorn zijn overwinningen bevlekte door onmenschelijke wreedheid. Daar had de uitroeiïng der kruidnagelboomen plaats gehad, want door de groote oogsten werden de prijzen te laag. Daar had ook de vernietiging plaats gehad van de bevolking, die deze teelt niet wilde opgeven. Daar kwamen de Hongi-tochten in gebruik, waardoor op listige wijze de verboden teelt van specerijen werd nagespeurd en bij ontdekking zwaar gestraft. Daar werd angstvallig gewaakt tegen elk verkeer tusschen de eilanden onderling, om samenzweringen te voorkomen. Door dit alles kon de bevolking niet tot welvaart komen, omdat ze door de Compagnie en hare dienaren werd uitgeperst, als 't bleek, dat er nog iets van haar te halen was. De Nederlanders, die toen in Indië kwamen, schenen een inlander kwalijk als een mensch

beschouwd te hebben. Er waren wel eenige betergezinde bevelhebbers, maar dat waren uitzonderingen." (Naar P. L. Muller, Onze gouden Eeuw II).

Veel hebben wij Nederlanders dus aan de bewoners van Insulinde goed te maken. Dat kunnen wij het beste doen door te bidden en offers te brengen voor de bloei van de R. K. Missie. Daardoor zal de bevolking de grootste weldaad terug krijgen, het katholieke geloof.

Door de groote bloei van de handel was er veel rijkdom in Holland gekomen. Dat kon men zien aan de mooie heerenhuizen in de handelsplaatsen, aan de schoone buitenplaatsen bij Haarlem en langs de Vecht. Talrijke schilders kregen opdrachten tot het schilderen van portretten, die nu nog de roem uitmaken van onze musea. Men noemt deze tijd wel eens de *Gouden Eeuw.*

Dit gedeelte kan geïllustreerd worden door de plaat der serie Sijthoff-Groenewegen-Vos: Een woonkamer van een rijk koopman in de zeventiende eeuw; en de plaat der serie De Jongh en Wagenvoort: Op de Dam omstreeks 1665.

Op 't bord: 2. In ons land heerschte een zeer groote stoffelijke bloei.

In zeker opzicht (en dat was een voornaam punt!) was deze tijd geen gouden eeuw. Want de openlijke uitoefening van de ware godsdienst bleef verboden. De katholieken hadden weleens gedacht, dat ze vervolgd werden, omdat de Calvinistische regeering hen verdacht van samenzwering met Spanje. Ze dachten na de vrede van Munster, dat nu de vervolging een einde zou nemen. Daarom durfden ze meer openlijk op te treden. Dit blijkt uit hetgeen er gebeurde in het dorpje Oude Niedorp in Noord-Holland. De opvolger van Sasbout Vosmeer was oud en ziekelijk. Er was daarom een wijbisschop in ons land, die hem hielp. Deze zou in Oude Niedorp het H. Vormsel toedienen. „Van alle kanten waren de katholieken samengestroomd, zoodat er wel een drieduizend in en om het kerkhuis vergaderd waren; ook een twaalftal priesters was tegenwoordig. Maar ook de plaatselijke overheid kwam om proces-verbaal op te maken en te doen, wat in dergelijke gevallen vereischt werd. Hierbij stuitte zij echter op hevige tegenstand. Twee der voornaamste katholieken werden aansprakelijk gesteld voor de boeten en een lijst van de kerksieraden, in

't kerkhuis aanwezig, opgemaakt. Maar weldra nam het volk zulk een dreigende houding aan, dat de magistraatspersonen niet alleen genoodzaakt waren de inventaris en de door de twee katholieken gegeven borgtocht aan stukken te scheuren, maar ook moesten ze verklaren, dat ze geen enkel stuk meer bij zich hadden." (Knuttel, Toestand der Ned. Kath. I).

Dom was deze houding van de Roomschen, hoewel begrijpelijk. Later kwamen de gevolgen. Het kerkhuis moest worden afgebroken. In totaal werd aan boeten geëischt de som van 8300 gulden. Voorloopig viel dus niets te bespeuren van vrijheid.

Vooral de predikanten waren er steeds op uit, om het katholicisme geheel de kop in te drukken. De plakkaten werden voortdurend vernieuwd en op juiste uitvoering werd aangedrongen. Zoodoende bleven de katholieken achtergesteld in een land, waar hun geloof reeds ruim negenhonderd jaren het heerschende was. Hun kerken, door katholieken gebouwd, bleven eigendom der Calvinisten. Dubbel erg was de toestand als we bedenken, dat vele zwakke geloovigen hun geloof verzaakten terwille van een rijke betrekking of andere tijdelijke redenen. Deze vervolging duurde van 1581 tot 1795; dus ruim tweehonderd jaren.

Op 't bord: 3. De plakkaten tegen de katholieken bleven ook na 1648 gehandhaafd.

En toch werd deze toestand beter. Want gelukkig voor de Roomschen waren vele regeeringspersonen bereid een oogje dicht te doen, als hun bij verschillende gelegenheden maar een aardig stuivertje in de hand gedrukt werd. Ook werden door de regeering wetten uitgevaardigd, waarbij uitoefening van de katholieke godsdienst werd toegestaan, als dat maar zóó gebeurde, dat niemand er iets van kon merken en men niet meer wilde hebben dan uitdrukkelijk was toegestaan.

In Amsterdam maakte de vroedschap de volgende bepalingen voor de katholieke „kerkhuizen." Met toestemming van het stadsbestuur mochten ze worden gebouwd of ingericht, mits men van buiten niet kon zien, dat 't een kerk was. Alle „aanstoot" moest vermeden worden; daarom mochten geen sleden voor de ingang staan (sleden deden dienst als rijtuig of kar; zie de plaat „Op de Dam"); personen mochten elkaar bij de uitgang niet

opwachten; de geloovigen mochten niet bij troepjes, of openlijk met rozenkrans en kerkboek het gebouw verlaten; de kerkdiensten moesten zoo geregeld worden, dat bij het aan- of uitgaan van de godsdienstoefening de katholieke kerkgangers niet juist de Calvinistische ontmoetten; pastoor en kapelaan hadden zich van aanstootelijke preeken te onthouden.

Natuurlijk hebben de Amsterdammers hiervan gebruik gemaakt. In één der huizen b.v., waar de H. Mis werd opgedragen boven in de nok van de turfzolder, werd een kerkje ingericht. De onderste der drie zolders van dit koopmanshuis werd voorzien van een altaar met draaibare preekstoel, banken en een orgel. De vloeren der beide volgende zolders werden uitgezaagd, zóó dat er galerijen ontstonden twee boven elkaar. Het werd dus een kerkje met twee verdiepingen, om maar zooveel menschen te kunnen bergen als mogelijk was. Dit gebouw bestaat nog als museum van de Amstelkring, Oudezijds-Voorburgwal.

Een ander kerkhuis te Amsterdam lag aan de Singel. Daar liet men een huis bouwen als pastorie, met er achter een huiskapel, omringd door woonvertrekken. Hierboven kwam als verdieping een kleine kerk met galerijen en een zangerskoor. Boven de deur der pastorie las men: „In de Krijtberg." Hoe men aan die naam kwam, is niet bekend; de Jezuietenkerk, toegewijd aan St. Franciscus Xaverius, heet nog altijd zoo.

In Amsterdam had men omstreeks 1700 zes-en-twintig van zulke zolderkerkjes. Ruim veertig priesters waren aanwezig. Voor de kerkjes hoefde men niets aan de stad te betalen; voor elke nieuwe pastoor en kapelaan betaalde men drie dukaten aan de hoofdofficier der politie.

In 't geheele land heeft men aldus kerken ingericht. De Amsterdamsche geven we als voorbeeld. In Gouda werden ze door de regeering geduld tegen een jaarlijksche betaling van 750 gulden. In Leiden had men in een kerkje een orgel en zangers; in deze plaats betaalde men in zeker jaar 3300 gulden voor deze vrijheden. De baljuw van Kennemerland genoot wegens zijn overeenkomsten met de Katholieken een jaarlijksch bedrag van ongeveer 4000 gulden. Dit geld werd in driemaandelijksche termijnen betaald. Elk dorp droeg z'n aandeel bij. Daarvoor nam de baljuw de verplichting op zich de katholieken niet lastig te vallen; wanneer

hem vanwege de regeering gelast werd de bijeenkomst te overvallen, dan zou hij hen eerst laten waarschuwen, dat hij in aantocht was! Tot zelfs de hoogste rechterlijke officieren in Holland werden omgekocht om de katholieken met rust te laten. Er werden zelfs namen voor gevonden. Het geld, dat betaald werd voor de toelating der godsdienstoefeningen, noemde men *recognitie-gelden;* voor de komst van een nieuwe pastoor of kapelaan betaalde men *admissie-*(= toelatings-)*gelden.* Als er een nieuwe schout of baljuw kwam, dan ging de pastoor op visite. Om hem gunstig te stemmen, ontving de nieuweling een aanbod van geld, *bienvenue-gelden* geheeten („welkom-geld")

Ook in de andere provincies kon men op deze wijze de ambtenaren omkoopen, hoewel 't niet zoo sterk geschiedde als in Holland. Zoo werd er eens in Steenwijk toegestaan om kinderen te doopen tegen betaling van telkens tien dukaten aan de stadsarmenbus. In Breda ontving de drost der baronnie elk jaar 3400 gulden van de gezamenlijke Roomsche kerken. In 't arme Peelland moest voor de kerkhuizen 287 gld. per jaar worden opgebracht aan de schout; bovendien ontving hij admissiegelden, voor de pastoor van St. Oedenrode 500 gld.; van Schijndel 600 gld.; van Vechel 500 gld; van Erp 325 gld; van Son 250 gld.; van Breugel 80 gld.; van Aarle 350 gld.; van Bakel 325 gld.; van Nunen 400 gld.; van Nederwetten 50 gld.; van Tongeren 170 gld.; van Lierop 125 gld.; van Someren 400 gld. Zoo werd de Brabantsche bevolking in haar godsdienst onderdrukt, terwijl er zelfs niet voldoende Calvinisten waren om alle openbare ambten te bekleeden. Bij gebrek aan niet-Roomschen moest men wel vele katholieke ambtenaren aanstellen zij 't dan in mindere rang.

Op 't bord. 4. Door betaling van geld aan ambtenaren en regeeringspersonen konden de katholieke godsdienstoefeningen geregeld plaats vinden in zolder- of schuurkerken.

Al de tijd, dat de Republiek bestond, waren de regentenfamilies aan het bewind geweest. Na 1750 kwam er een groep menschen, die daarmee niet tevreden waren. Talrijke aanzienlijke burgers in de steden wilden ook meepraten in 't landsbestuur. Iedereen moet evenveel rechten in ons land hebben, meenden ze. Goed, zeiden nu de katholieken, dan wij ook! En vele Roomschen sloten zich

bij de nieuwe partij aan. Deze heette de partij der *Democraten* of *Patriotten*.

Vele Katholieken werkten nu hard mee om de wenschen der Patriotten in vervulling te doen gaan. Als alle menschen evenveel rechten zouden krijgen, dan ontvingen de Katholieken vrijheid van godsdienstoefening en recht van meepraten in 't bestuur. Weldra was het algemeen bekend, dat Katholiek en Patriot ongeveer gelijk waren; goede katholieken waren ook goede Patriotten. Ook de priesters deden mee; natuurlijk wilden ze geen opstand maken, maar door wettige middelen andere menschen in 't bestuur brengen.

Zoo kwam het tenslotte, dat aan de Roomschen als medeburgers en ingezetenen, ook eenige voordeelen werden gegund; ze konden in enkele Hollandsche steden lagere betrekkingen bekleeden, b.v. deken van een gilde, officier der schutterij. Voorloopig werden hun nog geen hoogere regeeringsambten toevertrouwd.

Ja, toch; in *Brabant* konden ze voortaan tot regenten van steden en dorpen benoemd worden, ofschoon Calvinisten nog de voorkeur behielden. En zoo waar mochten in 't vervolg kerkschuren hersteld worden, zonder dat eerst verlof werd aangevraagd.

In *Holland* besloot de regeering om in het geheele gewest de recognities af te schaffen; in 't vervolg behoefden de katholieken daar dus geen geld meer te betalen voor de geheime uitoefening van hun godsdienst. Men zag eindelijk in, dat dit gebruik „strijdig was met de gronden eener vrije regeering, zoowel als met de diensten door burgers, belijdenis doende van de Roomsche Godsdienst, aan de vrijheid van hun Vaderland bewezen." Pastoor *Witbols* van Naaldwijk, één der vurigste katholieke Patriotten, dankte namens het platteland van Zuid-Holland de regenten voor de afschaffing dezer recognities.

Dat men de Roomschen graag in 't gevlei wilde komen om hun hulp te krijgen, blijkt uit het bezoek, dat de Pauselijke gezant in België aan ons land bracht om 't H. Vormsel toe te dienen. Dat was sinds 1695, dus in honderd jaar, niet gebeurd. De afgevaardigden van de regeering te Den Bosch kwamen hem met duizend beleefdheden tegemoet; de prins van Oranje, die nog altijd een groote rol speelde in ons land, noodigde hem aan tafel; een lid der regeering te Den Haag bood hem een dejeuner aan; 't hoofd der regeering van 't gewest Holland was

niet minder gul in beleefdheden, en allen gaven de verzekering, dat de nuntius slechts behoefde te spreken om al zijn wenschen vervuld te zien. Hoogmogenden (dat waren leden van de landsregeering) kwamen bij hem ter tafel en de Friesche afgevaardigden verzochten dringend een bezoek aan hun gewest, de meest heusche ontvangst verzekerend.

Zoo probeerden de regenten de Katholieken voor zich te winnen. Maar 't was te laat; zij waren allen op de hand der Patriotten.

In het jaar 1795 ging de kogel door de kerk. In alle plaatsen van Nederland werden de regenten gedwongen plaats te maken voor Patriotten; dus nu kwamen ook katholieken in de regeering. 't Was echter niet zoo uit zichzelf gegaan; de Patriotten hadden de hulp gehad van een Fransch leger. Hoe dat kon, zien we in de volgende les.

Over 't al of niet rechtvaardige in de omwenteling van 1795 kunnen we in deze klas nog niet spreken. We kunnen hier vast zeggen, dat ze, gegeven de omstandigheden, volkomen gerechtvaardigd is geweest.

Op 't bord. 5. Na 1750 ontstond de partij der Patriotten, die aan ieder burger evenveel rechten wilde geven. Vele katholieken sloten zich bij hen aan.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 29. Sijmen betaal!

B. Vragen. Leerboekje, les 26. De Republiek (1648—1795).

C. Om te onthouden. Leerboekje, les 26.

XVI. DE FRANSCHE TIJD.

De Nieuwste Geschiedenis is voor de vierde en vijfde klasse een moeilijke tijd. Tal van wereldproblemen komen dan op, waar men niet buiten kan bij de behandeling der laatste honderdvijftig jaren. Ze berusten echter op levensbeschouwingen, die geheel vreemd zijn voor jeugdige leerlingen; we moeten ze dan ook zonder bespreking laten voorbijgaan. Nog minder dan in de vorige tijdvakken kunnen we dus hier alle voorname onderwerpen aanroeren.

Eenige personen en gebeurtenissen zochten we daarom uit, die bij de betreffende hoofdstukken verantwoord zijn.

In de vijfde klasse hebben we sinds 1500 vooral besproken de teruggang, onderdrukking en opleving van het Katholicisme in Nederland. Nu nemen we dus voor de Fransche tijd vooral de vrijheid, die de katholieken zich als Jacobijnen verworven hebben.

De vierde klas bood weer z'n moeilijkheden. Een eenvoudige mededeeling over de verworven vrijheid, als inleiding op de vijfde-klasseleerstof, wordt vervolgd door een belangwekkende episode uit de tijd van Napoleon, waarin een Zuid-Limburgsche edelman een schitterende rol speelt ter verdediging van de rechten van Pius VII. De strenge Napoleontische politie-maatregelen, gewoonlijk verhaald naar aanleiding der douane- en lotingswetten zien we in dit voorval even sterk naar voren komen.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

Tweehonderd jaren duurde de onderdrukking der katholieken, waarvan we in beide voorgaande lessen spraken. Toen kwam hieraan een einde door de komst der Franschen.

Ons land werd een deel van Frankrijk door de politiek van keizer Napoleon. Dit was een eerzuchtig mensch, die zelfs de Paus heeft gevangen genomen om z'n wil door te drijven.

De Roomsche Nederlanders zijn echter zeer Pausgezind. Dat bleek ook nu door de hulp, die Paul van der Vrecken aan Paus Pius VII bracht.

Voorstelling.

Waarover hebben we de vorige keer verteld? Over Onse-Lieve-Heer-op-Solder en over Pater Tack. En waarover ging de leesles? Over Sasbout Vosmeer en zijn pogingen om aan de vervolging der Calvinisten te ontkomen. Dat geschiedde drie honderd jaren geleden. Zeer lang heeft die toestand bestaan; twee eeuwen. Toen kwam daaraan een einde.

In Frankrijk was ruim honderd jaar geleden, dus omstreeks 1800, revolutie uitgebroken. De koning was onthoofd en de revolutiemannen verklaarden de oorlog aan alle landen van Europa. Zoo kwamen ze ook ons kleine land aanvallen. Weldra waren ze hier de baas. Ze stelden hier een andere regeering. Aan de macht der Calvinisten kwam een einde.

Uit deze oorlog kwam voor de Katholieken in Nederland iets goeds voort. Want toen de Calvinisten niet meer de baas waren, werden vele hunner wetten afgeschaft; ook de wetten, waardoor de Katholieken vervolgd werden.

In 't vervolg mochten zij weer kerkgebouwen hebben. De priesters behoefden zich niet meer schuil te houden; er werden zelfs twee seminaries opgericht in Warmond en 's Heerenberg.

Toen de revolutie in Frankrijk een jaar of tien geduurd had, kwam in dat land weer een vorst; dat was *keizer Napoleon*. Dit was een zeer bekwame veldheer. Aan alle oorlogen, die Frankrijk voerde tegen de Europeesche landen, maakte hij een voordeelig einde. Zeer vele landstreken wist hij aan zich te onderwerpen; ook Nederland werd een stuk van het Fransche keizerrijk.

Zooveel macht had Napoleon, dat hij ten slotte dacht, alles aan zijn wil te kunnen onderwerpen. In zijn heerschzucht meende hij zelfs aan de Paus de wet voor te schrijven. Hij eischte van *Pius VII* allerlei maatregelen, die deze niet mocht nemen. De Paus weigerde daarom aan Napoleon's verlangen te voldoen. De keizer nam hem toen gevangen en liet hem bewaken eerst in Savona en later te Fontainebleau bij Parijs. Dertien kardinalen waren ook reeds gevangen genomen, van hun inkomen beroofd en verbannen naar verschillende Fransche steden.

Echte goede katholieken waren natuurlijk met het lot van Paus en kardinalen begaan. Onder hen behoorde ook *Paul van der Vrecken*, een edelman uit Houthem in Zuid-Limburg. Enkele

kardinalen kende hij goed; hij had ze in Rome bezocht. Nu bracht hij ze in hun, door de keizer aangewezen, woonplaats hulp. Hijzelf vertelde, hoe kardinaal Mallei schoenen had, waar gaten in de zolen waren. Een andere kardinaal had zelfs gebrek aan 't noodige ondergoed en aanvaardde van hem gaarne een stuk degelijk Hollandsch linnen. In Limburg teruggekeerd, ging Van der Vrecken bij voorname katholieke families rond om aalmoezen voor de gevangen Paus en kardinalen bijeen te bedelen.

Eén der vorsten, van wie de Paus hulp verwachtte, was de keizer van Oostenrijk. Hij had bij deze keizer dan ook een gezant. Pius VII vond het noodig, hem een brief te zenden om zijn toestand uiteen te zetten.

Paul van der Vrecken ontving op zekere dag bericht uit Fontainebleau, of hij iemand wist, die deze moeilijke opdracht kon vervullen. Was 't brengen van die brief dan gevaarlijk? Dat zullen we straks wel zien. Aanstonds bood de Limburger zich zelf aan, alsook om 't antwoord weer terug te brengen naar Fontainebleau.

Een pauselijk kamerheer bracht hem in Houthem de brieven. Nu begon de moeilijke tocht naar Weenen. Napoleon was meester in Nederland en in al de landen, die hij op weg naar Weenen moest doorreizen. Overal lagen Fransche troepen, want 't was volop oorlog tusschen Napoleon en de keizer van Oostenrijk. Fransche spionnen en geheime politie loerden overal, of er ergens ontevredenheid over en oproer tegen keizer Napoleon broeide. Het spreekt vanzelf, dat de tocht van Paul van der Vrecken uiterst gevaarlijk was. Wanneer hij verdacht werd, kon men hem gevangen nemen en onderzoeken. Dan zou de brief gevonden worden en hijzelf in de gevangenis geworpen of misschien als oproerling doodgeschoten.

Uiterst voorzichtig werd de reis daarom gemaakt. Bovendien vergezelde hem het gebed van de Heilige Vader. Zelf vertelde Pius VII later, dat hij al die dagen vurig voor de dappere Limburger gebeden heeft.

De reis gelukte. Zóó waaghalzerig was deze onderneming geweest, dat niemand in Weenen wilde gelooven, dat er werkelijk een bode van de Paus was met een brief. Sommigen hielden hem voor een bedrieger! Zelfs de Pauselijke gezant wilde hem eerst niet gelooven.

—Toen ik eindelijk bij hem werd toegelaten, aldus verhaalt Van der Vrecken zelf, vroeg de Nuntius naar mijn naam en mijn herkomst. „Mijn naam zou u niets leeren," antwoordde ik, „hij is u onbekend; lees slechts deze brief, die zal u wellicht meer zeggen." Meteen reikte ik hem de eigenhandige brief van Zijne Heiligheid. Bij het zien van dit adres ontstelde de nuntius hevig en zeeg bewusteloos op een sofa neer. Verbeeld u mijn verslagenheid in dat ontzettend oogenblik! Daar stond ik geheel alleen tegenover de bewustelooze prelaat: wat zou men van mij denken! Lorenzo, de trouwe bediende, die uit de voorzaal kwam toegesneld, zag mij voor een sluipmoordenaar aan, en wilde zijn meester verdedigen.

Gelukkig ontwaakte de nuntius uit zijn bezwijming en zeide: „Lorenzo, wees gerust; daar is mij geen leed overkomen; ik heb mij, bij het zien van dat schrift, een oogenblik door het gevoel laten overmeesteren." Hij zweeg eenige minuten en dan, als uit diepe gedachten oprijzend, wendde hij zich tot mij en riep mij toe: „Maar neen, gij zijt een bedrieger! In achttien maanden heb ik geen letter van mijn Meester ontvangen, en gij zegt brieven te hebben van zijn hand! Weet: zoo gij mij misleidt, zal het mij niet aan middelen ontbreken om u te straffen."

Onthutst bij zulk een ontvangst, die ik in 't geheel niet verwacht had, bad en smeekte ik de Nuntius mij toch niet te wantrouwen en ten minste de brief te lezen. Eindelijk sprak hij: „Laat mij zien." Met bevende hand verbrak hij het zegel van de omslag, zag naar de onderteekening en riep toen uit: „Hij is van mijn Meester!" Trillend van blijdschap zag hij verder en vervolgde: „Hij bevat nog een andere brief, een voor de keizer. God zij geloofd, dat ik nog eenmaal in mijn leven de Heilige Vader een dienst kan bewijzen!"

Maar nogmaals overviel hem de twijfel. „Neen," zuchtte hij, „'t is toch niet mogelijk. Mijn eigen broeder zucht in de kerker, reeds meer dan een jaar, omdat hij het waagde, op mijn verzoek met de H. Vader in briefwisseling te treden. Hoe zoudt gij dan ongehinderd daarin slagen!"

Nu verhaalde ik de prelaat van mijn betrekkingen tot de gevangen kardinalen, van mijn vroeger verblijf te Rome. Hierdoor verdween alle twijfel, en het schrijven van de Paus werd naar

de keizer in 't legerkamp doorgezonden. Zes weken later kwam 't antwoord en ik kon de terugtocht ondernemen.— (Volksmissionaris, 34e jaargang, pag. 367).

Die terugweg was natuurlijk even gevaarlijk als de heenreis. Van der Vrecken moest ook de Rijn oversteken. Dit geschiedde in een roeibootje midden in de nacht tijdens een geweldige donderbui. Aan de oever stonden grensbewakers, die op hem aanvielen. Ze snapten wel, dat iemand, die onder zulk weer die overtocht deed, wel een bijzondere reden moest hebben. De storm blies echter hun lantaarn uit en Van der Vrecken kon ontsnappen in het donker. Onder op de bodem van een leege wagen kwam hij door de steden Keulen en Aken behouden aan op z'n zomerverblijf in Houthem.

Nu moest het antwoord nog naar de Paus. In Parijs aangekomen, zocht Van der Vrecken naar de postwagen naar Fontainebleau. Het toeval wilde, dat hij daarbij een vriend uit Rome aantrof, die nu bij de Paus woonde tijdens diens verbanning. Deze nam nu de brief mee. Van der Vrecken keerde naar Limburg terug, blij, dat hij voor de Paus deze gevaarlijke onderneming tot een goed einde had gebracht.

Hoe is het met Napoleon afgeloopen? Zijn trots en heerschzucht verleidde hem tot een oorlog met Rusland. Hij trok met een heel groot leger naar dat land. Maar dat leger ging ten gronde in de koude en de strijd met de Russen. Andere landen van Europa begonnen nu ook weer tegen hem de oorlog, zoodat hij ten slotte geheel verslagen werd. De Engelschen namen hem gevangen en voerden hem naar een klein eilandje midden in de Oceaan, St. Helena.

Toen kon paus Pius VII weer naar Rome terugkeeren. Paul van der Vrecken is bij hem altijd een welkome gast gebleven.

Ook ons land werd weer vrij. De Hollanders vroegen nu aan prins Willem van Oranje, of hij koning wilde worden van Nederland. Hij nam dit aan en heette *koning Willem I.* Hij was de zoon van de laatste stadhouder.

Toepassing en herhaling.

A. Leesboekje, les 13. Een koerier van de Paus.

B. Vragen.

1. Door welk land werd Nederland veroverd ongeveer honderd jaar geleden?

2. Welk voordeel hadden de katholieken daarvan?
3. Welke keizer kwam er in Frankrijk?
4. Wie werd door hem gevangen genomen?
5. Hoe werd Napoleon weer verslagen?
6. Wie werd toen koning van Nederland?

Vijfde leerjaar.

Inleiding.

Toen in 1795 de Fransche revolutionnaire legers ons land binnentrokken om er de heerschappij te brengen van „de rechten van de mensch en de burger", kwam het einde der oligarchische regentenregeering, die vele burgers onrechtmatig staatkundig en kerkelijk had onderdrukt. De Patriotten namen nu het bewind in handen.

In de gekozen volksvertegenwoordiging kwamen nu ongeveer dertig katholieken, allen vurige vrijheidsmannen, ook eenige priesters. Brabant en Drente werden met de andere gewesten gelijkgesteld.

De heerschende Calvinistische staatsgodsdienst werd nu gelijkgesteld met de andere eerediensten. De afgekondigde vrijheid van Godsdienst gaf aan de katholieken gelegenheid tot het bouwen van seminaries en kerken.

Toen de eerste storm wat bedaard was, werden de katholieken weer in een hoek geduwd; 't was ook teveel om na tweehonderd jaren achteruitstelling plotseling als volledig berecht burger op te treden.

Door de nederlaag van Napoleon in 1813 kreeg Holland de gelegenheid zich vrij te maken. Ons land werd toen een koninkrijk. De vrijheid van godsdienst bleef bestaan, behoudens toezicht der regeering.

Voorstelling.

In 1789 en de daaropvolgende jaren geschiedden er in Parijs gruwelijke dingen. Daar was een opstand uitgebroken tegen de koning. Tot nu toe voerde de koning alleen het bestuur. De opstandelingen wilden ook meeregeeren. Alle menschen hebben

everveel rechten, zeiden ze. Vele edelen en priesters werden gevangen genomen en onthoofd; ook de koning en zijn gemalin werden omgebracht. Men noemt dit de Groote Fransche Revolutie.

De Fransche revolutie-mannen wilden ook in de andere landen een omwenteling tot stand brengen. Zij verklaarden daarom de oorlog aan alle vorsten van Europa, dus ook aan de regeering van de Nederlandsche Republiek. Ze wilden hier een einde maken aan 't bestuur der regenten. Ook andere burgers hadden recht om mee te praten in regeeringszaken. Ze beweerden dat iedere mensch vrij is om te leven, zooals hij denkt, dat goed voor hem is, als iedereen maar zorgt de wetten in acht te nemen. En die wetten moeten zoo zijn, dat alle burgers gelijke rechten hebben inzake staatkunde, belasting, godsdienst. De Franschen noemden dat „de rechten van de mensch en de burger".

We weten, dat in ons land de Patriotten tegenstanders waren van de regentenregeering. Daarom waren ze blij, toen de Fransche legers hier kwamen. De troepen van de Republiek konden deze legers niet tegenhouden De prins van Oranje ging naar Engeland. In alle steden werden de regenten afgezet; anderen kwamen daarvoor in de plaats. Hetzelfde gebeurde in de besturen der gewesten en van 't land. De nieuwe regeering sloot een verbond met Frankrijk.

Het volgend jaar werden over 't geheele land verkiezingen gehouden. Alle burgers mochten stemmen. Er kwamen 126 gekozenen, die samen de *Nationale Vergadering* vormden. Dezen zouden voortaan 't land besturen.

Op 't bord: 1. 1795. De Fransche revolutiemannen in ons land.
De Patriotten krijgen het bestuur in handen.

Wie hadden tot nu toe in ons land niet gelijke rechten gehad als de anderen? Dat waren alle menschen, die niet behoorden tot de Calvinistische Staatskerk, dus ook de katholieken. Zij konden niet meepraten in het landsbestuur, hun godsdienst mochten ze niet vrijelijk uitoefenen. Zij hebben zich dan ook met hart en ziel bij de Patriotten aangesloten en vormden er zelfs een zeer groot deel van. Vooral de katholieken van Brabant roerden zich geducht en kregen alvast gedaan, dat hun gewest zichzelf mocht besturen en ook vertegenwoordigers kreeg in de Nationale Ver-

gadering. Doordat de katholieken aldus meededen aan de omwenteling, kwam er een eind aan de onrechtmatige onderdrukking, die hun al die tijd was aangedaan. Ongeveer dertig werden er gekozen in de Nationale Vergadering.

Er was nog een gewest, dat geen stem had gehad in 't bestuur van 't land. Dat was Drente. Nu kwamen er ook Drenten naar Den Haag.

Op 't bord: 2. Talrijke katholieken komen nu in de regeering. Brabant en Drente worden gelijkgesteld met de andere gewesten.

Het eerste werk, dat in de Nationale Vergadering moest gebeuren, was 't maken van een *Grondwet.* Dat is een zeer gewichtige wet, want daarin staat, hoe 't land bestuurd zal worden en welke rechten de inwoners hebben. Vooral dit laatste was van veel belang voor de katholieken. Zij voerden dan ook het hoogste woord. Eenigen van hen werden voorzitter van de vergadering, b.v. de advocaat *Ploos van Amstel* en zelfs *pastoor Witbols* was een tijdlang president.

Er is zooveel in dat jaar besproken, dat we dat niet allemaal kunnen vertellen. We gaan alleen eens zien, wat er inzake de godsdienst gezegd werd. De Patriotten gingen uit van de veronderstelling, dat de Kerk en de Regeering van een land niets met elkaar te maken hebben. De regeering mag zich dus met godsdienstzaken niet bemoeien.

Dat is volgens ons katholieken eigenlijk een verkeerd standpunt. Er is maar één Ware Godsdienst, de Katholieke; en de regeering heeft tot taak om die Katholieke Godsdienst met alle kracht te helpen en te steunen.

Maar dat is in een gemengd land, als 't onze, onmogelijk. Er wonen nu eenmaal minder Roomschen in ons land dan andersdenkenden. Daarom kunnen wij ons beginsel niet doorvoeren. Maar dan eischen we, dat de regeering de andere godsdiensten ook niet steunt; dus dat zij alle godsdiensten als gelijk beschouwt en zich er niet meer mee bemoeit dan hoogst noodig is.

Zoo dachten ook de katholieken in de Fransche tijd. Zij eischten, dat de Kerk volkomen gescheiden zou worden van de regeering, bang als ze waren, dat de een of andere keer de staat weer drukkende plakkaten zou gaan uitvaardigen.

Na langdurige besprekingen werd voorloopig afgekondigd, dat er geen heerschende Kerk meer zou zijn. Dit beteekende, dat voortaan ook degenen, die niet Calvinist waren, evenveel rechten hadden als de Calvinisten. Toen de Grondwet eenmaal klaar was, stonden er de volgende artikelen over de kerkelijke aangelegenheden in:

„Art. 19. Elke burger heeft vrijheid, om God te dienen naar de overtuiging van zijn hart. De Maatschappij verleent in dit opzicht aan allen gelijke bescherming.

Art. 20. Aan de belijdenis van 't een of 't ander geloof zijn geen burgerlijke voordeelen of nadeelen verbonden.

Art. 21. Elk kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van zijn eigen eeredienst en zijn bedienaren."

Vooral dit laatste artikel was een strop voor de Calvinistische kerk, want tot nog toe waren hare predikanten bezoldigd uit 's Rijks kas. Dit zou nog drie jaren geschieden; daarna moest hun Kerk er zelf voor zorgen.

De katholieke Patriotten hadden het ook gehad over de kerkgebouwen. Nu werd er bepaald, dat de gemeentebesturen zouden uitmaken aan wie deze kerken zouden toebehooren.

Welke gevolgen had dit alles nu voor de Kerk en de katholieken in Nederland?

1. De plakkaten werden afgeschaft. De godsdienst mocht weer openlijk worden uitgeoefend.

2. Er behoefden geen recognitie- en admissie-gelden meer betaald te worden.

3. Katholieke kerken mochten er nu ook van buiten als kerk uitzien. Op vele dorpen werden nu nieuwe gebouwd, vooral met medewerking van de katholieke adel. In de steden zette men ze meestal wat achteraf in stegen of op stille grachten. Van de macht om oude kerken aan een Roomsche meerderheid terug te geven, hebben de gemeentebesturen weinig gebruik gemaakt; slechts één kerk, in 't Noordhollandsche plaatsje Obdam, kwam weer aan de Roomschen. Een uitzondering moeten we maken voor Brabant, hoewel ook daar in plaatsen, waar de Hervormden invloed hadden (Bergen-op-Zoom, Breda) geen kerken weer aan de katholieken teruggegeven werden. De St.-Janskerk in Den

Bosch ontvingen ze niet terug, dan na uitdrukkelijk bevel van de Fransche keizer Napoleon.

4. De opleiding van priesters was in ons land natuurlijk ook niet mogelijk geweest. Nu kwamen er twee seminaries te *Warmond* en te *'s-Heerenberg.*

Op 't bord: 3. Alle godsdiensten werden gelijkgesteld. Er kwam vrijheid van godsdienst. Voor de katholieken: afschaffing der plakkaten en verschuldigde gelden; oprichting van kerken en seminaries.

Toen de Patriotten eindelijk hun zin hadden gekregen in het bestuur van 't land, bedaarde het rumoer wat in 't staatkundig leven. Daarna gebeurde iets heel eigenaardigs. Nu de katholieken hun vrijheid hadden herkregen, werden ze op de achtergrond gedrongen. De felste Patriotten werden uit de regeering gezet en daartoe behoorden de bekwaamste katholieken. Met hun onbelemmerde godsdienst-oefeningen waren ze al zoo blij, dat het grootste deel er niet aan dacht, om ook op ander gebied hun invloed te vestigen. Bovendien was men in de Republiek eraan gewend, dat de katholieken tweehonderd jaar lang als een minder soort burgers waren beschouwd.

En dan waren er machtige, invloedrijke personen in 't land, die de katholieken op velerlei wijzen tegenwerkten. Zoo kwam het, dat twintig jaren na de omwenteling van 1795 de katholieken zoo goed als niets meer te zeggen hadden. Ondanks de godsdienstvrijheid had de Paus geen kans gezien om te komen tot herstel der oude bisdommen; Nederland bleef een missieland.

Op 't bord: 4. Toch bleef men de katholieken beschouwen als een minder soort Nederlanders.

In Frankrijk was inmiddels een machtige keizer gekomen. Hij heette *Napoleon.* Tal van landen heeft hij overwonnen en eenige onderworpen.

Hier repeteeren we uit de vierde klas de houding van Napoleon tegenover de Paus.

Ons land was sinds 1795 van Frankrijk afhankelijk geweest en werd tenslotte door Napoleon tot een stuk van zijn rijk gemaakt; de Nederlanders moesten allen Franschen worden. Dat duurde

echter maar drie jaren. Toen werd Napoleon door zijn vijanden verslagen. De Hollanders hielpen mede zijn soldaten 't land uit te jagen. Dat was in 1813. Tegelijk vroeg men aan de toenmaals levende *Prins Willem van Oranje*, of hij weer naar Nederland terug wilde komen. Dit geschiedde. Onder instemming van de geheele bevolking is toen aan deze vorst het koningschap over Nederland opgedragen, aan hem en zijn wettige nakomelingen. Hij is de overgrootvader van koningin Wilhelmina, die daarom dan ook onze wettige koningin is. Niet omdat ze afstamt van de Willem van Oranje, die opstand maakte tegen koning Filips II van Spanje, maar omdat ze de nakomeling is van die Willem van Oranje, die in 1813 met instemming van ons geheele volk tot koning is uitgeroepen.

Op 't bord: 5. 1813. Opstand tegen Napoleon. Nederland wordt een koninkrijk onder koning Willem I.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 30. De Fransche tijd.
B. Vragen. Leerboekje, les 27. De Fransche tijd.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 27.

XVII. DE MISSIËN IN DE 19DE EEUW.

Een zeer uitgebreide leerstof geeft ons dit hoofdstuk. Het is noodzakelijk haar over de vier leerjaren te verdeelen. Oogenschijnlijk lijkt een verdeeling erg willekeurig. Toch is dit niet zoo.

In de vierde klas verhalen we voorloopig de levens van drie missionarissen, die door hun daden ook de jongste leerlingen moeten treffen: *de Zalige Petrus Donders, pater Damiaan, Mgr. Hamer.*

In de vijfde klas kunnen we het missiewerk in onze eigen koloniën systematischer gaan bezien: voor Indië *Pater le Cocq d'Armandville;* voor Curaçao *Mgr. Niewindt;* voor Suriname een repetitie over *Petrus Donders.*

Voor 't zesde en zevende leerjaar blijft dan de geheele wereldmissie (ook Vaderlandsche Geschiedenis door de arbeid van talrijke Nederlandsche missionarissen over de geheele wereld) en iets over Missie-congregaties en Missie-genootschappen.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

De bespreking van de drie missionarissen voor deze klas handelt geheel over die personen zelf. Van missie-organisatie is dus nog geen sprake. Een moeilijkheid is, dat de leerlingen nu bij de aardrijkskunde nog niet gehoord hebben van Suriname, Hawaï en China. Dat is echter wel te ondervangen. Het gaat trouwens in deze lessen nog niet om de missiegebieden, maar wel om de missionarissen.

ZALIGE PETRUS DONDERS.

Voorstelling.

We weten allemaal, wat een missionaris is. Wat dan? Kent iemand een missionaris, die in Nederland het Geloof gebracht heeft?

We willen nu eens gaan vertellen over drie geloofshelden, die in verre gewesten Christus' Rijk hebben uitgebreid gedurende de laatste honderd jaren.

We beginnen met *Petrus Donders.* Hij werd geboren in 't jaar 1809. Wie kan uitrekenen, hoe lang dat geleden is? Zijn geboorteplaats is *Tilburg.* Rijk was vader Donders niet; hij was een wever in de wolfabrieken. En die hadden in die tijd een zeer armoedig bestaan, waarbij hard, heel hard gewerkt moest worden, twaalf uur op een dag. Petrus Donders werd genoemd met de voornaam Peerke. Al vroeg moest hij meehelpen om 't onderhoud van 't gezin mogelijk te maken; hij werd dus ook te werk gesteld in de wolfabriek.

Peerke was een godvruchtige jongen. Geheel de dag was hij met z'n gedachten bij O. L. Heer. Dat is natuurlijk heel mooi. Maar zoozeer nam het z'n gedachten in beslag, dat hij z'n aandacht niet voldoende bij 't werk hield. Dit leed er sterk onder. Toen Peerke 't vak kende, gaf z'n baas hem dan ook niet zoo'n schitterend getuigschrift; vele fouten kleefden er aan z'n werk. En dat mocht toch niet. O. L. Heer vindt 't heel best, dat we op de dag eens aan hem denken. Maar onze plichten moeten we ook goed doen.

Toen Petrus Donders een volwassen man en priester was, dacht hij er dan ook anders over: eerst je godsdienstige plicht, dan je verdere plichten en daarbij kan iedereen probeeren steeds meer Jezus na te volgen.

Intusschen kunnen we uit Donders' voorbeeld leeren, dat een leven van arbeid en gebed een eerste vereischte is voor de mensch.

We kunnen 't Peerke echter niet zoo heel kwalijk nemen, dat z'n werk leed onder z'n groote braafheid. Immers, hij had priester willen worden. Maar dat ging niet, want dat kostte veel geld en vader had 't niet. En Peerke's verdiensten als wever konden niet gemist worden! 't Was in die tijd voor de arbeiders toch al zoo'n armoedig bestaan!

Intusschen wanhoopte Peerke Donders niet aan de verwezenlijking van z'n wenschen.

Betrekkelijk plotseling kwam er een verandering in zijn toestand. Er was in de provincie Noord-Brabant een *Seminarie* te Haaren, waar de priesters voor 't Zuiden van 't land werden opgeleid. Daar werd Peerke aangenomen als *huisknecht.* De president van 't seminarie moest inwendig lachen, toen Peerke nog iets vroeg: hij zou graag de lessen van 't seminarie volgen in z'n vrije uren.

De president vond 't wel vreemd, maar keurde het toch goed; 't zou toch wel niet lang duren; dat hield Peerke niet vol, dacht hij.

Toen was onze toekomstige missionaris al 22 jaren oud. Hij moest dus met de studie beginnen, als de anderen al bijna klaar waren. En hoe moest hij beginnen? Bijna alles wat hij vroeger op school geleerd had, was hij weer vergeten, zoodat de studie moeilijk ging. En een knappe bol was hij ook niet. Ontzettend hard blokte hij echter. Wat een inspanning zal dat gekost hebben! En dan! als anderen konden spelen en zich ontspannen, moest Peerke schrobben en vegen en knechtswerk verrichten; dat was immers eigenlijk zijn werk. Iemand, die hem kende uit die tijd, vertelt: „Wie hem zag studeeren en blokken, wie hem aanschouwde in zijn magere gestalte, de oogen gesloten, het voorhoofd gefronst, om een met moeite geleerde les op te zeggen, terwijl zijn handen onmogelijke gebaren maakten, kreeg werkelijk medelijden met hem."

Zijn leven was niet zoo heel erg prettig. Want de andere studenten waren eigenlijk nog maar jongens, onder de twintig waren ze. Zij beschouwden de huisknecht niet als hun gelijke; ze voelden niet wat een ontzettende moeite het aan Peerke kostte om zijn priesterroeping te volgen. Soms dreven ze de spot met hem.

Nooit liet Petrus Donders merken, wat moeite en verdriet hij had. Graag wilde hij voor O. L. Heer de minste zijn, als hij z'n doel maar bereiken kon. Door z'n groote plichtsbetrachting en geduld kreeg hij van de studenten de bijnaam *„heilig Peerke"*. Intusschen las hij veel missie-verhalen. Langzamerhand ontstond bij hem 't vurig verlangen na zijn priesterwijding als missionaris naar verre landen te trekken. Veel had hij voor de missie over. Dat blijkt uit 't volgend voorval. De studenten, waarbij ook Peerke was, waren op de wandeling. Zoo kwamen ze ook bij een tamelijk breede sloot. Eén der seminaristen riep tegen Peerke: „Je krijgt een kwartje voor de missie, als je er over durft te springen". Peerke aarzelde geen oogenblik en sprong. Maar hij had nooit tijd gehad om zich te oefenen in loopen en springen. Hij nam een aanloop en sprong...... er midden in!

Z'n kwartje had ie echter verdiend voor de missie.

Hoeveel zal hij ook voor de missie gebeden hebben!

Zeven jaren was Petrus Donders nu al op 't seminarie. Toen kwam er plotseling bezoek. We hebben allemaal weleens gehoord van Suriname. Dat is een stuk van 't koninkrijk Nederland, maar 't ligt ver weg, in Amerika. Daar waren missionarissen aan 't werk. Eén daarvan kwam naar Nederland om aalmoezen en vooral om jonge priesters voor z'n missieland te winnen. Groot waren de gevaren in Suriname, want 't klimaat is er ongezond.

Dat was als 't ware het teeken, waarop Peerke Donders had gewacht. Direct bood hij zich aan. Er werd afgesproken, dat hij eerst zijn studies zou afmaken en na z'n priesterwijding naar Suriname zou vertrekken.

Twee-en-dertig jaren oud was Donders al, toen hij eindelijk z'n moeiten bekroond zag, hij werd priester gewijd. Een jaar later vertrok hij naar zijn missie.

Welk een reuzenwerk wachtte hem! Suriname is viermaal zoo groot als Nederland. Allerlei soort menschen leven er, de oude Indianen, Boschnegers en een aantal blanken. Deze laatsten zijn meest Nederlanders, maar er zijn ook anderen, Engelschen, Duitschers en nog meer.

Er waren ook slaven in Suriname. Het waren vooral negers, die werken moesten in de koffie- en suikerrietvelden, meer dan vijftig duizend menschen. De regeering van Suriname had aan de missionarissen streng verboden om die slaven te bekeeren; 't waren maar zwarten en voor hen kwam het er niet op aan, of ze een godsdienstig leven leiden. Zoo dachten deze regeerders. En Petrus Donders had zich nog wel voorgenomen tot deze armsten der armen te gaan. Dat mocht nu niet!

Maar er was ook ander werk. Veertien jaren arbeidde Donders in de hoofdstad Paramaribo; in 't begin waren ze met vier, later slechts met twee priesters. Zoo'n groot land, viermaal Nederland konden ze niet geheel bewerken. Dat kon pas toen meer priesters kwamen; zelfs een bisschop kwam in de kolonie.

Nu konden een paar missionarissen verder 't land binnengaan. Daar woonden o. a. in een dorp een groep ellendige menschen; 't waren melaatschen. Allertreurigst is de ziekte, waaraan zij leden. Het begint met enkele roode plekken op de wangen. Bij de mannen valt daarna de baard uit; ook de wenkbrauwen verdwijnen. De vlekken worden grooter, ontstaan over 't geheele

lichaam en veranderen in zweren en open wonden. Daartusschen ontwikkelen zich gele puisten. Het gezicht zwelt op en vertoont diepe rimpels; ooren, neus, lippen worden dik en groot; ze lijken op knobbels. Weldra breken deze open en beginnen een walgelijke reuk af te geven. 't Vleesch gaat langzamerhand rotten. De stank wordt zoo groot, dat 't in de hutten niet is uit te houden voor een gezond mensch. Vingers, handen, voeten, ooren, neus, vallen af, geheel verrot. De stem wordt heesch, de ademhaling gaat moeilijk. Als tenslotte de melaatschheid overslaat naar longen en ingewanden, dan is dat het einde van deze vreeselijke, besmettelijke ziekte.

Zes-en-twintig jaren is Petrus Donders tusschen deze menschen werkzaam geweest. Ontzettend moeilijk was het werk. De zieken wisten, dat ze na enkele jaren zouden sterven. Ze probeerden daarom die paar jaar zooveel mogelijk van 't leven te „profiteeren". Om God of godsdienst bekommerden ze zich niet. Vreeselijk was voor deze menschen de gedachte aan de dood na zulk een ellendig leven.

Petrus Donders poogde hun nu wat anders te leeren. Eerst let hij op de lichamelijke ellende. Hij kruipt hun lage, stinkende hutten binnen, om kennis te maken. Spoedig leert hij hen hun woning te reinigen en hun leven ordelijk in te richten. Hij verbindt hun wonden en troost hen in 't lijden. Iemand zag hem eens een melaatsche wegdragen, omdat deze zelf niet loopen kon; de voeten waren reeds afgerot.

Zoo leerden de melaatschen, dat Petrus Donders enkel kwam om hen te helpen. Ze luisterden weldra ook naar geestelijke zaken. En langzamerhand volgden de H. Doopsels.

Maar och, spoedig waren de gedoopten gestorven. En er kwamen steeds nieuwe zieken bij, die weer opnieuw de zorgen van de missionaris vroegen.

Hoe kon iemand dat volhouden! Dag in, dag uit, in gezelschap van opgezwollen, zwerende gezichten, in de stank van rottend vleesch, rondom de heesche stemmen van opgezette kelen, en een verpeste lucht, waaraan iemand nooit gewend raakt.

Pater Donders kon 't! Want hij had een heel groote liefde voor Jezus, die zooveel voor alle menschen geleden heeft. Wanneer hij daaraan maar dacht, verdroeg hij graag de grootste ellende, die in dit melaatschendorp te ondervinden was.

Pater Donders, zeiden we. Toen er meer priesters in Suriname

noodig waren, droeg de Paus deze missie op aan de Paters Redemptoristen. Spoedig kwamen zij. Toen, op 57-jarige leeftijd, meldde heilig Peerke zich aan om ook Pater te worden. Hij werd aangenomen. Zoo bleef hij bij zijn melaatschen. Enkele jaren had men hem ergens anders noodig. Dat duurde niet lang. In de dorpen-van-de-dood kon men hem niet missen.

Pater Petrus Donders was 78 jaren oud, toen hij te midden der melaatschen is gestorven.

„En sinds de 1e Augustus 1926, in Tilburg, zijn vaderstad, te zijner eer en nagedachtenis, 'n monument werd opgericht, staat daar in strakke, bronzen lijn geheel dat leven in één trek uitgebeeld: In de éene hand het beeld van zijn goddelijk Voorbeeld, waaruit hij de kracht tot zulk een ijver putte, — de andere, rustend op het hoofd van een melaatsche, voor wie hij alles, ook zichzelven had gegeven.

Zoo predikt hij nog voort in onverweerbaar brons, de missionaris, waarop zijn stad met reden trotsch mag zijn; daar predikt hij en in de stralende glorie der zon, door mist en nevel, onder regen en storm, zal hij blijven spreken van *offerdeugd* en *offermoed,* zal hij blijven vragen om offers en *offerlevens* voor zijn melaatschen". (Xaveriana, 5e reeks no. 3.)

In 't jaar 1927 werd Petrus Donders door de H. Kerk opgenomen onder het getal der Zaligen.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 14. Een Apostel der melaatschen (Z. Petrus Donders).

B. Vragen.

1. Waar werd de Zalige Petrus Donders geboren?
2. Hoe lang is dat ongeveer geleden?
3. Welk vak leerde hij?
4. Wat wilde hij echter graag worden?
5. Waarom kon dat niet direct gebeuren?
6. Vertel eens, hoe Peerke zijn ideaal bereikte.
7. Waar ging hij heen, toen hij priester was?
8. Onder welke menschen heeft hij vooral gewerkt?
9. Weet je nog, hoelang dit geduurd heeft?
10. In welke klooster-orde is Petrus Donders getreden?

PATER DAMIAAN.

Voorstelling.

De vorige keer vertelden we van de Tilburgsche Zalige, Petrus Donders, die zes-en-twintig jaren leefde onder de Melaatschen van Suriname. Die groote opofferingsgezindheid treft ons ook bij een andere beroemde missionaris, Pater Damiaan.

Deze werd geboren ongeveer toen Petrus Donders naar de West vertrok, in 't jaar 1840. Hoe lang is dat geleden? 't Was geen Nederlander, maar we kunnen hem in ieder geval tot onze volksstam rekenen. Hij is geboortig uit een dorpje in 't Noorden van België, in de Kempen. Zijn naam was eigenlijk *Josef de Veuster*. 't Gezin bestond uit vier jongens en vier meisjes. Van die jongens was Jozef de jongste.

Zijn jongensjaren gingen gewoon voorbij; hij zou later in de graanhandel gaan. Maar God had anders met hem voor. Eens kwamen er paters prediken in de kerk. Door hun predikaties ging Jozef aan het denken, ... en bidden, want hulp van Boven hebben we vooral noodig op de beslissende oogenblikken in ons leven. Toen stond z'n besluit vast; hij wilde naar 't klooster.

Te Leuven deed hij z'n intrede in de *Congregatie der Heilige Harten*, als werkbroeder, want hij kende geen Latijn en kon dus de priesterstudie niet volgen. Maar met ijzeren wil legde hij zich toe op het onthouden en leeren van allerlei Latijnsche woorden, die hij hoorde. Zijn overste merkte dit al spoedig en gaf hem verlof, de lessen te volgen. Als kloosterling ontving hij de naam *Damiaan*.

De Congregatie der H. H. Harten zendt hare paters en broeders vooral naar de missie. Vandaar dat ook Damiaan van niets anders meer droomde. Zijn broer, die ook in dit klooster was, zou over eenige weken naar een ver land vertrekken. Daar breekt in Leuven de typhus uit; ook Damiaans broer wordt ziek en zal niet kunnen afreizen. En de overste had alles al klaar.

Onverwacht komt Damiaan bij hem en vraagt: Mag ik gaan in plaats van mijn broer? De reis is al tevoren betaald en 't zou zonde zijn van de reiskosten, om niemand in z'n plaats te zenden." De toestemming wordt gegeven. Hij neemt afscheid van z'n ouders en gaat scheep van uit Bremen.

Na een reis van ruim vier maanden met 'n zeilschip kwamen de paters behouden aan op de *Hawaï-eilanden*. Die liggen ver weg, nog verder dan Amerika. Het zijn twaalf eilanden, waarvan de grootste zoo groot is als half Nederland; de meeste echter zijn zoo groot als de provincie Utrecht. Reeds veertig jaren waren hier de missionarissen bezig en er waren al vele christenen.

Damiaan kon nog niet beginnen, want hij was nog geen priester. Zijn studie moest hij nog voltooien op 't seminarie der missie. Daarna werd hij tot priester gewijd en was nu Pater Damiaan.

Toen begon zijn leven van missionaris; 't was in dezelfde tijd dat Petrus Donders in Suriname leefde.

Pater Damiaan werd naar een bepaald gedeelte van dit missiegebied gezonden. In 't dorp Kohala was hij acht jaren werkzaam onder de Kanakken, een verstandig, hartelijk volkje.

—„Toen Pater Damiaan zijn eerste groote rondreis begon, die zes weken duurde, vond hij vervallen kapellen en verwilderde christenen; ook dit district was lang zonder priester geweest. Overal ketterij en afgoderij; maar toch één troost, ook overal nog trouw gebleven zielen.

Op zijn paard rijdt hij vroolijk door de prachtige Hawaïaansche natuur. Door de bosschen, waar de enge paadjes kronkelen der inboorlingen, en die zich met moeite openhouden in de overdadige groei. Maar dikwijls is de tocht niet licht over de harde zwarte lava-bodem. In scheuren en spleten van de rotsgrond wast een wirwar van boomen en struiken; het pad ligt bezaaid met steenblokken. Dan moet ge van 't paard glijden en voorzichtig voortsukkelen om de hals niet te breken. Een verlichting is 't dan, als de boomen ijler staan en 't pad eensklaps afglooit in een open groene vallei. Daar beneden tusschen de rijzige palmen staan de grauwe Kanaksche bladerhutten.

Overal, daar was Damiaan zeker van, werd hij gastvrij ontvangen. Want voor de Kanakken is een vreemdeling aanstonds kind van het huis: hij moet mee eten uit dezelfde pot, mee slapen op dezelfde slaapmat als de anderen; hij mag zelfs de kleeren der huisgenooten leenen, als hij ze noodig mocht hebben. 't Is niet altijd gemakkelijk om zich aan te passen aan de vreemde gebruiken. Als de Kanakken op de groote mat hurkten voor de hut om te gaan eten, werd ook wel eens visch opgediend. Kijk

goed uit, en toon je niet kieskeurig; de Kanakken zien niet graag, dat ge anders doet dan zij. Ieder krijgt z'n visch en met 't mes wordt hij nètjes in tweeën gedeeld van de kop naar de staart. En visch heeft natuurlijk ook z'n lekkerste brokjes: zorgvuldig wordt de „afval," kieuwen en ingewanden, apart gelegd en dadelijk opgesmuld, rauw of gebakken. Daarna wordt de rest opgegeten; vleesch, kop, staart, vinnen en ruggegraat. Door zulke dingen liet Pater Damiaan zich niet afschrikken.

Als bij het schemeren van de koele avond, de Kanakken, groot en klein, voor hun hutten. zaten gehurkt en praatten en lachten, hurkte Pater Damiaan vertrouwelijk in hun midden. Hij kon zoo zacht en zoo overtuigend vertellen van Onze Heer Jezus, van de goedheid Gods en de gruwelijke zonde, dat die teergevoelige menschen de oogen voelden vochtig worden. Ja, dan kwamen er meer en meer van de verre hutten aangeloopen naar de hut, waar de Pater zat; dan waagden zich ook de melaatschen uit de schuilhoeken der hutten. Als ze de trouwe klare oogen van Pater Damiaan zoo ernstig zagen en ze hoorden de bewogenheid in zijn mannelijke stem, dan voelden allen, dat ze verkeerd gedaan hadden met hun slechte leven. Och, dan konden ze klagen: maar we waren zoo verlaten en er kwam maar geen Pater!

Dat zou voortaan anders zijn. Pater Damiaan was de man niet om stil te zitten of zich door bergen of rivieren te laten opsluiten."— (Naar van Kessel, De held van Molokai).

Zoo werden geregeld alle dorpen in zijn district bezocht. De Kanakken beloofden, dat ze goed zouden oppassen, 's avonds de rozenkrans bidden en 's Zondags naar de godsdienstoefening komen.

Pater Damiaan kon natuurlijk niet overal tegelijk zijn op Zondag. Daarom stelde hij in elk dorp een „luna" aan. Die was zooveel als voorzitter en moest 's Zondags de oefening leiden. Dan werden er kerkelijke liederen gezongen en las men een deel van het Evangelie voor.

Ook voor andere dingen moet een missionaris zorgen. Met toestemming der regeering richtte hij vier scholen op met katholieke onderwijzers. Nu kon hij de kinderen op school katechismusles geven.

Acht kerkjes heeft hij verder gebouwd. Dat is zoo gauw gezegd, maar ontzaglijke moeite heeft 't gekost ze te bouwen.

Hoe was de toestand eerst? Pater Damiaan vertelde het zelf in een brief als volgt:

„Verleden Zondag heb ik de Mis gelezen in een arme strooien hut, die anders voor school dient. De ingang tot de hut is nog geen anderhalve meter hoog. De wind speelt er vrij door scheuren en gaten, waar 't stroo afgevallen is. 't Gebeurt dat de kaarsen uitwaaien onder de Mis. Het altaar is al even eenvoudig. We slaan vier paaltjes in de grond; daarover leggen we enkele planken, en over deze arme tafel spreid ik de altaardoek. 's Morgens komt men biechten. Er is natuurlijk geen biechtstoel; mijn christenen komen een voor een in de hut. Om negen uur wordt door een Kanak het sein geblazen en stroomen allen naar binnen."

Hoe werden nu de acht kerkjes gebouwd? Pater Damiaan kreeg geld van de bisschop en van de eerw. zusters en ook vijfhonderd gulden van zijn eigen christenen. Nu zou hij de mooiste kerk bouwen van alle acht! De anderen waren maar kapellen.

Hout wordt aangekocht in de hoofdplaats der Hawaï-eilanden en een stoomboot lost de gezaagde planken en balken op het strand, zoo dicht mogelijk bij het dorp. Maar helaas, het dorp ligt op een berg en op die berg moet de kerk gebouwd worden, en die berg ligt zelf drie uur van de zee. Met paard en wagen misschien? Jawel, maar de berg is zoo steil, dat een leege wagen met drie koppel ossen ervoor nauwelijks naar boven kan. Maar de kerk zou er komen! En zoo zien we Pater Damiaan met z'n christenen het dorp uittrekken en stuk voor stuk de bouwmaterialen naar boven dragen.

Overdag echter gloeit de zon op de harde rotsen; geen mensch, die de hitte kan uitstaan. Pater Damiaan had een prachtig plan. Elke avond daalde hij zelf met z'n christenen, mannen, vrouwen en kinderen in groepjes de berg af, om te overnachten op het strand. Als de lasten waren klaargelegd naar ieders draagkracht en de duisternis inviel, klonk zacht het Kanaksche Rozenkransgebed. Daarna sliepen allen onder de blauwe sterrenhemel bij 't bruischen van de koele zee.

's Morgens bij de eerste schemering werd door een Kanak de reveille geblazen en baden ze samen het morgengebed. Dan brak men het kamp op. Voorop ging gewoonlijk Damiaan zelf: op

zijn sterke schouders zwoegde hij lasten omhoog, die geen twee Kanakken konden torsen. Thuis reeds, als achttienjarige jongen, kon hij een zak koren van honderd kilo optillen en op z'n knieën leggen. Achter hem volgde het leger luidruchtige Kanakken.

Het hout was op het strand reeds pasklaar gemaakt door een werkbroeder, en de stukken werden boven aanstonds in elkaar gezet, naargelang ze werden aangedragen. Dat gaf moed bij 't zware werk. Met blijde verbazing zagen ze zoo hun kerk verrijzen op de berg; ze hadden 't nooit durven hopen. „Als 't God belieft, begin ik 't volgend jaar hetzelfde werk op een andere plaats," schreef Pater Damiaan naar huis.

Een jaar of tien voordat hij op Hawaï was gekomen, werden de eilanden geteisterd door het begin der vreeselijke melaatschheid. Bij de levensgeschiedenis van Pater Donders hebben we reeds gehoord, wat dat is. Wie weet het nog? Men zegt, dat de ziekte hier werd aangebracht door een Chinees. Het leven, dat door de Kanakken geleid werd, was wel geschikt om de melaatschheid snel te verspreiden. Ze zijn onbezorgd en gastvrij. Ze aten en sliepen samen, droegen elkaars kleeren, rookten uit eenzelfde pijp en schrokken pas op, als de ziekte niet meer te keeren was.

Zoo erg was 't spoedig op Hawaï, dat de regeering besloot tot een noodzakelijke maatregel, hoe droevig deze ook was. Iemand, die door de melaatschheid werd aangetast, moest afgezonderd worden en gebracht naar één der kleinere eilanden, *Molokai* genaamd. Elke week vertrok van de hoofdstad een boot met levensmiddelen en steeds nieuwe zieken naar 't eilandje.

Toen Pater Damiaan acht jaren op Hawaï was, bevonden zich vijfhonderd zieken op Molokai, en waren er 't laatste jaar driehonderd gestorven.

Eens was er een bijeenkomst van alle missionarissen van Hawaï bij de bisschop. Daar werd ook gesproken over de treurige toestand der menschen op Molokai; zoowel naar 't lichaam als naar de ziel.

Aan alles hadden de melaatschen gebrek; kleeding, goed voedsel, drinkwater, geneesmiddelen, alles ontbrak. Ze hadden geen lust om behoorlijke hutten te bouwen; over eenige tijd waren ze toch dood. Voor de zieken, die zichzelf niet meer konden helpen, was een ziekenhuis gebouwd, maar men wachtte

zoolang mogelijk met daar naar toe te gaan. Zoo woonden ze in vieze, vochtige hutten, gebouwd van oude stammen met planken en gedekt met riet of samengevlochten boomtakken. In zoo'n hut zochten ze elkaars gezelschap. Daar lagen ze bijeen of hurkten ze op de bloote grond, zonder eenige afschuw voor elkanders ellende. De kleeren waren lompen geworden.

En dan de toestand van de zielen!

De meesten waren heidenen en trachtten hun verdriet en de verveling te vergeten in de drank. Vooral 's avonds ging 't er erg toe. Dan werd er een zwaar soort bier geschonken, dat ze zelf maakten uit de wortel van een rietsoort. En dan braken alle slechte hartstochten van de menschen los; mannen en vrouwen dronken tot ze eindelijk neervielen. De ophitsing van de drank joeg ze tegen elkaar op; de heele bende tierde en brulde als bezetenen. Eén dorp was zoo berucht, dat men 't noemde het „gekkendorp."

Dit allemaal werd door de paters besproken. 't Was hard noodig, dat er een priester ging wonen. Toen voelde Pater Damiaan, dat het beslissende oogenblik van zijn leven gekomen was. Hij knielde dan neer voor de bisschop en gaf dit edel antwoord op de vraag, wie er gaan wilde: „Monseigneur, op de dag mijner geloften lag ik neer op de grond en heeft men het lijkkleed over mij uitgespreid, om te leeren, dat met de vrijwillige dood pas het nieuwe leven begint; ik ben bereid om mij levend te gaan begraven met die ongelukkigen."

Dadelijk nam de bisschop dit offer aan. Pater Damiaan vertrok spoedig en kwam op Molokai aan, tot groote blijdschap van de weinige melaatschen, die nog hun betere levenswijze bewaard hadden.

Een geweldige indruk maakte deze daad op ieder. Een protestantsche krant schreef: „Pater Damiaan is op Molokai aangekomen. Hij is daar zonder woning, heeft zelfs geen linnengoed, dan wat de melaatschen hem zullen brengen. Zonder ons om het verschil van godsdienst te bekommeren, moeten wij het luide bekennen: die man is een Christenheld." En verder: „Die man heeft zich vrijwillig zonder geld en zonder crediet, zonder hoop op wereldsche belooning, opgeofferd voor de arme melaatschen. Dàt is de geest van Christus; ziedaar een liefde voor de menschheid, die 't gewone verstand niet verklaren kan; ziedaar de held, die zich in een

afgrond stort om een volk te redden; ziedaar de redder, die zijn leven geeft voor zijn gelijken."

De eerste paar weken heeft Pater Damiaan geslapen onder een boom naast 't kleine kapelletje, dat er vroeger al eens gebouwd was. Later kreeg hij 120 gulden; daarvan timmerde hij zichzelf een planken hut.

Degenen, die christenen waren onder de melaatschen, had hij spoedig weer bijeen. Geregeld werd de H. Mis bijgewoond; een regelmatig kerkelijk leven ingevoerd. Elke morgen na de H. Mis ging Damiaan de zieken bezoeken. Hij verzorgde hun wonden, gaf hun raad in alles, waar ze 't noodig hadden. Als er nood was, ging hij naar de hoofdstad en keerde terug met pakken eetwaren, kleeren en medicijnen, die hij bijeengebedeld had.

Tegen zulke liefde kon geen enkele Kanak, zelfs geen melaatsche, weerstand bieden. Spoedig luisterden de meesten ook naar godsdienstige waarheden. Zoodoende kon Pater Damiaan na een paar maanden schrijven, dat er reeds twee honderd christenen waren, die weer hun plichten vervulden. Een half jaar later had hij bovendien honderd heidenen gedoopt. Dus de helft der melaatschen was nu christen. 't Ergst was echter, dat er dagelijks tien à twaalf stierven en voortdurend nieuwe ballingen bijkwamen. 't Was dus altijd weer opnieuw beginnen. Toch liep deze missie zoo goed, dat er spoedig een tweede kerk op 't eilandje gebouwd moest worden.

Ook voor het lichamelijk welzijn der melaatschen bleef Pater Damiaan zorgen. Aan de regeering schreef hij steeds maar brieven om hulp. Succes bleef niet uit. Weldra zond de regeering vijf pond vleesch per zieke en ook melk. Rijke aalmoezen kwamen uit Engeland en Amerika. Elke zieke kreeg ruim tien gulden per jaar om voor kleeding te zorgen. Zelfs kreeg het eiland zijn eigen dokter, die voor 't hospitaal zou zorgen, benevens een apotheek.

Langzamerhand hield nu 't klagen der melaatschen op; tevredenheid met hun lot leerden ze, nu ze zagen, dat ze toch niet van iedereen verlaten waren. En met de zorg voor 't lichaam ging gepaard de verbetering hunner ziel. Want daarvoor vooral toch was de missionaris gekomen. En de kerkelijke feesten werden benut om tevens wat afleiding en verandering te brengen in 't eentonige leven, dat een wachten was op de dood.

't Veranderde leven op Molokai kunnen we het beste waarnemen

in de beschrijving van de Sacramentsprocessie, 't groote feest van 't jaar voor de melaatschen.

—Al lang te voren, met Paschen, staan de geesten gespannen en worden de plannen besproken. De mannenkoren (Pater Damiaan had zelf zangkoren voor beide kerkjes en muziekcorpsen opgericht!) vergaderen, om de muziekstukken te kiezen, die ze onder de Hoogmis, de processie en het lof zullen uitvoeren. Daarna begint de instudeering met een toeleg, die ge zelden aantreft bij de Kanakken en vooral bij zieke Kanakken. Elke dag is er repetitie in de scholen der beide dorpen, maar de koren komen ook beurtelings bij elkander op bezoek, om de stukken met meer eenstemmigheid uit te voeren.

De vrouwen, die nog handen hebben, zijn even druk in de weer. Uit mooie kleurige lappen worden sjerpen geknipt, vaandeltjes en vlaggen genaaid; of ze zijn bezig aan helderwitte jurkjes, die de meisjes mogen aanpassen.

Het manvolk, groot en klein, zit in de bergen. Want dik bamboesriet moet gesneden worden voor de troonhemel, het draagbaar altaar en andere groote versieringen. Ze hebben nog geen verf; maar dan worden met groot geduld de latten beplakt met wit papier, en roode bandjes er omheen geslingerd. Een rustaltaar wordt opgeslagen op de binnenplaats van het hospitaal voor de ergste zieken, een ander op het verste punt van het eiland.

In de bergen worden armenvol loover en bloemen gesneden, vooral frisch varengroen; dat is voor slingers, ruikers en fijn knipsel voor de bloemenstrooisters. De laatste dagen zijn spannend. Nog veel is te maken met de overvloed van doeken en groen. In de kerken werken zwijgend de mannen.

's Morgens van het feest, om zes uur, is er stille H. Mis met algemeene Communie. Vijfhonderd naderen tot de Heilige Tafel. Om negen uur zingt Pater Damiaan de Hoogmis, waarna onderrichting en rozenhoedje.

Om drie uur na de middag zet zich de feeststoet in beweging. Niemand die nog vooruit kan, blijft nu thuis in de hut. Ze komen te paard of te voet, hinkend of kruipend, van beide dorpen en de kleinere gehuchten.

Achter het kruis, dat zegevierend voorop gaat, volgen lange rijen mannen en vrouwen. Maar God, wat een vertooning! De

optocht is een uitstalling van de afschuwelijkste menschelijke verwording: 't hart moet u omdraaien van walging en ergernis.

Want een kerkhof trekt voorbij. Menschen, waarbij de ontbinding reeds begonnen is in het levende lijf. Gezichten, die u tegengrijnzen, breed en dik opgepoft van de giftige ziekte, met diepe kerven en voren door de huid. De neus is weggekankerd, of bij sommigen hangt hij nog breed en verminkt op 't gelaat. Het bederf knaagde over 't heele lichaam, maar vooral aan handen en voeten, zoodat de mensch gedrochtelijk is. Stompen van armen hangen aan de schouders; en waar de handen nog gespaard blijven, zijn ze toch soms vergaan tot rauwe vleeschballen zonder vel. Vingers, en de teenen aan de voeten zijn alle geheel of gedeeltelijk afgeziekt; anderen houden nog vingerstompen of alleen het ontvleescht geraamte. Ge ziet er ook, waarbij het heele gezicht één groote vreeselijke wond is. Het bloederig vleesch is donkerrood, de oogleden hangen gapend neer, lippen en ooren zijn opgezwollen of reeds afgerot. En daartusschen strompelen manken, éénoogigen, blinden. Is dat de hel niet, die daar voorbijtrekt?

En toch siddert de vreugd door al deze gelederen.

Als in triomftocht trekt de stoet melaatschen door de zonnige vlakte. Meisjes, in witte jurkjes, trippelend van levenspret; jongens in heldere koorhemdjes, met blije fierheid, die straalt op 't gezwollen ouwemannengezicht; koren van zangers en zangsters met bloemen getooid, ijdel op hun fleurige kleeren en zingend, dat het schalt; muzikanten in blauwe uniform; met twee, drie vingers bespelen ze de instrumenten, het mondstuk kleeft op verwrongen, zwerende lippen. Maar ze juichen 't uit in de luide muziek, en valt een stuk lip gevoelloos van de tanden, dan is daar zijn plaatsvervanger, die vlug in de rij schuift. Onder het baldakijn draagt Pater Damiaan het Allerheiligste, en nergens is Jezus meer triumfator dan hier. Groepen van engelen, wierookdragers en bloemenstrooisters begeleiden Hem, met roode, blauwe, groene gewaden om de wanstaltige lijven, met bloemen over de schouders en looverkransen om het hoofd. Geen wil nu achterblijven. Daar zijn er, die zich voortsleepen aan de arm van anderen; blinden willen geleid worden; ongelukkigen kruipen over de grond, zoover ze nog kunnen.

Geen zuiverder liefde-hulde, dan uit de mond van deze verworpelingen. 't Is voor de Liefde-koning, die hen gevolgd is, waar

zijzelf gedwongen kwamen! Ze kennen Hem in het stille tabernakelhuis; ze hebben zoo goed gevoeld, dat God hun zielen liefheeft, ook in dit afzichtelijk lijf, dat ze hun leelijkheid vergaten en zich opsierden als kinderen.

Zoo trok de kleurige stoet als een durend wonder door deze gevloekte vallei. Rechts zong de blauwe Oceaan, links blonk 't hoog gebergte in de tropische zon; voorbij de rijen van melaatschen, die zongen en baden, hieven de palmen hun groene waaiers, geurden de bloemen uit struiken en hagen.— (Naar: Van Kessel. De held van Molokai.)

Zoo heerschte Christus, de Koning, in dit kleine wereldje van ellende. Vreugde had de plaats van goddelooze uitspattingen ingenomen. En toch stierven er dagelijks. Op Molokai was 't sterven bijna een feest geworden; 't was toch zéker voor de melaatschen het heengaan naar een beter leven. En ook hier toonde Pater Damiaan zich de vader der arme ongelukkigen; voor meer dan duizend gestorvenen heeft hij zelf de doodkist gemaakt.

Twaalf jaren was Damiaan nu reeds op Molokai. Op zekere dag kwam hij terug van een reis naar de bisschop. Hij voelde zich niet erg lekker en wilde een warm voetbad nemen. Het water was kokend heet. Toch stak hij de voeten er in. Waarom? Hij wilde zekerheid hebben! Van het heete water voelde hij niets en toch kon hij duidelijk de brandvlekken zien op de huid! Toen wist Pater Damiaan het zeker; hij was zelf melaatsch geworden. Want de gevoelloosheid der ledematen is een zeker teeken van melaatschheid. De dokter bevestigde weldra zijn vermoeden. Voortaan kon dus Damiaan het eiland niet meer verlaten; voorgoed afgesneden was hij van de rest der wereld.

Zijn werk ging de gewone gang. Een bijzondere troost had hij; zijn handen bleven volkomen gezond en gaaf, iets heel bijzonders voor een melaatsche. De H. Mis kon hij dus blijven opdragen. Zijn treurig vooruitzicht was niet de dood, maar de gedachte, dat er niemand was, die 't werk voort zou zetten.

Ook hierin werd voorzien. Onverwachts kwam er hulp. Twee paters kwamen zich bij hem voegen. Later volgden twee broeders en drie zusters Franciscanessen om de zorg voor school en kinderen op zich te nemen.

Nu was alles goed en kon hij gerust sterven. „De melaatschheid maakt mijn weg een beetje korter en rechter naar 't hemelsch Vaderland," schreef hij aan z'n broer.

Vier jaren ongeveer leeft een melaatsche nog na 't eerste optreden der ziekte. Zoo ging 't ook met Pater Damiaan. Zijn dood kwam, als bij alle anderen. Ook zijn vleesch rotte weg, ook bij hem die verschrikkelijke reuk. Toch schreef hij nog: „Och, ik ben altijd nog gelukkig en tevreden; ik voel me wel erg ziek, maar ik verlang toch niets dan de Heilige Wil van God te volbrengen."

Nadat Pater Damiaan gestorven was, begroef men hem naast de kerk onder de boom, waar hij de eerste nacht op Molokai had doorgebracht.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 15. De Held van Molokai (Pater Damiaan).

B. Vragen.

1. In welk land werd Pater Damiaan geboren?
2. In welke Missie-Congregatie werd hij pater?
3. Naar welk missieland reisde hij?
4. Welke ziekte heerschte daar?
5. Op welk eiland waren de zieken bijeengebracht?
6. Hoe lang heeft Pater Damiaan op Molokai gewerkt?

MGR. HAMER.

Voorstelling.

Deze keer gaan we vertellen over een missionaris, die gewerkt heeft in een heel ander deel der wereld dan Petrus Donders en Pater Damiaan, over Mgr. Hamer.

Ferdinand Hamer is geboren te Nijmegen, in hetzelfde jaar als Pater Damiaan (1840). Hij wilde priester worden en ging studeeren op het klein-seminarie te Kuilenburg, daarna te Rijsenburg op 't groot-seminarie. Na zijn priesterwijding gevoelde hij roeping om missionaris te worden.

Er was in 't plaatsje *Scheut* bij Brussel juist een nieuwe missiecongregatie gesticht. Bij deze paters sloot Hamer zich aan; hij was de eerste Nederlandsche Pater van Scheut. Een jaar daarop ging hij naar *China.* Dat is nu nog een land, waar we lang niet

alles van weten. Toen Pater Hamer er aankwam, wist men er zoo goed als niets van. Sinds de wereld bestond, waren er maar heel weinig vreemdelingen in China geweest. Enkele stoutmoedige ontdekkingsreizigers waren er doorgedrongen. En natuurlijk vele missionarissen. Maar succes hadden ze tot dan toe niet erg gehad. De Chineezen hielden niet van buitenlanders en van iets wat uit den vreemde kwam.

Omstreeks 1860, dus eenige jaren voordat Pater Hamer in China landde, hadden de groote Staten, Engeland, Amerika, Frankrijk, de Chineesche regeering gedwongen om buitenlandsche handelslui in het land toe te laten. Deze kooplieden kwamen spoedig en hadden slechts één doel: zooveel mogelijk geld in China te verdienen. In alle groote plaatsen kwamen nu de kantoren en pakhuizen van vreemdelingen. Dat was schijnbaar nog niet genoeg, want de groote staten hebben ieder een haven aan de Chineesche kust in handen trachten te krijgen.

Nu moesten de meeste Chineezen heelemaal niets meer van de vreemdelingen hebben. Er was niet veel noodig om de haat te doen uitbarsten.

Maar niet alle Westerlingen kwamen naar China om er rijk te worden aan geld. De missionarissen gingen er heen om wat te geven, 't kostbaarste wat de menschen hebben: 't Katholieke Geloof.

De Chineezen maakten geen onderscheid tusschen kooplui en paters. We zullen straks hooren welke vreeselijke gevolgen dat had.

Pater Hamer werkte met vele andere missionarissen niet in de groote steden, maar op 't platte land, ver van de zee in de binnenlanden van China. Hun onvermoeide arbeid had goede resultaten. Na dertig jaren waren er al een half millioen christenen.

Dat lijkt veel, maar 't is in werkelijkheid weinig, als men weet, dat China toen ruim 300 millioen inwoners telde. Dus één op de zeshonderd was Katholiek. Toen waren er natuurlijk al meer paters. Er waren zelfs al enkele Chineesche priesters. En de oudste missionarissen waren missie-bisschop geworden. Zoo ook Pater Hamer, die we dus voortaan Mgr. Hamer noemen.

Toen hij reeds dertig jaren in China was, ontstond er in dat land een geheimzinnige bond. Wat er de bedoeling van was, wist men niet. Wel zag men er iets van, namelijk boksoefeningen. Men zou het dus kunnen noemen een sportvereeniging. Spoedig

waren de leden bekend onder de naam *Boksers*. Ze vergaderden het liefst in de schemering, op de hof van een boerderij, of op de zolder, soms ook op de marktpleinen. Allerlei geheimzinnige godsdienstige plechtigheden werden gehouden. 't Doel daarvan was vooral te maken, dat de deelnemers onkwetsbaar waren. Dan begon de bokspartij, maar niet zooals het hier geschiedt. Bij de Boksers liepen twee groepen op elkaar in, sprongen en krioelden dooreen, vielen verwoed aan, wendden zich om, maar alles zonder elkaar te raken. 't Ging er dus bij deze bokswedstrijd om, wie ondanks alle rumoer en beweging zijn tegenstander niet trof.

Wanneer dan de leden moe en afgemat waren, begon de voorzitter hen toe te spreken en hitste hen op tegen de vreemdelingen. Op de duur kwam er zoo in China een toestand van onrust, van aangewakkerde haat tegen alles wat niet Chinees was. Zelfs 't keizerlijk hof begunstigde deze beweging der Boksers.

Omstreeks 't jaar 1900 (dus nog niet zoo lang geleden) brak de strijd uit. De kooplui, die aanleiding gaven tot de woede der Chineezen, werden beschermd in de Europeesche wijken der Chineesche steden door gewapende manschappen. Maar de missionarissen waren onbeschermd. Zij hadden de geweldige aanval weerloos te verduren. Onder hen was ook Mgr. Hamer.

Mgr. Hamer was toen bisschop in een streek, die Mongolië heette. Een der steden van die Chineesche provincie was zijn woonplaats. Daar stond zijn kapel, school en weeshuis, waar inlandsche zusters de zorg hadden over een groep weesmeisjes.

Het stadje zelf was geheel Christen. Door een zwakke wal met houten palen was de stad versterkt tegen aanvallen van rooverbenden, die China onveilig maakten. Maar wat zou dit vermogen tegen de talrijke Boksers.

Inmiddels kwamen dezen hoe langer hoe dichter bij. Reeds stelden vluchtelingen zich bij Mgr. Hamer in veiligheid. Want ook de Chineesche christenen werden vervolgd. Alles wat uit den vreemde kwam, was slecht; dus ook hun godsdienst, redeneerden de Boksers. Daarom: wee degene onder de Chineezen, welke die vreemde Godsdienst aanhingen!

Mgr. Hamer riep alle priesters van zijn streek bijeen om te beraadslagen. Allen kwamen tot de conclusie, dat verdediging volkomen nutteloos was.

Toen bad de bisschop in z'n kapel en trad weer in de vergadering. Hij was tot het offer van zijn leven besloten en sprak tot zijn priesters: „Gaat allen weg, probeert te ontkomen. Mijn leven is ten einde, ik wil bij mijn Christenen blijven. Gij zijt nog jong en kunt veel doen voor de uitbreiding van 't Heilig Geloof. Als de tijden weer rustig zijn, kunt ge op ons graf het werk weer voortzetten."

Daarop vertrokken de zes gezellen en vluchtten. Dat is niet erg dapper, zal menigeen zeggen. Maar God wil ook niet, dat wij ons leven noodeloos opofferen. En Mgr. Hamer had gelijk. Menschelijkerwijs gesproken konden de zes missionarissen nog zooveel goeds doen. Daarom beval hij als Missie-overste. Zijn priesters hadden te gehoorzamen, ofschoon ze graag wilden blijven.

En hijzelf dan? Offerde hij zich dan niet noodeloos op? Zeker niet. Er moest iemand bij de christenen blijven om hen te helpen en moed in te spreken; anders zouden er velen wellicht afvallig worden. Mgr. Hamer koos voor dit werk zichzelf en gaf als een goed herder zijn leven voor z'n schapen.

Veertien dagen duurde 't nog, voordat de Boksers hier verschenen. In de strijd om de omliggende dorpen was hun razernij ten top gestegen. Weldra volgde nu ook de aanval op de stad van Mgr Hamer. Dapper hebben de Christenen zich verdedigd. Maar 't baatte niet tegen zoo'n overmacht! Spoedig lagen alle verdedigers gesneuveld of zwaar gewond neer. Nu snelden de roovers de stad in; een gruwelijke brand- en moordpartij ving aan. De zusters, weesmeisjes en vele vrouwen hadden zich vereenigd op de binnenplaats van 't weeshuis. Ze werden door de Boksers ontdekt. Niemand ontsnapte; ze werden vermoord of weggevoerd in slavernij.

Intusschen waren de moordenaars het huis van de bisschop binnengedrongen. Zij vonden hem in Misgewaad aan de trappen van 't altaar. Daar wachtte hij, tot men ook hem zou dooden.

Dat was echter niet de bedoeling der beulen. Ze trokken hem de kleeren van 't lijf en sleurden hem naar buiten. Met een mes werden stukken vleesch uit zijn rug gesneden tot op een rib. Nu haalden ze een ketting achter die rib langs en bonden hem zoo aan een paal vast tot groot vermaak en bespotting der geheele bende.

Toen de moordpartij geëindigd en de stad geplunderd was, trokken de Boksers verder. Mgr. Hamer werd losgemaakt en op een kar gesmeten. Hij moest knielen op puntige ijzers; boven zijn hals hingen ze een sabel. Bij de minste beweging der hotsende kar drongen ijzerpunten en sabel 't vleesch binnen.

Intusschen bad de bisschop voortdurend; daarin zocht hij z'n kracht. Maar dat zagen de beulen ook wel. Ze sloegen hem op de mond en hieuwen zijn rechterhand af, omdat hij daarin een rozenkrans hield.

Drie dagen lang werd hij nu verder gepijnigd.

't Is niet te vertellen wat de moedige martelaar allemaal geleden heeft.

Toen trok men hem aan een strop om z'n hals naar buiten. Daar was een brandstapel opgericht; het vuur zou een einde maken aan dit ontzettend lijden. Maar de houtmijt verkoolde en nog was de martelaar niet dood. Men kapte hem de voeten af en daarna scheidden eenige zwaardslagen het hoofd van de romp. Mgr. Hamer was martelaar en bij O. L. Heer had de missie een groote voorspreker gekregen.

In zijn geboorteplaats Nijmegen richtte men een standbeeld voor hem op.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 16. De goede Herder geeft Zijn leven voor zijn schapen. (Mgr. Hamer).

B. Vragen.

1. Waar werd Mgr. Hamer geboren?
2. In welke missie-congregatie trad hij?
3. Naar welk land trok hij als missionaris?
4. Wat werd hij daar?
5. Welke menschen in China gingen vechten tegen de Westerlingen?
6. Wie hadden 't meest van hen te verduren?
7. Waarom ook de Chineesche Christenen?
8. Kun je vertellen, hoe Mgr. Hamer ter dood gebracht werd?
9. Hoe lang is dat ongeveer geleden?

Vijfde leerjaar.

MISSIONARISSEN IN ONZE KOLONIËN.

Inleiding.

In dit leerjaar krijgen we dus meer systematischer de missie in de Oost en de West.

Tijdens de Republiek was ook daar de uitoefening van de Katholieke Godsdienst verboden. De Fransche tijd bracht in Indië de eerste missionarissen. De uitbreiding der Kerk in Oost-Indië kunnen we tamelijk goed volgen in 't mooie leven van *Pater le Cocq d'Armandville.* Een der groote moeilijkheden lag daar in de verbindingen te land en te water.

De missie in Curaçao had in *Mgr. Niewindt* een krachtige grondlegger, die zich dapper heensloeg door alle tegenwerking.

De repetitie der missionarislevens uit de vierde klas maakt het vijftal punten-om-te-onthouden alweer vol.

We kunnen in dit leerjaar waarschijnlijk maar één „lees"-les vrij maken voor dit hoofdstuk. Daar is dan ook in 't leesboek op gerekend.

Voorstelling.

't Is al tamelijk lang geleden, dat we gesproken hebben over de Nederlanders in Indië. Toen leerden we, dat de Oost-Indische Compagnie alle andere mededingers verdreef, maar ook de Katholieke missie geheel vernietigde. Evenals in Nederland werd ook in Indië de verdere uitoefening van onze Godsdienst verboden.

Wanneer werd dit anders? In de Fransche tijd. Toen kwam in Nederland vrijheid van godsdienst; ook in Indië. Aan de Gouverneur-Generaal werden de volgende voorschriften gegeven:

1. Hij moet zorgen, dat de eeredienst met orde en betamelijkheid wordt uitgeoefend en aan alle gezindten, zonder eenig onderscheid, zijn bescherming verleenen;

2. Hij moet zorgen, dat aan alle gezindten de uitoefening van hun Godsdienst vrij staat onder de noodige bepalingen tot wering van wanorde.

't Was dan ook nog in de Fransche tijd, dat er vier missionarissen kort achter elkaar naar Java vertrokken. Zij vestigden zich in de drie voor Nederlanders voornaamste plaatsen, Batavia,

Semarang, Soerabaja; terwijl één van hen het bestuur over deze nieuwe missie voerde. Langzamerhand breidde zich 't aantal priesters uit. Allen waren wereldgeestelijken. Door deze toename was het mogelijk ook naar de andere Indische eilanden priesters te zenden.

Na veertig jaren oordeelde de Paus het noodig een bisschop in Ned. Indië te hebben. Deze zou wonen in Batavia; hij kreeg de titel van Apostolisch Vicaris.

Weer later kwamen de Paters Jesuieten helpen. Dezen zijn toen in grooten getale gekomen. Over één van hen, Pater Le Cocq d'Armandville zullen we wat meer gaan vertellen.

Op 't bord: 1. In de Fransche tijd kwam ook in Indië vrijheid van Godsdienst.

Pater Le Cocq werd geboren in 1845 te Delft. Op twintigjarige leeftijd trad hij in de orde der Jesuieten. In Frankrijk studeerde hij verder voor priester. Hij maakte hier een groote oorlog mee tusschen Frankrijk en Duitschland. Ook de Fransche Paters en en Broeders moesten ten oorlog trekken. Daarom kreeg Broeder Le Cocq de opdracht om de ziekenbroeder van 't klooster te vervangen. 't Kloosterziekenhuis deed ook dienst als gewondenhospitaal. Hij deed hierdoor veel ondervinding op van ziekten en geneesmiddelen. Later heeft hij er in de missie veel profijt van gehad.

Toen Le Cocq weer in Nederland terugkwam als priester, begon hij roeping te gevoelen voor het missie-leven. In 1878 werd hij door zijn oversten naar Oost-Indië gezonden.

Door de Apostolische Vicaris werd Pater Le Cocq benoemd tot Pastoor te *Semarang*. (Pastoor zegt men in Indië tegen elke priester). In deze plaats beperkte de missie zich tot de Europeanen en eenige Chineezen. Maar de parochies waren zoo ontzettend uitgestrekt.

Pater Le Cocq schrok hiervoor niet terug en begon met volle kracht het werk. Dat viel echter niet mee; de warmte bezorgde hem menige kwade dag. De preek op Zondagmorgen doorweekte z'n kleeren van zweet. De geweldige Indische regenbuien konden hem niet tegenhouden de parochianen te bezoeken. Deze onachtzaamheid kwam hem duur te staan: een Nederlander moet zich in Indië nu eenmaal in acht nemen. Eenige maanden moest

de pater rust houden in een gezonde bergstreek. Toen begon hij weer, maar gebruikte nu, behalve z'n goede hart, ook z'n helder verstand. Daardoor kon hij het volhouden. Na twee jaar was hij voldoende aan 't tropische klimaat gewend en nu volgde z'n overplaatsing naar 't eiland *Flores*, als opvolger van de doodzieke pastoor van 't plaatsje *Maumerie.*

Op Flores waren twee Katholieke missiestaties: Larantoeka, op de uiterste Oostpunt, en Maumerie aan de Noordkust van 't eiland op ongeveer één derde der kustlengte vanaf Larantoeka.

De bevolking van Maumerie had al spoedig in de gaten, dat Pater Le Cocq een goede dokter was. Van 's morgens vier tot 's avonds elf uur was de missionaris in de weer voor zielzorg en onderrichting aan kinderen en volwassenen en deed hij groote tochten te paard in de brandende zon over bergen en rivieren. Steeds had hij geneesmiddelen bij zich. Als hij nu in de dorpjes zieken hielp, dan won hij achting en aanzien bij de inboorlingen. En daarom luisterden ze ook naar zijn verhalen, over O. L. Heer en de hemel, over de slechtheid van de zonde.

We kunnen begrijpen, dat dit heel zwaar werk was, en het veel vergde van de krachten van deze harde werker.

Zoo zat Pater Le Cocq een keer voor een zeer moeilijk geval. Er brak een ziekte te Maumerie uit, die zich kenmerkte door een zeer kwaadaardige koorts. De Pater was er zelf niet vrij van. En de geneesmiddelen raakten op.

Nu geschiedde dit in 't slechte, stormachtige jaargetijde, dat in Indië genoemd wordt de Westmoesson. Dan was Maumerie geheel afgesloten van de wereld. Over land ging 't ook haast niet wegens 't ontbreken van begaanbare wegen.

Pastoor Le Cocq wilde de tocht naar Larantoeka wagen. Want z'n aanzien, en dus zijn missie-succes, stond op 't spel. Met een inlandsche prauw kon men niet over zee komen in zulk een storm. Dat kon alleen met een sampan, een uitgeholde boomstam. De Pater leende zoo'n bootje; hij kreeg met moeite vier roeiers en toen moest hij maar zien er te komen.

—„De heenreis ging nog; de wind was mee, en na vier dagen werd Le Cocq, druipnat en doodziek te Larantoeka aan land gedragen. 's Anderendaags wilde hij weer terug, maar een geweldige storm belette het hem. Na tien dagen ongeduldig wachten kon

het gewaagd worden; de gezaghebber had zijn eigen vaartuig laten gereed maken en Le Cocq dankte God, toen hij eindelijk op de terugweg was. Het begin was weer voorspoedig, maar ongeveer halfweg boden storm en stroom zoo hardnekkige tegenstand, dat men na lang worstelen wel genoodzaakt was terug te keeren. Twee dagen later lag hij weer voor Larantoeka. Nu dankte Le Cocq de gezaghebber voor zijn boot, liet de zwakke sampan weer in orde brengen, en de reis begon opnieuw. Drie dagen ging het goed; toen stak de storm op, en dwong hem een baai binnen te loopen en aan wal te gaan. Na een nacht in wind en regen op het open strand, wilde hij opnieuw de zee in; maar de golven stegen zoo hoog, dat de roeiers, vreezend met de beminde Pastoor te vergaan, uit eigen beweging landwaarts keerden. Le Cocq verweet hun deze lafheid, doch begreep tenslotte, toen een golf de sampan voor tweederde met water vulde, dat het roekeloos was verder te roeien. Wat nu? Men beproefde over land verder te trekken; met een bijl moest de weg door het bosch worden opengekapt; dan weer liep men tot de middel door het water over scherpe strandsteenen. Eén nacht werd nog in de regen doorgebracht, een tweede bij een bergbewoner, toen was men over een schiereilandje heen. Met bloedende, gezwollen voeten en felle koorts zette Le Cocq zich opnieuw in een gehuurde sampan; maar nog was de beproeving niet ten einde. Een geweldig onweer brak los. Slechts met uiterste krachtsinspanning gelukte het aan de van kou verstijfde Pastoor door scheppen het water uit de boot te houden. Eindelijk, na een nacht en een volle dag in de sampan gezeten te hebben, bereikte men Maumerie. Negentien dagen had dit uitstapje om medicijnen geduurd."— (Xaveriana, derde reeks, no. 2).

Hierbij moeten we vooral bedenken, dat het geheel niet de plicht van Pater Le Cocq was om voor medicijnen te zorgen. Hij deed 't echter om door middel van de zorg voor 't lichaam ook de zielen te kunnen helpen: voor de redding der zielen had hij deze moeilijke reis graag over.

Toch greep zulk een leven z'n gezondheid sterk aan. Een half jaar later lag hij in stervensgevaar aan buikloop en koorts. Gelukkig knapte hij in zooverre op, dat hij de reis naar Java kon ondernemen voor verder herstel. Zóó dicht was hij echter bij de dood

geweest, dat de Pastoor van Larantoeka had geschreven: „Pastoor Le Cocq is stervende; zal al wel dood zijn, als ik U dit schrijf." Twee maanden waren er nu noodig om hem weer op krachten te doen komen. Daarna moest hij voor de bisschop een reis maken over Celebes. Na zeven maanden kwam hij gezond weer op Flores terug.

Nu begon de ijverige missionaris rond te zien naar uitbreiding van zijn Missie. Aan de zuidkust van Flores, tegenover Maumerie, lag 't plaatsje *Sikka*. Daarheen begaf hij zich en liet z'n vorige standplaats over aan twee opvolgers. Zelf schreef hij over 't volk van Sikka: „Een onmogelijke plaats en een onbeschaafd volk, dat niets geeft om een menschenleven en stelen als gewoon bedrijf uitoefent." Te paard deed hij hier verkenningstochten in de omtrek en doopte vele kinderen. Allerlei avonturen beleefde hij. Enkele malen leed hij schipbreuk, toen hij de kust langs voer in een sampan. Dan moest hij over land terug, uren en uren loopen, waarbij hij gebrek leed aan voedsel. „Gelukkig kan ik goed zwemmen; we springen eenvoudig over boord, als de sampan omslaat of op de rots vastloopt, en scheppen wat we kunnen om hem vlot te krijgen. Is 't ding leeg, dan er weer in; en hebben we droge kleeren bij ons, dan trekken we ze aan of laten het anders maar aan 't lieve zonnetje over!"

In Sikka ging het als in Maumerie; veel zorg voor zieken; veel praten over alles en nog wat, op geschikte oogenblikken ook over het H. Geloof. Hij bouwde er een kerk, „een stal, waar Hollandsche koeien niet eens in zouden willen!", schreef hij. Zelf bakte hij de 200000 steenen, die noodig waren.

Er dreigde oorlog in deze streek. De lui van Sikka waren in strijd geraakt met een bergstam. 't Was bijna zeker de schuld der bergbewoners, woeste gevaarlijke menschen. De Pater er heen. Onbevreesd komt hij tot midden in hun dorp, spreekt met de hoofdman en de vrede was gesloten. „Toewan is in mijn huis gekomen; ik ben bang geworden; ik vecht niet meer; laat die van Sikka nu maar gerust hier komen", sprak het stamhoofd. Nu kon meteen hier Christus' rijk gevestigd worden. Zeventien kampongs werden binnen enkele maanden bezocht; 325 kinderen gedoopt: 't gevolg van katholiek vredeswerk.

Eenige professoren van de Hoogeschool te Utrecht waren in

Sikka gekomen op studiereis. Zij getuigden van Pastoor Le Cocq: „We zouden ook in 't vervolg de buitengewone geestkracht leeren bewonderen van deze wakkere man, die hier door geenerlei teleurstelling ontmoedigd zijn beschavingswerk voortzet."

De resident van Timor bestuurde ook het eiland Flores. Deze Nederlander kon blijkbaar niet velen, dat de Roomsche missie zoo'n goed resultaat opleverde. Hij probeerde daarom de Paters in de wielen te rijden. De radja van Sikka werd bij hem ontboden en kreeg 't volgende te hooren: „De Sikkaneezen moeten niet naar de Pastoor luisteren, want deze heeft buiten zijn kerk niets te zeggen." De radja gaf zeer nuchter ten antwoord: „O, groote heer, wanneer wij niet de Pastoor waren gevolgd en niet hadden gedaan, wat hij ons leerde, dan zoudt gij hier niet zoo gemakkelijk aan land zijn gekomen en nu zooveel praats niet hebben".

Tien jaar is Pater Le Cocq d'Armandville op Flores werkzaam geweest. Toen werd hij door de Apostolische Vicaris te Batavia aangewezen om een nieuwe missie te beproeven op het eiland *Ceram* of omgeving.

Nu bleek pas, hoe bemind hij was op Flores. —Toen zijn aanstaand vertrek bekend werd, was het alsof een algemeene ramp over het volk was neergekomen. De gansche dag zaten de arme menschen stil te staren voor het huis van de Pastoor. Nu en dan klonk er luid geklaag en gesnik. De toestand was verschrikkelijk voor Le Cocq. Bovenmenschelijke kracht werd van hem gevorderd in die vreeselijke dagen. Bij een afscheidsbezoek te Lio, de plaats in de bergen, die zich nu geheel wilde bekeeren, riep een hoofdman al de zijnen bij elkaar: „Komt," zegt hij, „gaat om hem heen zitten, en kijkt hem nog eens goed aan; 't is voor het laatst. Voor ons is het alsof hij gaat sterven." Anderen zeiden: „Heer, de menschen van Sikka waren wild: gij hebt ze getemd; de mannen van Lio waren nog veel wilder; en ook hen hebt gij getemd; en nu gaat gij ons verlaten!" Toen werd het de priester te machtig; hij drukte allen zwijgend de hand, en reed weg. Hartverscheurend was 't afscheid te Maumerie. Vele honderden uit Sikka en Lio en andere kampongs waren hem vijf uur gaans daarheen gevolgd. De gansche dag zaten ze daar zonder aan eten te denken. En toen Le Cocq zelf ze in de gelegenheid stelde hun eten te bereiden, antwoordden ze: „Wie zou er kunnen eten,

als zijn vader weggaat!" Dan kwam de sloep, die hem naar de boot bracht. Voorgoed hadden ze hem verloren, die heel zijn kracht en al de talenten zijner groote en edelmoedige ziel voor hen had besteed.

Te Larantoeka, bij zijn medebroeders, stortte hij zijn overkropt gemoed uit. Tranen vloeiden over het magere, afgetobde gelaat: „'t Is zoo hard zijn kudde te moeten verlaten, en ik ben zoo zwak..... Maar al zou een nog grooter offer van mij gevraagd worden, ik zou gehoorzamen!" Waarlijk, hij paarde weergalooze energie aan heldhaftige plichtsbetrachting.— (Xaveriana, derde reeks, n°. 2).

Op Ceram zelf had Pater Le Cocq geen succes. Er woonden heel weinig menschen; 't was bovendien slecht volk. Eens moest hij een zieke bezoeken op zeventien uur afstand. Daarover deed hij vier en een halve dag. Op die tocht kwam hij niemand tegen en had hij slechts één huis gezien. 't Resultaat was wel de genezing van de zieke, zonder hem echter te kunnen bekeeren.

Ontzettend had de missionaris op dit eiland te lijden. Eens zelfs werd hij getroffen door een zonnesteek, die gepaard ging met een verlamming zijner ledematen. Hij voelde zijn einde naderen. Toen nam hij zijn toevlucht tot een laatste paardemiddel. Hij liet zich door twee inlanders met zeer eenvoudige instrumenten 't hoofd geheel kaal scheren. 't Was een barbaarsche pijn, erkende hij later. Toen liet hij 't hoofd nat houden met alcohol en bewaaien. Dat gaf koelte en werkelijk genas de Pastoor weer.

Omdat op Ceram geen menschen genoeg woonden, bezocht Le Cocq 't groote eiland *Nieuw-Guinea.* Om de beurt bleef hij voortaan beide gebieden bezoeken. Ontzettend hard werken was dit. Eens werd hij na een overtocht bijna dood aan wal gedragen; de maag kon geen voedsel meer verduren; duizelingen dreigden hem tegen de grond te slaan. Daar zat hij toen eenige dagen onder een bladerententje.

Toch zou de dood nog op onverwachte wijze komen. Pater Le Cocq moest op bevel van de Overste naar Java om te herstellen. Voor 't laatst zou hij een inspectie-tocht gaan maken langs de kust. Hij vond er een streek, waar ongeveer vierduizend menschen woonden, die zeer vriendelijk waren voor hem. Toen hij hier vertrok, stond de zee hol; maar wat zou dit! Hij had zich wel

in woedender zeeën gewaagd. Met z'n misdienaar gaat hij in de roeiboot, waar de roeiers reeds wachten. Eenige tijd gaat het goed. Plotseling slaat een geweldige golf over de boot, een angstkreet..... en allen liggen in zee. Pater Le Cocq grijpt 't kind en tracht zwemmende land te bereiken. De anderen zien hem met forsche slagen al een eind voor hen uit. Als ze de oever bereiken, bespeuren ze echter alleen de kleine jongen, die niets weet te doen, dan te wijzen naar de zee, die Pater Le Cocq verzwolgen heeft. Hoe? Dat weet niemand. Geen spoor heeft men meer van hem gevonden.

Op 't bord: 2. Pater Le Cocq d'Armandville S.J. werkte als missionaris op Flores, Ceram en Nieuw-Guinea († 1896).

Ook in de andere koloniën van Nederland waren missionarissen gekomen. Op Curaçao met omringende eilanden was ook vrijheid van godsdienst afgekondigd, maar de toestand was er zeer eigenaardig. Eenige katholieken hadden zichzelf uitgeroepen tot kerkbestuur en de aanwezige priester kon er niets tegen doen.

Toen kwam in 1824 op Curaçao de Amsterdamsche pastoor *M.J. Niewindt.* Hij kwam met z'n kapelaan.

De toestand in de kolonie was allertreurigst. Het arbeidsterrein omvatte zes eilanden, die samen ongeveer zoo groot zijn als het dertigste deel van ons land. Er was maar één kerk, n.l. in Willemstad, de hoofdplaats. Priesters waren er niet geweest; na 1800 was er een enkele keer één aanwezig. 't Gevolg was, dat de meeste katholieken een heidensche levenswijze volgden. Slechts tweeduizend vervulden hun paaschplicht.

Beide missionarissen begonnen in de hoofdstad met 't geven van catechismus-lessen. Want eerst moesten de gedoopten weer gebracht worden tot het nakomen hunner plichten.

Toen er langzamerhand eenige priesters uit Nederland bij kwamen, konden ook op de andere vijf eilanden parochies gesticht worden. Zooveel vooruitgang vertoonde de missie van Curaçao, dat Pastoor Niewindt benoemd werd tot Apostolisch Vicaris; hij vertrok naar Nederland om tot bisschop gewijd te worden. Met veel geld, zeven missionarissen en twee zusters kwam hij terug.

Bedelen kon Mgr. Niewindt goed. Hij schreef brieven naar Holland en ontving ook geld van een missievereeniging te Parijs.

Nu kon hij zijn missie voorzien van 't hoognoodige: kerkjes, scholen, wees- en ziekenhuizen.

Het begon met schooltjes. Dat ging toen niet zoo gemakkelijk. Er moest eerst verlof gevraagd worden aan het bestuur. Dit weigerde, zoodat de bisschop in Nederland zelf alle mogelijke hulp moest zoeken om toestemming van de regeering te krijgen. Deze toestemming kwam. Maar voor elke school opnieuw moest deze gevraagd worden. Daarbij bleek, dat 't bestuur van Curaçao fel gekant was tegen de katholieken. Alle middelen namen de papenhaters te baat om de bisschop en zijn helpers te bespotten en in 'n kwaad daglicht te stellen. Protestanten en vrijmetselaars ruiden de onwetende menschen op, dreven de spot met de bisschoppelijke waardigheid en scholden Mgr. Niewindt zelfs uit voor rustverstoorder. De gouverneur van Curaçao trachtte door allerlei kleingeestige bepalingen de missie-scholen dwars te zitten en hij begunstigde juist de oprichting van alle andere soorten scholen. En dat terwijl de Roomsche geen cent kosten aan het koloniale bestuur. Alle uitgaven moest Mgr. zelf bekostigen, de grond, de bouw, het onderhoud, de overtocht van twaalf zusters en hun verdere levensonderhoud. Schoolgeld vroeg hij zoo goed als niet; van de 500 kinderen waren er 400 gratis op school. Vooral dus de armen kwamen op zijn scholen.

Op de duur kreeg toch elke pastoor z'n kerk en school. De Kerk ging in Curaçao bloeien. Toen Mgr. Niewindt stierf, waren er bijna 25000 katholieken, 20 priesters met 14 kerken en 3 kapellen; er gingen samen op bewaar- en lagere scholen bijna tweeduizend kinderen.

De eilanden waren niet erg welvarend, zoodat er zelfs hongersnood voorkwam. Honderden weezen verkeerden in kommervolle omstandigheden; een weeshuis werd daarom gebouwd. Talrijke zieken en zwakken leefden hopeloos voort; een hospitaal werd voor hen opgericht. Ook melaatschen waren er; voor deze ongelukkigen bouwde Mgr. een apart ziekenhuis. Al deze inrichtingen werden bediend door Nederlandsche zusters. Dit alles is kort gezegd, maar hoeveel zorgen Mgr. Niewindt er voor heeft gehad, zal niemand navertellen. En dat onder voortdurende tegenwerking der niet-katholieken.

De grootste roem van deze edele kerkvoogd licht wellicht in

zijn eindelooze zorg voor de negerslaven. Op de plantages (wat zijn dat?) werd het werk verricht door negers, die als slaaf in dienst der plantagehouders waren. Deze negers hadden totaal geen rechten. Ze mochten geen godsdienst hebben; tenminste 't was aan de missionarissen verboden de slaven 't Evangelie te brengen. Dat hebben we 't vorige jaar ook gehoord in 't Leven van de Z. Petrus Donders, in Suriname. Ook onderwijs mocht aan de arme zwarten niet gegeven worden; „'t was immers minderwaardig volk, waaraan alle moeite toch maar verknoeid was!"

Aan deze evenmenschen, die ondanks hun zwarte lichaam toch een blanke ziel konden hebben, wijdde Mgr. Niewindt een zeer groot deel van zijn krachten. Ze maakten het derde deel der bevolking uit. Het bestuur der kolonie trok zich niet alleen van godsdienst en onderwijs, maar ook van de lichamelijke toestand der slaven niets aan. Voortdurend hamerde echter Mgr. Niewindt op hetzelfde aambeeld: de slaven dienen vrij te zijn, ze zijn ook menschen, ze behooren een beter lot te hebben, hun kinderen moeten onderwijs volgen, allen moeten ze tot christenen gemaakt worden.

Er waren in die jaren nog meer edele menschen, die de slavernij wilden opheffen; onder hen neemt Curaçao's eerste bisschop een zeer vooraanstaande plaats in. Hun streven is met goede uitslag beloond. In 1863 werd de slavernij in onze koloniën opgeheven.

Mgr. Niewindt heeft dit niet meer beleefd. In 1860 is hij gestorven. Zijn grootste triomf is wel, dat de afkondiging van de opheffing der slavernij geschiedde tijdens de plechtige Hoogmis in de katholieke kerk van Willemstad. De Protestantsche gouverneur en de voornaamste inwoners van Curaçao waren daarbij tegenwoordig.

Op 't bord: 3. Mgr. Niewindt stichtte de Missie op Curaçao. Hij was er de grondlegger van het volksonderwijs en de ijverige strijder voor de opheffing der slavernij († 1860).

In de andere Nederlandsche kolonie Suriname in Amerika waren ook missionarissen. Over één van hen hebben we iets geleerd in de vierde klas. Dat was de Zalige *Petrus Donders*, de apostel der melaatschen. Wie kent nog een missionaris, die onder deze

ongelukkigen gewerkt heeft? Dat is *Pater Damiaan*, de „held van Molokai".

We kunnen hier de leerstof uit de vierde klas repeteeren.

Op 't bord: 4. Helden-missionarissen der melaatschen waren Zalige Petrus Donders in Suriname († 1887) en Pater Damiaan in Hawai († 1889).

Nu komt aan de beurt om te repeteeren het werk en de marteldood van Nederland's laatste martelaar *Mgr. Hamer.*

Op 't bord: 5. 1900. Mgr. Hamer werd vermoord door de Boksers in China.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 31. Helden in Oost en West.
B. Vragen. Leerboekje, les 28. Nederlandsche missionarissen.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 28.

XVIII. ONZE KONINGEN.

Veel kunnen we in het vierde leerjaar ook over dit tijdvak niet zeggen. Zelfs de vijfde-klasseleerlingen achten we niët in staat om te begrijpen: 't Josephisme van Willem I, Liberalisme, Socialisme, Coalitie.....

In de vierde klas bepalen we ons dus weer tot eenige hoofdmomenten, die begrijpelijk zijn; eenige feiten, die tot deze leerlingen spreken: iets uit onze economische geschiedenis, 't herstel der hiërarchie, om daarna de leerstof dezer klas te sluiten met 'n woordje over koningin Wilhelmina.

Het volgend jaar geeft ons meer te bespreken. We verdeelen deze stof in twee lessen: over de koopman-koning Willem I en over 't herstel der bisschopszetels; dit laatste sluit aan bij de onderwerpen, die vanaf 1588 de inhoud onzer lessen vormden.

Vierde leerjaar.

Inleiding.

De leerlingen van dit leerjaar kennen voldoende van de aardrijkskunde van Nederland om nu reeds iets mede te deelen uit 't werk van koning Willem I aangaande de welvaart van ons land. 't Zal zich nog bepalen tot kanalen, spoorwegen en industrieën. Over de vereeniging van Holland met België behoeft niet gesproken te worden.

Het herstel der Hiërarchie moet in dit leerjaar aansluiten bij de les over Sasbout Vosmeer en zijn tijd. De naam van Mgr. Zwijsen wordt hier geleerd.

De leesles, welke nu gelezen wordt, zal een beschrijving bevatten van de kinderhulde aan H. M. de Koningin, bij Haar Zilveren Kroningsfeest, op het Malieveld te Den Haag.

Voorstelling.

Ongeveer honderd jaar geleden werd ons land een koninkrijk. Toen regeerde er dus een koning. Die vorst was *Willem I van Oranje-Nassau.* Hij heeft zich zeer ingespannen om de welvaart van Nederland te vergrooten. Ons land was op de eerste plaats

een handelsland. Amsterdam was van ouds reeds wereldhaven.

De koning moest nu zorgen, dat Nederland niet bij andere landen achter bleef. Want er kwamen stoomschepen, locomotieven, telegraaf, telefoon en meer dergelijke nieuwe uitvindingen.

Hij gaf daarom last tot het graven van nieuwe kanalen, noodig wegens het grooter worden der handelsschepen. Het Noord-Hollandsch en 't Voornsche kanaal gaven aan onze groote havens nieuwe toegangen naar zee. Later zijn weer andere kanalen gegraven; dat waren 't Noordzeekanaal en de Nieuwe Waterweg; onder de kleinzoon van Willem I, *koning Willem III*, kwamen deze werken tot stand.

Tijdens Willem I werd in Engeland de spoortrein uitgevonden. In vele landen werden nu spoorwegen aangelegd. Ook onze koning zag het belang ervan in. Daarom heeft hij gezorgd voor de aanleg van onze eerste spoorbaan, van Amsterdam naar Haarlem.

Zijn opvolger was z'n zoon, *koning Willem II*. Deze was de Katholieke Nederlanders zeer vriendelijk gezind. Vroeger hebben we geleerd, hoe de Katholieken niet hun godsdienstoefeningen mochten houden. Bisschoppen werden niet meer toegelaten. Het hoofd der Kerk in Nederland, Sasbout Vosmeer, werd zelfs achtervolgd door de politie. Daarover hebben we al eens een lesje gelezen.

Langzamerhand kwam hierin verandering. Maar hun Kerk inrichten, zooals ze zelf wilden, mochten de katholieken nog niet.

Koning Willem II heeft een zeer belangrijke wet laten maken. Daarin stond ook, dat alle Nederlanders, dus ook de katholieken vrij waren in godsdienstzaken en dat de regeering zich daarmee niet meer zou bemoeien.

De Paus heeft van deze wet gebruik gemaakt om iets heel goeds in Nederland tot stand te brengen. Hij stelde in ons land vijf bisdommen in. De bisschoppen, die daarvoor gewijd werden, gingen wonen in plaatsen, die vroeger ook reeds hoofdplaatsen van een bisdom geweest waren. *Mgr. Johannes Zwijsen*, de vroegere pastoor van Tilburg, werd aartsbisschop van Utrecht.

Men noemt dit het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in Nederland. Hiërarchie beteekent kerkelijk bestuur; men spreekt van herstel, omdat de Kerk in ons land vroeger ook honderden jaren door bisschoppen bestuurd werd.

De aanstelling der nieuwe Bisschoppen had niet meer plaats

onder koning Willem II, maar onder zijn zoon, *Willem III.* Deze regeerde in ons land ruim veertig jaren. Veel is er toen gebeurd, waar we later wel meer van hooren.

Toen koning Willem III stierf, had hij slechts één dochter, die toen koningin van Nederland werd. Dat is *koningin Wilhelmina,* die ons land nu nog bestuurt. Zij is dus onze rechtmatige vorstin. Dit staat ook in de voornaamste wet van ons land, in de grondwet.

Het Nederlandsche volk weet, dat de Oranjevorsten veel voor 't land over hebben. In tal van moeilijke omstandigheden heeft ook koningin Wilhelmina dit getoond; in de tijd van de groote wereldoorlog, waar je vader en moeder wel eens over hoort praten; in tijden van watersnood en stormrampen; en in andere moeilijke dagen voor ons volk. Maar van dit laatste hebben „jullie" nog geen verstand.

Er zijn wel gelegenheden geweest, dat de Nederlanders aan het Koninklijk Huis hebben laten zien, dat ze dankbaar zijn voor 't goede bestuur. Ze toonden, dat ze koningin Wilhelmina willen behouden als vorstin van 't land.

Over zulk een gebeurtenis gaan we nu eens lezen.

Toepassing en herhaling.

A. Leesboek, les 17. Ons Koningshuis.

B. Vragen.

1. Welke vorsten regeerden in de laatste honderd jaren over ons land?
2. Wat heeft koning Willem I vooral gedaan?
3. Wat gaf Willem II aan de katholieken?
4. Onder welke koning kwamen er weer bisschoppen in ons land?
5. Hoe heette de Aartsbisschop van Utrecht, die toen benoemd werd door de Paus?
6. Wie bestuurt nu ons land?

Vijfde leerjaar.

KONING WILLEM I.

Inleiding.

Willem I was koning van Nederland en België. Hij heeft al het mogelijke gedaan, om in ons land de welvaart te verhoogen. We

kunnen hier wat systematischer spreken over de verbinding van onze havens, met achterland en koloniën; en over het begin van de Twentsche katoen-industrie.

Onder Willem I zijn onderhandelingen begonnen over het herstel de Nederlandsche bisdommen. Succes had dit niet, vooral omdat de koning zooveel mogelijk invloed wilde hebben in de benoeming der bisschoppen.

Voorstelling.

Toen Napoleon door de vereenigde mogendheden van Europa verslagen was, werd ook Nederland weer vrij. De staatslieden vonden het noodig, om ten noorden van Frankrijk een sterken staat te hebben. Daarom werd de nieuwe vorst Willem I van Nederland koning van een rijk, dat bestond uit ons land met België samen. Toen waren dus alle gewesten van koning Filips II weer vereenigd.

Was dat een verstandige vereeniging? Neen, want de beide volkeren waren nu al 250 jaren gescheiden en konden daarom in 't geheel niet met elkaar opschieten. De Regeering trad voortdurend verkeerd op. De Belgen hebben ten slotte opstand gemaakt tegen de koning. Negen jaar duurde de strijd. Hun land werd van Nederland gescheiden. Willem I bleef alleen koning van ons land.

Op 't bord: 1. 1813-1840. Willem I, koning van Nederland (en België).

Hij heeft zeer hard gewerkt voor de welvaart van zijn staten; ook voor België, zoolang het onder zijn bestuur stond.

De twee voornaamste *havens* waren toen reeds Amsterdam en Rotterdam. De schepen gingen in die dagen niet langs dezelfde weg als nu. Amsterdam bereikten ze over de Zuiderzee; in Rotterdam kwamen ze langs 't Haringvliet naar de Nieuwe Maas. Behalve, dat deze wegen lang waren, begonnen ze ook te ondiep te worden voor de nieuwere schepen. Want wat gebeurde? In 1816 kwam een Engelsche *stoomboot* onze havens bezoeken. De stoommachine was eenige tientallen jaren voordien uitgevonden. De eerste stoombooten werden niet voortbewogen door een schroef, maar door groote schepraderen aan beide zijden van het schip.

Langzamerhand werden nu de schepen grooter, ook de zeil-

schepen. Daardoor kregen ze steeds meer last bij het bevaren der toegangswegen naar onze groote havens.

De koning begreep, dat er nieuwe toegangen noodig waren. Hij liet daarom voor elke haven een nieuw kanaal graven. Amsterdam kreeg het Noord-Hollandsch kanaal; Rotterdam het Voornsche kanaal. De ingenieurs durfden toen nog niet dwars door de duinen te graven; voor het mulle zand waren ze bang. Weldra ontstonden nu in Amsterdam en Rotterdam onze eerste stoombootmaatschappijen.

Verschillende steden kregen betere verbindingen met de zee. Luik, waar een uitgebreide ijzer-industrie opkwam, werd door de Zuid-Willemsvaart met Rotterdam verbonden; Gent kreeg 't kanaal van Terneuzen; Zwolle de Willemsvaart.

Voor 't binnenlandsch verkeer hadden tot nog toe de *trekschuiten* gediend. Nu werden er *straatwegen* aangelegd. De onderneming van *Van Gend en Loos* kwam nu op vele trajecten met haar *diligences,* waardoor de personen-trekschuit uit de mode ging.

Hierbij kan men gebruiken de plaat der serie De Jongh en Wagenvoort: Vóór honderd jaar.

In de Fransche tijd, toen Frankrijk en Nederland bondgenooten waren, heeft Engeland steeds oorlog gevoerd tegen Napoleon en dus ook tegen Nederland. Al onze koloniën waren door de Engelschen veroverd, dus ook Indië. In die paar jaren hebben de veroveraars kans gezien, de handel op Java geheel in handen te nemen. Nu Nederland na Napoleons val weer vrij was, kreeg het ook bijna alle koloniën terug. Maar de Engelsche kooplieden lieten zich niet zoo gemakkelijk verdrijven. Daarom richtte koning Willem I de *Nederlandsche Handelsmaatschappij* op; een deel van het benoodigde geld leverde hij zelf. Het doel ervan was: de Nederlandsche kooplieden te steunen in hun handel vooral op Indië. Langzamerhand werd toen de Indische vaart weer in Nederlandsche handen gebracht.

Zooeven spraken we over de ijzer-industrie van Luik. In België kwamen nog meer fabrieken, n. l. in Gent, waar de *katoen-industrie* een groote vlucht nam. De katoen werd voor een deel uitgevoerd door de Ned. Handel-M[ij] naar Indië. Toen België zich van ons land afscheidde, ontstonden in *Twente* katoenfabrieken.

Op toevallige wijze kwam de directeur der Handel-M^{ij} *Willem de Clercq*, in aanraking met de Engelschman, *Thomas Ainsworth*. Deze had veel verstand van de nieuwe stoommachines, die op 't gebied der katoen-fabricage waren uitgevonden.

Nu werd in Twente een weefschool geopend, waar de Twentsche handwevers leerden omgaan met de stoomspoel en weefmachines. Ondernemende lieden bouwden in de streek hun fabrieken. Weldra werden de katoentjes door de Nederlandsche Handelsm^{ij} naar Indië uitgevoerd. Sindsdien heeft de Twentsche nijverheid zich tot groote hoogte opgewerkt.

Hoezeer ons ook deze opbloei der nationale welvaart verheugt, er is echter één belangrijke kant, die we niet moeten vergeten.

In de wintertijd hadden de bewoners der Twentsche zandgronden hun schraal inkomen aangevuld door 't werk met hun handweeftoestellen. De machines maakten echter veel goedkoopere goederen. Daardoor konden de handwevers hun katoen niet meer kwijt; ze moesten er mee uitscheiden. Hun verdiensten waren toen niet groot genoeg meer; ze zagen zich gedwongen als arbeider dienst te nemen in de nieuwe fabrieken. De eigenaars hadden keus uit velen. De werknemers waren blij, als ze aangenomen werden al was 't maar voor een heel klein loon. Zóó klein was dit, dat vrouwen en kinderen mee moesten werken in de fabriek. En niet gemiddeld acht uur per dag zooals in de gildentijd! En geen toezicht der overheid op gezonde werkplaatsen!

Maar 'n twaalfurige werkdag was heel gewoon. Men vertelt nog van kinderen van 5 of 6 jaar, die 's morgens om 5 uur met koud water werden wakker gemaakt om de heele dag mee te werken in de spinnerij.

Deze verkeerde toestanden heeft men nu niet meer. De arbeiders hebben zich in latere jaren vereenigd; de regeering is zich met het eigenlijke fabriekswezen gaan bemoeien. Paus Leo XIII heeft de wereld eraan herinnerd, dat ook de arbeiders een behoorlijk bestaan dienen te hebben. *(Rerum Novarum)*

Op het einde zijner regeering heeft koning Willem I nog een belangrijk werk tot stand gebracht. In Engeland was de *locomotief* uitgevonden, die een reeks wagens over rails kon voorttrekken. Daar kwam toen de eerste spoorweg tot stand. Onze koning liet toen eenige plannen maken voor 't aanleggen van spoorlijnen in

Nederland. Het plan van eenige Amsterdammers werd ten slotte uitgevoerd. In 1839 liep 't eerste treintje in ons land tusschen Amsterdam en Haarlem.

Op 't bord: 2. *Hij deed zeer veel voor de welvaart van ons land; hij verdient de bijnaam „koopmankoning".*
3. *Vele kanalen werden gegraven; oprichting der Nederlandsche Handel-Maatschappij; stichting der Twentsche katoen-industrie; eerste spoorweg van Amsterdam naar Haarlem.*
4. *Voor de fabrieksarbeiders waren de arbeidstoestanden zeer slecht.*

Onder koning Willem I zijn nog veel meer gebeurtenissen te verhalen. Hij heeft bijvoorbeeld ook onderhandelingen gevoerd met de Paus.

We weten, dat sinds lange jaren geen bisschop meer in ons land woonde, dan alleen met de titel Apostolisch-Vicaris. Willem I zond nu een onderhandelaar naar Rome om voor te stellen twee bisschoppen te benoemen in Nederland, een in Amsterdam en een in Den Bosch. De koning had daarbij het voornemen om te zorgen, dat *hij* deze bisschoppen zou mogen benoemen. Natuurlijk ging de Paus hier niet op in.

Een paar jaren later kwam het echter toch tot een verdrag tusschen Paus en Koning. In beide voorgestelde bisdommen zouden eenige geestelijken benoemd worden tot kanunnik. Dezen zouden dan een lijstje opmaken van candidaten voor de bisschopszetels. De koning mocht hiervan schrappen, wie hem minder aanstond. Uit de overgebleven personen kozen de kanunniken dan de bisschop. Het lijkt wel een beetje eigenaardig, dat een protestantsch vorst invloed heeft op deze benoemingen, maar de Katholieken waren al blij, dat 't zoo kon.

In Amsterdam en Den Bosch werden de bisschoppelijke paleizen reeds in orde gemaakt. De katholieken vierden feest, dat er weer een regelmatig kerkelijk bestuur zou komen.

Maar toen kwam er iets tusschen. De koning wenschte zelf de Kanunniken te benoemen. Dit mocht de Paus niet toestaan. Toen is van de heele kwestie niets uitgevoerd.

Op 't bord: 5. *De onderhandelingen over het oprichten van bisdommen mislukten.*

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 32. De Koopman-Koning.
B. Vragen. Leerboekje, les 29. Koning Willem I.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 29.

HET HERSTEL DER HIËRARCHIE.

Inleiding.

Sinds 1580 was er geen normaal kerkelijk bestuur in ons land geweest. De Pauselijke gezanten te Brussel hadden het toezicht over de Nederlandsche Missie.

Pas onder *Willem II* werd de baan geëffend om weer bisschoppen in Nederland te hebben. Onder zijn bestuur werden zes Apostolische Vicarissen tot bisschop i. p. i. gewijd, waaronder Willems vriend *Mgr. Joh. Zwijsen.*

De Grondwetsherziening van 1848 hief de inmenging der regeering bij interne zaken der Kerk op. Zoodoende kon onder *Willem III* de Kerkelijke hiërarchie in Nederland hersteld worden.

Voorstelling.

In de vorige les hebben we verteld, hoe koning Willem I onderhandelde met de Paus over het benoemen van bisdommen. Wie kan dat nog vertellen?

Sinds welke tijd waren hier al geen bisschoppen geweest? Waarom niet?

Wie bestuurden de Nederlandsche Kerk tijdens de Republiek? Dat waren Apostolische Vicarissen. Na 1700 kwam er zelfs een tijd, dat ten Noorden der groote rivieren de missie bestuurd werd door zes à zeven hooggeplaatste pastoors, *aartspriesters* genaamd. De Pauselijke gezant in Brussel had ten tijde onzer koningen het oppertoezicht over deze streken. In 't Zuiden van ons land waren nog drie Vicariaten van Den Bosch, Breda en Roermond. De Vicarissen waren echter geen bisschoppen.

Dus een geregeld kerkelijk bestuur door bisschoppen was er niet. Waren zij dan zoo noodig? Ja, zeker. De Pauselijke gezant was een Italiaan, die uit de aard der zaak niet altijd volkomen

op de hoogte was van de gebruiken en gewoonten der Nederlandsche Katholieken. De regeering van Nederland was voor 't allergrootste deel anti-katholiek. Dus de gezant moest oppassen, want veel van zijn daden dreigden verkeerd te worden uitgelegd. Voor alle gewichtige besluiten moest hij eerst toestemming vragen in Rome.

Als de katholieken in Nederland eindelijk de plaats wilden gaan innemen, welke hun toekwam, dan moest er een krachtige leiding gegeven worden. Daarom gingen steeds meer stemmen op om hier bisschoppen te hebben.

In 't jaar 1840 trad Willem I af en zijn zoon, *Willem II*, volgde hem op. Deze was de katholieken goedgezind. Hoofdzakelijk komt dat door zijn vriendschap met *Pastoor Zwijsen* van Tilburg.

Toen de nieuwe koning nog kroonprins was, belastte zijn vader hem met het bevel over de troepen, die vochten tegen de opstandige Belgen. Dit leger was hoofdzakelijk in Brabant in garnizoen. De Kroonprins woonde zelf in Tilburg, vlak naast de pastorie. Zulke goede vrienden waren de beide buren, dat koning Willem I zelfs wel bij de pastoor logeerde, omdat het huis van de kroonprins te klein was.

De pastoor toonde zijn hooge vriend, wat hij zooal deed in z'n parochie; vooral z'n scholen liet hij zien. De prins leerde de Roomsche priesters zoodoende beter kennen en ..... waardeeren. Want in z'n jeugd had hij 't niet geleerd. Nu echter wist hij beter: „Als kroonprins heb ik in Noord-Brabant de Roomsch-katholieken al meer en meer bestudeerd en van een goede zijde leeren kennen." Toen hij koning was, kwam hij nog meer met de katholieke Vicarissen, Aartspriesters en Staatslieden in aanraking. Toen zeide hij eens: „Ik heb ze leeren kennen sinds ik aan de regeering ben en ik ben over hen uiterst voldaan, zij geven mij veel genoegen." En een andere keer: „Ik houd veel van de Katholieke Kerk in politiek opzicht. Daar is orde, ondergeschiktheid, gezag. Als men haar niet bemoeilijkt, heeft men aan haar een goede steun."

Zijn ministers stelden hem eens voor, om te beslissen, dat alle brieven van de Paus aan Nederlandsche geestelijken eerst door de regeering gelezen moesten worden. De koning antwoordde daarop: „Wat gij mij voorstelt, is een onbillijkheid, een hatelijk-

heid tegen de Roomsch-katholieken en niet meer. Vroeger hebben uw heftigste dominee's 't verdrag met de Paus tegengehouden en nu willen ze de Roomschen dit weer op de hals schuiven. De Paus en de Roomsche geestelijkheid kunnen hier doen, wat zij willen: nu is niets geregeld; ik heb geen macht en gezag om Pauselijke brieven aan anderen te lezen. Gelukkig, dat ik 'n vriend van de Paus ben, en dat de R. K. Geestelijkheid met mij bevriend is."

Op 't bord: 1. 1840—1849. Koning Willem II. Hij was zeer bevriend met de Katholieke Geestelijkheid.

Op kerkelijk gebied was de toestand dus, zooals we in 't begin van deze les zeiden: ten noorden der rivieren de aartspriesters, ten zuiden daarvan de drie apostolische vicarissen, n l. van Breda, Den Bosch en Roermond. Zij waren echter niet tot bisschop gewijd. De Vicaris van Den Bosch werd oud en kreeg een Coadjutor (medehelper) in Pastoor Zwijsen. Weldra nam deze in kerkelijke zaken de meest vooraanstaande positie in. Dat kwam voor een deel door zijn vriendschap met de koning, maar vooral door zijn eigen persoonlijkheid, krachtig, flink, doortastend.

— Schaepman heeft hem ons geschilderd: „Het was een machtige verschijning. De hooge, breede, krachtig gebouwde gestalte, met het forsch gekneede gelaat, met de welgevormde mond, de fier gebogen neus, de scherpe oogen onder de zware wenkbrauwen, de golvende grijze haren boezemden eerbied in en ontzag. [1]) Het woord, dat van zijn lippen kwam, was altijd het woord van een man, nooit weifelend, altijd beslist, altijd ernstig, zonder daarom de gulle lach te dooden, soms schalksch, soms overrompelend, waar hij ondervroeg, nooit te lang, maar eer haastig en kort, het woord van een man, die de waarde kent van het doen en de waarde van de tijd." — (Onze Wachter 1877, II, 262).

Als er iets noodzakelijks gebeuren moest, dan begon Mgr. Zwijsen doodeenvoudig. „Als men slagen wil, dan is 't eerst noodige, dat men begint", schreef hij eens. Voor het onderwijs in Brabant had hij onder groote moeilijkheden twee Congregaties gesticht: een voor fraters en een voor zusters.

Hoe de toestand in de koloniën was, weten we reeds gedeeltelijk.

[1]) Zie 't portret in 't leesboek.

Ook daar was nog altijd geen vrijheid om de Kerk in te richten, zooals de Katholieken dat graag wilden.

Dat koning Willem II de Katholieken ook metterdaad wilde helpen, bleek weldra uit vele kleinere of grootere bepalingen. Eén ervan noemen we hier: Hij gaf verlof, dat zes Apostolische Vicarissen de bisschopswijding ontvingen, maar met de titel van bisschop van een vergelegen stad, waar heel vroeger bisschoppen waren, maar die nu in handen der Mohammedanen was gevallen. Men noemt dat: bisschop van ...... i.p.i. (in partibus infidelium = in 't land der ongeloovigen). Deze zes waren de Vicarissen in 't Zuiden (dus ook *Mgr. Zwijsen)* en bovendien *Mgr. Niewindt* van Curaçao en *Mgr. Grooff* van Batavia. Nu konden in alle Nederlandsche gewesten door Nederlanders de H. Wijdingen van Priesterschap en Vormsel verricht worden. (Mgr. Zwijsen heette bisschop van Gerra i.p.i.) Voortdurend moesten de Katholieken op hun hoede zijn, om te behouden, wat ze reeds verkregen hadden. Gelukkig hadden ze nu ook een katholieke minister, *Mr. van Son*, een zeer knap staatsman, die pal stond, wanneer het gold de belangen der Kerk in Nederland te verdedigen tegenover Protestantsche aanvallen.

Op 't bord: 2. Wijding van zes Apostolische Vicarissen tot bisschop i.p.i. (Mgr. Zwijsen, Mgr. Niewindt, en Mgr. Grooff.)

Langzamerhand brak de tijd aan, dat de Kerk in Nederland geheel vrij zou worden van alle regeeringstoezicht. Het geschiedde in 't jaar 1848, toen de grondwet veranderd werd.

De *grondwet* is de voornaamste wet van ons land. Daar staat in, hoe ons land bestuurd wordt en welke rechten en plichten de burgers hebben. Die rechten werden in 1848 belangrijk uitgebreid. Vijf heeren ontvingen van Willem II opdracht dit werk te volbrengen; hun voorzitter heette *Thorbecke*. Dat was geen katholiek, maar een liberaal staatsman. De liberalen vormden een politieke partij in 't land, die over sommige dingen haast evenzoo dacht, als de katholieken. Daarin gingen ze samen. Thorbecke heeft het vertrouwen der Roomschen niet beschaamd. De veranderde Grondwet kwam tot stand. Eén der voornaamste wijzi-

gingen willen we noemen. Dat was de *volkomen vrijheid van godsdienst.* Tot nu toe had men altijd weer opnieuw toestemming van de regeering noodig gehad voor vele kerkelijke zaken. Nu zou 't niet meer noodig zijn; de kerkelijke overheid kon doen en laten, wat zij wilde, als ze maar niet in botsing kwam met de wetten van 't land. Geheel vrije openbare uitoefening van de godsdienst was toegestaan, als men maar bleef binnen gebouwen of besloten plaatsen.

Op 't bord: 3. 1848. Vrijheid van Godsdienst; de regeering zou zich voortaan niet meer met godsdienst-zaken bemoeien.

Het jaar daarop stierf Willem II. Hij werd opgevolgd door z'n zoon, *Willem III.* Deze hield zich aan de eenmaal vastgestelde grondwet. Vele belangrijke wetten zijn gedurende z'n regeering tot stand gekomen. Groote spoorlijnen en nieuwe kanalen werden aangelegd. Industrie, handel, scheepvaart, tuinbouw namen 'n groote vlucht. Maar het belangrijkste feit is voor ons, Katholieken, het herstel der Kerkelijke Hierarchie. Dat gaan we nu verder bespreken.

Een paar jaren, nadat door de grondwet de volkomen vrijheid van godsdienst was bepaald, zonden de Katholieke leden van de Tweede Kamer aan de Paus een brief, waarin ze uitlegden, dat de toestand in de regeering en wetgeving nu gunstig was voor het instellen van een normaal kerkelijk bestuur in heel Nederland. De drie Apostolische Vicarissen en de zeven Aartspriesters stuurden daarna een verzoekschrift naar Rome. Daarin vroegen ze, in aansluiting op 't adres der Kamerleden, of de Paus nu de bisschoppen zou willen benoemen.

Weldra kwam het bericht uit Rome, dat er bisschoppen voor Nederland zouden worden aangesteld. Dat was het herstel der *Hiërarchie* (dit woord beteekent: „Heilig bestuur".)

Waar zouden die bisschoppen nu moeten wonen? Men was 't er over eens, dat de drie Vicariaten in 't Zuiden bisdommen zouden worden. Holland was dichtbevolkt; Haarlem moest daarom een bisschop hebben. Maar de rest?

Toen kwam er een bekwaam man, *Jozef Alberdingk Thijm,* met de volgende redeneering:

„Wat is de eerste plaats in Nederland, waar een bisschop woonde? Utrecht. Dan moet in Utrecht ook weer de nieuwe Aartsbisschop wonen. Op die wijze zou de oude hiërarchie van Sint Willibrordus hersteld worden".

Ook Paus Pius IX was die meening toegedaan: „Utrecht, de zetel van St. Willibrord; ik zal aan Europa toonen, dat de Katholieken van Nederland niet van gisteren zijn".

Zoodoende kwam het, dat in 1853 de volgende bisschoppen benoemd werden:

Mgr. Zwijsen, Aartsbisschop van Utrecht en bestuurder van 't Bisdom Den Bosch.

Mgr. Van Vree, biss. van Haarlem.

Mgr. Van Hooydonk, biss. van Breda.

Mgr. Paredis, biss. van Roermond.

Voortaan waren er nu in geheel Nederland bisschoppen aan 't hoofd der Kerk. Alle bijzondere maatregelen voor de vooruitgang van Ons Geloof konden genomen worden door mannen, die geheel op de hoogte waren van de toestanden hier te lande. In elk bisdom kwam een Seminarie; de oprichting van parochies ging gemakkelijker.

Voor het aartsbisdom Utrecht heeft Mgr. Zwijsen dit alles gedaan. En buitengewoon goed gedaan, onder Gods rijkste zegen. Het aartsbisdom werd ingedeeld in dekenaten. De grenzen der parochies werden vastgesteld; in elke parochie werd een kerkbestuur benoemd. Een nieuwe katechismus werd voor heel Nederland ingevoerd.

Op 't bord: *4. 1849—1890. Koning Willem III.*
1890—.... Koningin Wilhelmina.
5. 1853. Herstel der Bisschoppelijke Hiërarchie in Nederland.
Mgr. Zwijsen (Utrecht, Den Bosch).
Mgr. Van Vree (Haarlem).
Mgr. Van Hooydonk (Breda).
Mgr. Paredis (Roermond).

Nu leven wij, Katholieken, vrij en blij op Nederlandsche grond. De opvolgster van Willem III, koningin Wilhelmina, houdt bij

hare regeering rekening met het Roomsche deel der bevolking. Wij eeren in Haar de draagster van het wettig gezag.

We zouden hier kunnen repeteeren de leesles uit het boekje voor de vierde klas.

De opvolgers van de bisschoppen van 1853 werken steeds verder aan de voltooiing van het grootsche werk, dat Mgr. Zwijsen begonnen is. Wij, de geloovigen, gehoorzamen Hen, met Hen samen volgen wij de bevelen van Zijne Heiligheid de Paus te Rome, die de Plaatsbekleeder is van Christus.

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboekje, les 33. Mgr. Zwijsen.
B. Vragen. Leerboekje, les 30. Het herstel der bisschoppelijke Hiërarchie.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 30.

XIX. DE LAATSTE PAUSEN.

We bespraken in de loop van het vijfde leerjaar de geschiedkundige ontwikkeling van de katholieke gedachte in Nederland voor zoover deze ontwikkeling voor leerlingen der 5de klas is duidelijk te maken. We eindigen daarom nu met, wat ons land voor Pius XI en wat Pius X voor Nederland heeft gedaan.

Vijfde leerjaar.

PIUS IX EN DE ZOUAVEN.

Inleiding.

De Paus was sinds Karel de Groote voortdurend vorst geweest over de Kerkelijke Staat. Daardoor was Hij onafhankelijk van elke wereldlijke gebieder en kon dus, zonder belemmering, ook met het uiterlijk aanzien van een vorst, zijn wereldtaak vervullen.

In de loop van de laaste honderd jaren kwam het moderne heidendom op. Het vond 't niet noodig, dat de Paus zulk een aanzien had. De Paus moest beroofd worden van de Kerkelijke Staat, die dan 'n deel zou worden van 'n nieuw koninkrijk Italië.

We kunnen in deze klas bovenstaande punten natuurlijk nog niet volledig genoeg uitwerken; dat komt later. De hoofdschotel vormt dan ook de dienstneming der Zouaven, toen de Pauselijke Staten in gevaar verkeerden.

Waar het hier een volkomen rechtvaardige verdediging was van de kant van de Paus, is 't ook met de katholieke vredesgedachte op de lagere school zeer wel overeen te brengen, dat we onze helden hier vechtend laten optreden. De traditie getrouw, zullen we *Pieter Jong* voorstellen als voorbeeld van zouaven-moed. Maar ook vergeten we niet de helden van *Albano,* die hun naam onvergetelijk maakten tijdens de heerschende cholera-epidemie.

Voorstelling.

We zijn in de maand Februari van 't jaar 1866. Een ongekende drukte heerschte in 't Brabantsche dorp Oudenbosch. Die dag vertrokken er 54 Zouaven naar Rome. Zij gingen dienst nemen

als soldaat bij de Paus, om Hem te helpen in de strijd tegen Zijn overweldigers.

Uit verschillende plaatsen van Nederland waren ze naar Oudenbosch gezonden. Hier zou de eerwaarde Broeder Bernardinus hen voorzien van al het noodige. Eén ervan stak met kop en schouders boven allen uit; dat was *Pieter Jong*, uit Lutjebroek in Noord-Holland. Die eenvoudige boerenzoon vermoedde toen niet, dat hij nog eens beroemd zou worden.

Vele malen zijn er andere groepen Zouaven via Oudenbosch naar Rome getrokken; ook over andere Nederlandsche grensplaatsen. Wat gingen ze in Italië doen? Om dat te begrijpen, moeten we eerst over iets anders praten.

Pippijn, de vader van Karel de Groote, had eens aan de Paus de stad Rome met omgeving ten geschenke gegeven. De Paus was daar dus koning. Deze streek werd grooter door meerdere schenkingen en besloeg ten slotte 't geheele midden van Italië. Men noemde dit land de Kerkelijke Staat. Deze schenking was voor Paus en Kerk van zeer groot belang. De Paus immers was nu een zelfstandig vorst en niemands onderdaan. Hij kon doen en laten, wat Hij wilde. Geen enkel ander vorst had iets over Hem te zeggen. De Paus kon dus de Kerk onafhankelijk besturen. Dat was nu meer dan duizend jaren zoo geweest.

Omstreeks de Fransche tijd waren er veel menschen, die over geestelijke zaken anders dachten, dan wij Roomschen. Sommigen van hen zeiden, dat er geen God bestond; in dat opzicht waren ze nog ten achter bij de oude Germanen. Anderen zeiden, dat er wel een God bestond, maar dat wij hem niet hoeven te dienen, omdat Hij Zich toch niets van de wereld zou aantrekken. Allen te zamen wilden ze aan de menschen wijsmaken, dat Godsdienst onzin was in het openbare leven.

In Italië waren ook zulke moderne heidenen. Daar was men juist bezig om van Italië één koninkrijk te maken; vóór die tijd regeerden er verschillende vorsten over kleinere landstreken, één ervan was de Paus. Alle landjes waren reeds vereenigd onder koning *Victor Emmanuel*, behalve de Kerkelijke Staat. Hiervan was echter ook al een groot gedeelte gestolen in 't jaar 1860.

Paus Pius IX vroeg nu de Katholieke jonge mannen uit de heele wereld om hulp om „'t erfgoed van St. Petrus" te verdedigen.

Want als de Paus Zijn gebied verloor, zou hij onderdaan worden van Italië en in elk geval zou hij niet meer volkomen vrij zijn in zijn bewegingen.

Vele jonge mannen waren bereid zich op te offeren en ook talrijke Nederlanders trokken naar Rome; velen via Oudenbosch, zooals we zooeven zagen. Ze beloofden twee jaren in dienst te zullen blijven. De meesten zijn langer gebleven of voor de tweede keer naar Rome vertrokken.

Uit Friesland en Limburg en Holland en alle streken van ons land kwamen ze, uit alle rangen en standen der maatschappij, om de Paus te gaan helpen. Jongelingen uit de alleroudste adellijke families van Frankrijk gingen als gewoon soldaat; mannen van studie, rechters, advocaten, burgemeesters; ook eenvoudige jongens, die wellicht nooit verder de wereld waren in geweest dan 't naburige dorp. Drie gebroeders Zwarthoed uit Volendam kwamen door Oudenbosch. Ze hadden een reusachtige, gerookte Ybot bij zich. Die was voor de Paus, zeiden ze. Er waren er, die bij gebrek aan reisgeld dwars door Frankrijk naar Rome kwamen loopen. Zelfs honderd-en-vijftig Canadeezen meldden zich aan.

In 't geheel schat men 't aantal Hollanders, die in Rome als Zouaaf gediend hebben, op vijf duizend. Ze waren er niet tegelijk, want men teekende voor twee jaren. In 1867 waren er 1800 Zouaven van allerlei naties; in 1869 ruim 4000, waarvan 't kleine Nederland alleen reeds bijna 1700 geleverd had; daarna kwamen de Franschen met 1200. De andere landen hadden veel minder; België was nummer drie met 329 Zouaven in dat jaar.

Wie was nu de vijand, die de Paus kwam aanvallen? Rechtstreeks durfde de Italiaansche regeering het niet te doen, omdat ze geen reden kon vinden. Daarom werd het aan iemand anders opgedragen. Dat was *Garibaldi*, een man, die ongeveer 16000 man had bijeengebracht, om de Kerkelijke Staat aan te vallen Wanneer hij eenmaal Rome was binnengedrongen en revolutie had gemaakt, dan zou de Italiaansche regeering een leger zenden „om de orde te herstellen" en aldus in Rome de baas komen spelen.

De Paus stelde hiertegen in 't begin een veldlegertje van 8000 man, waaronder 1800 Zouaven. Maar zij waren vastbesloten om zich tot het uiterste te verdedigen.

Pieter Jong schreef in een brief aan zijn moeder in Lutjebroek, als volgt:

„U schrijft mij, dat er gezegd wordt, dat ik al korporaal ben. Het is aangenamer, als dat ze zeggen, dat ik afgestraft ben, maar korporaal ben ik niet; daarvoor ben ik niet heengegaan. Ik wil hier Zouaaf wezen en de dienst, welke mij door mijn oversten wordt opgelegd, volbrengen en als het noodig is, mijn leven opofferen voor het geloof; maar voor de rest: als de twee jaren om zijn en het hier naar geen oorlog uitziet, staan mijn voeten weer op het land te werken; de tijd is al half om; wat God belieft is mij goed."

Bij een andere gelegenheid schreef hij: „Kon ik maar vliegen, was het maar voor twee dagen, ik zou spoedig bij u wezen, als het ten minste richtig bleef hier, maar anders, als er wat te doen komt, dan was er zooveel geld niet in de wereld, waarvoor ik bij u zou willen blijven. Dan ben ik veel liever hier om zoolang te vechten als ik kan, om de rechten der Kerk te verdedigen. Nu, we zullen zien wat God geeft; maar als het is, zooals hier gezegd wordt, dan zullen wij binnen twee maanden wel meer weten dan nu, dan zal het misschien wel beslist zijn, dan hebben wij het wel gewonnen. *Verliezen willen wij het tenminste niet; àls wij het verliezen, dan geloof ik niet, dat er nog veel Zouaven zullen zijn.* Ik geloof ook niet, dat er zouaven zullen zijn, die achteruit zullen trekken, *dus dan moeten wij het winnen of allemaal verslagen worden. Nu wij willen het maar in Gods wil laten berusten.*" (Deze brieven zijn uit: Nuyens, Gedenkboek der Pauselijke Zouaven).

Lang zouden de „soldaten van God", zooals de Zouaven door hun kolonel genoemd werden, niet behoeven te wachten. In 1867 kwamen de rooverbenden van Garibaldi los en vielen van alle kanten het Pauselijk gebied binnen. Gemakkelijk zou 't gaan, dachten ze; hun leger was toch veel grooter dan dat van de Paus! Maar ze wisten nog niet, dat de Zouaven besloten hadden niet te wijken. Een der Pauselijke aanvoerders schreef in deze dagen naar Rome aan de opperbevelhebber: „Ik verzeker Uwe Excellentie, dat ik met de troepen, welke ik onder mijn bevel heb, nooit om hulp zal vragen; wij zullen het zelf wel klaarspelen."

Nu brak een maand van voortdurende kleinere en grootere gevechten aan. Nu hier, dan daar vielen de Garibaldisten in groepen van een paar honderd man en meer over de grenzen. De Pauselijke troepen moesten langs de heele grens wezen en konden dus slechts kleine troepjes er tegenover stellen.

Bij Monte-Libretti vochten negentig Zouaven tegen twaalf honderd Garibaldisten; hoewel de Zouaven ten slotte de plaats niet konden veroveren, durfde de vijand er toch ook niet te blijven.

Op een andere keer ontvingen de Zouaven het bevel duizend man Garibaldisten uit het plaatsje Orte te verdrijven. Zij waren met 55 man en wachtten geen verdere hulp af. De vijand was echter zóó bang voor de Zouaven-aanval, dat hij stil de plaats ontruimde en wegtrok.

Zestig man Pauselijken, waaronder de helft Zouaven, hadden opdracht een plaatsje aan te vallen. De vijand was echter veel talrijker en beter verschanst, dan men had gedacht. De Zouaven echter gingen niet terug, maar volgens hun opdracht vielen ze de 300 vijanden aan; ze behielden hun positie, tot er hulp kwam.

Het plaatsje Monte-Rotonde had een garnizoen van ruim 300 man. Het werd aangevallen door een leger van 10000 Garibaldisten. Zevenentwintig uren konden de Pauselijken zich handhaven; toen was 't niet meer mogelijk. Ze moesten zich overgeven. Toen Garibaldi de 300 man zag voorbijtrekken, vroeg hij naar de anderen. Die waren er natuurlijk niet! Waar hij vooral naar uitkeek, waren de Zouaven, die er echter niet bij waren.

Want voor de Zouaven waren de vijanden bang als de dood. Als dezen een aanval ondernamen, was 't meenens!

Eén der pas genoemde gevechten zullen we zeer in 't kort beschrijven.

Luitenant Guillemin had opdracht ontvangen om zich met zijn troep van 86 Zouaven aan te sluiten bij twee andere groepjes teneinde de Garibaldisten, 1200 man sterk, uit *Monte-Libretti* te verdrijven. Door samenloop van omstandigheden kwam alleen de kleine groep Zouaven van luitenant Guillemin voor de plaats aan. Monte-Libretti ligt op een heuvel; voor de muren lag een voorstadje met een kasteel.

Terwijl de troep in de schemering voorttrok, stiet ze eensklaps op vijandelijke posten, waarvan ze de sterkte niet wist. Onder

de gewone strijdroep „leve Pius IX" stormen de Zouaven met de bajonet vooruit, alles verdrijvend, wat zich achter struiken en heggen verschuilt; en dat onder een hevig geweervuur uit de huizen langs de weg.

Langs een nauwe, lange straat tusschen de huizen moesten ze nu pogen het voorstadje binnen te dringen naar een plein voor de eigenlijke stadspoort. Uit alle huizen klonk geweervuur hun onheilspellend in de ooren. Maar Guillemin stormt de zijnen vooruit. Met gebogen hoofd vliegen ze de nauwe doorgang in onder een hagelbui van kogels. Aan enkelen kostte deze stoutmoedigheid het leven. Ook de aanvoerder werd door een kogel in de borst getroffen. Zijn laatste roep was: „Leve Pius IX! hij alleen is koning!" De armen over de borst gekruist stierf hij, tevreden dat hij zijn plicht had gedaan.

Intusschen was de troep op 't plein voor de poort aangekomen en stiet op een menigte Garibaldisten, terwijl juist een sterke groep uit de poort trok. Toen begon een verschrikkelijke worsteling in 't halfdonker van man tegen man, of liever van één tegen tien; de geweerkolf, bajonet en dolk moesten hun gruwelijk werk verrichten.

Eén zouaaf vooral heeft hier zijn naam beroemd gemaakt. Dat was *Pieter Jong* uit Lutjebroek, die aan zijn moeder reeds geschreven had: een zouaaf doet z'n plicht ter verdediging der rechtvaardige zaak des Pausen, hij wint of sneuvelt. Eén der zouaven, die hier meevocht, vertelt over hem als volgt in een brief: „Maar de schrik der Garibaldisten was deze avond een Nederlander, Pieter Jong. Hij had zijn képi verloren; zijn uniform was door bajonet en kogels aan flarden gescheurd en immer drong hij nader op de vijand in. Zijn geweer kon hem niet meer baten, zelfs voor de bajonet was de afstand te klein, doch hij keerde zijn wapen om en zijn geweerkolf werd een vreeselijke knots in zijn gespierde vuist. Zij rees en zij daalde, en onder zijn vermorzelende slag zonken zijn vijanden met verbrijzelde schedel neer. Veertien malen goot hij de kracht van zijn lichaam in zijn strijdknots over en veertien lijken lagen voor zijn voeten neergestrekt. Nu was echter zijn kracht gebroken, en moede tot de dood, waggelde de sterke en zonk, zonder een enkele wond ontvangen te hebben, machteloos ineen op de dooden. Toen stortten zijn vijanden op

hem neder en koelden hun woede met dolk en bajonet." (Uit Nuyens, Gedenkboek).

Door zulk een aanval uitgeput, waagden de Garibaldisten geen tegenstand meer. Ze vluchtten de stad in achter de beschermende poort.

Nu volgde de aanval op die poort, die nog niet geheel gesloten was. Van drie kanten stonden de Zouaven bloot aan de schoten der Garibaldisten, maar wijken deden ze niet. Tot driemaal toe deden ze 'n aanval. Verscheiden Zouaven sneuvelden op de drempel van de poort. Enkelen kwamen binnen. Maar aan de krachten van een mensch komt een einde. Met een geweldige inspanning wisten de Garibaldisten hen terug te dringen; zij waren bang nogmaals met de Zouaven in de straten te moeten vechten. Toen wierpen ze de poort dicht en barricadeerden die met meubels, tonnen, karren en alles wat maar onder hun bereik was.

De Zouaven vluchtten echter niet. Vlak bij de poort stond een hut. Daar gingen achttien man een schuilplaats zoeken. De anderen trokken terug om de gewonden weg te brengen en hulp te halen. De Garibaldisten durfden hen niet achterna. De 18 man bleven meester van 't slagveld tegenover ruim 1000 vijanden!

De volgende morgen trokken de Garibaldisten aan de andere kant het stadje uit, in zulke haast, alsof „ze de bajonetten der Zouaven in hun rug voelden."

Toen versterking voor de Zouaven kwam, werd Monte-Libretti door hen weer bezet. Zestien Zouaven waren gesneuveld; onder hen waren acht Nederlanders. In heel ons land, vooral in Amsterdam, werden plechtige lijkdiensten voor hen gehouden.

Op dezelfde dag van het gevecht om Monte-Libretti waren twee honderd roodhemden (de Garibaldisten droegen roode truien als uniform) 't plaatsje Aquapendente binnengetrokken en eischten levensmiddelen op. Ze waren juist bezig zich hieraan te goed te doen, toen de roep weerklonk: „De Pauselijken zijn er!" 't Bleek niet waar te zijn, maar de lust verging hun en ze trokken weg.

De andere dag kwamen ze in veel grooter getal terug en eischten weer levensmiddelen. Weer klonk de kreet: „De Zouaven!" Nu bleek 't waar te wezen, maar nog eer de Zouaven goed in zicht waren, was er geen Garibaldist meer in 't plaatsje te vinden.

Ook op een geheel ander gebied wisten de Zouaven hun christenplicht te vervullen. In het plaatsje *Albano* was een besmettelijke ziekte uitgebroken, de gevreesde cholera. In de heele omtrek waren de zieken ten prooi aan de „geesel van Gods toorn," zooals de cholera genoemd wordt. 't Getal dooden was zoo groot, dat velen gezamenlijk in één grafkelder gelegd werden. Ook hier toonden de Zouaven hun heldenmoed. Ze verzorgden de zieken en begroeven de dooden en deden alles, wat mogelijk was om de ziekte te weren.

Eén hunner was *Hein Oremus* uit 't plaatsje Schalkwijk bij Utrecht. Eens was er ruimte te kort om de dooden te begraven. Toen liet hij zich aan een band in de grafkelder zakken, teneinde de lijken wat beter op een rij te leggen. Wat 'n afschuwelijk werk tusschen die rottende lijken! En aan wat groot gevaar moest de dappere Hein zich aldus blootstellen! Toch aarzelde hij niet. Wat een ellende zou 't geweest zijn, als de gestorvenen niet begraven waren.

Drie Zouaven (flinke Hollandsche jongens waren het alle drie) zijn zelf door de cholera aangetast, terwijl ze hun heldhaftig werk deden. Op dit veld van eer zijn ze gestorven, een even groot heldenoffer als dat van Pieter Jong op 't slagveld. Paus Pius IX liet voor hen een monument in Albano oprichten.

Eenige weken na de inval der Garibaldisten kwam een Fransch regiment helpen. Nu was er voor de roovers geen houden meer aan. De Zouaven trokken gezamenlijk uit met de Franschen in de achterhoede. In een heftig gevecht werd 't leger van Garibaldi geheel uit elkaar gejaagd. Dat was *de slag bij Mentana*. In 't begin van de slag liepen de Zouaven de roodhemden letterlijk met de bajonet overhoop, terwijl het snelvuur der Franschen aan 't eind de rest deed.

Maar dit zou niet lang duren. Drie jaren later riep de keizer van Frankrijk, *Napoleon III*, zijn regiment terug; hij had 't ergens anders noodig, zei hij. In werkelijkheid was hij bang voor een geheime samenzwering der Garibaldisten.

Nu begonnen de Italianen opnieuw. 't Was in 1870. Wel was 't Pauselijk leger gegroeid. Maar de vijand was nu veel sterker. De regeering van Italië zelf mengde zich openlijk in de zaak. Zij schreef aan de Paus, dat Rome gevaar liep vanwege Garibaldi;

zij, de regeering zou een leger sturen om de Paus te beschermen!

Pius IX raadde de bedoeling en wees 't aanbod af; hij vertrouwde op z'n beproefde soldaten. Toen viel een leger van 60000 man z'n Staten binnen. De Pauselijke troepen trokken op Rome terug. Het bombardement begon. Het regiment zouaven, ruim 4000 man, bood nog aan een uitval te doen en de vijand ondersteboven te loopen. Ook de andere Pauselijke troepen hielden zich schitterend. Maar Pius wenschte al die jonge levens te sparen. Als de eerste bres in de muur van Rome geschoten was, moest men zich overgeven. Hij had aan de wereld getoond, dat de Italianen buiten Zijn wil gekomen waren en de Kerkelijke Staat gestolen hadden.

Zoo viel Rome in 1870 in handen der vijanden. Geen der Staatshoofden had de Paus geholpen, behalve de katholieke president van de kleine republiek Ecuador in Zuid-Amerika.

De Zouaven werden door de Italiaansche regeering naar hun land teruggezonden. De Paus behield alleen het Vaticaan met bijbehoorende gebouwen en tuinen. Hij heeft nooit die roof goedgevonden.

Op 't bord: 1. *1860—1870. Strijd van de troepen van Pius IX tegen de Garibaldisten (Zouaven-oorlog.)*
2. *1867. Slag bij Mentana; gevecht bij Monte-Libretti; (Pieter Jong).*
3. *1870. De Italiaansche regeering rooft de Kerkelijke Staat.*

Toepassing en Herhaling.

A. Leesboek, les 34. De Zouaven.

PIUS X, DE PAUS DER H. EUCHARISTIE.

Inleiding.

Paus Pius X heeft het moderne heidendom het beste leeren kennen gedurende de jaren van zijn practisch priesterschap. Als Paus nam Hij er Zijn maatregelen tegen. Een innig verkeer met Christus in Zijn Heilig Sacrament kan de menschen 't best bewaren voor geloofsafval. Vandaar Zijn besluiten over de H. Communie. We eindigen met de leesles over de Kindercommunie in 't Stadion

te Amsterdam tijdens het 27ste Internationaal Eucharistisch Congres in 1924.

Voorstelling.

In de vorige les hebben we geleerd, dat er in de laatste twee eeuwen menschen kwamen, die God uit het openbaar leven wilden verbannen. We kunnen ons voorstellen, hoe zulke menschen ook in hun eigen leven tenslotte niet meer met Gods geboden rekening houden en godsdienst niet meer noodig achten. Wij kunnen ten opzichte van die menschen niet anders doen, dan bidden, opdat Nederland nog eens moge worden een Katholiek land.

Intusschen moeten de Katholieken zorgen, dat ze in eigen en openbaar leven hun geloof precies naleven en brave menschen zijn.

In 1903, dus.... jaren geleden, kwam er een nieuwe Paus, *Pius X.* Hij was geheel zijn priesterlijk leven werkzaam geweest onder de menschen als kapelaan, pastoor, deken, bisschop en aartsbisschop. Er zijn vele pausen geweest, die voor hun Pausschap een gewichtig ambt hadden bekleed in de Kerk, maar dat hen niet zoozeer in aanraking bracht met de geloovigen, bijv. gezant van de Paus bij een vreemde vorst, of hoofd van een afdeeling van bestuur, of geleerde in een wetenschappelijke bibliotheek. Zulke pausen hebben ook uitstekend werk gedaan voor Christus' Kerk. De H. Geest zorgt wel, dat we op de juiste tijd de paus hebben, die de Kerk noodig heeft.

Nu was er dus de zielzorger Pius X. Direct nam Hij de maatregelen, die noodig waren in onze tijd van ongeloof en geloofsafval. Diepe godsdienstigheid wilde Hij herstellen onder alle geloovigen. Het veelvuldig ontvangen der H. H. Sacramenten is daarvoor het beste middel.

Pius X was twee jaren Paus, toen hij in een decreet aan de Katholieken het dagelijksch ontvangen der H. Communie aanbeval. Nog grooter weldaad bewees hij de Kerk, door aan de kinderen toe te staan Jezus dikwijls en zelfs dagelijks te ontvangen. Als het tot de jaren van verstand gekomen is, kan een kind onderscheid maken tusschen goed en kwaad; dan kan 't ook weten, wat de Biecht en de H. Communie is. Dan heeft elk kind 't recht, maar ook de plicht om Christus te ontvangen in de H. Eucharistie. Zoo zei Pius X en zoo gebeurde het.

Om de vereering van de Eucharistische Koning steeds meer over de wereld te verbreiden, worden om de twee jaren groote bijeenkomsten gehouden in verschillende steden op de wereld. In 1924 was het de beurt aan Amsterdam. Gedurende zes dagen was onze hoofdstad getuige van de wereldhulde aan Jezus in Zijn Allerheiligst Sacrament. De kinderen van Nederland bleven niet achter en hielden op 'n Zaterdagmorgen een algemeene heilige Communie, elk in hun parochiekerk.

Namens hen allen namen de Amsterdamsche kinderen deel aan het Congres. In 't Stadion werd door Mgr. Callier, bisschop van Haarlem, een heilige Mis opgedragen. Onder deze H. Mis gingen alle Roomsche schoolkinderen van Amsterdam te Communie. Daarover gaan we de laatste les lezen uit ons boek.

Op 't bord: 4. 1903. Paus Pius X.
5. Hij vaardigde de besluiten uit over de veelvuldige H. Communie en de Kindercommunie.

Toepassing en herhaling.

A. Leesboekje, les 35. Een schoone dag in het Stadion.
B. Vragen. Leerboekje, les 31. Over twee Pausen.
C. Om te onthouden. Leerboekje, les 31.

INHOUD.

	BANDTEEKENING	I
	DE ROEP DER HISTORIE	V
	DE METHODE	XVIII
	DE ILLUSTRATIES DER LEESBOEKEN	XXV
	DE LEERSTOF.	
I.	JEZUS, DE VERLOSSER DER WERELD	1
	Vierde leerjaar	1
	Vijfde leerjaar	3
II.	DE APOSTELEN	4
	Vijfde leerjaar	4
III.	DE GERMANENSTAMMEN	15
	Vierde leerjaar	15
	Vijfde leerjaar	19
IV.	DE ROMEINEN IN ONS LAND	25
	Vijfde leerjaar	25
V.	DE KERSTENING VAN NEDERLAND	30
	Vierde leerjaar	30
	St. Lambertus	30
	St. Willibrordus	37
	St. Ludger en Karel de Groote	49
	Vijfde leerjaar	56
	De Volksverhuizing	57
	Koning Clovis	60
	Sint Amandus	63
	Sint Bonifatius	70
	Karel de Groote	82
VI.	DE IJZEREN EEUW	87
	Vierde leerjaar	88
	De Noormannen; St. Jeroen	88
	Vijfde leerjaar	94
	De Noormannen; Godfried de Noorman	94
	Sint Ansfried	98
VII.	VAN EDELEN EN HUISLIEDEN	106
	Vijfde leerjaar	106
	De Vroonhoeve	106
	Graaf Floris V	114
VIII.	DE MIDDELEEUWSCHE STEDEN	122
	Vierde leerjaar	122
	Het uiterlijk der steden	122
	Vijfde leerjaar	134
	De Ambachtsgilden	134

BLDZ.
IX. DE AGRARISCHE ORDEN 145
Vijfde leerjaar 145
De Zalige Siardus 145
X. DE KRUISTOCHTEN 156
Vierde leerjaar. 157
Vijfde leerjaar. 163
XI. HERFSTBLOEI DER MIDDELEEUWEN 169
Vierde leerjaar. 169
De heilige Stede te Amsterdam 169
Eucharistisch volkslied 172
Sint Lidwina, de maagd van Schiedam 172
Vijfde leerjaar. 176
Bisschop Jan van Arkel 176
Geertrui van Oosten. 186
XII. DE TIJDEN DER HERVORMING 191
Vierde leerjaar 191
De H. H. Martelaren van Gorcum 191
Vijfde leerjaar. 199
Filips II en de ketterij van Calvijn 199
Het verzet tegen Filips II. 204
De opstand in Holland en Zeeland 215
XIII. DE ONTDEKKINGSREIZEN IN DE 16de EEUW 222
Vijfde leerjaar. 222
De Portugeezen in Indië 222
De Oostindische Compagnie. 233
XIV. DE REPUBLIEK TOT AAN DE VREDE VAN MUNSTER . 239
Vierde leerjaar. 239
Onse lieve Heer op Solder 239
Vijfde leerjaar. 244
De opkomst van de Republiek der zeven vereenigde Nederlanden 244
XV. DE REPUBLIEK NA DE VREDE VAN MUNSTER. 254
Vijfde leerjaar. 254
Ons land van 1648—1795 . , ... 254
XVI. DE FRANSCHE TIJD. 263
Vierde leerjaar. 263
Vijfde leerjaar. 268
XVII. DE MISSIËN IN DE 19de EEUW 274
Vierde leerjaar. 274
Zalige Petrus Donders 274
Pater Damiaan 280
Mgr. Hamer 290
Vijfde leerjaar. 295
Missionarissen in onze koloniën 295

BLDZ.
XVIII. ONZE KONINGEN 306
Vierde leerjaar. 306
Vijfde leerjaar. 308
Koning Willem I 308
Het herstel der Hiërarchie. 313
XIX. DE LAATSTE PAUSEN. 320
Vijfde leerjaar. 320
Pius IX en de Zouaven 320
Pius X, de Paus der H. Eucharistie 328

KAART I
Nederland
in de 1e eeuw
VLIE
GERMAANSCHE OCEAAN of NOORDZEE
KANINEFATEN
FRIEZEN
MEER
FLEVO
TUBANTEN
Praetorium Agrippina
Fectio
BATAVEN
Noviomagus
Pons Mosae
Tongeren
Colonia Agrippina
Germanië
Romeinsch Germanië
Belgica
Romeinsche wegen

De namen zijn die van eenige gouwen

-·-·-·-·-·-·-·-·- Handelswegen

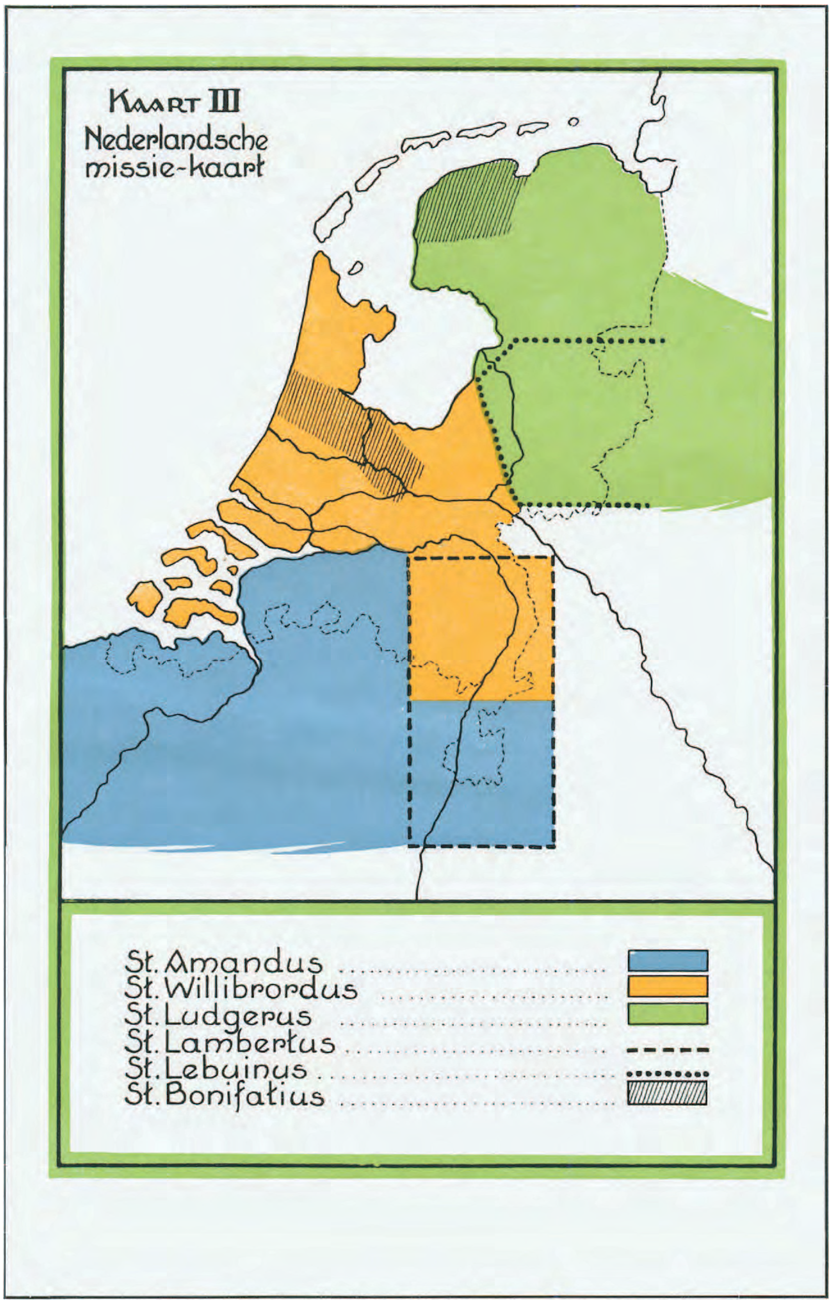
KAART III
Nederlandsche missie-kaart
St. Amandus
St. Willibrordus
St. Ludgerus
St. Lambertus
St. Lebuinus
St. Bonifatius

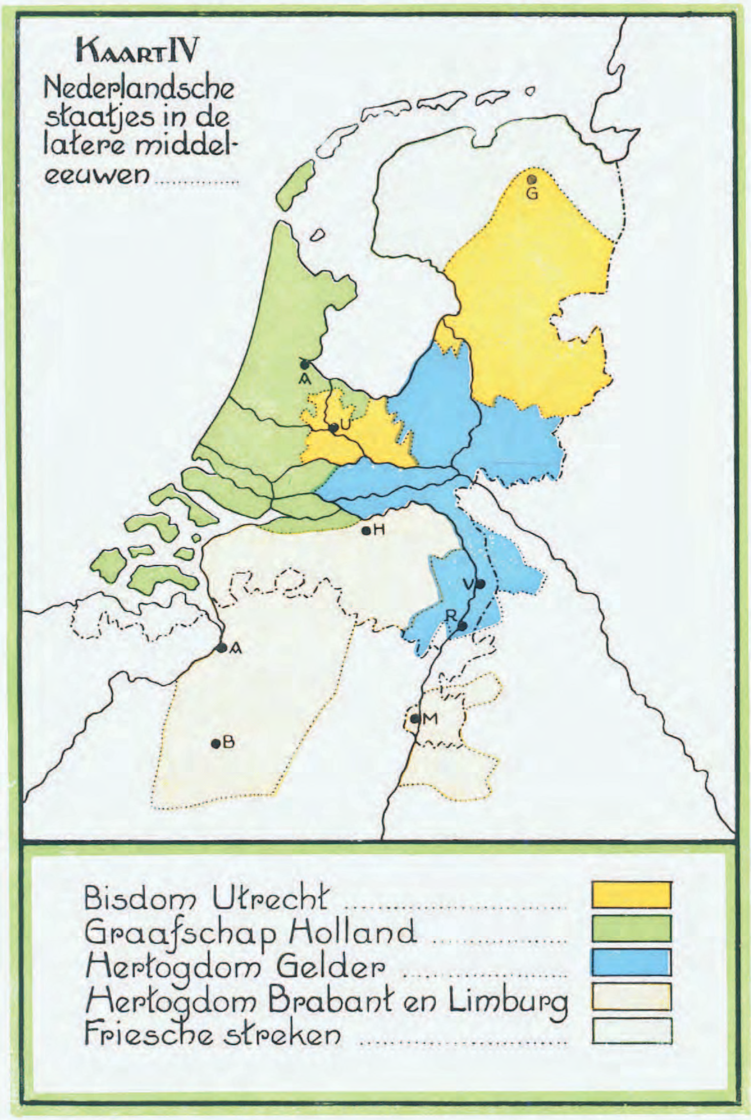
Kaart IV
Nederlandsche staatjes in de latere middeleeuwen
G
A
U
H
V
R
A
M
B
Bisdom Utrecht
Graafschap Holland
Hertogdom Gelder
Hertogdom Brabant en Limburg
Friesche streken